

ЮРИДИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

ЮРИДИЧНИЙ

ВІСНИК

LAW HERALD

1'2016

Виходить чотири рази на рік

Засновник:
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Журнал зареєстровано в Комітеті у справах преси та інформації Одеської обласної державної адміністрації 12 листопада 1993 р. Свідоцтво: серія ОД № 189. Перереєстровано Міністерством у справах преси та інформації України 28 липня 1996 р. Свідоцтво: серія КВ № 2065 та Міністерством юстиції України 25 травня 2010 р. Свідоцтво: серія КВ № 16683-5255ПР. Перереєстровано Державною реєстраційною службою України 14 листопада 2011 р. Свідоцтво: серія КВ № 19241-9041 рп.

Президією Вищої атестаційної комісії України включено до наукових видань, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних досліджень (Постанови від 9 липня 1999 р. – № 1-05/7, від 14 квітня 2010 р. – № 1-05/3).

Індекс міжнародного центру реєстрації періодичних видань (Париж, Франція): ISSN 1561-4999 (18 березня 1999 р.)

Передплатний індекс: 40318

Головний редактор

М. П. Орзіх

Редакційна колегія:

Ю. П. Аленін

М. В. Афанасьєва

(заст. голов. редактора)

Л. Р. Біла-Тіунова

Д. Я. Гараджаєв

В. М. Дрьомін

В. В. Дудченко

І. В. Ілієв

С. В. Ківалов

В. Я. Крижановський

Ю. М. Оборотов

Б. А. Пережняк

*(заст. голов. редактора –
відповідальний секретар)*

О. П. Подцерковний

П. Р. Рабінович

В. О. Туляков

Є. О. Харитонов

Відповідальний за випуск

О. П. Головка

*Нормативно-правові акти,
розміщені у журналі, є неофіційною
інформацією.
Передрук матеріалів, надрукованих у журналі,
можливий лише з посиланням на журнал*

*Рекомендовано вченою радою
Національного університету
«Одеська юридична академія»
08.04.2016 р., протокол № 5*

Редакційно-видавничий відділ НДЧ Національного університету «Одеська юридична академія»
вул. Пionерська, 2, каб. 1007, м. Одеса, Україна, 65009
Телефон редакції: +38 066 821 82 28
Телефон заст. головного редактора-відповідального секретаря: +38 067 480 23 53
Електронна пошта: yv@yurvisnyk.in.ua
Електронна адреса: www.yurvisnyk.in.ua

Здано до набору 28.03.2016.
Підписано до друку 11.04.2016.
Формат 70x108/16.
Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 29,29.
Тираж 100 прим.
Зам. № 38.

Друкарня ВД «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)
м. Одеса, вул. Сегедська, 18, офіс 431
Тел. +38 (0552) 39-95-80

Наукове видання

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК 1'2016

Укр., рос., англ. мовами

Одеса • ВД «Гельветика» • 2016

© НУ «Одеська юридична академія», 2016

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ

І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

А. Запорожченко

*Роздуми щодо визначення місця біоюри-
спруденції в системі юриспруденції..... 5*

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ У ДІЇ

Е. Олькина

*Государство как юридическое лицо:
конституционно-правовая
характеристика..... 11*

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Д. Батракова

*Визначення компетенції місцевих
органів державної влади та органів
місцевого самоврядування: проблема
співвідношення..... 17*

А. Гаркуша

*Правові засади функціонування націо-
нального агентства України
з питань державної служби..... 22*

РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Н. Панова

*Окремі аспекти правового
регулювання державної служби..... 31*

А. Монаснюк

*Бюджетна діяльність як фінансово-
правова категорія в нових умовах прове-
дження фінансової децентралізації..... 39*

Е. Іскендеров

*Правозахисна діяльність прокуратури
відповідно до Закону України
«Про прокуратуру» від 14 жовтня
2014 року..... 46*

Д. Добровольський

*Перспективи вдосконалення
законодавчих вимог до Генерального
прокурора України..... 52*

ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

В. Завальнюк

*Европейский вектор образования
2016 года: интерпретирование..... 57*

О. Козаченко, О. Мусиченко

*Формування концептуальної моделі
кримінально-правових заходів
як триваючий інноваційний проект
Миколаївського інституту права
Національного університету
«Одеська юридична академія»..... 62*

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

А. Чанишева

Поняття допоміжних зобов'язань..... 70

М. Лоджук

*Юридичні клініки в Україні:
сучасний стан і перспективи
розвитку..... 78*

С. Пархоменко-Цироцианц

*Деякі аспекти правового статусу
фізичних осіб – платників податків... 86*

М. Василенко

*Наукова й науково-технічна
діяльність в Україні:
історико-правовий погляд
на новий Закон..... 91*

Г. Карпенко

*Зміст і завдання експертизи
в митній справі: аспекти діяльності.. 98*

С. Завальнюк

*Проблемні питання розписки, виданої
за позиковими зобов'язаннями,
які виникли з договору,
що укладений в усній формі..... 103*

К. Глиняна

*Розвиток законодавства про влашту-
вання дітей-сиріт і дітей, позбавлених
батьківського піклування..... 107*

В. Зверховська

*Розвиток законодавства України
у сфері регулювання цивільно-правового
обігу культурних цінностей..... 113*

О. Бігняк

*Позовна давність у корпоративних
спорах, пов'язаних із особистими
немайновими правами: проблеми
правозастосування..... 120*

УКРАЇНА І СВІТ

Є. Полянський

*Про деякі здобутки кримінально-правової
доктрини США та їх упровадження
в українське право..... 125*

Н. Кирєєва Господарсько-правове регулювання електронних фінансових послуг в Україні та Європейському Союзі.....132	Н. Гребенюк Поняття й особливості реалізації превентивної функції податково-правового примусу.....194
В. Серафимов Застосування законодавства Китайської Народної Республіки про міжнародний морський транспорт для вдосконалення правового регулювання транспортних операцій на міжнародному морському транспорті в Україні.....138	К. Шахназарян Загальна характеристика прав на чужі речі під час спадкування за законодавством України.....199
Н. Аніщук Правове становище жінок в Ірані після революції 1979 року й до сьогодні.....143	О. Мельник Поняття «форс-мажор» у цивільному праві України.....205
ЗВ'ЯЗОК ЧАСІВ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ	Д. Білецький Способи припинення права приватної власності на підставі правочинів.....210
О. Громовий Злочини проти релігії, моралі та сім'ї в джерелах церковного права Київської Русі.....149	І. Камінський Міжнародно-правова оцінка застосування державою сили.....217
Н. Єфремова Україно-кримська угода 1692 року як альтернативний вектор розвитку української державності.....155	Є. Бичковський Теоретико-методологічні засади дослідження науково-практичного коментаря.....225
О. Горяга Вплив Зборівського договору 1649 року на формування міжнародної правосуб'єктності України- Гетьманщини та його значення.....162	НАУКОВЕ ЖИТТЯ
Трибуна Молодого Вченого	І. Гліюпол Тиждень цивільного процесу в Національному університеті «Одеська юридична академія».....232
М. Серебро Ціннісні аспекти функціональних змін сучасної держави.....167	КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ
К. Зінов'єв Явище люстрації в системі юридичних координат.....175	Х. Ярмакі Організаційно-правові аспекти митного оформлення у суднобудуванні України.....237
В. Васильківська Правовий статус державного службовця: сутнісно- структурний пошук.....180	Б. Пережняк Комплексне дослідження концепції здійснення державної митної справи..239
П. Латковський Питання правового регулювання попереднього бюджетного контролю...188	ПЕРСОНАЛІЇ
	Юбилей Євгенія Васильєвича Додина.....243
	Публікації журналу «Юридичний вісник» за 2015 рік.....246

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 347.151:179.7

А. Запорожченко,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права ЄС та порівняльного правознавства
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЗДУМИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ БІОЮРИСПРУДЕНЦІЇ В СИСТЕМІ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

У сучасних умовах наукознавчі й концептуальні проблеми біоюриспруденції та її наукових напрямів об'єктивно набувають усе більшого значення. Їх актуальність не тільки зумовлюється «тісним зв'язком» із найважливішими, надзвичайно дискусійними в юридичній науці проблемами, що є новими для української юридичної науки, а й істотно загострюється у зв'язку з необхідністю здійснення відповідної трансформації правової системи країни, в силу чого вони потребують глибокого теоретичного аналізу. Від наукового розуміння предмета біоюриспруденції та її наукових напрямів залежить правильна оцінка її пізнавального й практико-прикладного значення як науки.

Натепер є необхідність чергових кроків у напрямі розроблення теорії біоюриспруденції, зокрема створення, узагальнюючи попередні здобутки науковців, праці, в якій було б прослідковано цілісність фундаментальної структури сфери знань щодо експлікації біологічних основ права в його біоцентричному вираженні, генезисі, у контексті його соціальних зв'язків. Отже, нагальною є потреба в науковому дослідженні загальнотеоретичних проблем біоюриспруденції, насамперед у визначенні місця в системі юридичних наук. Недостатня розробка деяких епістемологічних проблем або навіть їх відсутність, наявність суперечливих концептуальних підходів до їх розв'язання, необхідність їх переосмис-

лення під кутом зору нових світових і вітчизняних реалій значною мірою зумовили вибір теми дослідження.

Отже, вказана обставина зумовлює можливість і потребу в дискурсі щодо осягнення права як нової галузі біомедико-правових знань як поліструктурного явища. Якщо це можливо, то необхідно визначити його місце в системі юриспруденції.

Посилаючись на механізм розвитку науки, можна зробити висновок, що нові галузі знань при їх науковій і практичній значущості не відразу оформлюються в окрему дисципліну, довгий час можуть залишатися на рівні дослідницької сфери чи наукового напрямку, але з часом у руслі розвинення та конкретизації відповідних досліджень можуть оформитися в самостійну наукову й навчальну дисципліну [1, с. 261].

Для вирішення питання наукової належності необхідна, як видається, передусім ув'язка об'єкта біоюриспруденції та об'єкта загальнотеоретичної юриспруденції. Біоюриспруденція квінтесується на біомедицині, біоправі та біоетиці, повинна займатися вивченням і осмисленням сутності, природи й призначення права в контексті експлікації природно-біологічних основ права, що коригуються під впливом біомедицини (що є головним в об'єкті й предметі загальнотеоретичної юриспруденції). Якщо об'єкти біоюриспруденції та загальнотеоретичної юриспруденції

є спільними, то стосовно біомедицино-правової рефлексії теоретико-правова рефлексія є спільною, оскільки саме теорія пізнання сутності права через призму біомедицини загальнотеоретичної юриспруденції допомагає більш глибоко й усебічно дослідити сутність і природу права.

Але перш ніж обґрунтовувати позиції щодо належності біоюриспруденції до блоку загальнотеоретичної юриспруденції, варто приділити увагу наявній сьогодні проблемі кризи, а точніше модернізації предметного поля загальнотеоретичної юриспруденції.

Предмет науки не є чимось застиглим, раз і назавжди наданим. Він перебуває в постійному розвитку, оскільки процеси та явища, що входять в орбіту досліджень науки, якісно змінюються. Послідовну модернізацію предмета й об'єкта науки, яка відбувається протягом останніх двох десятиліть, можна прослідкувати на прикладі загальнотеоретичної юриспруденції.

Аналіз різних підходів до структури ustalених елементів загальнотеоретичної юриспруденції (соціологія права, філософія права, теорія держави та права, історія держави та права, порівняльне правознавство, юридична догматика; розгалуження філософської юриспруденції й фундаментальної юриспруденції (підхід проф. Ю. Оборотова [3, с. 10])) не належить до предмета нашого дослідження, але визначення місця саме юридизованих наук (якою є саме біоюриспруденція) в системі юриспруденції для нас становить особливий науковий інтерес.

Натепер відбувається радикальна трансформація епістемологічних підстав науки, зміна критеріїв науковості, ширше – раціональності [5, с. 251]. Тим самим розвиваються критерії оцінювання (а слідом за ними і юридичної кваліфікації) соціальної й правової реальності. Наукові, у тому числі юридичні, поняття не можуть адекватно описати й пояснити (а тим більше передбачити) мінливу, багатовимірну, схоластичну реальність, у якій об'єктивно невід-

дільне від суб'єктивного (ментальних уявлень, які конструюють те, що потім видається за об'єктивність). Тим самим наукові поняття релятивізуються: вони залежать (як і слова та їх значення) від особливостей типу суспільства й наукового співтовариства, тобто від історичного та соціокультурного контексту виробництва й використання [6, с. 87].

Релятивність права (точніше, законодавства) не дає можливості сформулювати універсальні змістові критерії, але це не означає, що їх немає. Для їх виявлення потрібно соціолого-правове дослідження певного конкретного соціуму, що покликане зафіксувати в тому числі «якісними методами» поширені норми (правила), які багаторазово використовуються та позитивно оцінюються, і практики їх використання в повсякденній життєдіяльності як правозастосувачами, так й обивателями. З іншого боку, більшість наукових понять – і це стосується насамперед юридичних понять (крім самих інструментальних, конвенціональних) – утворено на основі метафоризації й тому є «сутнісно заперечними», з приводу яких неможливий найменший консенсус. Звідси випливає принципово важливий висновок: наукові парадигми особливо в суспільних дисциплінах (якщо слово «парадигма» трактувати ширше, ніж це робив Т. Кун) несумірні [2].

Посткласична епістемологія передбачає переоцінку фундаменталізму, визнання багатовимірного образу реальності, а також непереборну множинність описів і «точок зору», відносини додатковості та взаємодії між ними. Отже, сучасна наукова думка стурбована формулюванням нових підходів, нової картини світу і критеріїв раціональності, адекватних зміненню історичним і соціокультурним умовам. У зв'язку з цим актуальною проблемою, що стоїть сьогодні перед юридичною наукою, є розробка посткласичної (або постнекласичної) теорії права.

З означеної трансформації епістемологічних підстав науки випливає необхідність переформулювання предмета

юридичної науки й теорії права. Ця проблема полягає, крім усього іншого, у тому, чи повинна юридична наука вивчати неюридичні об'єкти, явища і процеси, такі як економіка, політика, біомедицина тощо. Якщо юриспруденція не хоче залишатися формально-догматичною, схоластичною дисципліною, що витає в хмарах «чистих юридичних понять» (у дусі Г. Кельзена), то не тільки повинна, а й зобов'язана. Це пов'язано з тим, що право – сутність моменту, сторона суспільства (як любив говорити Г. Гегель), а тому є формою інших відносин, що завжди «приховуються» за правом. Більше того, право в емпіричній реальності не існує поза (або без) економікою, політикою, психологією тощо. Тому до предмета юриспруденції ці неюридичні явища неминуче належать, але не самі по собі й не в «повному обсязі», а лише в тому аспекті, в якому вони впливають на право.

Акцент у конструюванні предмета загальнотеоретичної юриспруденції, як видається, має бути зроблений на міждисциплінарності. Крім того, мають бути наповнені новим змістом такі традиційні питання теорії права, як право на життя, визначення початку та припинення цього права.

У цій площині є можливим зростання ролі й значення теорії права для юриспруденції. Саме теорія права, що містить філософію права, теорію середнього рівня та емпіричний рівень, опосередкований фактами, що «поставляються» галузевими юридичними дисциплінами, покликана обґрунтувати нове праворозуміння, яке відповідає виклику «посткласики», тому що тільки через теорію права (насамперед її філософський рівень) можна задати контури наукової евристики, тобто сформулювати наукові гіпотези, необхідні для цього складного завдання. Саме теорія права може посприяти формуванню нових загальнотеоретичних понять, що відповідають реаліям контекстуальної зумовленості й перманентної мінливості соціуму. Теорія права покликана адаптувати нові методи наукового дослідження, у

тому числі з інших дисциплін (наприклад, біоюриспруденції, антропології, соціології тощо), що дають змогу адекватно сучасним (постсучасним) умовам вивчати правову реальність. Теорія права задає тим самим нову методологію, яка конструє посткласичну онтологію права, тобто предмет посткласичної юриспруденції, що відзначається стохастичністю, мінливістю, відносністю, полідисциплінарністю. Це не «розчиняє» предмета юриспруденції, а, навпаки, повертає його обличчям до реальності.

На думку Ю. Оборотова, загальнотеоретична юриспруденція включає в себе різні дослідницькі напрями, які з різних боків розкривають формальні, змістові, структурні та функціональні характеристики права й держави [3, с. 10].

Наступний аргумент щодо модернізації предметного поля загальнотеоретичної юриспруденції буде базуватися на самій термінології «загальна теорія» й на роздумах щодо переосмислення усталеного визначення предмета загальної теорії держави та права як науки, що вивчає загальні закономірності виникнення й розвитку держави та права.

Роздуми щодо загальних закономірностей розвитку держави та права мають досить абстрактний характер, оскільки загальні закономірності – це суспільні закономірності, чи закономірності, спільні для держави та права, чи загальні закономірності, що властиві, зокрема, державі та праву, чи вищеперелічені закономірності разом. Це одностайно не визначено. Використання загальнотеоретичною юриспруденцією пізнавальних ресурсів філософії права, соціології права, юридичної догматики, блоку історико-правових наук ще не означає отримання загального результату – істинного, достовірного знання, зокрема виявлення об'єктивних закономірностей досліджуваних явищ і процесів.

До того ж осмислення права, виявлення загальних закономірностей квінтесується не тільки на науковому знанні, а є сферою ціннісного, тобто світоглядного, сприйняття права – досягнення його сенсу. Вивчення загаль-

них закономірностей саме й передбачає існування певних закономірностей не лише в площині соціології права та філософії права, а й в інших площинах.

Визначення місце біоюриспруденції саме в структурі загальнотеоретичної юриспруденції вважається цілком доцільним, оскільки саме процес формування нових юридичних дисциплін і наукових напрямів є природним і плідним шляхом модернізації юриспруденції, суттєвим показником її відповідності сучасному рівню загальнонаукових досягнень і її здатності до подальшого розвитку. Розвиток міждисциплінарних зв'язків юриспруденції з іншими науками на сучасному етапі розвитку науки – це не тільки запозичення в суміжних науках готових знань і їх безпосереднє використання в юридичних дослідженнях, а творчий процес удосконалення й поглиблення специфічного юридичного пізнання з урахуванням пізнавального досвіду та досягнень інших наук. Тільки такий шлях може призвести до збільшення юридичних знань, до дійсного поглиблення й розвитку загальнотеоретичної юриспруденції та юридичної думки загалом.

Загальнотеоретична юриспруденція повинна більш детально розглядати класичні проблеми суспільства, а не обмежувати свої теоретико-пізнавальні функції усталеною структурою, що складається з філософії права, соціології права та юридичної догматики. На нашу думку, один із перспективних напрямів розвитку загальнотеоретичного юридичного знання полягає саме в комплексному, різноплановому дослідженні спеціальних і конкретних проблем загальної теорії права, всебічному вивченні сутності права, яке не є можливим без теоретичного осмислення досягнень юридизованих наук.

Варто наголосити й на тому, що біоюриспруденція та її структурні елементи (а саме правова танатологія, правова соматологія і правова перинатологія) є юридичними дисциплінами (щодо структурних елементів науковими напрямками) загальнотеоретичного, а не галу-

зевого характеру, профілю і статусу, а також правову танатологію, правову соматологію та правову перинатологію не варто розглядати як інститути медичного права. Це, по-перше, зумовлено тими загальнонауковими теоретико-пізнавальними функціями, які здійснюються ними в системі юридичних наук і юридичного пізнання, по-друге, біомедичний аспект визначення права не лише має прямий стосунок до галузі медичного права, а має міжгалузевий характер (це проблеми спадкового, цивільного, кримінального, сімейного права).

За сучасного «ембріонального» стану біомедична розробка питань права цілком може бути основою для визначення біоюриспруденції та її наукових напрямів (правової перинатології, правової соматології та правової танатології) для визначення місця біоюриспруденції в системі загальнотеоретичних правових знань. Однак вона буде мати самостійне значення й посідати самотутнє місце в низці інших компонентів загальнотеоретико-правових знань. Головним у предметній специфіці біоюриспруденції є те, що до її предмета належить не будь-яке теоретико-правове чи емпірично-правове знання, а біомедично-правове знання, тобто біомедичне пізнання сутності права. На увазі мається те, що досягнення у сфері біомедицини підірвали усталені уявлення про те, що саме є життя, коли воно починається, коли закінчується, як воно конструюється та змінюється. Саме з конструкту «життя» людини впливає найвища цінність права людини на життя, зміст якого може змінюватися, доповнюватися чи коригуватися залежно від дефініції самого життя (біологічного, психічного й соціального). Як наслідок формування нових прав напряму залежить від фізіологічних і психологічних можливостей організму, які досліджуються саме теоретичною наукою медицини – біомедициною. Тому це є новою теорією права, головним із завдань якої є формування нового праворозуміння, яке квінтесується на постулаті: саме життя (а не право на життя) є антропологічною величиною, мірилом прав та обов'язків людини.

Не претендуючи на повну експлікацію всіх значущих проблем біомедичного осягнення права, варто визначити деякі, найбільш пріоритетні, дослідницькі напрями реалізації біомедичного підходу до права: визначення початку життя людини в біомедичному контексті та правовому – як юридичний факт, із чого випливає визначення змісту права на життя й цілий спектр прав людини; визначення моменту смерті людини в біомедичному контексті та правовому – як юридичний факт, із чого випливає визначення змісту права на життя й цілий спектр прав людини; визначення меж медичного втручання в біомедичному контексті та правовому – право на згоду й відмову від медичного втручання (ця загальна теорія не обмежується в просторі та часі, акцент робиться не лише на позитивному праві, а відштовхується від наявного правового життя, слугує загальною теорією для теорії медичного права, яка, на відміну від більш абстрактної теорії, займається лише дослідженням позитивного права в наявній правовій системі); формування нового праворозуміння, в центрі якого знаходиться конструкт «життя», а саме біологічне, соціальне та фізіологічне, їх співвідношення (без сумніву, у цій експлікації наявний філософський компонент, але основною метою біоюриспруденції є створення такої теорії, яка знайшла б своє відображення в позитивному праві з урахуванням соціальної потреби й ефективності); право та прогрес: пошук найбільш прийнятних шляхів правового розвитку суспільства у всесвітньо біомедично-правовому масштабі й розробка відповідних концепцій шляхом діалогу між цивілізаціями у правосфері (нині для України ця тема буде більш актуальною та науковозначущою, у зв'язку з підписанням Угоди про асоціацію між ЄС та Україною і як наслідок стрімким розвитком біомедичних технологій в українській правовій системі); дослідження ролі права як одного з найважливіших інструментів обмеженості розвитку біомедичних технологій стосовно як людей, так і тваринного й рослинного світу; визначення меж людського

втручання у тваринний і рослинний світ шляхом створення правової регуляції (еколого-правовий компонент біоюриспруденції); розгляд права з біомедичної позиції в перспективі загальнолюдських цінностей (етико-філософсько-правовий компонент біоюриспруденції); розгляд права в контексті конструкту «життя», що є аксіологічною величиною, характеристикою самотності людини.

Варто зазначити, що межі між загальнотеоретичною юриспруденцією та її науковими напрямками (у цьому випадку мова йде про біоюриспруденцію) є рухомими та відносними. Загальна теорія права забезпечує біоюриспруденцію спеціально-юридичними знаннями, не спираючись на які вона здатна перетворитися на конструкції, що відірвані від правового життя. У свою чергу, біоюриспруденція є світоглядним фундаментом для загальної теорії права.

Визначення біоюриспруденції потрібно сформулювати так: біоюриспруденція – це галузь правової науки, що квінтесується на сприйнятті конструкту «життя» як найвищої біосоціальної цінності, визначенні місця людини в системі живої природи та взаємодії з нею для забезпечення й захисту правовими засобами життя людини та захисту прав тварин, у зв'язку з інтенсивним розвитком біомедицини.

Підводячи підсумок, варто сказати, що з часом будуть долатися теоретико-правові стереотипи щодо біоюриспруденції. Справедливою видається думка О. Петришина про пошук інших, більш змістовних та адекватних інтегративних функцій загальнотеоретичної юриспруденції, правових категорій – «дія права», «правове життя» тощо [4, с. 6]. Належне місце має посісти й біоюриспруденція як наука, що розширює кордони загальнотеоретичної юриспруденції та приводить до співпраці права й біомедицини.

Ключові слова: біоюриспруденція, загальнотеоретична юриспруденція, біомедицина, правова перинатологія, правова соматологія, правова танатологія.

Стаття присвячена одному з наукознавчих аспектів біоюриспруденції, а саме визначенню місця в системі юриспруденції, що стає суттєвою перешкодою на шляху активізації прикладних біомедико-правових досліджень. Першочерговим рішенням, на думку автора, є переоцінка усталеної системи загальнотеоретичної юриспруденції. Сьогодні можна говорити про проблему, точніше, кризу предметного поля загальнотеоретичної юриспруденції, яке, з огляду на науково-споживчі фактори, виходить за рамки суто догматичної, схоластичної науки. Як результат модернізація та розвиток цієї науки мають відбуватися за рахунок залучення юридизованих наук, таких як біоюриспруденція. Здійснена спроба визначення місця біоюриспруденції в системі загальнотеоретичної юриспруденції.

Статья посвящена одному из науковедческих аспектов биоюриспруденции, а именно определению места в системе юриспруденции, что становится существенным препятствием на пути активизации прикладных биомедико-правовых исследований. Первоочередным решением является переоценка сложившейся и устоявшейся системы общетеоретической юриспруденции. На сегодняшний день можно говорить о проблеме, точнее, кризисе предметного поля общетеоретической юриспруденции, которое, исходя из научно-потребительских факторов, выходит за рамки чисто догматической, схоластической науки. Как результат, по мнению автора, модернизация и развитие этой науки невозможны без привлечения юридизированных наук, таких как биоюриспруденция. Осуществлена попытка определения места биоюриспруденции в системе общетеоретической юриспруденции.

This work is devoted to one of scientific aspects of the biojurisprudence,

namely to a definition of the place in the system of law. It becomes a significant obstacle to intensification of applied biomedical and legal studies. Re-evaluation of the existing and well-established jurisprudence of the general theoretical system is the immediate solution. Today we can talk about the problem, or rather, about crisis of the objective field of general theoretical law, which goes beyond the purely dogmatic, scholastic science. As a result, according to the author, modernization and development of this science is not possible without the involvement of juridical sciences such as biojurisprudence. It was an attempt to determine the place of biojurisprudence in the general theoretical legal system.

Література

1. Козюбра Н. Общетеоретическое правоведение: состояние и перспективы / Н. Козюбра // Право Украины. – 2011. – № 3–4. – С. 259–271.
2. Антоновский А.Ю. Коммуникативная рациональность. Эпистемологический подход / А.Ю. Антоновский ; отв. ред. : И.Т. Касавин, В.Н. Порус ; Рос. акад. наук, Ин-т философии. – М. : ИФ РАН, 2009. – 212 с.
3. Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс : [учебник] / под ред. Ю.Н. Оборотова. – О. : Феникс, 2011. – 436 с.
4. Степин В.С. Классика, неоклассика, постнеклассика: критерии различия / В.С. Степин // Постнеклассика : философия, наука, культура : [коллективная монография] / отв. ред. Л.П. Киященко, В.С. Степин. – СПб., 2009. – С. 249–296.
5. Петришин О. Право як соціально-юридичне явище: до постановки проблеми / О. Петришин // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 4. – С. 3–18.
6. Тихомиров А. Науковедческие проблемы рефлексии юридической науки / А. Тихомиров // Право Украины. – 2011. – № 11–12. – С. 86–93.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ У ДІЇ

УДК 342:340.111.5(477)

Е. Олькина,

кандидат юридических наук,
доцент кафедры конституционного права
Национального университета «Одесская юридическая академия»

ГОСУДАРСТВО КАК ЮРИДИЧЕСКОЕ ЛИЦО: КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

Государство как субъект конституционных отношений является важным элементом конституционно-правовой реальности. Однако проблема его правовой природы и, соответственно, конституирования остается дискуссионной, что в итоге приводит к наличию конституционно-правовых пробелов в регулировании функционирования государства в разных сферах.

Государство как феномен интересов ученых еще с древнейших времен. Исследованиям природы государства и его юридического статуса посвящены труды Аристотеля, Н. Алексеева, Дж. Гоббса, Т. Джефферсона, Л. Дюги, Г. Еллинека, Р. Иеринга, И. Ильина, И. Канта, А. Крусян, Ф. Лассалья, Б. Лазарева, Дж. Локка, В. Кудрявцева, Я. Магазинера, М. Марченко, К. Маркса, Н. Матузова, Р. Миллера, Г. Спенсера, Ю. Тихомирова, Б. Топорнина, А. Токвиля, Р. Халфиной, Ф. Хайека, Ф. Энгельса, В. Чиркина, К. Ясперса и многих других ученых. Исследователи разных направлений сформировали многообразные представления о том, что такое государство, определили основные положения о его сущности и роли в общественной жизни. При этом фундамент понимания государства во многом был заложен появлением учений о его происхождении и связан либо направлением отдельных наук (философии, истории, политологии, права), либо идеалистическими или реалистическими представлениями

о государстве в конкретных исторических условиях.

Однако государство является «живым», динамически развивающимся феноменом. Аристотель подчеркивал: «Всякое государство представляет собой своего рода общение» [1, с. 376]. Г. Гегель утверждал: «Государство есть действительность нравственной идеи – нравственный дух как очевидная, самой себе ясная, субстанциональная воля, которая мыслит и знает себя и выполняет то, что она знает, поскольку она это знает» [2, с. 279].

На государство и его место в обществе влияют многие факторы. Именно поэтому вместе с определением общих признаков, характеризующих природу и предназначение государства, необходимо исследовать также специфические черты отдельных государств, которые отражаются в их конституционной материи.

Целью статьи является характеристика особенностей конституционных признаков государства как юридического лица.

Традиционно сущность государства аргументируется элементарным подходом, которому соответствует нормативное описание государства, содержащееся в ст. 1 Заключительной конвенции международной конференции в Монтевидео 1933 г., в которой ему приписываются следующие признаки: а) постоянное население; б) определенная территория; в) правительство; г) спо-

способность принимать участие в отношениях с другими государствами [3].

Именно последний признак относится к его юридической природе. Как справедливо отметил еще Г. Еллинек, юридическое понимание государства сводится к рассмотрению его в качестве правоотношения, объекта права и субъекта права [4, с. 178].

С наличием таких юридических представлений о государстве соглашается также Н. Алексеев. В частности, ученый пишет: «Стремления определить государство при помощи основных юридических понятий привели, как известно, к трем возможностям – определению государства как объекта права, как правоотношения и как юридического лица или особого субъекта права» [5, с. 35].

И все же наиболее устоявшейся юридической конструкцией государства является конструкция государства как субъекта правоотношения. Г. Еллинек утверждает: «Если государство есть союз, представляющий коллективное единство, если это единство – не фикция, а необходимая для нашего сознания форма синтеза, которая, как и другие явления нашего сознания, должна быть положена в основу социальных институтов, то такие коллективные единства не менее способны быть субъектами права, чем человеческие индивиды». Поэтому государство в юридическом аспекте характеризуется им как «обладающая первичной верховной властью корпорация населяющего определенную территорию народа» [4, с. 179].

Я. Магазинер отметил, что Г. Еллинек, воспринимая государство как юридическое лицо, расценивает его не в качестве конкретной, живой личности, а в качестве вспомогательного логического понятия, абстрактного лица, которому в реальности никакое единое лицо не соответствует [6, с. 264]. Государство ученый также относит к лицам юридическим.

И. Ильин воспринимает государство как юридическое лицо по определенным

основаниям. Исследователь указывает: «Государство есть не просто союз, но правовой союз, организованный и действующий по правовым нормам. Это означает, что члены его участвуют в нем в качестве субъектов права, что отношение, связующее их всех в единый союз, есть правоотношение и, наконец, что самый союз как единство есть единый коллективный субъект права, или юридическое лицо» [7, с. 280].

Исходя из сказанного, можно заключить, что многие правоведы, рассматривая государство как субъект права, характеризуют его именно как юридическое лицо – корпорацию или учреждение. Встречаются также объединительные концепции. Например, немецкий правовед О. фон Гирке рассматривает государство как соединение корпоративных элементов и элементов учреждения [8, с. 474–475].

При этом понятие «юридическое лицо» разрабатывалось в основном учеными-цивилистами и приобрело частноправовой характер. В связи с этим категориальный аппарат правовой науки принял сформировавшееся понятие юридического лица как признанной (зарегистрированной) государством в качестве субъекта права организации, которая обладает обособленным имуществом, самостоятельно отвечает этим имуществом по своим обязательствам и выступает в гражданском обороте от своего имени.

Соответственно, следует остановиться на характеристике особенностей указанных черт юридического лица для государства.

Во-первых, *государство является самостоятельным субъектом права*, что проявляется в таком его свойстве, как суверенитет, который определяет способность юридически не связанной внешними силами государственной власти к исключительному самоопределению путем установления обязательного правопорядка на всей своей территории, а также независимость и равноправие в международных отношениях.

Именно суверенитет государства является предпосылкой его участия в разнообразных публичных правоотношениях как вне пределов собственной территории, так и внутри нее. Например, исследуя государство в качестве субъекта конституционно-правовых отношений, Н. Бутусова отмечает: «Государство в целом как субъект конституционно-правовых отношений представляет собой систему всех органов государственной власти, которая реализует задачи и функции государства как важнейшей формы народовластия, политической организации всего российского народа» [9, с. 60].

Весьма интересной представляется позиция Р. Халфиной, которая указывает: «Важнейшая область правоотношений, непосредственным участником которых выступает государство, — осуществление правосудия, охрана прав и правопорядка. <...> Реализация этих функций соответствующими государственными органами не от своего имени, а от имени государства в целом выражает подлинно демократическое отношение к личности и охране интересов общества. Признание государства субъектом правоотношений означает, что именно оно принимает на себя ответственность за действия государственных органов» [10, с. 165–166].

Следует подчеркнуть, что роль государства в конституционных правоотношениях гораздо шире и выходит за рамки системы органов государственной власти. Государство участвует в установлении конституционного строя, определении конституционно-правового статуса человека и гражданина, а также непосредственной реализации и защите их прав, деятельности государственных органов. В то же время оно само обременяет себя обязанностями по отношению к другим субъектам, тем самым ограничивая сферу своего влияния.

Во-вторых, *государство обладает собственной правоспособностью*, которая характеризуется внутренней диалектической противоречивостью. По-

скольку государство способно обладать любыми правами и выполнять любые обязанности, оно устанавливает правопорядок и наделяется полномочиями принимать законы; в то же время его правосубъектность определяется функциями, целями государства и политической власти или нормами позитивного права, то есть является ограниченной.

Весьма интересным является вопрос соотношения дееспособности государства и его органов. В связи с этим необходимо вспомнить рассуждения Я. Магазинера, который утверждает, что орган так же дееспособен и правоспособен, как само юридическое лицо, однако его права не первоначальны, а производны и определяются организацией и функциями юридического лица [6, с. 270].

Подобно тому, как юридическое лицо, будучи правоспособным с момента учреждения, может оказаться недееспособным без своих органов и не сможет принять участие в правовых отношениях, государство может оказаться без своих органов, утратив в таком случае возможность функционирования в целом или в какой-то сфере. Будучи правоспособным в силу факта существования, государство приобретает свою дееспособность через механизм осуществления государственной власти (правительство как обязательный атрибут государства). Государство не способно осуществлять свои функции, участвовать в правовых отношениях без наличия такого организационного механизма. Дееспособность государства начинается с момента формирования его органов, позволяющих реализовывать государственные функции. Так, государство, которое не сформировало судебную систему, не будет иметь возможность отправлять правосудие, оказавшись в этой части недееспособным.

В-третьих, *государство является организационно оформленным*, так как имеет пространственно-территориальную основу, народ, систему органов государственной власти, которая способна вырабатывать, вы-

ражать и осуществлять автономную волю государства. Также оно материально независимо, что обеспечивает его собственностью и средствами казны.

В-четвертых, *государство несет ответственность за свои действия и действия своих органов и их должностных лиц* как во внутригосударственных, так и в международных отношениях. Так, в соответствии со ст. 1 Резолюции Генеральной Ассамблеи ООН № 56/589 «Ответственность государств за международно-противоправные деяния» от 12 декабря 2001 г. любое международно-противоправное деяние государства влечет его международную ответственность. Международно-противоправное деяние государства имеет место, когда какое-либо поведение, состоящее в действии или бездействии, совершается государством в соответствии с международным правом и представляет собой нарушение международно-правового обязательства этого государства [11].

В-пятых, *все современные государства имеют свой учредительный, конституирующий документ или документы*, основным из которых является конституция, что определяет его публично-правовой статус (принципы деятельности, права и обязанности, ответственность). Например, уставной характер Конституции Украины проявляется в таких аспектах:

1) определяются характеристики Украины как суверенного и независимого, демократического, социального, правового государства, которые обуславливают предназначение и деятельность государства;

2) закрепляются права (в частности, формировать бюджет страны, взимать налоги и тому подобное) и обязанности (например, утверждение и обеспечение прав и свобод человека, обеспечение экологической безопасности и поддержание экологического равновесия на территории Украины, преодоление последствий Чернобыльской катастрофы – катастрофы планетарного масштаба,

сохранение генофонда украинского народа) государства;

3) устанавливается ответственность государства. Например, согласно ч. 2 ст. 3 Конституции Украины государство отвечает перед человеком за свою деятельность;

4) регламентируется механизм взаимодействия между государством и обществом, народом, который его создал, а также отдельными гражданами. Так, украинский народ, согласно Конституции Украины, является носителем суверенитета и единственным источником власти в Украине. Он осуществляет власть непосредственно и через органы государственной власти, органы местного самоуправления (ч. 2 ст. 5 Конституции Украины), может непосредственно участвовать в изменении и (или) принятии нового Основного Закона Украины;

5) фиксируется система власти в стране, ее функции и компетенция, внутренняя структура, а также система государственных органов и способ их формирования, основы местного самоуправления.

Таким образом, государство обладает всеми чертами, присущими юридическому лицу, и наделяется особенностями, которые выделяют его из общего ряда. Однако есть и другие юридические лица, обладающие специфическими чертами, что неоднократно отмечалось учеными. Так, признавая возможность рассмотрения государства с различных сторон, В. Чиркин указывает, что государство участвует в правовых отношениях как властвующий, управляющий субъект, юридическое лицо публичного права [12, с. 130]. А. Крусян также называет государство юридическим лицом публичного права [13, с. 138].

М. Жабреев считает, что публичные образования, к которым относится также государство, называются юридическими лицами публичного права по таким причинам: «Во-первых, в основе их создания лежит публичный (общественный) интерес и преследуют

они публичные (общественные) цели; во-вторых, порядок их образования и правовой статус устанавливаются публичным (государственным) правом; в третьих, они имеют определенные властные полномочия в отношении третьих лиц путем издания соответствующих правовых актов, обязательных для исполнения» [14, с. 205].

Л. Мамут рассматривает государство как «большое» юридическое лицо, участником которого является народ. Отмечая, что субъектом права может быть только лицо, ученый пишет: «Народ, который представляет собой устойчивую целостную коллективность, в большинстве случаев обретает статус (и играет роль) субъекта права, лишь воплотившись в государство. Оно и есть юридическое лицо – юридическое лицо народа» [15, с. 53].

Таким образом, государство является субъектом правоотношений – юридическим лицом. Оно обладает правоспособность с момента создания и приобретает свою дееспособность через органы государственной власти и их должностных лиц, без которых невозможно осуществление его функций и задач в правоотношениях. При этом государство непосредственно или опосредованно действует во всех правоотношениях как самостоятельный субъект, а его органы представляют государство в этих отношениях.

Государство имеет все признаки юридического лица (в его классическом понимании) и наделяется свойствами, которые превращают его в особый субъект – юридическое лицо публичного права. В частности, оно характеризуется такими чертами:

а) обладает возможностью определять объем своих прерогатив и наделять компетенцией других участников правоотношений, принимает законы;

б) сохраняет властные функции даже тогда, когда вступает в построенные на началах равенства гражданско-правовые отношения, осуществляет контроль за всеми другими юридическими лицами;

в) пользуется суверенитетом (иммунитетом).

Каждое государство как юридическое лицо публичного права обладает также лишь ему свойственными особенностями, отражающимися в его уставном документе – конституции, в которой определяются характеристики государства, обуславливающие его предназначение; закрепляются его права (формировать бюджет страны, взимать налоги и так далее), обязанности (например, утверждение и обеспечение прав и свобод человека) и ответственность; регламентируется механизм взаимодействия между государством и обществом, народом, а также отдельными гражданами; фиксируется система власти в стране, ее функции и компетенция, внутренняя структура, а также система государственных органов и способ их формирования, основы местного самоуправления. Конституцией как основным законом государства предусматривается также, что изменение конституционного строя и (или) территории государства возможно лишь по решению народа как его учредителя. Однако следует устранить конституционный пробел и предусмотреть в конституциях разных стран возможность (порядок) прекращения существования государства.

Ключевые слова: юридическое лицо, государство, государственный орган.

Статья посвящена проблеме государства как юридического лица публичного права, особенности которого отражаются в его уставном документе – конституции, что определяет характеристики государства.

Статтю присвячено проблемі держави як юридичної особи публічного права, особливості якої відображаються в її статутному документі – конституції, що визначає характеристики держави.

This article is devoted to the problem of state as a legal entity of public law, especially that reflected in its charter document – the constitution, which defines the characteristics of the state.

Литература

1. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / Аристотель ; пер. с древнегреч. под общ. ред. А. Доватура. – М. : Мысль, 1976 – 1983. – Т. 4. – 1983. – 830 с.
2. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель ; пер. с нем. под ред. Д. Керимова и В. Нерсесянца. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
3. Конвенция Монтевидео о правах и обязанностях государств от 29 декабря 1933 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.cfr.org/sovereignty/montevideo-convention-rights-duties-states/p15897>.
4. Еллинек Г. Общее учение о государстве: право современного государства / Г. Еллинек ; под ред. С. Гессена. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб. : Н.К. Мартынов, 1908– . – Т. 1. – 1908. – 626 с.
5. Алексеев Н. Очерки по общей теории государства. Основные предпосылки и гипотезы государственной науки / Н. Алексеев. – М. : Московское науч. изд-во, 1919. – 208 с.
6. Магазинер Я. Избранные труды по общей теории права / Я. Магазинер. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. – 352 с.

7. Ильин И. Общее учение о праве и государстве / И. Ильин. – М. : АСТ МОСКВА, 2006. – 510 с.
8. Gierke O. Deutsches Privatrecht, erster Band / O. von Gierke. – Leipzig, 1895. – 475 s.
9. Бутусова Н. Российское государство как субъект конституционно-правовых отношений / Н. Бутусова // Журнал российского права. – 2003. – № 6. – С. 58–66.
10. Халфина Р. Общее учение о правоотношении / Р. Халфина. – М. : Юридическая литература, 1974. – 351 с.
11. Ответственность государств за международно-противоправные деяния : Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 56/589 от 12 декабря 2001 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/477/99/PDF/N0147799.pdf?OpenElement>.
12. Чиркин В. Юридическое лицо публичного права / В. Чиркин. – М. : Норма, 2007. – 352 с.
13. Крусян А. Сучасний український конституціоналізм : [монографія] / А. Крусян. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 560 с.
14. Жабреев М. Публичные образования и их органы: гражданско-правовой статус и участие в гражданских правоотношениях / М. Жабреев // Цивилистические записки : межвуз. сб. науч. трудов. – М. : Статут, 2001. – С. 177–219.
15. Мамут Л. Народ в правовом государстве / Л. Мамут. – М. : Норма, 1999. – 150 с.

реально склалося. Треті розглядають питання розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та органами місцевої влади з урахуванням як юридичних, так і, відповідно, соціальних і політологічних факторів. Вони динамічно реагують на будь-які суттєві зміни у фактичному розмежуванні повноважень між цими органами й підводять під них нову правову основу, причому у формі не тільки закону, а й судових прецедентів та актів договірної права [12, с. 122].

Концепція адміністративної реформи в Україні допускає, що в процесі трансформації територіального устрою й системи місцевого самоврядування варто виходити з національного досвіду, а також світової, насамперед європейської, практики. При цьому процес перетворень варто, на нашу думку, здійснювати трьома етапами. Усі ці заходи є необхідними для визначення механізмів реалізації принципів децентралізації державної влади та розвитку місцевого самоврядування. Саме зміцнення місцевого управління (передусім взаємодоповнювальна взаємодія обох гілок влади на місцях) забезпечує дійсну демократизацію й реально забезпечує ефективність управління на місцевому рівні.

Основними проблемами взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в Україні є такі:

– суттєве обмежене самоврядування в Україні як права й можливості територіальної громади, за винятком міст обласного та республіканського значення: на рівні районів та областей – через відсутність закріплення належного правового статусу громади й власних виконавчих органів, відповідно, власних ресурсів; на базовому рівні – через відсутність достатніх матеріальних ресурсів і обмеження бюджетної самостійності;

– подвійний статус місцевих державних адміністрацій як складників вертикалі державної виконавчої влади та одночасно виконавчих органів місцевих

рад. Відповідальність місцевих ОДА перед органами виконавчої влади вищого рівня й перед представницькими органами областей і районів створює передумови для виникнення конфліктів між ними та місцевими радами особливо в період вертикальної коабітації;

– неоднозначний ефект від надання сільським, селищним і міським радам великої кількості повноважень, зокрема, з надання соціальних послуг;

– компенсація недосконалої правових механізмів контролю за дотриманням органами місцевого самоврядування Конституції України й інших нормативно-правових актів за допомогою неформального впливу державних адміністрацій через фінансову (бюджетну) залежність органів самоврядування від місцевих адміністрацій, що є також потенційним джерелом конфліктів.

Якщо звернутися до досвіду Франції у сфері розмежування повноважень, то проблема взаємовідносин між органами місцевого самоврядування та державою в особі місцевих державних адміністрацій розв'язується на основі принципу субсидіарності – виконання органами влади вищого рівня тих функцій, які не можуть бути виконані на базовому рівні адміністративно-територіального поділу. При цьому основним завданням місцевих органів державної влади є контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування: щодо власних функцій місцевого самоврядування – з погляду законності, а щодо повноважень, делегованих державою, – з погляду доцільності й ефективності ухваленних рішень.

Так, посада префекта у Франції як представника Уряду вирішує проблему розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та органами влади. Так, відповідно до частини 6 статті 72 Конституції Франції, у територіальних колективах Республіки представник держави, який представляє кожного з членів Уряду, зобов'язаний забезпечити національні інтереси, адміністративний контроль і дотримання законів.

Ефективна реалізація компетенції органів місцевого самоврядування забезпечена також фінансовою самостійністю територіальних громад, яка досягається шляхом наповнення місцевих бюджетів місцевими податками та зборами, а також значними дотаціями й субвенціями з державного бюджету. Проте і щодо цього виникають проблеми, оскільки помітний брак коштів для реалізації місцевого самоврядування невеликими комунами, наслідком чого стає постійне їх об'єднання як у нові комуни, так і тимчасові об'єднання для досягнення спільних цілей в економічній, культурній, соціальній та інших сферах.

Варто зазначити, що, відповідно до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)», в Україні виконавчу владу в районах і областях, у Києві та Севастополі здійснює префект, замість нині діючих місцевих державних адміністрацій і їх голів. Уважаємо, що такі зміни сприятимуть розвитку законодавства в системі місцевого самоврядування та управління, а також побудують таку модель управління на місцях, яка буде відповідати Європейській хартії місцевого самоврядування й висвітленим у ній принципам.

Ключові слова: компетенція, розмежування, місцеве самоврядування, місцеві органи виконавчої влади.

У статті наведено визначення компетенції органів управління, розглянуто підходи до розмежування компетенції місцевих органів виконавчої влади та представницьких органів, а також запропоновано шляхи вирішення проблеми з урахуванням досвіду Франції.

В статті приведені определения компетенции органов управления, рассмотрены подходы к разграничению компетенции местных органов исполнительной власти и представительских органов, а также предложены механизмы решения проблемы с учетом опыта Франции.

The article provides definitions of competence of the public authorities, deals with methods of distinction the competence of the public authorities and self-government power and also provides the way of resolve the problem using the experience of France.

Література

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998–2004. – Т. 3 : К-М. – 2001. – 792 с.
2. Административное право Украины : [учеб.] / под общ. ред. С.В. Кивалова. – Х. : Одиссей, 2004. – 880 с.
3. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К. : Видавничий дім «Ін-Юре», 2002. – 668 с.
4. Лазарев Б.М. Компетенция органов управления / Б.М. Лазарев. – М. : Юридическая литература, 1972. – 210 с.
5. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления : [курс лекций] / Г.В. Атаманчук. – М. : Омега-Л, 2004. – 282 с.
6. Мицкевич А.В. Субъекты советского права / А.В. Мицкевич. – М. : Госюриздат, 1962. – 213 с.
7. Власов В.А. Советское административное право / В.А. Власов, С.С. Студеникин. – М. : Госюриздат, 1959. – 535 с.
8. Європейська хартія місцевого самоврядування, ратифікована Законом України від 15 липня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 38. – Ст. 249.
9. Постовой Н.В. Муниципальное право России / Н.В. Постовой. – М. : Новый Юрист, 2008.
10. Кравченко В.В. Етапи розвитку місцевого самоврядування : [навч. посіб.] / В.В. Кравченко. – К. : Арарат-Центр, 2000. – 260 с.
11. Шебанов А.Ф. Форма советского права / А.Ф. Шебанов. – М. : Юрид. лит., 1968. – 215 с.
12. Кампо В. Політико-правові проблеми розмежування повноважень в українській системі органів місцевої влади / В. Кампо // 36. мат. Координаційно-методологічної наради «Сучасні проблеми місцевого самоврядування в контексті адміністративної реформи та регіональної політики» та вільного засідання Комітету Верховної Ради України з питань державного будівництва та місцевого самоврядування (9–13 квітня 2001 р., Гаспра-Ялта, АРК). – К. : Логос, 2001. – С. 121–125.

УДК 347.454

А. Гаркуша,аспірант кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

Визначення правових засад статусу Національного агентства України з питань державної служби (далі – Нацдержслужба) має важливе як теоретичне, так і практичне значення в контексті тих кардинальних змін, які відбуваються в системі центральних органів виконавчої влади. Безперечним є той факт, що від чіткого й конкретно законодавчо визначеного статусу державного органу залежить ефективність і дієвість його організації й функціонування. Оптимізація системи центральних органів виконавчої влади, удосконалення їх видів і пересмислення їх статусу є важливим і актуальним у рамках теорії адміністративного права. Варто зазначити, що питання правового статусу Голодержслужби/Нацдержслужби в різні періоди досліджувала низка вчених-адміністративістів (В.Б. Авер'янов [1; 2; 3], Д.В. Балух [4], Л.Р. Біла-Тіунова [5; 6; 7], Ю.П. Битяк [8], С.В. Ківалов [9; 10], І.Б. Коліушко [11], О.М. Стець [12] та ін.). Їхні наукові напрацювання є науково-методологічним підґрунтям для подальших наукових доробок. Водночас подальші нормативно-правові й статусно-структурні зміни щодо оптимізації системи органів державного управління потребують як нових теоретичних напрацювань, так і вдосконалення чинного законодавства. Зазначене безпосередньо стосується й Нацдержслужби як центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби.

Отже, **метою статті** є характеристика правових основ функціонування

Нацдержслужби в нових політико-правових реаліях.

Аналіз чинного законодавства дає підстави виокремити такі види правових актів, що регламентують статус Нацдержслужби:

1. Конституція України [13]. Важливо зазначити, що Конституція України безпосередньо не визначає статусу Нацдержслужби, оскільки навіть не передбачає назви такого центрального органу виконавчої влади. Разом із тим опосередковано Конституція України визначає конституційні засади його організації й функціонування. Зокрема, саме вона визначає основні засади організації й діяльності державної служби як безпосередньо, так і через діяльність державних органів. Так, ст. 24 («не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками») і ст. 38 визначили право рівного доступу до державної служби всіх громадян України. Принципи державної служби відображено в ст. 3 – «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»; ст. 8 – принцип верховенства права; ст. 19 – принцип законності («органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України»); ст. 35 (право на свободу світогляду й віросповідання),

прийняття і просування по службі державних службовців категорій «Б» і «В»; забезпечує ведення й оприлюднення єдиного переліку вакантних посад державної служби в державних органах і переможців конкурсів; направляє державним органам і їх посадовим особам вимоги про скасування рішень таких органів із питань державної служби, які суперечать законодавству в частині реалізації громадянами права на державну службу; проводить моніторинг вакантних посад державної служби категорії «А» та ініціює перед суб'єктом призначення проведення конкурсу на такі посади; веде облік державних службовців категорії «А», строк повноважень яких закінчується, а також тих, які після звільнення не працевлаштовані в установленому порядку, але не довше ніж протягом одного року з дня закінчення строку призначення на посаду; розробляє за погодженням із Комісією з питань вищого корпусу державної служби типові вимоги до професійної компетентності державних службовців категорії «А» й подає їх Кабінету Міністрів України для затвердження; розглядає скарги державних службовців категорій «Б» і «В» щодо прийняття, проходження та припинення державної служби відповідно до Закону-2015; забезпечує захист прав державних службовців під час зміни істотних умов служби;

5) методичне керівництво: надає методичну допомогу службам управління персоналом у державних органах;

6) підготовка та підвищення професійної компетенції державних службовців: забезпечує визначення потреб у професійному навчанні державних службовців відповідно до вимог професійних стандартів; організовує із залученням навчальних закладів навчання державних службовців з метою вдосконалення рівня володіння ними державною мовою, регіональною мовою або мовою національних меншин, а також іноземною мовою, яка є офіційною мовою Ради Європи, у випадках, якщо володіння такою мовою є обов'язковим відповідно до Закону-1993;

формує пропозиції щодо обсягів державного замовлення на професійне навчання державних службовців для державних потреб на основі їхніх професійних компетенцій і розміщення затверджених обсягів згідно із законодавством, забезпечує своєчасне фінансування виконавців державного замовлення відповідно до укладених державних контрактів; сприяє розвитку системи навчальних закладів, що здійснюють професійне навчання державних службовців, делегує їм повноваження з визначення змісту навчання державних службовців відповідно до вимог професійних стандартів; організовує із залученням навчальних закладів розроблення освітньо-професійних програм у галузі знань «Публічне управління та адміністрування» та їх погодження, а також розробляє професійні програми спеціалізації й підвищення кваліфікації державних службовців на основі професійних компетенцій і погоджує такі програми;

7) інші повноваження: здійснює інші повноваження, визначені цим та іншими законами.

Наступним джерелом законодавства Нацдержслужби є Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 02.02.2014 [16], який у ст. 21. «Повноваження Кабінету Міністрів України у відносинах з міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади» визначає особливості взаємовідносин між Урядом і Нацдержслужбою.

Так, Кабінет Міністрів України: а) спрямовує й координує роботу Нацдержслужби; б) питання діяльності Нацдержслужби представляє відповідний міністр, до сфери спрямування й координації якого належить цей орган; в) затверджує граничну кількість працівників Нацдержслужби в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України для утримання цього органу; визначає кількість заступників керівника центрального органу; г) скасовує за необхідності акти Нацдержслужби повністю чи в окремій частині; д) призначає та звільняє начальника й заступників начальника Нацдержслужби.

служби та шляхи виконання покладених на неї завдань, затверджує плани її роботи; погоджує структуру апарату Нацдержслужби; видає обов'язкові до виконання Нацдержслужбою накази й доручення з питань державної служби; погоджує призначення на посади та звільнення з посад керівників і заступників керівників територіальних органів Нацдержслужби, діяльність якої спрямовується й координується ним; погоджує утворення, реорганізацію, ліквідацію територіальних органів Нацдержслужби як структурних підрозділів апарату цього органу; порушує перед Кабінетом Міністрів України питання щодо скасування актів Нацдержслужби повністю чи в окремій частині; доручає начальнику Нацдержслужби скасувати акти його територіальних органів повністю чи в окремій частині, а в разі відмови скасовує акти територіальних органів Нацдержслужби повністю чи в окремій частині; порушує перед Кабінетом Міністрів України питання щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності начальника Нацдержслужби та його заступників; ініціює питання щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності керівників структурних підрозділів апарату Нацдержслужби, його територіальних органів і їх заступників, а також керівників установ, що належать до сфери державної служби; ініціює питання щодо проведення службового розслідування стосовно начальника Нацдержслужби, його заступників, інших державних службовців і працівників апарату Нацдержслужби та його територіальних органів та установ, що належать до сфери державної служби; приймає рішення щодо проведення перевірки діяльності Нацдержслужби та його територіальних органів; заслуховує звіти про виконання покладених на Нацдержслужби завдань і планів їх роботи; визначає структурний підрозділ апарату міністерства, що відповідає за взаємодію з Нацдержслужбою; визначає посадових осіб міністерства, які включаються до складу колегії Нац-

держслужби; визначає порядок обміну інформацією між міністерством і Нацдержслужбою, періодичність її подання; вирішує інші питання, пов'язані зі спрямуванням і координацією діяльності Нацдержслужби.

Важливо акцентувати увагу на тому, що в Законі України «Про центральні органи виконавчої влади» регулюються питання щодо повноважень керівника ЦОВВ, основ правового статусу територіальних органів ЦОВВ, їх нормотворчої діяльності. Зокрема, новітнім є положення щодо законодавчого розмежування правового статусу «міністерства» й «інших центральних органів виконавчої влади», яке здійснюється насамперед шляхом визначення завдань, які покладаються на ці органи. Так, на міністерство покладається таке: забезпечення нормативно-правового регулювання; визначення пріоритетних напрямів розвитку; інформування та надання роз'яснень щодо здійснення державної політики; узагальнення практики застосування законодавства, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення й унесення в установленому порядку проектів законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України на розгляд Президентів України та Кабінету Міністрів України; здійснення інших завдань, визначених законами України й покладених на нього актами Президента України.

Завдання інших центральних органів виконавчої влади суттєво відрізняються своєю спрямованістю, обсягом, сферою та предметністю: надання адміністративних послуг; здійснення державного нагляду (контролю); управління об'єктами державної власності; внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики на розгляд міністрів, які спрямовують і координують їх діяльність; здійснення інших завдань, визначених законами України та покладених на них Президентом України.

Окрім вищеназваних законів, окремі питання діяльності Нацдержслужби

но-правові акти хоча й досліджувалися та аналізувалися, проте в контексті статті характеризуватися не будуть через втрату своєї актуальності в контексті Закону-2015.

Отже, варто зазначити, що чинне законодавство щодо функціонування Нацдержслужби як центрального органу виконавчої влади, що здійснює функціональне управління у сфері державної служби, натеper перебуває в стадії реформування та вдосконалення, яке стосується переважно підзаконних нормативно-правових актів (постанови, розпорядження, накази), що мають бути прийняті на виконання Закону-2015 найближчим часом. Тим не менше, прийняття Закону-2015 є підставою для ствердження того, що закладено правові засади для функціонування кардинального нового центрального органу – Нацдержслужби – щодо здійснення функціонального управління у сфері державної служби.

Ключові слова: Нацдержслужба, повноваження Нацдержслужби, законодавство про Нацдержслужбу, Положення про Нацдержслужбу, взаємодія Нацдержслужби з іншими державними органами.

Стаття присвячена законодавству України, яке визначає правові засади функціонування Нацдержслужби як центрального органу виконавчої влади, що здійснює функціональне управління у сфері державної служби. Увага приділена порівняльній характеристиці правових засад, передбачених Законами України «Про державну службу» 1993 і 2015 рр. Проаналізовано повноваження Нацдержслужби. Зазначено відсутність підзаконних нормативно-правових актів (постанов, розпоряджень, наказів) щодо регламентації діяльності Нацдержслужби в контексті Закону України «Про державну службу» 2015 р.

Статья посвящена законодательству Украины, которое определяет правовые основы функционирования

Нацгосслужбы как центрального органа исполнительной власти, что осуществляет функциональное управление в сфере государственной службы. Внимание уделено сравнительной характеристике правовых основ, предусмотренных Законами Украины «О государственной службе» 1993 и 2015 гг. Проанализированы полномочия Нацгосслужбы. Отмечено отсутствие подзаконных нормативно-правовых актов (постановлений, распоряжений, приказов) о регламентации деятельности Нацгосслужбы в контексте Закона Украины «О государственной службе» 2015 г.

The article is devoted to the legislation of Ukraine that defines the legal basis of functioning of the National agency of Ukraine on the questions of the state service as a central body of executive power, which execute a functional management in the sphere of state service. The attention is devoted to the comparative characteristic of the legal basis, stipulated by Laws of Ukraine “On the state service” of 1993 and 2015. There are analyzed the of the National agency of Ukraine on the questions of the state service. There is marked out the fact of sub law normative-legal acts () on regulation the activity of the National agency in the context of the Law of Ukraine “On the state service” of 2015.

Література

1. Авер'янов В.Б. Система органів виконавчої влади: проблеми реформування у світлі конституційних вимог / В.Б. Авер'янов // Право України. – 2003. – № 9. – С. 24–30.
2. Авер'янов В.Б. Фактори централізації та децентралізації у структурно-функціональній організації апарату державного управління / В.Б. Авер'янов // Авер'янов В.Б. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація / В.Б. Авер'янов. – К., 1997. – С. 103.
3. Адміністративне право України : [підручник] / за заг. ред. С.В. Ківалова. – О. : Юрид. л-ра, 2003. – 896 с.

4. Балух Д.В. *Управління державною службою в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Д.В. Балух.* – О., 2009. – 224 с.
5. Біла Л.Р. *Державна посада: проблеми визначення та правового регулювання / Л.Р. Біла // Часопис адміністративістики.* – 2007. – № 1. – С. 14–19.
6. Біла-Тіунова Л.Р. *Службова кар'єра в адміністративній науці радянського періоду (20–60-х рр. XX ст.) / Л.Р. Біла-Тіунова // Митна справа.* – 2010. – № 1. – С. 61–68.
7. Біла-Тіунова Л.Р. *Службова кар'єра в Україні : [монографія] / Л.Р. Біла-Тіунова.* – О. : Фенікс, 2011. – 540 с.
8. Битяк Ю.П. *Державна служба в Україні: організаційно-правові засади : [монографія] / Ю.П. Битяк.* – Х. : Право, 2005. – 304 с.
9. Ківалов С.В. *Закон України «Про державну службу» : [наук.-практ. коментар] / С.В. Ківалов, Л.Р. Біла-Тіунова.* – 2-е вид., змін. – О. : Фенікс, 2009. – 692 с.
10. Ківалов С.В. *Публічна служба в Україні : [підручник] / С.В. Ківалов, Л.Р. Біла-Тіунова.* – О. : Юрид. л-ра, 2009. – 735 с.
11. Коліушко І. *Про запровадження у сферу виконавчої влади посад державних політичних діячів / І. Коліушко, В. Тимощук // Право України.* – 2000. – № 2. – С. 10–14.
12. Стець О.М. *Гарантії захисту прав громадян України у сфері державної служби / О.М. Стець // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. М.О. Баймуратов.* – Вип. 25. – О. : Юрид. л-ра, 2005. – С. 176–180.
13. *Конституція України від 28.06.1996 [Електронний ресурс].* – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
14. *Про державну службу : Закон України від 26.12.1993 [Електронний ресурс].* – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
15. *Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 [Електронний ресурс].* – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
16. *Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 [Електронний ресурс].* – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
17. *Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 [Електронний ресурс].* – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
18. *Митний кодекс України від 13.03.2012 [Електронний ресурс].* – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
19. *Про дипломатичну службу : Закон України від 20.09.2001 [Електронний ресурс].* – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
20. *Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 [Електронний ресурс].* – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
21. *Про очищення влади : Закон України від 16.09.2014 [Електронний ресурс].* – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
22. *Про затвердження Положення про Національне агентство України з питань державної служби : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 [Електронний ресурс].* – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

УДК 35.086(477)

Н. Панова,
кандидат юридичних наук, доцент
Київського інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

Варто зазначити, що правове регулювання державної служби здійснюється на основі системи законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, які в сукупності становлять законодавство про державну службу. Мова йде насамперед про Конституцією України, яка визначає основні засади організації й діяльності всієї державної служби як безпосередньо, так і через діяльність державних органів. Так, її ст. 24 («Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками») і ст. 38 визначили право рівного доступу всіх громадян України до державної служби. Принципи як основоположні ідеї й погляди в державній службі знайшли своє відображення в ст. 3 Основного Закону України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». У ст. 8 Конституції України проголошується принцип верховенства права, у ст. 19 – принцип законності («Органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що передбачені Конституцією й законами України»); у ст. 35 («Право на свободу світогляду і віросповідання») та ст. 36 («Право на свободу об'єднання в полі-

тичні партії та громадські організації») – принцип політичної й релігійної нейтральності тощо [1].

Важливість державної служби як правової інституції підтверджується п. 12 ст. 92 Конституції України, яким встановлюється, що «виключно законами України визнаються організація й діяльність державної служби». Окрім цього, ст. 55 Конституції України є важливим гарантом законності діяльності державних органів та державних службовців, передбачаючи, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Основоположним законодавчим актом щодо регулювання державної служби нині є Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. [2] (далі – Закон-2015). При цьому важливо зазначити, що мова йде саме про державну адміністративну службу, тобто державну службу, на яку поширюється дія названого закону. У теорії адміністративного права державну адміністративну службу прийнято називати також цивільною службою. Однак із подальшим розвитком як законодавства про державну службу, так і самого інституту державної служби виникла необхідність розмежування понять «адміністративна служба» (тобто служба в державній адміністрації – державних органах і їх апараті) та «цивільна служба»

посаду служби в органах місцевого самоврядування в разі відповідності його професійної компетентності кваліфікаційним вимогам до відповідної посади та за умови вступу на службу вперше за результатами конкурсу – під час передачі або делегування повноважень і функцій від державного органу до органу місцевого самоврядування.

Окрім зазначеного, у Законі-2015 удосконалено механізми проведення відкритого, прозорого, об'єктивного конкурсу, що забезпечується значною їх деталізацією та врегулюванням цих питань саме на законодавчому рівні в главі 2 «Порядок проведення конкурсу на зайняття вакантної посади державної служби», яка досить детально регламентує загальний порядок проведення конкурсу, оприлюднення інформації про вакантну посаду державної служби й оголошення про проведення конкурсу, перелік документів для участі в конкурсі, порядок визначення відповідності кандидатів умовам конкурсу, склад конкурсної комісії, оформлення та оприлюднення результатів конкурсу, порядок повторного конкурсу тощо.

2. Дисциплінарна та матеріальна відповідальність державних службовців. У Законі-2015, порівняно із Законом України «Про державну службу» 1993 р., що втратив чинність [4], уперше визначено поняття «служба дисципліна» як адміністративно-правову категорію, під якою розуміється неухильне дотримання Присяги державного службовця, сумлінне виконання службових обов'язків і правил внутрішнього службового розпорядку. Окрім зазначеного, законодавець передбачив вичерпний перелік видів дисциплінарних проступків:

- порушення Присяги державного службовця;
- порушення правил етичної поведінки державних службовців;
- вияв неповаги до держави, державних символів України, Українського народу;
- дії, що шкодять авторитету державної служби;

- невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, актів органів державної влади, наказів (розпоряджень) та доручень керівників, прийнятих у межах їхніх повноважень;

- недотримання правил внутрішнього службового розпорядку;

- перевищення службових повноважень, якщо воно не містить складу злочину або адміністративного правопорушення;

- невиконання вимог щодо політичної неупередженості державного службовця;

- використання повноважень в особистих (приватних) інтересах або в неправомірних особистих інтересах інших осіб;

- подання під час вступу на державну службу недостовірної інформації про обставини, що перешкоджають реалізації права на державну службу, а також неподання необхідної інформації про такі обставини, що виникли під час проходження служби;

- неповідомлення керівнику державної служби про виникнення відносин прямої підпорядкованості між державним службовцем та близькими особами в 15-денний строк із дня їх виникнення;

- прогул державного службовця (у тому числі відсутність на службі більше 3 годин протягом робочого дня) без поважних причин;

- поява державного службовця на службі в нетверезому стані, у стані наркотичного чи токсичного сп'яніння;

- прийняття державним службовцем необгрунтованого рішення, що спричинило порушення цілісності державного або комунального майна, незаконне їх використання або інше заподіяння шкоди державному чи комунальному майну, якщо такі дії не містять складу злочину або адміністративного правопорушення.

Таким чином, Закон-2015 певною мірою компенсував відсутність переліку дисциплінарних проступків державних службовців, який має бути передбачено в Кодексі правил поведінки дер-

жавних службовців, і водночас усунув прогалину щодо законодавчого регулювання цього питання. Донині це питання мало вирішення на рівні Загальних правил поведінки державних службовців [5]. Логічним продовженням є законодавче визначення вичерпного переліку видів дисциплінарних стягнень, які можуть бути накладені на державного службовця за вчинення дисциплінарного проступку: зауваження, догани, попередження про неповну службу відповідність, звільнення з посади державної служби. Завершальним кроком у законодавчій регламентації дисциплінарної відповідальності є визначення в Законі-2015 порядку застосування дисциплінарних стягнень, який раніше регламентувався виключно Кодексом законів про працю України [6]. Отже, регламентація всіх питань дисциплінарної відповідальності отримала адміністративно-правове визначення як правовий інститут державної служби. Такий підхід є цілком закономірним і логічним, відповідає вимогам щодо адаптації законодавства про державну службу до європейських стандартів.

Не менш важливим для державної служби є чітке адміністративно-правове регулювання засад матеріальної відповідальності державного службовця. З прийняттям Закону-2015 це питання знайшло вирішення в главі 3 «Матеріальна відповідальність державних службовців», у якій чітко визначено основи матеріальної відповідальності державних службовців, обов'язок державного службовця щодо відшкодування завданої шкоди, а також порядок відшкодування шкоди. Підсумовуючи наведене, варто зазначити, що і дисциплінарна відповідальність державних службовців, і матеріальна відповідальність державних службовців отримали своє адміністративно-правове визначення, тому можна стверджувати, що мова йде про дисциплінарну й матеріальну відповідальність за адміністративним правом.

3. Припинення державної служби. Закон-2015 уперше чітко визначив під-

стави припинення державної служби та особливості його реалізації без посилення на Кодекс законів про працю України, що знайшло відображення в розділі IX «Припинення державної служби». При цьому варто акцентувати увагу на тому, що питанню припинення державної служби вже приділялась належна увага науковців. У 2015 р. була захищена кандидатська дисертація Ю.Г. Фаєр «Припинення державної служби як інститут адміністративного права» [7]. У цілому погоджуючись з основними висновками цього автора, необхідно зауважити, що згадана наукова праця була підготовлена на основі Закону України «Про державну службу» 2011 р. [8]. Оскільки низка положень цього інституту отримали новітнє законодавче визначення, варто звернути увагу насамперед на підстави припинення державної служби. Так, новітніми підставами, або уточненнями підстав, є такі: припинення державної служби за угодою сторін (п. 3 ч. 1 ст. 83); досягнення державним службовцем 65-річного віку, якщо інше не передбачено законом (п. 7 ч. 1 ст. 83), тобто законодавець допускає у випадках, передбачених законом (а не законодавством), перебування на державній службі осіб, які досягли 65-річного віку; у разі застосування заборони, передбаченої Законом України «Про очищення влади» [9]. Остання підстава не передбачалася Законом України «Про державну службу» 2011 р.

Водночас варто зазначити, що Закон-2015 не передбачив серед підстав припинення державної служби такі, як визнання державного службовця безвісно відсутнім або оголошення його померлим згідно з рішенням суду, що набрало законної сили, смерть державного службовця, оскільки ці обставини охоплені загальною підставою – настанням обставин, що склались незалежно від волі сторін. Окрім цього, Закон-2015 не передбачає законодавче регулювання оформлення припинення державної служби, як це мало місце в

ст. 45 Закону України «Про державну службу» 2011 р.

4. Управління державною службою в державному органі. З метою здійснення розмежування політичної та управлінської діяльності Законом-2015 передбачено запровадити в державних органах посаду керівника державної служби, який здійснюватиме управління державною службою в органі державної влади та відповідатиме перед керівником відповідного органу за функціонування державної служби як в апараті, так і загалом у системі органу державної влади. Закон-2015 не вперше з позиції введення в нормативний обіг (це було зроблено ще в ст. 8 Закону України «Про державну службу» 2011 р.), проте вперше з позиції набрання чинності законом передбачив у штатному розписі державного органу посаду «керівник державної служби», на якого покладається здійснення управління державною службою в державному органі. Важливо зазначити, що керівник державної служби – це, як правило, керівник апарату державного органу, якщо інше не передбачено законом, тобто якщо в державному органі відсутня посада керівника апарату, то керівником державної служби в такому органі є керівник цього органу.

Аналіз повноважень керівника державної служби свідчить про реалізацію ним внутрішньоапаратних функцій, спрямованих на забезпечення функціонування державного органу. Зокрема, він затверджує профілі професійної компетентності посад державної служби, організовує проведення конкурсу на зайняття вакантних посад державної служби, призначає осіб на посади державної служби та звільняє їх із посад, присвоює ранги державним службовцям, які займають посади державної служби, виконує функції роботодавця для працівників державного органу, забезпечує ефективне функціонування системи оцінювання результатів службової діяльності державних службовців тощо.

Важливо також зазначити, що управління державною службою в державно-

му органі здійснюватиметься також через служби управління персоналом. Це нововведення зумовлене необхідністю зміни акцентів із кадрового діловодства, яке домінувало в кадрових підрозділах за час чинності Закону України «Про державну службу» 1993 р., на управління персоналом державної служби органів державної влади за Законом-2015. Зарубіжний досвід функціонування відповідних структурних підрозділів щодо організації діяльності публічних службовців свідчить про їх різноманітність щодо назви (відділ персоналу (параграф 13 Закону Чехії «Про службу державних службовців у адміністративних установах і про винагороду публічних службовців та інших працівників адміністративних установ» від 26 квітня 2002 р. [10, с. 269–388]), кадрова служба (ст. 23 Кодексу цивільних службовців Греції [11, с. 520–601]) тощо) та водночас про певну схожість щодо функціонального призначення.

5. Класифікація посад державної служби. Одним із новітніх положень Закону-2015 є принципово нова класифікація посад державної служби. Як свідчить міжнародний досвід, одними з головних вимог класифікації посад у публічній службі є її простота, доступність і зрозумілість. Варто зазначити, що попередні класифікації посад, передбачені як Законом України «Про державну службу» 1993 р., так і Законом України «Про державну службу» 2011 р., були досить складними, неоднозначними й незрозумілими для сприйняття. Запропонована в Законі-2015 класифікація характеризується насамперед своєю чіткістю, доступністю та логічністю. Необхідно акцентувати увагу на тому, що відповідно до Закону-2015 посади державної служби класифікуються залежності від порядку призначення на посаду, характеру й обсягу повноважень, закріплених за посадою, та необхідних кваліфікації й професійної компетентності державних службовців. Такий підхід є новітнім і відповідає стандартам Європейського Союзу з питань публічної служби.

У Законі-2015 уперше замість 7 категорій (за Законом України «Про державну службу» 1993 р.) або 5 груп і 4 підгруп (за Законом України «Про державну службу» 2011 р.) посад передбачено три категорії посад державної служби:

– категорія «А» – це вищий корпус державної служби, до якої належать посади державного секретаря Кабінету Міністрів України та його заступників, державних секретарів міністерств; керівників центральних органів виконавчої влади, які не є членами Кабінету Міністрів України, та їх заступників; керівників апаратів Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів та їх заступників; голів місцевих державних адміністрацій; керівників державної служби в інших державних органах, юрисдикція яких поширюється на всю територію України;

– категорія «Б» – це посади керівників структурних підрозділів секретаріату Кабінету Міністрів України та їх заступників; керівників структурних підрозділів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та інших державних органів, їх заступників, керівників територіальних органів цих державних органів і їх структурних підрозділів, їх заступників; заступників голів місцевих державних адміністрацій; керівників апаратів апеляційних та місцевих судів, керівників структурних підрозділів апаратів судів, їх заступників; заступників керівників державної служби в інших державних органах, юрисдикція яких поширюється на всю територію України;

– категорія «В» – інші посади державної служби, не віднесені до категорій «А» та «Б».

При цьому важливо зазначити, що ч. 3 ст. 6 Закону-2015 передбачає обмеження кількості посад категорії «А» та «Б» в державному органі: вони не мають перевищувати третину його штатної чисельності. Такий підхід відповідає стандартам Європейського Союзу з питань публічної служби.

Звернення до зарубіжного досвіду класифікації посад публічної служби свідчить, що він є досить різноманітним як щодо кількості категорій посад, так щодо їхніх назв і підстав класифікації. Для деяких країн підставою для класифікації посад на категорії є рівень освіти. Так, відповідно до Закону Литви «Про публічну службу» посади публічних службовців поділяються на три категорії: категорія «А» включає в себе посади, де необхідна вища університетська або еквівалентна освіта; категорія «В» включає в себе посади, де необхідна освіта, не нижча за вищу неуніверситетську або еквівалентну освіту; категорія «С» включає в себе посади, де необхідна освіта, не нижча за середню та відповідну професійну кваліфікацію [12, с. 427–454].

За названим критерієм класифікуються також посади в Греції: а) категорія спеціальних посад – SP (загальні секретарські посади, або посади, встановлені спеціальними правовими положеннями); б) категорія посад, що вимагають університетської освіти, – US (посади, для яких формальною кваліфікацією є ступінь чи диплом грецького університету або аналогічного іноземного вищого навчального закладу); в) категорія посад, що вимагають технічної освіти, – TS (посади, для яких формальною кваліфікацією є свідоцтво чи диплом грецького технічного вищого навчального закладу або школи, іноземний сертифікат чи диплом, диплом Центру вищої технічної та професійної освіти або грецький чи іноземний еквівалент); г) категорія посад, що вимагають середньої освіти, – SE (посади, для яких формальною кваліфікацією є свідоцтво або диплом про отримання освіти, видані середньою школою, іншою еквівалентною школою чи визнаною школою для сліпих телефонних операторів); г) категорія посад, що вимагають обов'язкової освіти, – SE (посади, для яких формальною кваліфікацією є свідоцтво про отримання обов'язкової освіти або свідоцтво про отримання освіти, видане еквівалентною нижчою технічною школою) [11, с. 520–601].

У Федеративній Республіці Німеччини критеріями класифікації посад визначено «навички, знання та досягнення», відповідно до яких виокремлено чотири категорії службових кар'єр проходження служби: службові кар'єри служби нижчої категорії, службові кар'єри служби середньої категорії, службові кар'єри служби підвищеної категорії та службові кар'єри служби вищої категорії [13, с. 225–269]. При цьому варто зазначити, що виокремлення «рівня освіти» як критерію класифікації посад, як і «навичок, знань і досягнень», є досить дискусійним та таким, що не відображає суттєві відмінності між посадами, їх місце в системі державних посад, особливості їх заміщення тощо.

У низці країн Європейського Союзу перелік категорій державних службовців зведено до мінімуму, а їх класифікація здійснюється відповідно до характеру службових обов'язків і рівня професійної підготовки службовців. Так, відповідно до Закону Естонії «Про публічну службу» [14, с. 467–520] та Закону Болгарії «Про державного службовця» [15, с. 601–638] службовці поділяються на керівників і звичайних чиновників, або спеціалістів. При цьому на керівника покладається здійснення управління адміністративним підрозділом та відповідальність за його роботу, а на спеціаліста – допомога у виконанні функцій державної влади.

Дещо інакше питання видів категорій посад державних службовців урегульовано в Польщі та Чеській Республіці, хоча вони й схожі між собою. Так, розділ 4 Закону Польщі «Про цивільну службу» [3, с. 388–426] передбачає, що посади в цивільній службі поділяються на «вищі» та «всі інші», а Закон Чеської Республіки «Про службу державних службовців в адміністративних установах і про винагороду державних службовців та інших працівників адміністративних установ» [10, с. 269–388] розрізняє посади «вищих посадовців» (старші посадовці, уповноважені спрямовувати роботу безпосередньо підпорядкованих їм службовців на окремих

рівнях управління адміністративної установи, ставити перед ними службові завдання, організовувати, спрямовувати й контролювати виконання ними службових завдань і давати їм обов'язкові до виконання накази) та «всіх інших державних службовців».

Ключові слова: Закон України «Про державну службу» 2015 р., конкурсний відбір, класифікація посад державної служби, матеріальна відповідальність державного службовця, припинення державної служби.

Статтю присвячено сутнісній характеристиці новітніх положень Закону України «Про державну службу» порівняно з аналогічними законами 1993 р. та 2011 р. Особливу увагу приділено питанням конкурсного відбору на посади державної служби, дисциплінарній і матеріальній відповідальності державних службовців, припиненню державної служби, управлінню державною службою в державному органі, класифікації посад державної служби. Виокремлено особливості правового регулювання аналогічних питань у Болгарії, Польщі, Федеративній Республіці Німеччина, Чеській Республіці, Естонії, Литві, Греції.

Статья посвящена сущностной характеристике новейших положений Закона Украины «О государственной службе» в сравнении с аналогичными законами 1993 г. и 2011 г. Особенное внимание уделено вопросам конкурсного отбора на должности государственной службы, дисциплинарной и материальной ответственности государственных служащих, прекращению государственной службы, управлению государственной службой в государственном органе, классификации должностей государственной службы. Выделены особенности правового регулирования аналогичных вопросов в Болгарии, Польше, Федеративной Республике Германия, Чешской Республике, Эстонии, Литве, Греции.

The article is devoted to the essential characteristic of the newest provisions of the Law of Ukraine "On the state service" in comparison with the same laws from 1993 and 2011. Special attention is devoted to the questions of competition on state service posts, disciplinary and material responsibility of the state servants, termination of the state service, administration of the state service in the state body, classification of state service posts. There are marked out special features of the legal regulation of the same questions in Bulgaria, Poland, Germany, Czech Republic, Estonia, Lithuania, Greece.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/254к/96-вр>.
2. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
3. Про цивільну службу : Закон Польщі від 18 грудня 1998 р. // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимощука, А.М. Школика. – К. : Конус-Ю, 2007. – С. 388–426.
4. Про державну службу : Закон України від 16 грудня 1993 р. (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/3723-12>.
5. Про затвердження Загальних правил поведінки державних службовців : Наказ Головного управління державної служби України від 4 серпня 2010 р. (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1089-10>.
6. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/кзпп>.
7. Фаєр Ю.Г. Припинення державної служби як інститут адміністративно-

- го права : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Ю.Г. Фаєр. – О., 2015. – 222 с.
8. Про державну службу : Закон України від 17 листопада 2011 р. (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4050-17>.
9. Про очищення влади : Закон України від 16 вересня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.
10. Про службу державних службовців у адміністративних установах і про винагороду публічних службовців та інших працівників адміністративних установ : Закон Чеської Республіки від 26 квітня 2002 р. // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимощука, А.М. Школика. – К. : Конус-Ю, 2007. – С. 269–388.
11. Кодекс цивільних службовців Греції : Закон Греції від 9 грудня 1999 р. // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимощука, А.М. Школика. – К. : Конус-Ю, 2007. – С. 520–601.
12. Про публічну службу : Закон Литви від 23 квітня 2002 р. // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимощука, А.М. Школика. – К. : Конус-Ю, 2007. – С. 225–269.
13. Про статус чиновників : Федеральний Закон Федеративної Республіки Німеччина від 31 березня 1999 р. // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимощука, А.М. Школика. – К. : Конус-Ю, 2007. – С. 467–520.
14. Про публічну службу : Закон Естонії від 25 січня 1995 р. // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимощука, А.М. Школика. – К. : Конус-Ю, 2007. – С. 467–520.
15. Про державного службовця : Закон Болгарії від 27 серпня 1999 р. // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимощука, А.М. Школика. – К. : Конус-Ю, 2007. – С. 601–638.

А. Монаєнко,
 доктор юридичних наук, професор,
 заслужений юрист України, проректор з наукової роботи
 Класичного приватного університету

БЮДЖЕТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ФІНАНСОВО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ В НОВИХ УМОВАХ ПРОВЕДЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Бюджетну діяльність можна розглядати як вид фінансової діяльності держави. Через управління держава може впливати на соціально-економічні та інші процеси в суспільстві, регулювати суспільні відносини, впливати на поведінку суб'єктів фінансового права. Здійснюючи бюджетну діяльність, держава фінансує різноманітні заходи, програми, за допомогою яких вона впливає на ці процеси в суспільстві. Без відповідного фінансового забезпечення не може бути реалізоване жодне управлінське рішення в державі. Відповідно, бюджетна діяльність є складовою управлінської діяльності держави. Крім того, немає кращого способу здійснювати управління державою, ніж здійснювати це управління за допомогою фінансування бюджетних коштів.

Категорію фінансової діяльності в науці фінансового права досліджували такі провідні вітчизняні та зарубіжні вчені, як академік НАПрН України Л.К. Воронова, академік НАПрН України М.П. Кучерявенко, член-кореспондент НАПрН України О.П. Орлюк, Т.А. Латковська, А.А. Нечай, Н.Ю. Пришва, Л.А. Савченко, Н.Я. Якимчук, М.В. Карасьова, Ю.О. Крохіна, О.Ю. Грачова, Н.Д. Еріашвілі, А.Л. Худяков, Н.І. Хімічева, І.М. Пахомов.

Академік НАПрН України Л.К. Воронова вважає, що фінансова діяльність – це заснований на нормах права планомірний процес управління публічними централізованими й децентралізованими фондами коштів, необхідними для здійснення завдань і функцій, що поставлені Конституцією України

перед державою, органами місцевого самоврядування та іншими публічними утвореннями, дозволеними державою [1, с. 21].

Академік НАПрН України М.П. Кучерявенко стверджує, що фінансова діяльність держави становить діяльність держави щодо формування, розподілу й використання централізованих і децентралізованих грошових фондів із метою забезпечення здійснення функцій держави, завдань соціально-економічного характеру, управління обороноздатністю, діяльності державних органів [6, с. 32].

Член-кореспондент НАПрН України О.П. Орлюк зазначає, що публічна фінансова діяльність становить плановану та систематичну діяльність держави й органів місцевого самоврядування у сфері мобілізації, розподілу, перерозподілу та використання публічних фондів коштів з метою виконання покладених на них завдань і функцій і задоволення публічного інтересу [5, с. 45–46].

Об'єктивна необхідність грошових відносин зумовлює наявність спеціальної фінансової діяльності держави. Ю.О. Крохіна вважає, що фінансова діяльність держави й муніципальних органів є необхідною складовою механізму соціального управління. Забезпечуючи рух коштів на користь усього суспільства, фінансова діяльність держави й органів місцевого самоврядування має публічний характер, тобто незалежно від того, хто є учасником конкретно визначених фінансових правовідносин (держави, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи), за своєю сутністю, формою та методами

правового регулювання фінансова діяльність завжди публічна з відповідним розподілом предметів відання й компетенції. Тому фінансова діяльність у тих або інших формах здійснюється всіма органами держави [4, с. 39].

О.Ю. Грачова розглядає фінансову діяльність у більш широкому аспекті. Вона зазначає, що фінансову діяльність держави здійснюють органи держави всіх трьох гілок влади, тому навряд чи можна розглядати фінансову діяльність держави, а також фінансову діяльність місцевого самоврядування тільки як управлінську [2, с. 22].

М.В. Карасьова указує, що фінансова діяльність держави та муніципальних органів є процесом планомірного утворення, розподілу й використання державою та муніципальними органами фінансових ресурсів через свої грошові фонди для реалізації поставлених завдань. Фінансова діяльність держави та муніципальних органів здійснюється державою й муніципальними утвореннями в особі відповідних органів [3, с. 35].

Н.Д. Ерішвілі вважає, що фінансова діяльність держави – це здійснення нею функцій із планомірного утворення, розподілу та використання грошових фондів (фінансових ресурсів) з метою реалізації завдань соціально-економічного розвитку, забезпечення обороноздатності й безпеки країни [7, с. 53].

Залежно від сфери суспільних відносин, що охоплюються фінансовою діяльністю, і суб'єктів, що здійснюють фінансову діяльність, можна поділити цю правову категорію на декілька видів. Так, можна виділити бюджетну, податкову, кредитну діяльність держави та органів місцевого самоврядування тощо.

Отже, будучи різновидом фінансової діяльності, бюджетна діяльність несе в собі всі сутнісні характеристики першої, але має свої специфічні особливості, що виявляються в колі суб'єктів (учасників) і їх бюджетній компетенції (права та обов'язки), об'єкті впливу, дії в часі, наявності своїх особливостей. Крім того, варто зазначити, що

для визначення бюджетної діяльності держави додатковим критерієм є об'єкт. Об'єктами бюджетної діяльності держави є відповідні централізовані грошові фонди, бюджетний устрій держави, тому бюджетна діяльність зумовлена наявністю в розпорядженні органів публічної влади цих фондів. Інакше без наявності грошових фондів була б неможлива бюджетна діяльність держави та органів місцевого самоврядування. Бюджетна діяльність здійснюється представницькими, виконавчими й судовими органами державної влади, що зумовлене розподілом функцій, змістом і масштабом формування, розподілу (перерозподілу) та використання відповідних бюджетних фондів.

Бюджетна діяльність має основоположне значення для розвитку суспільних відносин у державі, бо за допомогою мобілізації, розподілу (перерозподілу) та використання централізованих грошових фондів здійснюється фінансове забезпечення повноважень органів державної влади й місцевого самоврядування в Україні.

Бюджетній діяльності держави властивий, як і бюджетному праву, імперативний характер, оскільки держава самостійно встановлює порядок утворення, розподілу (перерозподілу) та використання централізованих грошових фондів. Варто зазначити, що бюджетне право як підгалузь фінансового права є сукупністю правових норм, які регулюють бюджетний устрій, структуру й порядок розподілу доходів і видатків між ланками бюджетної системи, повноваження держави та органів місцевого самоврядування в галузі бюджетної діяльності, тобто під час формування, розподілу (перерозподілу) й використання коштів Державного та місцевих бюджетів.

Бюджетне право визначає, хто й у якому порядку має складати проект бюджету, хто має остаточно зводити його в єдине ціле, які суб'єкти беруть участь в обговоренні проекту бюджету, хто його затверджує й у якому порядку. Предметом бюджетного права

є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з установленням бюджетної системи, з формуванням, розподілом і використанням централізованих фондів коштів, що надходять у розпорядження держави й органів місцевого самоврядування на кожній території. Ці відносини можна об'єднати в певні групи, які регулюють окремі сторони бюджетної діяльності: встановлення видів бюджетів, які належать до бюджетної системи України, принципи їх зв'язку; структуру доходів і видатків як бюджетної системи загалом, так і кожного виду бюджетів, принципи розподілу доходів і видатків між бюджетами; повноваження України й органів місцевого самоврядування в галузі бюджетної діяльності.

У процесі бюджетної діяльності здійснюється реалізація правового статусу суб'єктів бюджетного права, регулювання, охорона та зміна суспільних відносин у бюджетній сфері. Вольовий характер бюджетної діяльності полягає в тому, суб'єкти бюджетного права усвідомлюють зміст своїх повноважень, поставлених перед ними цілей і завдань, необхідність дотримання бюджетної дисципліни, застосовують методи фінансово-правового регулювання, усвідомлюють міру позитивної та негативної відповідальності за свої дії. Оскільки суб'єкти бюджетного права є носіями бюджетних прав і обов'язків у сфері утворення, розподілу (перерозподілу) та використання централізованих грошових фондів, то потенційними й реальними учасниками бюджетної діяльності держави будуть Україна та органи місцевого самоврядування.

Метою бюджетної діяльності є забезпечення фінансовими ресурсами соціально-економічного розвитку кожної адміністративно-територіальної одиниці й держави загалом. Отже, основний напрям діяльності суб'єктів бюджетного права збігається з головною метою існування держави та являє собою створення умов для надання членам суспільства достатніх коштів для їх життєзабезпечення.

Досягнення результативності бюджетної діяльності забезпечується функціями формування, розподілу (перерозподілу) та використання бюджетних грошових фондів. Бюджетна діяльність держави має циклічний процесуальний характер, що повторюється в часі. Відповідно до ч. 1 ст. 3 Бюджетного кодексу України від 8 липня 2010 року № 2456-VI, бюджетний період для всіх бюджетів, що становлять бюджетну систему України, становить один календарний рік, який починається 1 січня кожного року й закінчується 31 грудня того ж року. Неприйняття Верховною Радою України закону про Державний бюджет України до 1 січня відповідного року не є підставою для встановлення іншого бюджетного періоду.

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Бюджетного кодексу України від 8 липня 2010 року № 2456-VI, бюджетний період для Державного бюджету України за особливих обставин може бути іншим, ніж передбачено ч. 1 ст. 3 Бюджетного кодексу України. Згідно з ч. 3 ст. 3 Бюджетного кодексу України, особливими обставинами, за яких Державний бюджет України може бути прийнято на інший, ніж передбачено ч. 1 цієї статті, бюджетний період, є такі: 1) уведення воєнного стану; 2) оголошення надзвичайного стану в Україні.

Бюджетні фонди держави створюються в результаті мобілізації коштів через систему оподаткування, державних кредитів, у результаті фінансового контролю за витрачанням публічних фінансів, добровільних внесків тощо. Ці операції визначають необхідність розвитку бюджетної діяльності держави, пов'язаної з формуванням, розподілом (перерозподілом) і використанням грошових фондів.

На нашу думку, бюджетні фонди є одним із елементів бюджетної системи, створюються в бюджетах для цільового фінансування галузей національного господарства, державних програм, сфер суспільного життя тощо. Бюджетні фонди створюються

на підставі прийняття Закону України «Про Державний бюджет України на відповідний рік» або рішення місцевої ради про відповідний місцевий бюджет на майбутній бюджетний період. Положення про ці фонди встановлюються Верховною Радою України й/чи рішенням відповідної місцевої ради. Особливість бюджетних фондів полягає в тому, що вони, як і бюджет, діють протягом одного року, після чого створюються знову або припиняють своє існування. Джерелами формування бюджетних фондів є податки та збори, кошти бюджету, державні чи місцеві запозичення.

Бюджетна діяльність зумовлена розподілом валового внутрішнього продукту на основі планів і програм розвитку соціально-економічного розвитку держави та її регіонів. Розподіляється валовий внутрішній продукт не фінансами, проте його розподіл неможливий без фінансів, оскільки вони опосередковують цей процес, що зумовлює розподіл (перерозподіл) і використання відповідних бюджетних фондів.

Аналіз чинного фінансового законодавства України дає змогу виділити дві функції бюджетної діяльності держави:

1. Акумулявальна – в процесі бюджетної діяльності держава забезпечує дохідну частину бюджету, для чого використовуються такі методи фінансової діяльності, як методи добровільних і обов'язкових платежів.

2. Функція вирівнювання доходів у бюджетній системі держави – в процесі здійснення бюджетної діяльності здійснюється перерозподіл національного доходу за допомогою системи оподаткування й міжбюджетних трансфертів.

У бюджетній діяльності виявляється владно-організуюча роль держави та роль органів держави й місцевого самоврядування не тільки як носіїв влади, а і як власників-господарючих суб'єктів. У господарському житті органи держави та місцевого самоврядування діють як звичайні суб'єкти, що створюють підприємства, здійснюють операції, мета яких полягає не в отриманні при-

бутків, а в задоволенні інтересів населення.

Варто зазначити, що органи місцевого самоврядування здійснюють бюджетну діяльність не ізольовано від органів державної влади. Відповідно до ст. 140 Конституції України, місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища й міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України. Відповідно до ч. 4 ст. 140 Конституції України, органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ і міст, є районні й обласні ради.

Фінансовою основою місцевого самоврядування є відповідний централізований грошовий фонд територіальної громади – місцевий бюджет. Саме він є основою фінансової системи територіальної громади, через бюджетні повноваження органів місцевого самоврядування реалізується їх фінансово-правова компетенція.

Конституція України закріплює організаційні, матеріальні, фінансові, економічні основи самоврядування. Так, згідно з ч. 1 ст. 142 Конституції України, матеріальною й фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме та нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що перебувають у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають у управлінні районних і обласних рад.

Органи місцевого самоврядування самостійно або за участю держави встановлюють порядок утворення й використання централізованих грошових фондів. Вони створюються в результаті мобілізації коштів через систему оподаткування; через місцеві кредити; в результаті контролю за витрачанням коштів; із добровільних внесків. Також вони фінансують видатки, можуть отримувати в місцевий бюджет із Держав-

ного бюджету субвенції, дотації. Крім того, найважливіше, вони приймають рішення про затвердження відповідного місцевого бюджету.

Повноваження органів місцевого самоврядування, що стосуються здійснення бюджетної діяльності, містяться в ч. 1 ст. 143 Конституції України: «Територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання». На виконання цієї статті Конституції України Верховна Рада України більш детально регламентувала повноваження органів місцевого самоврядування щодо здійснення бюджетної діяльності в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. Згідно зі ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР, сільські, селищні та міські ради виключно на пленарних засіданнях затверджують місцевий бюджет, приймають рішення щодо внесення змін до нього, затвердження звіту про виконання відповідного бюджету.

Крім того, варто зазначити, що оголошена владою фінансова децентралізація надала територіальним громадам більше можливостей через свої представницькі органи влади ефективно здійснювати бюджетну діяльність. Було проголошено, що необхідною складовою фінансової децентралізації має бути укрупнення територіальних громад, що й відбувається сьогодні. Метою такої децентралізації є розширення фінансових можливостей органів місцевого самоврядування через їх місцеві бюджети ефективно виконувати свої владні повноваження на місцях.

Передумовами для об'єднання територіальних громад був Закон України «Про добровільне об'єднання територі-

альних громад» від 5 лютого 2015 року № 157-VIII. У цьому Законі зазначено, що обсяг фінансової підтримки розподіляється між бюджетами об'єднаних територіальних громад пропорційно площі й кількості сільського населення. Найбільшу підтримку отримують ті громади, які об'єднали найбільшу кількість громадян, максимальні площі й, найголовніше, залучили на свої території найбільшу кількість сільського населення.

Варто також зазначити, що у 2015 році в умовах проведення поетапної фінансової децентралізації, зокрема, було прийнято також низку змін до чинних Податкового та Бюджетного кодексів України, які регламентували механізм передачі органам місцевого самоврядування додаткових бюджетних повноважень і закріплення за місцевими бюджетами стабільних джерел доходів для їх реалізації. Цими змінами було запропоновано нові підходи до визначення взаємовідносин державного бюджету з місцевими бюджетами, які покликані розширити права органів місцевого самоврядування й надати їм значну бюджетну самостійність. Змінами до Податкового кодексу України підвищено фіскальну незалежність органів місцевого самоврядування щодо місцевих податків і зборів, зокрема, шляхом надання відповідній місцевій раді права самостійного визначати ставки податків і встановлювати пільги з їх сплати в межах відповідного місцевого бюджету.

Аналіз виконання місцевих бюджетів за останні два роки показав, що реалізація реформи міжбюджетних відносин дала певні позитивні результати. Також зазнала змін структура видатків місцевих бюджетів, зокрема збільшився обсяг видатків на виконання самоврядних повноважень, що свідчить про підвищення видаткової автономності місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів територіальними громадами. Місцеві бюджети отримали фінансову самостійність. Крім того, місцеві

бюджети можуть бути прийнятими без прив'язки до дати прийняття Державного бюджету України. Отже, територіальні громади через свої представницькі органи влади можуть планувати свій розвиток, доходи і пріоритети видатків зі своїх бюджетів на відповідні цілі, тобто ефективно здійснювати бюджетну діяльність, розпоряджаючись власними бюджетними коштами.

Бюджетна діяльність може здійснюватися за допомогою таких різноманітних методів, як стимули, обмеження, санкції. Важливим елементом бюджетної діяльності держави є методи її здійснення. Методи відображають якісну сторону бюджетної діяльності, оскільки дають змогу оцінити характер внутрішньодержавних відносин. Методи бюджетної діяльності можна класифікувати на загальні та спеціальні. Загальні методи зумовлені самою природою бюджетної діяльності держави, її публічним характером, спрямованістю на досягнення публічного фінансового інтересу. Спеціальні методи використовуються в процесі реалізації певних функцій бюджетної діяльності. Найбільш поширеним загальним методом у сучасних умовах є метод владних приписів (імперативний), проте існують й інші методи – рекомендацій, узгодження.

До спеціальних методів бюджетної діяльності належить метод дотацій, фінансування державних програм тощо. Для формування коштів до бюджетних фондів застосовуються методи добровільних і обов'язкових платежів. Добровільне залучення коштів реалізується через державні запозичення, лотереї, благодійні пожертвування тощо. Методи обов'язкових платежів реалізуються в бюджетній системі через оподаткування, мито, штрафні санкції. Співвідношення методів обов'язкових і добровільних платежів залежить від багатьох факторів: політичного курсу держави й місцевих органів влади, потреби у фінансових ресурсах, рівня життя населення тощо. Сьогодні метод обов'язкових платежів

у бюджетній діяльності держави є домінуючим, оскільки дохідна частина Державного та місцевих бюджетів переважно складається з податків і зборів. Проте перехід держави та органів місцевого самоврядування до нових умов господарювання об'єктивно вимагає розширення сфери залучення добровільних платежів до відповідних бюджетів.

Під час розподілу бюджетних коштів застосовуються фінансування і кредитування. Використання бюджетних коштів здійснюється методами готівкових і безготівкових розрахунків.

Характерною особливістю бюджетної діяльності, що відрізняє її від інших видів фінансової діяльності, варто вважати її дію в часі, тобто здійснення дій у рамках одного фінансового року, що обумовлено дією Закону України «Про Державний бюджет України на відповідний рік» лише протягом року. Проте завершення фінансового року не означає припинення бюджетної діяльності, оскільки, по-перше, з початком нового року публічні відносини в бюджетній сфері поновлюються, як правило, між тими ж суб'єктами бюджетного права; по-друге, бюджетний процес займає декілька років, тому в рамках одного фінансового року здійснюється бюджетна діяльність як щодо виконання поточного бюджету, так і щодо бюджетів наступних років.

Отже, бюджетна діяльність є заснованою на правових нормах плановою та систематичною діяльністю суб'єктів бюджетного права з планомірного утворення, розподілу (перерозподілу) й використання централізованих грошових фондів для виконання покладених на них завдань і функцій і задоволення публічних бюджетних інтересів держави й органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: бюджетна діяльність, бюджетні фонди, бюджет, публічний фінансовий інтерес, органи місцевого самоврядування, органи державної влади, бюджетні кошти, міжбюджетні трансферти.

Статтю присвячено розгляду поняття бюджетної діяльності. Досліджуються особливості її здійснення органами державної влади та місцевого самоврядування, законодавче регулювання бюджетної діяльності, а також методи здійснення бюджетної діяльності. Дається авторське визначення поняття бюджетної діяльності.

Стаття посвящена рассмотрению понятия бюджетной деятельности. Исследуются особенности ее осуществления органами государственной власти и местного самоуправления, законодательное регулирование бюджетной деятельности, а также методы осуществления бюджетной деятельности. Дается авторское определение понятия бюджетной деятельности.

The article is devoted to the consideration of the budgetary activity concept, an author analyzes the features of its realization public and local self-government authorities, legislative regulation of budgetary activity, and

also methods of realization of budgetary activity, the author also gives his own determination of concept of budgetary activity.

Література

1. Воронова Л.К. *Фінансове право України : [підручник]* / Л.К. Воронова. – К. : Прецедент : Моя книга, 2006. – 448 с.
2. Грачева Е.Ю. *Финансовое право : [учебное пособие]* / Е.Ю. Грачева. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Юриспруденция, 1999. – 104 с.
3. Карасева М.В. *Финансовое право. Общая часть : [учебник]* / М.В. Карасева. – М. : Юристъ, 1999. – 256 с.
4. Крохина Ю.А. *Финансовое право России : [учебник для вузов]* / Ю.А. Крохина. – М. : Норма, 2004. – 704 с.
5. Орлюк О.П. *Фінансове право. Академічний курс : [підручник]* / О.П. Орлюк. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 45–46.
6. *Фінансове право України : [підручник]* / [Г.В. Бех, О.О. Дмитрик, І.Є. Криницький] ; за ред. М.П. Кучерявенка. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 320 с.
7. Эриашвили Н.Д. *Финансовое право : [учебник для вузов]* / Н.Д. Эриашвили. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. – 606 с.

УДК 343.16

Е. Іскендеров,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри організації судових та правоохоронних органів
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОЗАХИСНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРАТУРИ ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ПРОКУРАТУРУ» ВІД 14 ЖОВТНЯ 2014 РОКУ

Роль держави та її органів у забезпеченні прав і свобод визнавалася Україною ще з ранніх стадій її незалежного розвитку. Державний суверенітет України було проголошено з урахуванням потреб усебічного забезпечення прав і свобод людини, шанування національних прав усіх народів, забезпечення повноцінного політичного, економічного, соціального й духовного розвитку народу України.

Аналізуючи понад двадцятип'ятирічний досвід розвитку прокуратури України, можна стверджувати, що правозахисна складова в ній поступово посідала все більш помітне місце. Ці процеси особливо прискорилися після прийняття чинної Конституції України.

Проблемами здійснення прокуратурою правозахисної діяльності на сучасному етапі займалися такі вчені, як С. Бивальцева, В. Долежан, М. Косюта, М. Крутіков, В. Півненко, Ю. Полянський, В. Росинський, М. Руденко, Л. Щербакова, Н. Яковлев і багато інших. Водночас у науці та практиці сьогодні не вироблено єдиного підходу до поняття правозахисної діяльності прокуратури, особливо у світлі з'ясування кола її функцій відповідно до Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року.

Мета статті полягає в необхідності дослідження поняття й ознак правозахисної діяльності прокуратури на сучасному етапі судово-правової реформи в нашій країні з урахуванням положень Закону про прокуратуру 2014 року.

Безумовно, значне місце в системі захисту прав і свобод людини та гро-

мадянина посідає і посідає судовий захист, проте державний захист прав громадян включає в себе функціонування й альтернативного, позасудового правозахисного механізму, в якому істотну роль відіграє прокуратура України, в діяльності якої на сучасному етапі все більше виявляється правозахисна спрямованість її діяльності. З моменту здобуття Україною незалежності переорієнтація прокуратури з відстоювання інтересів держави на захист прав і свобод людини та громадянина остаточно відбулася як у теоретичній, так і в практичній площині. В. Долежан відзначив: «Важливою ознакою реформування прокуратури є її поступова переорієнтація на правозахист» [1, с. 121].

Проте в останні роки виникли обставини, які викликали потребу в подальших кроках із суттєвої реорганізації діяльності цього правоохоронного органу у зв'язку з прийняттям нового Закону України «Про прокуратуру», що було однією з важливих вимог на шляху до євроінтеграції, яка проводиться українською владою та передбачає врахування пропозицій Парламентської Асамблеї Ради Європи і Європейського Союзу, практики Європейського суду з прав людини. Передусім це стосувалося відмови від прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів (пункт 9 Перехідних положень Конституції), що й було зроблено з прийняттям нового законодавства про прокуратуру.

У науковій літературі не вироблено єдиного підходу до змістового наповнення поняття правозахисної ді-

льності прокуратури, що зумовлює дослідження цього питання. Головна проблема полягає в тому, що значна частина науковців або взагалі не зупиняється на вивченні питання щодо поняття правозахисної діяльності прокуратури, або вкладає різне змістове значення в досліджуване поняття.

Зокрема, С. Бивальцева [2, с. 110–113], В. Простова [3, с. 16–18] та Л. Щербаківа [4, с. 70–76], підкреслюючи актуальність і проблеми реалізації правозахисної діяльності прокуратури в цивільному судочинстві, не розкривають зміст цього поняття. Так само й Н. Яковлев [5, с. 30–34; 6, с. 29–35], досліджуючи проблеми підвищення ефективності правозахисної діяльності прокуратури під час підтримання державного обвинувачення, залишає поза увагою розкриття змісту такої діяльності. Досить невизначеним є ставлення О. Бойкова до цього поняття; він указує й на існування правозахисної функції прокуратури, і на здійснення нею правозахисної діяльності [7, с. 200–227]. Спірним видається також виділення правозахисту в самостійну функцію прокуратури [8, с. 97; 9], основну функцію [10] або виділення його в самостійний вид діяльності прокуратури [11, с. 10].

Заслужовує на увагу позиція М. Косюти, що діяльність прокуратури України у сфері правозахисту можна трактувати в широкому й вузькому розуміннях. У широкому розумінні, на його думку, прокурор як представник держави стоїть на захисті прав і свобод людини та громадянина під час реалізації всіх передбачених Конституцією України функцій [12, с. 30]. Водночас його тлумачення правозахисту у вузькому розумінні як діяльності прокуратури, що здійснюється в межах нагляду за додержанням і застосуванням закону, сьогодні втрачає актуальність у зв'язку з позбавленням прокуратури цієї функції.

Відповідно до Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року, прокуратура більше не здійснює нагляд за додержанням і застосуванням зако-

нів, у статті 1 проголошується, що вона «становить єдину систему, яка ... здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави». При цьому варто підкреслити, що на відміну від Закону про прокуратуру 1991 року, в новому Законі захист прав і свобод стоїть на першому місці.

Погоджуючись із думкою М. Косюти, все ж таки варто зауважити, що захист прав і свобод людини та громадянина здійснюється не лише під час здійснення прокуратурою наглядових і ненаглядових функцій, правозахист охоплює також й інші напрями діяльності, зокрема здійснення координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності, міжнародне співробітництво тощо.

Визначаючи місце прокуратури в системі правозахисту, потрібно відзначити, що захист прав і свобод людини та громадянина за посередництва цього правоохоронного органу має свої переваги. Як відзначає А. Борецький, «прагнення використовувати суд як знаряддя боротьби з правопорушеннями часто не може бути реалізовано громадянами, оскільки суди не можуть за власною ініціативою виявляти правопорушення» [13, с. 34]. Слушно підкреслив І. Бахтибаєв, що «суд і прокуратура – це два органи, що доповнюють правозахисну діяльність один одного» [14]. Підтримуючи думку цих авторів, додамо, що органи прокуратури не в змозі захистити в повному обсязі права і свободи громадян без взаємодії з іншими суб'єктами правозахисту.

Унікальність правозахисної діяльності прокуратури зумовлена особливим статусом прокуратури в Україні, відсутністю її підпорядкованості будь-яким іншим органам, а також універсальністю наглядових і ненаглядових її функцій, здійснення яких дає змогу якнайширше захистити права і свободи людини та громадянина. Особливістю діяльності прокуратури є те, що вона одночасно здійснює й правоохоронну, і правозахисну діяльність,

що найяскравіше виявляється в процесі здійснення нагляду за додержанням закону органами, що виконують розслідування кримінальних правопорушень, коли здійснюється правоохоронна діяльність, спрямована на розкриття кримінального правопорушення та притягнення винних осіб до відповідальності, а правозахисна діяльність спрямована на захист прав і свобод учасників кримінального провадження (підозрюваного, потерпілого тощо).

Правозахисними повноваженнями наділене досить широке коло державних і недержавних суб'єктів, водночас прокурорський правозахист має свої визначальні риси.

1. Виключно публічний характер правозахисної діяльності. Це зумовлено тим, що органи прокуратури є органами держави й виконують її правозахисну функцію, діючи при цьому від імені держави (України). Між органами прокуратури, їх посадовими особами й іншими юридичними та фізичними особами виникають двосторонні або багатосторонні правовідносини правозахисного характеру. Публічний характер прокурорського правозахисту виокремлює його від діяльності адвокатури як недержавного самоврядного інституту, а також громадських правозахисних об'єднань.

2. Жорстка формальна визначеність прокурорського правозахисту, зокрема порядку застосування правозахисних повноважень. Така формальна визначеність найбільше властива діяльності прокурора, врегульованої процесуальними кодексами. Законом про прокуратуру деталізовано порядок застосування цих повноважень, а тому прогалини, що виникають під час застосування його положень, заповнюються шляхом використання нормативних актів Генерального прокурора України.

Формальна визначеність прокурорських повноважень виявляються також у тому, що прокурори можуть діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією й законами України.

3. Комплексність і багатовекторність прокурорського правозахисту.

Комплексність правозахисної діяльності прокурора означає взаємопов'язане здійснення прокурорських повноважень у межах однієї з конституційних функцій прокуратури або вирішення правозахисних проблем у межах двох або більше функцій (наприклад, виявлення порушень закону під час нагляду за додержанням законів органами, які здійснюють досудове розслідування, та вжиття заходів щодо поновлення порушених прав у порядку судово-прокурорського представництва). Що ж стосується багатовекторності, то це означає можливість застосування заходів прокурорського впливу за різними напрямками проблем правозахисту в рамках однієї правової сфери. Так, у процесі здійснення судово-прокурорського представництва йдеться про обрання пріоритетних напрямів такої діяльності в межах країни або певного регіону тощо.

4. Безперервність – здійснення прокуратурою правозахисту на постійній основі з урахуванням надходження звернень громадян, інших відомостей про правопорушення, стану злочинності й інших факторів.

5. Відсутність жорстких формальних вимог для громадян, які звертаються за захистом до прокуратури, за винятком заборони в законодавчому порядку розгляду анонімних заяв; створення умов для звернення до прокуратури особисто у відведений для цього час.

6. Систематичність, яка передбачає здійснення правозахисних заходів не лише постійно й безперервно, а й із певною періодичністю, регулярністю у випадках, передбачених законом і вказівками Генерального прокурора України.

8. Безоплатність звернення до прокуратури за наданням юридичної допомоги, що забезпечує можливість звернення за захистом у випадках, що вимагають термінового реагування, особливо якщо це стосується осіб, які

представляють соціально незахищені верстви населення. Органи прокуратури, подаючи позови до судів про захист інтересів громадян, відповідно до внесених змін до законодавства, вже повинні сплачувати судовий збір на загальних підставах (Закон України «Про судовий збір»¹), проте для громадянин захист їхніх прав і свобод прокуратурою залишається безоплатним.

Правозахисну діяльність здійснюють всі органи, що входять до прокурорської системи України. Проте їх компетенція в цих сферах істотно відрізняється залежно від рівня цих органів (Генеральна прокуратура України, регіональні прокуратури, місцеві прокуратури) та спеціалізації (військові прокуратури; Спеціалізована антикорупційна прокуратура).

Автономний, як і централізований, характер зі зрозумілих причин має також воєнна організація держави.

Організація правозахисної діяльності прокуратури враховує принцип єдності прокурорської системи, тобто головною ланкою, в якій відбувається узагальнення проведеної раніше правозахисної діяльності, виявляються нагальні проблеми, формулюються нові завдання та зміщуються акценти відповідно до стану законності, є Генеральна прокуратура України на чолі з Генеральним прокурором України. Проте регіональним прокуратурам також надано можливість визначати й інші, враховуючи особливості стану захисту прав громадян у конкретному регіоні, напрями правозахисної діяльності.

Важливим напрямом прокурорського правозахисту, який має інтегрований характер і стосується реалізації всіх конституційних функцій прокуратури, є розгляд прокуратурою звернень громадян: скарг на порушення суб'єктивних прав і заяв як повідомлень про правопорушення, що безпосередньо не стосуються заявників.

Водночас варто зауважити, що сьогодні відбулися значні зміни в здійс-

ненні прокуратурою правозахисту. Насамперед це пов'язано з позбавленням прокуратури функції нагляду за додержанням і застосуванням законів. Таке обмеження можна розглядати як закономірний процес реформування прокуратури, воно відповідає вимогам європейських структур до України, на тривалі невиконання яких неодноразово зверталася увага особливо Ради Європи.

Іншим фактором обмеження прокуратурою стало внесення змін до Закону України «Про судовий збір», відповідно до яких прокуратура, звертаючись до суду в інтересах громадян, повинна сплачувати судовий збір на загальних підставах. З одного боку, такий законодавчий крок є логічним, оскільки ним урівнюється становище сторін у суді – позивача та відповідача. Але, з іншого боку, це вимагає не лише передбачення для прокуратури значних додаткових матеріальних витрат із Державного бюджету України, а і стабільного її фінансування. Зважаючи на досить складну економічну ситуацію в державі, на практиці може скластися ситуація, коли за потреби невідкладного звернення до суду в інтересах громадянина, але за умови затримання фактичного фінансування прокуратура не в змозі буде реалізувати свій правозахисний потенціал. Фактично така ситуація вже мала місце, оскільки вказані законодавчі зміни щодо сплати прокуратурою судового збору на загальних підставах були внесені у 2014 році, але ж такі витрати не були передбачені в Держбюджеті на поточний рік, унаслідок чого органи прокуратури декілька місяців узагалі були позбавлені можливості в межах реалізації представницької функції звертатися до суду з метою захисту прав і свобод громадян. На превеликий жаль, практичні працівники свідчать, що представницька діяльність прокуратури зараз дещо відійшла на другий план, а ефективність її суттєво знизилася.

¹ Про судовий збір : Закон України від 8 липня 2011 року № 3674-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.

У цьому контексті також варто вельми критично поставитися до висловлювань, які лунають на сторінках періодики, щодо необхідності запровадження відшкодування працівниками прокуратури розміру сплаченого прокуратурою судового збору в разі відмови в задоволенні судом висунутих ними позовних вимог. Обґрунтовується така позиція тим, що це мало б забезпечити звернення до суду в інтересах громадян лише в разі глибокого переконання прокурора в обґрунтованості позовних вимог. Однак така новела навряд чи сприяла б забезпеченню належного рівня захисту прав найбільш уразливих категорій громадян, в інтересах яких прокуратура має право звертатися до суду. І проблема в цьому разі полягатиме в тому, що у випадках, коли в прокурора існуватимуть хоч найменші сумніви, він не звертатиметься до суду в інтересах громадян, побоюючись настання для себе негативних наслідків.

Отже, правозахисна діяльність прокуратури посідає важливе місце у функціонуванні держави та відіграє помітну роль у виконанні державної функції із захисту прав і свобод людини та громадянина. І хоча прокурорський правозахист, відповідно до останніх законодавчих положень, є дещо звуженим, тим не менше він повинен зберігатися, пристосовуватися до нових правових реалій, особливо в умовах євроінтеграції України.

Ключові слова: правозахисна діяльність прокуратури, захист прав і свобод громадян, правозахист, верховенство права, судово-представницька діяльність.

У статті аналізуються поняття правозахисної діяльності прокуратури та проблеми її реалізації відповідно до нового законодавства 2014 року. Підкреслюється, що правозахисна діяльність здійснюється прокуратурою під час реалізації не лише конституційних функцій, а й інших напрямів діяльності. Аналізу-

ються проблеми реалізації прокурорського правозахисту під час здійснення судового представництва.

В статтє анализируются понятие правозащитной деятельности прокуратуры и проблемы ее реализации в соответствии с новым законодательством 2014 года. Подчеркивается, что правозащитная деятельность осуществляется прокуратурой при реализации не только конституционных функций, но и других направленной деятельности. Анализируются проблемы реализации прокурорской правозащиты при осуществлении судебного представительства.

The Public Prosecutor's Office legal protection activity concept and problems of its implementation in accordance with the new legislation in 2014 are analyzed in the article. The author suggests that legal protection is carried out by the office of public prosecutor in the implementation of the constitutional functions and other activities. The problems of Public Prosecutor's Office legal protection activity on represent the interests of the individual in court are analyzed.

Література

1. Долежан В.В. Конституційні аспекти удосконалення прокурорської системи України / В.В. Долежан // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 2. – С. 117–123.
2. Бывальцева С.Г. Проблемы реализации правозащитной деятельности прокуратуры в гражданском процессе / С.Г. Бывальцева // Российский юридический журнал. – 2005. – № 3. – С. 110–113.
3. Простова В.М. Правозащитная деятельность прокурора в современном гражданском судопроизводстве / В.М. Простова // Современное право. – 2005. – № 1. – С. 16–18.
4. Щербакова Л.В. Реализация правозащитной функции прокуратуры в рамках гражданского процесса / Л.В. Щербакова // Политика и общество. – 2010. – № 8. – С. 70–76.
5. Яковлев Н.М. Значение решений Конституционного Суда РФ в реализации правозащитных функций прокурора в про-

изводстве / Н.М. Яковлев // Российский судья. – 2005. – № 5. – С. 30–34.

6. Яковлев Н.М. Обеспечение поддержания государственного обвинения в состязательном уголовном процессе как важнейшей функции в правозащитной деятельности органов прокуратуры / Н.М. Яковлев // Адвокатская практика. – 2006. – № 5. – С. 29–35.

7. Бойков А.Д. Третья власть в России. Очерки о правосудии, законности и судебной реформе 1990–1996 гг. / А.Д. Бойков. – М. : Изд-во НИИСЗ, 1997. – 264 с.

8. Юрчишин В.М. Функции прокурора на досудових стадіях кримінального процесу України / В.М. Юрчишин // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2010. – Випуск 538 «Правознавство». – С. 96–98.

9. Котов А.К. Правозащитное предназначение органов прокуратуры на современном этапе / А.К. Котов // Материалы международной научно-практической конференции. Алматы, 23–24 ноября 2004 года. – Алматы : ДП «Эдельвейс», 2005. – 416 с.

10. Дьячков Д.А. Основная функция прокуратуры – правозащита / Д.А. Дьячков // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – 2008. – № 1. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.jurnal.org/articles/2008/uri2.html>.

11. Самойлова Т.Н. Проблемные аспекты правозащитной деятельности прокурора в уголовном судопроизводстве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Т.Н. Самойлова ; Удмурт. гос. ун-т, Ом. акад. МВД РФ, Южно-Урал. гос. ун-т. – Ижевск, 2009. – 29 с.

12. Косюта М.В. Правозахисна функція прокуратури та її закріплення у майбутньому Законі України «Про прокуратуру» / М.В. Косюта // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2011. – № 2. – С. 29–34.

13. Борецкий А. Совершенствование федерального законодательства о прокуратуре / А. Борецкий // Законность. – 1994. – № 10. – С. 32–37.

14. Бахтыбаев И.Ж. Особенности конституционно-правового статуса прокуратуры Республики Казахстан и место прокурора в гражданском судопроизводстве / И.Ж. Бахтыбаев // Материалы круглого стола «Проблемы обеспечения состязательности и равенства участников гражданского судопроизводства» (г. Астана, 18 сентября 2009 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.zakon.kz/152421-vystuplenie-chlena-konstitucionnogo.html>.

15. Про судовий збір : Закон України від 8 липня 2011 року № 3674-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.

– особливим порядком його призначення на посаду, звільнення з посади, притягнення до дисциплінарної відповідальності;

– порядком здійснення повноважень, визначеним процесуальним та іншими законами;

– заборону незаконного впливу, тиску чи втручання в здійснення повноважень Генерального прокурора України;

– належним матеріальним, соціальним і пенсійним забезпеченням Генерального прокурора України;

– визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки Генерального прокурора України, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами його правового захисту.

Здійснюючи функції прокуратури, Генеральний прокурор України є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску, втручання й керується у своїй діяльності лише Конституцією та законами України.

Зрозуміло, що незалежність Генерального прокурора впливає із загальних законодавчих положень, передбачених для прокуратури, водночас реалізація принципу незалежності для очільника прокурорської системи має свої особливості, зумовлені його місцем і роллю в державі.

Насамперед передбачено механізм забезпечення безпеки Генерального прокурора України. Зокрема, статтею 6 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 року [1] встановлюється, що в місцях постійного й тимчасового перебування забезпечується безпека Генерального прокурора України. Протягом строку його повноважень також гарантується безпека членів його сім'ї, які проживають разом із ним або супроводжують його. Після припинення повноважень він забезпечується державною охороною протягом року, крім випадків набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього. З метою практичної реалізації положень указанного Закону Президентом України 23 берез-

ня 1998 року було видано відповідний указ [2].

Зважаючи на особливий статус Генерального прокурора України, чинне законодавство встановлює підвищений рівень відповідальності за посягання на нього. Наприклад, статтею 112 «Посягання на життя державного чи громадського діяча» Кримінального кодексу (далі – КК) України (розділ I «Злочини проти основ національної безпеки України») встановлюється кримінальна відповідність за посягання на життя Генерального прокурора України. Статтею 346 КК України (розділ XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів») встановлено кримінальну відповідальність за погрозу вбивством, заподіянням шкоди здоров'ю, знищенням або пошкодженням майна, а також викраденням або позбавленням волі щодо Генерального прокурора України, а також за умисне заподіяння йому тілесних ушкоджень, завдання побоїв чи вчинення інших насильницьких дій у зв'язку з його державною діяльністю.

Отже, посягання на Генерального прокурора України залежно від їх характеру можуть розглядатися як посягання на національну безпеку нашої держави або як злочини проти авторитету прокуратури як державного органу.

Водночас з огляду на статтю 16 Закону про прокуратуру окреслений вище перелік гарантій забезпечення незалежності Генерального прокурора України можна доповнити й таким аспектом, як чітке визначення вимог до особи, яка може претендувати на посаду Генпрокурора. Така вимога не лише впливає з потреби забезпечення незалежності в подальшому керівника прокурорської системи, а й перетинається з концепцією правової визначеності, яка є складовою принципу верховенства права, закріпленого Конституцією України. Як указує Л.Л. Богачова, у широкому розумінні принцип правової визначеності являє собою сукупність вимог до організації та функціонування правової сис-

ється доцільним пункт 2 частини 3 статті 40 викласти так: «... має стаж роботи в галузі права не менше ніж 10 років, із яких не менше ніж 5 років на посаді прокурора». Таке уточнення має бути запорукою того, що на чолі прокурорської системи перебуватиме особа, яка ознайомена зі специфікою функціонування прокурорської системи та управління нею.

Цілком закономірною є вимога щодо володіння Генеральним прокурором України державною мовою. Згідно зі ст. 10 Основного Закону, державною мовою в Україні є українська мова. Рішенням Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р. встановлено, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України під час здійснення повноважень органами державної влади й органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом [6, с. 9]. Водночас чинним законодавством сьогодні не передбачається механізм перевірки рівня володіння кандидатом українською мовою. Однозначне врегулювання цього питання це більшою мірою пов'язане з підтриманням авторитету прокуратури, оскільки Генпрокуророві як керівникові державного органу необхідно виступати з відповідними щорічними доповідями перед Верховною Радою України, надавати важливі коментарі перед засобами масової інформації щодо додержання вимог законодавства в тій чи іншій сфері, що стосується компетенції прокуратури. Отже, має бути вироблений механізм перевірки рівня володіння державною мовою кандидатом на посаду Генпрокурора. Статтею 212 Регламенту Верховної Ради України передбачається, що під час надання згоди на призначення на посаду Президентом України Генерального прокурора України кандидату надається можливість відповісти на запитання представників депутатських фракцій (депутатських груп), народних депутатів (частина 5 статті 212 Регла-

менту). Видається, що в процесі надання відповідей депутати мають додаткову можливість більше ознайомитися з кандидатом для вироблення позиції щодо здатності виконання ним надалі повноважень Генерального прокурора України, а отже, в процесі усного спілкування можуть визначити й відповідність кандидата вказаній вимозі. Отже, коли депутати в процесі усного спілкування з кандидатом дійдуть висновку, що кандидат не володіє державною мовою, це має стати підставою для відмови в наданні згоди Верховної Ради України для призначення.

Нині йде жваве обговорення питання щодо перспектив включення прокуратури до складу судової гілки влади. За цих умов може йти мова якщо не про інтеграцію судової та прокурорської систем у силу специфіки виконуваних ними функцій та з інших обставин, то хоча б про наближення статусу прокурорів до суддівського правового становища. Зважаючи на це, цілком логічно виглядала б така вимога до Генерального прокурора України, як установлення для нього т. зв. «цензу осідлості», тобто передбачення обов'язкового терміну проживання на території України перед призначенням на таку важливу й впливову посаду.

У пункті 6 частини 1 статті 3 Закону про прокуратуру закріплена така засада діяльності прокуратури, як політична нейтральність прокуратури, а статтею 18 устанавлюється, що прокурор не може належати до політичної партії, брати участь у політичних акціях, мітингах, страйках (частина 3). Разом із тим варто звернути увагу на те, що якщо кандидат на посаду Генерального прокурора України був активним членом якоїсь політичної партії чи блоку, то припинення ним членства безпосередньо напередодні призначення на посаду Генерального прокурора України має на меті більшою мірою виконання формальних вимог закону, аніж забезпечення реального політичного нейтралітету керівника прокурорської системи. На практиці може скластися ситуація,

коли в процесі здійснення повноважень Генпрокурора особа відстоюватиме інтереси тієї політичної сили, до якої вона належала до останнього перед призначенням часу. Зважаючи на це, цілком логічно видається положення частини 2 статті 6 Закону України «Національне антикорупційне бюро України» [7], якою встановлюється, що «не може бути призначена на посаду Директора Національного бюро особа, яка впродовж двох років до подання заяви на участь у конкурсі на зайняття цієї посади, незалежно від тривалості, входила до складу керівних органів політичної партії або знаходилася у трудових чи інших договірних відносинах з політичною партією». На нашу думку, аналогічною вказівкою повинна бути доповнена стаття 40 Закону про прокуратуру, що сприятиме реалізації на практиці вимог щодо політичної нейтральності Генерального прокурора і слугуватиме додатковою гарантією його незалежності.

Ключові слова: прокуратура, Генеральний прокурор України, незалежність, реформування прокуратури.

У статті досліджуються законодавчі вимоги до Генерального прокурора України і стверджується, що їх чітке визначення є передумовою його незалежності. На підставі системного аналізу положень законодавства надаються пропозиції щодо вдосконалення переліку вимог, які висувуються до Генерального прокурора України.

В статье исследуются законодательные требования, выдвигаемые к Генеральному прокурору Украины, и утверждается, что их четкое определение является предпосылкой его независимости. На основании системного анализа положений законодательства вносятся предложения по совершенствованию перечня требований, предъявляемых к Генеральному прокурору Украины.

The legal requirements to the Prosecutor General of Ukraine are analyzed

in the article and claimed that their clear definition is a prerequisite of his independence. On the basis system analysis of the legislation are made the proposals for improvement of legal requirements to the Prosecutor General of Ukraine.

Література

1. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб : Закон України від 4 березня 1998 року № 160/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 35. – Ст. 236.

2. Про державну охорону будинків Генеральної прокуратури України та забезпечення безпеки Генерального прокурора України : Указ Президента України від 23 березня 1998 року № 1059/98 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1059/98>.

3. Богачова Л.Л. Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика) / Л.Л. Богачова // Теорія і практика правознавства : наук. фах. вид. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – 2013. – Вип. 2. – С. 142–154.

4. О верховенстве права [Електронний ресурс] – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL'AD\(2011\)003rev'rus.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL'AD(2011)003rev'rus.pdf).

5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 219 Регламенту Верховної Ради України від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008 // Вісник Конституційного Суду України. – 2008. – № 2. – С. 17.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 1. – С. 9.

7. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 47. – Ст. 2051.

ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

УДК 351.851:378(477)

В. Завальнюк,

кандидат юридических наук, професор,
Заслуженний юрист України, ректор
Національного університету «Одеська юридическа академія»

ЕВРОПЕЙСКИЙ ВЕКТОР ОБРАЗОВАНИЯ 2016 ГОДА: ИНТЕРПРЕТИРОВАНИЕ

Текущий год в Украине ознаменован активными евроинтеграционными процессами, которые затронули все без исключения сферы общественной жизни. В нашей стране проводятся комплексные реформы, направленные на приведение украинской государственной системы в соответствие с европейскими стандартами. Очевидно, что подобные евроинтеграционные реформы не могли не коснуться и украинской системы образования. Следует изучить подобные новшества более детально.

Целью образования сегодня в Украине все так же является всестороннее развитие человека как личности и наивысшей ценности общества, развитие его талантов, умственных и физических способностей, воспитание высоких моральных качеств, формирование граждан, способных к сознательному общественному выбору, обогащение на этой основе их интеллектуального, творческого, культурного потенциала, повышение образовательного уровня, обеспечение народного хозяйства квалифицированными специалистами, пробуждение интереса человека к духовности, культурным ценностям науки, искусства, нравственности, права, преобразование естественного человека в культурную, образованную личность.

Однако 2016 год выдвинул к образовательной системе новые требования в виде новых Лицензионных условий, которые, в свою очередь, открыли новые

возможности для учебных заведений. Одним из приоритетных направлений реформирования высшего образования является курс на расширение автономии высших учебных заведений и обеспечение независимой от влияния государственной власти оценки качества образования. Безусловно, это позитивный шаг, который позволит университетам быть самостоятельными в планировании учебного процесса. Значительная часть полномочий Министерства образования и науки Украины переходит в Национальное агентство по обеспечению качества высшего образования. 25 членов этого коллегиального органа будут избираться на трехлетний срок. Вышеупомянутый орган уполномочен контролировать качество образования в вузах путем формирования перечня специальностей и разработки стандартов высшего образования. Таким образом, провозглашается ориентированность высшего образования на запросы студентов, а именно: вузы сами будут формировать учебные программы и определять, какие курсы будут читаться и в какой последовательности. По нашему мнению, основополагающая функция Национального агентства по обеспечению качества высшего образования – это аккредитация образовательных программ, специализированных ученых советов и учреждений оценки качества образования. Этот шаг очень важен для образовательной системы, так как

именно путем аккредитации конкретных программ мы можем получить:

1. Бесценный опыт профессорского состава, который путем самостоятельных разработок, подходов и методов проводит подготовку молодых специалистов.

2. Развитие узкопрофильных программ, целью которых будет повышение концентрации на конкретной проблеме, а не по широкому кругу вопросов.

3. Повышение рейтинговости учебных заведений, целью которых будет получение предпочтения абитуриентов путем заинтересованности их в том, какой особой спецификацией владеет вуз, а в получении знаний от ученых-фундаторов, а не пересказчиков.

Таким образом, Национальное агентство по обеспечению качества высшего образования создает некое пространство, в рамках которого должны созидать учебные заведения. В свою очередь, университеты заполняют это пространство самостоятельными образовательными и методическими материалами, доказывая свое право на образовательную деятельность. Однако для внедрения в Украине такого опыта потребуется достаточно времени, так как на протяжении многих лет формирование учебных программ оставалось прерогативой Министерства образования и науки Украины и вузы попросту не готовы в одночасье взять ответственность на себя. С процессами соревновательности учебных заведений и получения предпочтений абитуриентов так же связано новшество 2016 года – механизм исключительно автоматизированного электронного поступления и автоматического распределения мест государственного бюджета. Абитуриенты уже на этапе прохождения внешнего независимого оценивания (далее – ВНО) смогут выбирать желаемое учебное заведение и соответствующую специальность. По итогам ВНО будет составлен рейтинг абитуриентов, лучшие из которых получают право занять бюджетное место. Таким образом, в соответствии с предпочтениями абитури-

ентов автоматически будут определяться рейтинги специальностей и вузов.

Для магистров-правоведов 9 украинских высших учебных заведений вступительная кампания 2016 года будет ознанаменована интереснейшим новшеством – поступлением с использованием технологий ВНО, организацию которого обеспечивает Министерство образования и науки Украины, Украинский центр оценивания качества образования при поддержке координатора ОБСЕ в Украине и проекта USAID «Справедливое правосудие». Использование технологий ВНО позволит всем участникам учебного процесса обезопасить себя, а так же свои знания и умения, ведь процедура проведения предусматривает формат тестирования идентично тому, которое проходят выпускники 11-х классов, с полной анонимностью и максимальной прозрачностью. Сегодня это пилотный проект, но уже в 2017 году органы государственной власти планируют внедрить его в систему высшего образования для всех специальностей.

Вступительная кампания 2016 года будет иной и потому, что набор будет осуществляться в соответствии с Актом согласования перечня специальностей, по которым осуществляется подготовка соискателей высшего образования. Министерство образования и науки Украины подчеркивает, что перечень областей знаний и специальностей разработан в соответствии с Законом Украины «О высшем образовании» и в целях совершенствования подготовки соискателей высшего образования. В перечень включены 96 специальностей, охватывающих 27 отраслей знаний, по которым будет осуществляться подготовка соискателей высшего образования в высших учебных заведениях.

Так же в составе Национального агентства по обеспечению качества высшего образования образуются Комитет по вопросам этики, Апелляционный комитет, другие комитеты, которые формируются из числа членов Национального агентства по обеспе-

чению качества высшего образования. Относительно полномочий Комитета по вопросам этики, то он будет рассматривать вопрос академического плагиата и вносить соответствующие представления в Национальное агентство по обеспечению качества высшего образования, а также выполнять другие полномочия, возложенные на него Национальным агентством по обеспечению качества высшего образования. В то же время Апелляционный комитет будет рассматривать обращения, заявления и жалобы на деятельность и решения специализированных ученых советов и вносить соответствующие представления в Национальное агентство, а также выполнять другие полномочия, возложенные на него Национальным агентством. Вышесказанное свидетельствует о соответствующем уровне законодательного обеспечения механизма недопущения плагиата в образовательной и научно-исследовательской деятельности. Однако нормами указанных законов определены только основополагающие принципы и подходы к пониманию и формированию системы предотвращения и обнаружения плагиата. Именно проблемой академического плагиата, а так же путями ее решения озадачены участники нынешней образовательной системы.

2016 год ознаменован последним набором по подготовке по образовательно-квалификационным уровням «младший специалист» и «специалист», что значительно приближает систему образования к имплементации положений Закона Украины «О высшем образовании» в части уровней образования, которых на сегодняшний день пять: начальный уровень (короткий цикл) высшего образования, первый (бакалаврский) уровень, второй (магистерский) уровень, третий (образовательно-научный) уровень и научный уровень. Несмотря на то, что полностью уровни соблюдены еще не будут, обучение будет проводиться по новым образовательным программам. Их задача сегодня следующая: в целом

и каждая отдельно взятая дисциплина должны обеспечивать достижение студентами определенных программных результатов. Образовательная программа является обязательным методическим документом, который «подвигает» на второй план, а так же имеет значение рекомендательного характера для образовательно-профессиональных программ. Каждая образовательная программа относится к одному из уровней высшего образования и специальности. В рамках одной специальности вузом могут реализоваться несколько отдельных программ по разным специализациям. Профильная направленность (формальная специализация) является основанием для разработки отдельной образовательной программы. Отдельная программа имеет единственный учебный план, в том числе единый график учебного процесса. Отдельная образовательная программа имеет гаранта образовательной программы, а также может иметь академический совет.

2016 год так же обещает «лишить» все учебные заведения «уровня аккредитации», а взамен даст новую классификацию: университеты (универсальные учебные заведения); институты и академии (отраслевые учебные заведения); колледжи (подготовка до уровня младшего бакалавра или бакалавра).

Продолжается внедрение Болонской системы в части кредитно-модульной системы измерения учебной нагрузки. Она измеряется теперь не в часах, а в кредитах. Бакалавр должен набрать 180–240 кредитов, магистр – 90–120. Учебное заведение теперь не просто в учебном плане отображает данные значения, а выводит их во вкладыш к диплому европейского образца – обязательный для выдачи всеми вузами в 2016 году. По прогнозам, это позволит стыковать украинские вузы не только между собой, но и с зарубежными учебными заведениями.

Немаловажным для европеизации украинского образования является курс на популяризацию изучения ан-

глийского языка. 2016 год объявлен годом английского языка в Украине, и это, конечно же, коснулось и системы образования. Так, к аспирантам выдвигаются требования владеть определенным уровнем иностранного языка, необходимым для полного понимания иноязычной научной литературы и представления результатов научных исследований на иностранном языке. Прежде всего, это нужно для повышения цитируемости наших учёных за рубежом и проведения совместных исследований с зарубежными университетами. Кроме того, знание английского языка увеличивает академическую мобильность студентов и преподавателей и предоставляет возможность учиться или проходить стажировки в лучших университетах Европы и США.

В 2016 году вышеупомянутые Координатор ОБСЕ в Украине и Проект USAID «Справедливое правосудие» для высшего образования в сфере права совместными усилиями с органами государственной власти сделали так же огромный шаг вперед и приблизили украинских коллег к евроинтеграции, а именно:

1. Разработали на основе европейских стандартов обеспечения качества высшего образования и адаптировали к украинским условиям Методику внешней независимой оценки процессов обеспечения качества правового образования.

2. Комплексно исследовали ожидания работодателей касательно профессиональных знаний, умений, навыков и ценностей выпускников правовых школ.

3. Обменялись опытом с ведущими европейскими университетами в режиме живого общения путем проведения семинаров, тренингов, а так же дружеских учебных визитов.

Все это дает возможность понять, что украинская образовательная система интересна зарубежным коллегам, в ней видны огромный потенциал и возможность строить разветвленные мировые образовательные потоки. Сегодня

необходимо понять важность каждого, кто принимает участие в образовательном процессе, продолжать искать новые подходы к обучению нового поколения специалистов, а так же внедрять опыт и практику известных во всем мире учебных заведений.

Образовательные услуги, точнее образование – это особая категория, которая на сегодняшний день находится в наших руках, а так же стоит на твердой опоре – безграничном опыте наших предков, великих ученых и преподавателей. Наверное, именно для того, чтобы сохранить численность населения государства, его культурный и научный потенциал, внутреннюю безопасность и качество, мы исследуем те условия и требования к деятельности, которые обеспечат качественное образование. Можно сделать вывод, что в целом проводимые реформы образования носят прогрессивный характер, однако для их воплощения в жизнь необходимо достаточно времени, сил, терпения, а самое главное – труда. Только пошагово меняя и совершенствуя украинскую систему образования, можно будет достичь тех положительных результатов, которые предполагает данная реформа.

Ключевые слова: высшее образование, юридическое образование в Украине, реформа юридического образования.

Европейский вектор образования 2016 года: интерпретирование носит актуальный характер в условиях реформирования высшего юридического образования в Украине на фоне масштабных процессов евроинтеграции. Статья освещает основные тенденции в сфере образования, их реализацию и оценку внедрения. Исследуется актуальный вопрос об аккредитации образовательных программ, создании и функционировании Национального агентства по обеспечению качества высшего образования, а главное – активное сотрудничество на мировой образовательной арене.

Європейський вектор освіти 2016 року: інтерпретування має актуальний характер в умовах реформування вищої юридичної освіти в Україні на тлі масштабних процесів євроінтеграції. Стаття висвітлює основні тенденції у сфері освіти, їх реалізацію й оцінку ступеня впровадження. Досліджено актуальне питання про акредитацію освітніх програм, створення та функціонування Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, а головне – активне співробітництво на світовій освітній арені.

European vector of Education 2016: interpreting is relevant in conditions of reforming of higher legal education in Ukraine on the background of large-scale European integration processes. The article highlights the major trends in the field of education, implementation and evaluation of their realization. The current issue of the accreditation of educational programs, the establishment and functioning of the National Agency for Assurance of

Quality in Higher Education, and most importantly – the active co-operation on the global educational arena.

Литература

1. О высшем образовании : Закон Украины от 01.07.2014 № 1556 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
2. Проект концепции развития образования Украины на 2015–2025 гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797>.
3. Берлач А.А. Плагиат и Фемида / А.А. Берлач [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gazeta.dt.ua/science/plagiat-i-femida-.html>.
4. Черная В.Г. Административно-правовое регулирование внешкольного образования в Украине / В.Г. Черная // Вестник Львовского государственного университета внутренних дел. Серия «Юридическая». – 2010. – № 2. – С. 236–244.
5. Курко М.Н. Отдельные организационные основы становления и развития высшего образования в Украине / М.Н. Курко // Вестник Львовского государственного университета внутренних дел. Серия «Юридическая». – 2010. – № 1. – С. 533–538.

УДК 343.2.01

О. Козаченко,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Миколаївського інституту права
Національного університету «Одеська юридична академія»

О. Мусиченко,

викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
Миколаївського інституту права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ ЯК ТРИВАЮЧИЙ ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОЕКТ МИКОЛАЇВСЬКОГО ІНСТИТУТУ ПРАВА НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

У сучасній науці домінує точка зору, відповідно до якої під інноваційними проектами потрібно розуміти такий план соціально-корисної діяльності, який орієнтований на трансформування наукових досліджень і розробок у новий або покращений продукт чи процес, що має використання в практичній діяльності або є новим підходом до соціальних послуг, що надаються. У процесі реформування освіти загалом і вищої освіти зокрема інноваційні проекти здебільшого орієнтовані на модернізацію матеріально-технічних умов надання освітніх послуг, забезпечення можливостей щодо поєднання практичного застосування та визначених напрямів наукової діяльності. Видається, що зазначені напрями безпосередньо пов'язані з комерціалізацією результатів наукових досліджень, що в сучасних умовах ринкових відносин і обмеженості бюджетного фінансування є зрозумілим і обґрунтованим. Однак, на нашу думку, особливої уваги вимагає інший напрям інноваційної діяльності, орієнтований на використання в навчальному процесі таких результатів наукових досліджень, які повністю відповідають вимогам подальшої практичної діяльності випускників вищих навчальних

закладів України. У межах юридичної освіти в процесі підготовки фахівців за спеціальністю «Кримінальна юстиція» до таких проектів варто зарахувати формування сучасної концептуальної моделі кримінально-правових заходів.

Новітні тенденції генезису кримінального права характеризуються орієнтацією пізнавальної думки на пошук ефективних форм впливу на поведінку особи, яка вчинила як злочинне, так й об'єктивно протиправне діяння. Уважаємо, що в умовах сьогодення українське кримінальне законодавство характеризується певним різноманіттям правових прийомів і способів впливу на поведінку особи з метою її покарання, виправлення, запобігання злочинній діяльності. Водночас подальшого дослідження вимагають заходи впливу, орієнтовані на перевиховання, надання медичної допомоги й лікування особи, здійснення реституційно-компенсаційного впливу, підвищення ефективності превентивно-профілактичної діяльності, зумовленості здійснення реабілітаційно-заохочувального впливу. За таких умов існує необхідність формування узгодженої системи кримінально-правових заходів, які вже не розглядаються як відокремлені елементи правового

впливу на поведінку особи, котра вчинила діяння з ознаками кримінального правопорушення, а характеризуються наявними тісними внутрішніми зв'язками. При цьому відсутність системного уявлення про кримінально-правові заходи створює ситуацію, за якої значна кількість кримінально-правових заходів, передбачених безпосередньо кримінальним законом, залишається недостатньо витребуваною у випадках можливого й доцільного їх застосування. Крім того, варто враховувати й те, що окремі види кримінально-правових заходів недостатньо обґрунтовано зарековані до інших галузей українського права, зокрема реституційно-компенсаційні заходи мають виключно кримінально-процесуальну належність, здійснення превентивно-профілактичної діяльності пов'язується із застосуванням положень адміністративного права тощо. Натомість подальшого теоретичного осмислення вимагають нові для українського кримінального закону кримінально-правові заходи, такі як заходи, що застосовуються до юридичних осіб, спеціальна конфіскація, заходи забезпечення тощо.

Об'єктом інноваційного проекту є система кримінально-правових заходів, кожний із елементів якої розглядається як узгоджена на нормативних засадах система прийомів і способів примусового та реабілітаційно-заохочувального впливу держави на кримінальні практики (злочини (кримінальні проступки), інші суспільно небезпечні діяння, зловживання правом), позитивні постзлочинні діяння, детерміновані культурним середовищем, яке склалось у конкретно-історичних умовах. У свою чергу, предметом проекту є дефініція, суттєві і змістові властивості як системи кримінально-правових заходів загалом, так і окремих її структурних елементів, національно-культурні засади формування аутентичних заходів кримінально-правового впливу, функціональні властивості заходів кримінально-правового характеру та практика їх застосування.

Фундаментальною проблемою, на вирішення якої спрямовано цей проект, є необхідність ознайомлення майбутніх фахівців у сфері юриспруденції з новими концептуальними засадами нормативного визначення і практикою застосування системи кримінально-правових заходів, здатною забезпечити необхідний і достатній вплив на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення або інше об'єктивно-протиправне діяння.

Методи проекту обрано з урахуванням поставленої мети й завдань дослідження, його об'єкта і предмета. Методологічне підґрунтя проекту становить культурно-антропологічна концепція, обрання якої продиктовано здатністю забезпечити поєднання антропологічного виміру правової реальності, що дає можливість із використанням біосоціальної природи людини пояснити феномен здійснення правового впливу загалом і кримінально-правового впливу зокрема, та культурологічного виміру соціальних цінностей, який дає змогу визначити підвалини формування й генезису українського права. Використання культурно-антропологічної методології створює умови для досягнення таких можливостей. По-перше, застосування культурно-антропологічної методології в процесі дослідження системи кримінально-правових заходів як визначального елемента здійснення кримінально-правового впливу дає можливість здійснити пошук ефективних форм забезпечення балансу інтересів людини, суспільства й держави в процесі правореалізації шляхом посилення гуманістичних засад кримінального права, відновлення та захисту прав і законних інтересів потерпілої сторони методами кримінально-правового впливу, розширення переліку заходів кримінально-правового впливу за рахунок тих із них, які мають альтернативний щодо покарання характер. По-друге, прийняття як відправного положення висновку про те, що право є особливим елементом культури, обґрунтовує доцільність здійснення

аналізу двохстороннього впливу правових положень про кримінально-правові заходи та інших форм культури, які репрезентують духовні надбання українського народу – релігійні постулати, класичну українську літературу тощо. По-третє, системне дослідження кримінально-правових заходів створює цілісне уявлення про всю сукупність заходів кримінально-правового впливу, передбачених як кримінальним законом, так й актами іншої галузевої належності, що в процесі застосування створює умови для досягнення визначальної мети їх реалізації – відновлення або створення стану соціальної справедливості, який має культурні властивості. По-четверте, культурно-антропологічне дослідження системи кримінально-правових заходів створює умови для формування засад функціонування громадянського суспільства, здатного забезпечити необхідний і достатній вплив на особу, яка допустила вчинення злочинного діяння.

Поряд із культурно-антропологічною концепцією використовуються й інші методи наукового пізнання. Так, метод філософсько-правового теоретизування забезпечує визначення етапів категорійного осмислення кримінально-правового впливу, врахування впливу філософії права, релігійних та етико-ідеологічних систем на формування кримінального права нового зразка. Застосування історичного методу й методу типологізації дає змогу проаналізувати генезис системи кримінально-правових заходів в умовах розвитку права на українських землях, дослідити основні етапи становлення парадигми кримінального права в процесі формування етно-правового досвіду українського зразка і його відповідності загальноєвропейським світовим стандартам. Догматичний метод у поєднанні з міждисциплінарним аналізом забезпечує дослідження нормативно-правових форм кримінально-правових заходів, визначення закономірностей генезису інституту кримінально-правових заходів. Метод компаративного

(порівняльного) аналізу дає можливість установити й дослідити основні тенденції формування системи заходів кримінально-правового впливу в європейських країнах. Метод моделювання забезпечує розробку проектів нових нормативно-правових актів, унесення змін і доповнень у чинні акти з метою оптимізації правового регулювання в умовах здійснення ефективного кримінально-правового впливу.

Концептуальна модель системи кримінально-правових заходів склалася на підставі врахування сучасних здобутків як вітчизняної, так і зарубіжної загальнотеоретичної юриспруденції та кримінально-правової науки. При цьому варто наголосити, що більшість наукових робіт на рівні дисертацій присвячена окремому виду кримінально-правових заходів, а саме покаранню. Так, в Україні у 2010 р. було захищено дві докторські дисертації, предметом дослідження яких стало покарання в кримінально-правовому та філософсько-юридичному значеннях. Зокрема, Т.А. Денисовою було підготовлено дисертацію на тему «Кримінальне покарання та реалізація його функцій», у якій проаналізовано кримінальне покарання в контексті здійснення ним як класичних (кара, превентивний вплив, виправлення), так і нових функцій, реалізація яких забезпечує розкриття закладеного в кримінальне покарання потенціалу щодо відновлення порушених майнових та інших прав учиненням злочину, здійснення морально-етичного виховання членів суспільства, орієнтованого на формування стійких установок стосовно поважливого ставлення до кримінального права й тих соціальних цінностей, які охороняються під загрозою застосування кримінального покарання [1]. У свою чергу, Н.Ю. Мельничук на монографічному рівні дослідила філософсько-правову проблему співвідношення та кореляції двох категорій – злочин і покарання, які склались і функціонують в умовах існування полінаукового простору [8]. Дослідженню місця й ролі кримінального покарання в системі за-

собів протидії злочинності присвячена кандидатська дисертація О.І. Шинальського [14]. Принципам призначення покарання в процесі здійснення правосластосовної діяльності суду, засадам призначення справедливого покарання присвячена монографія В.В. Полтавець [11], а проблемам установлення видо-вих характеристик кримінального покарання – монографія Ю.А. Пономаренка [12]. У російській кримінально-правовій науці проблемам обґрунтованості застосування кримінального покарання й виокремлення генетичного зв'язку між заподіяною шкодою і правовими наслідками у формі призначення покарання присвячено дослідження на рівні докторської дисертації С.В. Землюкова [3]; аналізу критеріїв визначеності меж застосування кримінального покарання в умовах необхідності забезпечення адекватності його міри вчиненому діянню й характеристикам особи, яка таке діяння вчинила, – докторська дисертація Т.В. Непомнящої [9]; визначення критеріїв ефективності здійснення загальнозапобіжного впливу в умовах застосування кримінального покарання стало предметом докторської дисертації В.А. Ніконова [10]; методологічні аспекти визначення об'єктивних і суб'єктивних елементів структури кримінального покарання розглянуто в докторській дисертації К.А. Сича [13]. Значна кількість монографічних і дисертаційних досліджень присвячена аналізу окремих видів кримінально-правових заходів, які позбавлені елементу кари, однак характеризуються наявним примусовим змістом. Так, науковому аналізу примусових заходів медичного характеру і примусового лікування в контексті їх нормативного визначення в законодавстві України на рівні кандидатської дисертації присвятила науковий доробок І.В. Жук [2]; аналіз примусових заходів медичного характеру як засобу запобігання злочинності обрав предметом свого дослідження М.М. Книга [4] та інші.

Визначальними положеннями інноваційного проекту варто визнати такі

наукові гіпотези. Категорія «захід» має міжгалузевий характер, тому повинна стати предметом дослідження на загальнотеоретичному рівні (властивості, ознаки, інші суттєві та змістові характеристики). Кримінально-правовий захід має специфічні ознаки (властивості), продиктовані особливостями кримінально-правового регулювання. Кримінально-правовий захід не може розглядатися як виключно такий, що має примусовий характер, а поєднує й заохочувальний вплив, розширення якого має супроводжувати подальшу гуманізацію положень кримінального права. Використана культурологічна методологія виводить на рівень визначальної праволюдності проблематики, незалежно від того, яку роль відіграє особа в кримінально-правових відносинах.

Систему кримінально-правових заходів, яка закріплена в сучасному українському законодавстві, можна подати в такому вигляді: всі кримінально-правові заходи можна поділити на два самостійні види – примусові й заохочувальні.

Заохочувальним кримінально-правовим заходам притаманні такі ознаки. По-перше, заохочувальні заходи за своєю галузевою належністю є виключно кримінально-правовими. Видається, що буквально трактування ст. 1 Кримінального кодексу (далі – КК) України, відповідно до якого кримінально-правовими положеннями потрібно вважати виключно ті, що встановлюють злочинність і караність діяння, є однобічним і таким, що не враховує потенціал кримінального закону щодо можливості регулювання правомірних вчинків особи. По-друге, заохочувальні заходи щодо примусових заходів є вторинними, оскільки вони застосовуються тільки після вчинення злочину (кримінального проступку), а в більшості випадках – після застосування примусових кримінально-правових заходів. По-третє, безпосередньою умовою застосування заохочувальних кримінально-правових заходів є система нормативних вимог,

які умовно можна поділити на два види: умови об'єктивного характеру, до яких належать учинення злочинного діяння певного виду або ступеня тяжкості, певні юридично значимі властивості особи, яка вчинила злочинне діяння, та умови суб'єктивного характеру, що, у свою чергу, діляться на активні соціально-позитивні постзлочинні дії, до яких, наприклад, може належати відшкодування шкоди, визнання своєї вини тощо, і пасивну протиправну поведінку особи, а саме: не вчиняти злочинного діяння повторно, не ухилятися від позитивного впливу громадськості тощо. По-четверте, основною метою застосування заохочувальних кримінально-правових заходів є спонукання особи, яка вчинила злочин (кримінальний проступок), до соціально-позитивної або нейтральної поведінки шляхом пом'якшення або відмови від застосування примусових кримінально-правових заходів. Єдиним винятком із цієї ознаки варто визнати компенсаційні кримінально-правові заходи, які повинні бути застосовані в повному обсязі.

Отже, можна зробити висновок, що заохочувальні кримінально-правові заходи являють собою систему прийомів і способів впливу на поведінку особи, яка вчинила злочин (кримінальний проступок), з метою спонукання такої особи до соціально-позитивної поведінки шляхом пом'якшення або відмови від застосування примусового кримінально-правового впливу, за винятком заходів, які мають компенсаційний характер. Серед значної кількості заохочувальних кримінально-правових норм особливу групу становлять ті, якими регулюється застосування певних прийомів і способів правового впливу, а саме звільнення від кримінальної відповідальності й звільнення від покарання та його відбування.

У свою чергу, примусові кримінально-правові заходи можна поділити на дві самостійні групи: каральні, тобто такі, застосування яких має на меті здійснити каральний вплив на правопорушника – каральні кримінально-пра-

вові заходи, і такі, які позбавлені мети карати, – інші кримінально-правові заходи примусового характеру. До каральних кримінально-правових заходів варто зарахувати такі: *засудження*, яке являє собою самостійний примусовий захід кримінальної відповідальності, що полягає в засуджувальній оцінці, яка міститься в обвинувальному вирокі суду, як діяння, так і особи, котра його вчинила, із подальшим звільненням від призначення покарання; *покарання*, під яким розуміють особливий вид державного примусу, що застосовується від імені держави за вирокі суду до особи, визнаної винною в учиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого (ч. 1 ст. 50 КК України); *судимість* як певний правовий стан особи, який виникає внаслідок її засудження за вчинений злочин. До інших кримінально-правових заходів варто зарахувати такі: *примусові заходи медичного характеру*, що являють собою примусовий вплив на особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності, обмеженої осудності, що здійснюється у формі надання психіатричної допомоги; *примусове лікування* є особливим видом кримінально-правового заходу примусового характеру, який застосовується судом до особи, котра має хворобу, що становить небезпеку для інших осіб, шляхом надання медичної допомоги, необхідної й достатньої в конкретних умовах; *спеціальні кримінально-правові заходи*, до яких потрібно зарахувати заходи, що застосовуються судом з метою запобігання можливості вчинення діяння в майбутньому. Окрему групу примусових кримінально-правових заходів утворюють такі заходи: *примусові заходи виховного характеру*, які являють собою застосовувані судом до особи, яка не досягла повноліття, прийомів і способів правового впливу з метою здійснення її перевиховання й запобігання можливості вчинення злочинного діяння в майбутньому; *компенсаційні кримінально-правові заходи*,

під якими потрібно розуміти примусові заходи індивідуального характеру, що застосовуються в судовому порядку з метою усунення заподіяної шкоди, відшкодування завданих збитків або відновлення порушених прав, тобто подолання тих суспільно небезпечних наслідків, які утворилися в результаті вчинення злочинного або об'єктивно неправомірного діяння; *превентивні кримінально-правові заходи* являють собою різновид соціально-профілактичної примусової діяльності, яка має індивідуальний характер і здійснюється щодо осіб, котрі відбули покарання до зняття або погашення судимості, з метою запобігання вчиненню вказаними особами злочинів; *заходи забезпечення* виконання нормативно визначених обов'язків, які покладаються на особу у зв'язку з учиненням нею кримінального правопорушення.

Уважаємо, що кримінально-правові заходи в сучасному кримінальному праві утворюють багатокількісну систему кримінально-правового впливу: покарання, безпека, реституція, забезпечення та заохочення, яка здатна здійснити необхідний і достатній вплив на особу, котра вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом як злочин, з урахуванням балансу інтересів людини, суспільства й держави.

Досягнення зазначеної мети презентованого інноваційного проекту є можливим у процесі вирішення таких завдань: визначення засад дослідження сукупності кримінально-правових заходів як певної узгодженої системи; теоретичне обґрунтування можливості й доцільності застосування культуро-антропологічної методології в процесі дослідження змістових і суттєвих властивостей окремих кримінально-правових заходів; дослідження етнокультурних засад формування системи кримінально-правових заходів на українських землях; установлення особливостей формування системи кримінально-правових заходів у законодавстві європейських країн; виділення суб'єктивних та об'єктивних властивостей криміналь-

но-правового заходу, врахування яких забезпечує підґрунтя для здійснення неупередженого, доцільного, необхідного й ефективного кримінально-правового впливу; аналіз кримінально-правових положень про заходи впливу в контексті узгодженості з положеннями кримінально-процесуального, адміністративного, цивільного законодавства; врахування положень культуро-антропологічної методології як методологічної засади проведення кримінологічних досліджень причин злочинності й засобу протидії її виявам; дослідження функціональних характеристик системи кримінально-правових заходів; визначення критеріїв ефективності здійснення кримінально-правового впливу в умовах застосування кримінально-правових заходів; формування сучасної концепції навчальної дисципліни про кримінально-правові заходи.

На особливу увагу заслуговує внесок професорсько-викладацького складу кафедри кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія» (далі – МІП НУ «ОЮА») в реалізацію зазначеного проекту. На кафедрі кримінально-правових дисциплін МІП НУ «ОЮА» в межах плану наукових досліджень кафедри на 2011–2015 роки «Гуманізація як засіб забезпечення стало розв'язання української державності і права» та плану наукових досліджень НУ «ОЮА» відповідно до теми «Теоретичні та прикладні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (державний реєстраційний номер 011U0006H) у 2011 році була підготовлена монографія «Кримінально-правові заходи: культуро-антропологічний вимір» [6], а у 2012 році захищена дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Кримінально-правові заходи в Україні: культуро-антропологічна концепція» О.В. Козаченком [5].

Одним із найважливіших результатів, який виводить цей науковий проект на рівень інноваційного, є розро-

блення й запровадження в навчальний процес нової навчальної дисципліни та підготовка навчально-методичного комплексу, навчальної літератури. Відповідно, у 2014–2015 навчальному році була розроблена й обґрунтована для використання програма з навчальної дисципліни «Кримінально-правові заходи в Україні», а також підготовлений і виданий колективом кафедри кримінально-правових дисциплін підручник з однойменною назвою [7]. Зазначена навчальна дисципліна орієнтована на використання в навчальному процесі підготовки фахівців у галузі права після вивчення ними таких фундаментальних дисциплін, як кримінальне право та кримінальний процес, оскільки інформація про заходи здійснення кримінально-правового впливу ґрунтується на загальних (догматичних) засадах указаних галузей права.

На підставі викладеного варто зазначити, що перспективність інноваційних проектів, які реалізуються у вищих навчальних закладах, не в останню чергу пов'язується з можливостями використання наукових здобутків у навчальному процесі за умови їх відповідності вимогам практичної діяльності майбутніх фахівців у різних галузях знань, у тому числі й у галузі юриспруденції.

Ключові слова: кримінально-правовий захід, система кримінально-правових заходів, культуро-антропологічна методологія, заохочувальні кримінально-правові заходи, примусові кримінально-правові заходи, багатоколіїність кримінально-правового впливу.

У статті визначено об'єкт і предмет інноваційного проекту, його методологічні засади. Проаналізовано стан дослідження проблеми нормативного визначення і практики застосування системи кримінально-правових заходів. Сформульовано основні ідеї та робочі гіпотези проекту. Обґрунтовано практичну цінність для суспільства нової концептуальної моделі кримінально-правових заходів.

В статье определены объект и предмет инновационного проекта, его методология. Проанализировано состояние исследованности проблемы нормативного закрепления и практику применения системы уголовно-правовых мер. Сформулированы основные идеи и рабочие гипотезы проекта. Обоснована практическая ценность для общества новой концептуальной модели уголовно-правовых мер.

The object and the article of innovative project in the article, methodological principles have been determined. The state of research of problem of normative determination and practice of application of the system of criminal legal measures have been analysed. The basic ideas and working hypotheses of project have been formed. The practical value is for society of new conceptual model of criminal legal measures have been reasonable.

Література

1. Денисова Т.А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Т.А. Денисова. – Запоріжжя, 2010. – 42 с.
2. Жук І.В. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / І.В. Жук. – К., 2009. – 22 с.
3. Землюков С.В. Преступный вред: теория, законодательство, практика : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / С.В. Землюков. – М., 1993. – 50 с.
4. Книга М.А. Примусові заходи медичного характеру як засіб попередження злочинності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / М.А. Книга. – Дніпропетровськ, 2009. – 22 с.
5. Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи в Україні: культурно-антропологічна концепція : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О.В. Козаченко.

ко ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – О., 2012. – 38 с.

6. Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи: культуро-антропологічний вимір : [монографія] / О.В. Козаченко. – Миколаїв : Іліон, 2011. – 504 с.

7. Кримінально-правові заходи в Україні : [підручник] / [О.В. Козаченко та ін.] ; за ред. проф. О.В. Козаченка ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», Миколаїв. ін-т права. – Миколаїв : Іліон, 2015. – 215 с.

8. Мельничук Н.Ю. Категорії «злочин» та «покарання» у філософсько-правовому вимірі : [монографія] / Н.Ю. Мельничук. – Львів, 2010. – 439 с.

9. Непомнящая Т.В. Мера уголовного наказания: проблемы теории и практики : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Т.В. Непомнящая. – Екатеринбург, 2010. – 46 с.

10. Никонов В.А. Эффективность общепредупредительного воздействия уголовного наказания : автореф. дисс. ... докт.

юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В.А. Никонов. – Тюмень, 1994. – 42 с.

11. Полтавець В.В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України : [монографія] / В.В. Полтавець. – Луганськ, 2005. – 240 с.

12. Пономаренко Ю.А. Види наказаний по уголовному праву Украины : [монографія] / Ю.А. Пономаренко. – Х., 2009. – 344 с.

13. Сыч К.А. Уголовное наказание и его состав: теоретико-методологические аспекты исследования : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / К.А. Сыч. – Рязань, 2001. – 44 с.

14. Шинальський О.І. Покарання в системі заходів протидії злочинності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О.І. Шинальський. – К., 2003. – 24 с.

вільного кодексу РРФСР та ст. 84 Цивільного кодексу УРСР, то тим більш зрозумілим є залишення поза його увагою допоміжних зобов'язань. Традицію замовчування проблеми допоміжних зобов'язань було продовжено під час підготовки навчального посібника «Зобов'язальне право» в 1998 р. [4].

Лише Н.Ю. Голубева в новітньому виданні повернулася до міркувань, викладених М.М. Агарковим у 1940 р., і спробувала показати більш широкий спектр допоміжних зобов'язань. Щоправда, вона пише не про допоміжні зобов'язання, а про допоміжні обов'язки, які входять до змісту зобов'язань щодо передання майна, виконання робіт, надання послуг. Ці допоміжні обов'язки Н.Ю. Голубева також позначає як додаткові [5, с. 538–539, 541].

Однак зміст цивільних зобов'язальних відносин потребує структурування: якщо виокремлюються основні зобов'язання, які, за словами М.М. Агаркова, складають ядро зобов'язальних відносин, то варто продовжити це структурування змісту зобов'язальних відносин і довести його до логічного завершення. Зазначена потреба зумовлюється існуванням широкого кола правових явищ, які охоплюються поняттям допоміжних зобов'язань.

Дії, які повинні здійснюватись на виконання допоміжних зобов'язань, зазвичай не підпадають під перелік дій, на які вказується у визначеннях поняття зобов'язання в ч. 1 ст. 509 Цивільного кодексу України, у науковій і навчальній літературі (передати майно, виконати роботу, надати послуги, сплатити гроші). Не охоплюються вони також словом «тощо», що вживається в легальному визначенні поняття зобов'язання, оскільки «тощо» як тут, так і загалом вказує на явища (дії), які можуть бути поставлені поряд із явищами (діями), про які до цього зазначалось. Однак з урахуванням численних положень Цивільного кодексу України, присвячених окремим видам зобов'язань, варто все-таки визнати, що законодавець допускає існування

допоміжних зобов'язань. Ідеться про те, що численні законодавчі положення встановлюють обов'язки боржників і кореспондуючі їм суб'єктивні права кредиторів, які можуть набувати характеру вимоги. З іншого боку, ці обов'язки й суб'єктивні права жодним чином не можна вмістити у формулювання «передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші». Тому залишаються два варіанти: або визнати існування допоміжних зобов'язань, зміст яких складають права й обов'язки, про які йдеться, або конструювати певний новий вид правовідносин, зміст яких складатимуть ці права й обов'язки. Перший варіант видається більш правильним, оскільки права, що входять до змісту допоміжних зобов'язань, можуть набувати характеру вимоги. Відтак правовідносини, які, на нашу думку, повинні позначатись як допоміжні зобов'язання, охоплюються тим розумінням цивільного зобов'язання, яке постає із Цивільного кодексу України.

Водночас зобов'язання, які пропонується назвати допоміжними, відрізняються від основних зобов'язань тим, що вони обслуговують потреби основних зобов'язань і без останніх втрачають соціально-правову цінність чи реальне значення. Тому допоміжні зобов'язання без основних існувати не можуть. Натомість основні зобов'язання без допоміжних, як правило, можуть існувати. Відсутність допоміжних зобов'язань тільки ускладнює виконання обов'язків і реалізацію суб'єктивних прав, що існують в основних зобов'язаннях. Якщо сторони в процесі виконання обов'язків та реалізації прав, що складають зміст основних зобов'язань, не зможуть домовитись у позаправовий спосіб про вирішення відповідних питань, основне зобов'язання може не бути виконане взагалі. Викладене узгоджується з думкою М.М. Агаркова про те, що «додаткові» зобов'язання (нагадаємо, що цим поняттям він охоплював також допоміжні зобов'язання) забезпечують досягнення мети основ-

ного зобов'язання – передання речі, виконання роботи, замовленої підряднику. На його переконання, зміст такого «додаткового» зобов'язання не дає кредитору нічого більшого порівняно з основним зобов'язанням [1, с. 267]. І це правильно, якщо до такої думки додати слова «в підсумку», оскільки в перебігу виконання основного зобов'язання допоміжне зобов'язання все-таки кредитору дещо дає.

Обов'язки й права, які входять до змісту допоміжних зобов'язань, чітко відокремлюються від обов'язків і прав, що складають зміст основних зобов'язань. Так, обов'язки продавця передати покупцеві товар належної якості в погоджених сторонами комплектності, асортименті та кількості, у тарі, що відповідає умовам договору, не можна вивести за межі основного зобов'язання, інакше воно втратить визначеність і змістовність. Однак численні інформаційні обов'язки продавця не вміщуються в основне зобов'язання. Не вміщується в це зобов'язання також обов'язок доставити товар, проданий за зразком, у місце, визначене договором. Це ж варто сказати про обов'язки сторін договору найму щодо здійснення ремонту речі, яка є предметом договору найму (оренди), щодо поліпшення цієї речі, відшкодування вартості поліпшень тощо. Усі ці обов'язки відокремлюються від змісту основних зобов'язань та утворюють зміст допоміжних зобов'язань.

Серед допоміжних зобов'язань привертають увагу насамперед допоміжні майнові зобов'язання. Такі зобов'язання відрізняються від основних майнових зобов'язань саме відсутністю власної мети, що виходила б за межі основного зобов'язання. Допоміжні майнові зобов'язання можуть підпадати під дію іншого інституту зобов'язального права, ніж основні зобов'язання. Так, у відповідних випадках між продавцем і покупцем можуть виникати зобов'язання щодо зберігання товару (ст. ст. 667, 690 Цивільного кодексу України). Такі ж зобов'язання виникають між підряд-

ником і замовником (ст. 841 Цивільного кодексу України).

Структура Цивільного кодексу України виключала б пряме застосування положень глави 66 «Зберігання» до допоміжних зобов'язань щодо зберігання. Однак можливість такого застосування передбачається ст. 955 Цивільного кодексу України. Тому застосування положень зазначеної глави до зберігання, передбаченого ст. ст. 667, 690, 841 Цивільного кодексу України, не потребує використання ні правової конструкції аналогії закону, ні правової конструкції субсидіарного правозастосування. Водночас такі допоміжні зобов'язання не можуть існувати без відповідних основних зобов'язань. Проте це твердження міститься в чинному цивільному законодавстві здебільшого як загальне правило. Радикальне ж вирішення питання про долю допоміжного майнового зобов'язання у зв'язку з припиненням основного зобов'язання передбачає деталізацію правового регулювання припинення зобов'язань. Фактично на сьогодні законом встановлюються лише підстави припинення зобов'язань. При цьому детальне правове регулювання процесу такого припинення не здійснюється. Однак очевидно, що припинення, наприклад, основного зобов'язання купівлі-продажу внаслідок його належного виконання чи з інших підстав не припиняє зобов'язання зберігання товару, який був поставлений із порушенням умови договору про асортимент товару, був прийнятий покупцем від перевізника, проте не був повернутий до моменту припинення основного зобов'язання належним його виконанням.

В інших випадках допоміжні майнові зобов'язання підпадають під дію того ж правового інституту, що й основне зобов'язання. Згідно із ч. 1 ст. 879 Цивільного кодексу України на замовника за договором будівельного підряду може бути за домовленістю сторін покладено обов'язок матеріально-технічного забезпечення будівництва. Цей обов'язок замовника (зазвичай це ве-

личесний комплекс обов'язків) разом із правом, що кореспондує зазначеному обов'язку, складають зміст відповідного допоміжного зобов'язання. Таке допоміжне зобов'язання легко відокремлюється від основного зобов'язання, що підтверджує його існування. Порівняємо цю ситуацію із ситуацією, коли відповідно до загального диспозитивного правила ч. 1 ст. 879 Цивільного кодексу України матеріально-технічне забезпечення будівництва здійснює підрядник. У такому випадку обов'язок здійснювати матеріально-технічне забезпечення будівництва не може бути відокремлений від обов'язку виконати передбачену договором роботу та передати її результат замовнику, що разом із кореспондуючим йому суб'єктивним правом замовника складає зміст основного зобов'язання будівельного підряду. Лише абстрактно розмірковуючи, можна уявити собі при цьому допоміжне зобов'язання щодо матеріально-технічного забезпечення будівництва підрядником. Виникнення такого зобов'язання законодавець міг би передбачити. Однак у цьому немає жодної доцільності, оскільки це предмет власної турботи підрядника. Замовника за договором підряду цікавить не те, як підрядник забезпечує будівництво матеріалами, а якість і своєчасність виконання підрядником обумовленої договором роботи.

Іншим видом допоміжних зобов'язань є допоміжні організаційні зобов'язання. Їх існування пов'язується з тим, що цивільне право здатне регулювати не лише майнові та особисті немайнові відносини, а й організаційні відносини.

Дискусія навколо ідеї організаційних відносин як предмета цивільного права ведеться в науці цивільного права з моменту, коли цю ідею висловив О.О. Красавчиков у 1966 р. [6]. У його роботі ми звернемось лише до тих організаційних відносин та організаційних зобов'язань, які є допоміжними. Насамперед проти них спрямовуються критичні аргументи супротивників цивільних організаційних відносин і

цивільних організаційних зобов'язань. Так, Т.М. Ліюхан пише, що виключення організуючих елементів веде до припинення існування самих майнових відносин. Учений вважає: «Помилка О.О. Красавчикова вбачається в тому, що організованість, яка є невід'ємною властивістю суспільних відносин, він, посилаючись на конкретні способи правової організації окремих майнових відносин, відсікає від останніх та оголошує окремим цивільно-правовим відношенням» [7]. У цій думці майже дослівно повторюється положення, яке надав О.С. Іоффе за 25 років до того, як до цієї проблеми звернулась Т.М. Ліюхан [8, с. 264]. Така думка може бути виражена й так, що є цивільні майнові зобов'язання, які включають також організаційні елементи, тому недоцільно виокремлювати ці елементи. Наведене твердження є досить дискусійним.

Однак спроби «сховати» допоміжні організаційні зобов'язання в майнових зобов'язаннях здійснюються також у сучасній українській науці цивільного права. Так, М.М. Сібільов із посиланням на ст. 1 Цивільного кодексу України вказує на два види відносин (особисті немайнові та майнові), які охоплюються єдиним родом відносин (цивільних) і регулюються цивільним правом [9, с. 140]. При цьому, здавалося б, він не виключає можливість включення до предмета цивільного права також інших відносин. Однак у подальшому науковець звертає увагу на те, що відповідно до ст. 1 Цивільного кодексу України цивільним законодавством регулюються «лише» зазначені відносини [9, с. 147]. Цілком зрозуміло, що оскільки цивільне законодавство регулює «лише» ці відносини, то воно не може регулювати інші відносини, у тому числі організаційні, хоч би вони й ґрунтувались на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності. Водночас М.М. Сібільов інтерпретує концепцію О.О. Красавчикова так, що організаційні відносини «мають право на існування в межах цивільно-правового регулювання»

[9, с. 149]. Складається враження, що М.М. Сібільов допускає логічну помилку, визнаючи, з одного боку, існування організаційних відносин у межах цивільно-правового регулювання, а з іншого – стверджуючи, що цивільно-організаційні відносини не є складовою частиною предмета цивільного права. Однак насправді логічної помилки в міркуваннях М.М. Сібільова немає, оскільки він допускає існування цивільних організаційних відносин, що входять до змісту цивільних майнових (а можливо, і особистих немайнових) відносин. Тому існування цивільних організаційних відносин не суперечить твердженню про те, що організаційні відносини не є частиною предмета цивільного права. У результаті М.М. Сібільов доходить висновку про те, що цивільні організаційні відносини «не є складовою частиною предмета цивільного права, оскільки мають не самостійний, а допоміжний (обслуговуваний) характер» [9, с. 152].

Суть проблеми полягає в практичній потребі в розмежуванні цивільних майнових та цивільних організаційних відносин і зобов'язань, у необхідності їх розмежування в дослідницьких цілях із метою розробки пропозицій щодо вдосконалення цивільного законодавства. Абстрактні ж міркування, якими заперечується існування організаційних цивільних відносин і зобов'язань, перешкоджають вирішенню практичних потреб правозастосування. Так, відповідно до ч. 5 ст. 1135 Цивільного кодексу України «рішення щодо спільних справ учасників приймаються учасниками за спільною згодою <...>». Наприклад, згідно з договором простого товариства було побудовано три багатопверхові будинки. Володілець земельної ділянки разом із двома іншими учасниками став ухилятися від укладення угоди про розподіл результатів спільної діяльності в натурі. Четвертий учасник, який зробив найбільший грошовий внесок у спільну діяльність, пред'явив у суді позов про спонукання решти учасників до здійснення дій – розподілу квартир

і нежитлових приміщень. Проте такий позов не міг бути задоволений з огляду на те, що позивач не зміг чітко вказати на суб'єктивне право, яке було порушене іншими учасниками простого товариства, на зобов'язання, до змісту якого входило порушене право, а також з огляду на невідповідність обраного позивачем способу захисту спірного права змісту останнього, його характеру й наслідкам порушення.

Допоміжні організаційні зобов'язання виникають також на підставі ч. 1 ст. 1137 Цивільного кодексу України, згідно з якою порядок відшкодування витрат і збитків, пов'язаних зі спільною діяльністю учасників, визначається за домовленістю між ними. Щоправда, практичне значення таких зобов'язань є незначним з огляду на те, що цією нормою визначено порядок розподілу витрат і збитків на випадок відсутності відповідної домовленості. На відміну від цього права й обов'язки в допоміжних організаційних зобов'язаннях, що аналізувались вище, неодмінно повинні бути реалізовані, інакше не може бути здійснено основне майнове зобов'язання, що ґрунтується на договорі простого товариства.

Широке коло допоміжних зобов'язань утворюють інформаційні зобов'язання. Інформацію віднесено Цивільним кодексом України до категорії нематеріальних благ. Відтак інформаційні відносини не є майновими. Не можуть вони визнаватися також організаційними, крім випадків, коли надання інформації переслідує організаційну мету. Так, надання покупцем постачальнику рознарядки на відвантаження товарів на адресу одержувачів товарів є наданням інформації. Тому й правовідносини, у межах яких надається інформація, є допоміжними інформаційними зобов'язаннями. Проте надання інформації в цьому випадку має чітко виражену мету організації поставки товарів. Отже, ці правовідносини є допоміжними організаційними зобов'язаннями. Інформаційні відносини, що входять до складу зобов'язальних

відносин, не можуть бути визнані також особистими немайновими. Відтак вони є тими цивільними немайновими відносинами, які засновуються на засадах рівності й вільного волевиявлення та про які Р.А. Майданик пише як про групу цивільних відносин – перспективний предмет цивільного права [10, с. 121–123].

Урегульовані нормами цивільного права відносні інформаційні відносини набувають правової форми інформаційних зобов'язань. Вони можуть бути основними. Однак у такому разі для нас становлять інтерес допоміжні інформаційні зобов'язання, правовою підставою яких є численні норми цивільного права, що закріплюють інформаційні права й обов'язки сторін зобов'язань.

Попередньо ми розглядали допоміжні цивільні зобов'язання, що обслуговують потреби реалізації (здійснення) основних зобов'язань. Є, проте, підстави визнати допоміжними також ті цивільні зобов'язання, які обслуговують потреби абсолютних правовідносин. Зобов'язальний характер мають відносини між учасниками спільної часткової власності. Вони можуть бути майновими (якщо йдеться про розподіл плодів, продукції й доходів від використання майна, що перебуває в спільній частковій власності), організаційними (якщо йдеться про визначення порядку володіння та користування майном, що є об'єктом права спільної часткової власності) та інформаційними (якщо йдеться про повідомлення продавцем частки в праві спільної часткової власності інших співвласників про намір продати свою частку). Як допоміжні зобов'язання варто кваліфікувати також правовідносини між співавторами, творцями інших об'єктів інтелектуальної власності, які спільно створили об'єкт. Допоміжними варто визнати й зобов'язання, що обслуговують потреби абсолютних правовідносин щодо застави. Сутність застави полягає в абсолютному праві заставодержателя на предмет застави (річ, майнові права, абсолютні права інтелектуальної власності). Потреби

реалізації заставних правовідносин, що є абсолютними, обслуговуються допоміжними майновими, організаційними та інформаційними зобов'язаннями між заставодавцем і заставодержателем.

Будучи допоміжними, зобов'язання, про які йдеться, є певною мірою самостійними. Тому їх виконання може бути забезпечене засобами, передбаченими законом і договором, а їх порушення може тягти цивільно-правову відповідальність незалежно від виконання основного зобов'язання. Отже, викликає заперечення твердження М.М. Агаркова про те, що «відповідальність боржника за таким додатковим (допоміжним) відношенням збігається з відповідальністю за основним зобов'язанням» [5, с. 267]. Це твердження не відповідало цивільному законодавству на момент його висловлення. Не відповідає воно й чинному законодавству України. Частина 1 ст. 721 Цивільного кодексу України покладає на дарувальника, якому було відомо про недоліки речі, що є дарунком, або про її властивості, які можуть бути небезпечними для життя, здоров'я, майна обдаровуваного або інших осіб, обов'язок повідомити обдаровуваного про зазначені недоліки чи властивості. Якщо ж дарувальник ці обов'язки не виконав, на нього покладається обов'язок відшкодувати шкоду, завдану майну, та шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю в результаті володіння чи користування дарунком (ч. 2 ст. 721 Цивільного кодексу України).

Натомість у Цивільному кодексі Російської Федерації обов'язок повідомити обдаровуваного, про який ішлося, текстуально не закріплюється. Проте відповідальність за непопередження обдаровуваного є такою ж, як встановлена в ч. 2 ст. 721 Цивільного кодексу України. Це дає підстави стверджувати, що інформаційний обов'язок, про який йдеться, існує також у Росії. І за його невиконання встановлено відповідальність, що не збігається з відповідальністю за основним зобов'яз-

занням. Тому твердження М.М. Агаркова може бути визнане правильним лише за умови, що сам інформаційний обов'язок буде визнано таким, що входить до змісту основного зобов'язання. Однак довести таке, на наше переконання, неможливо, оскільки йдеться не про порушення дарувальником вимог до якості майна, що передається як дарунок (це порушення було б порушенням основного зобов'язання), а про обов'язок повідомити про недоліки й властивості речі та відповідальність за порушення цього обов'язку. Цілком очевидно, що цей обов'язок входить до змісту допоміжного інформаційного зобов'язання, яке виникає на підставі договору дарування. При цьому законодавець використав досить оригінальну правову конструкцію. Відповідальність дарувальника, який володів зазначеними відомостями, за невиконання обов'язку повідомити обдарованого про недоліки чи властивості дарунка він встановив в інституті дарування. А зміст цієї відповідальності він визначив непрямою відсилкою до інституту відшкодування шкоди. Відсильний характер визначення змісту відповідальності дарувальника за порушення обов'язку, що входить до змісту допоміжного інформаційного зобов'язання, не впливає на юридичну природу й кваліфікацію цього зобов'язання та не перетворює його на недовірені.

Таким чином, допоміжними варто вважати такі зобов'язання, які відрізняються від основних зобов'язань тим, що вони обслуговують потреби основних зобов'язань і без останніх втрачають соціально-правову цінність чи реальне значення. Тому допоміжні зобов'язання без основних існувати не можуть. Натомість основні зобов'язання без допоміжних, як правило, можуть існувати. Відсутність допоміжних зобов'язань лише ускладнює виконання обов'язків і здійснення суб'єктивних прав, що існують в основних зобов'язаннях.

Обов'язки й права, які входять до змісту допоміжних зобов'язань, чітко відо-

кремлюються від обов'язків та прав, що складають зміст основних зобов'язань.

Виконання допоміжних зобов'язань може забезпечуватись способами, передбаченими цивільним законодавством України. Така можливість допускається чинним законодавством. Немає жодних аргументів проти збереження такої можливості на майбутнє.

Ключові слова: зобов'язання, зобов'язальні відносини, допоміжні зобов'язання.

У статті визначається поняття допоміжних зобов'язань як елемента структури змісту зобов'язальних відносин, з'ясовується співвідношення допоміжних зобов'язань з основними й додатковими зобов'язаннями. Обґрунтовується, що допоміжні зобов'язання не можуть існувати без основних. Відсутність допоміжних зобов'язань ускладнює виконання обов'язків і здійснення суб'єктивних прав в основних зобов'язаннях.

В статье определяется понятие вспомогательных обязательств как элемента структуры содержания обязательственных отношений, выясняется соотношение вспомогательных обязательств с основными и дополнительными обязательствами. Обосновывается, что вспомогательные обязательства не могут существовать без основных. Отсутствие вспомогательных обязательств усложняет исполнение обязанностей и осуществление субъективных прав в основных обязательствах.

The article defines the concept of ancillary obligations as part of the structure of the content of obligations relations, it turns ratio of auxiliary commitments to the basic and additional obligations. It is substantiated that ancillary obligations can not exist without the basic obligations. The absence of subsidiary obligations complicates the fulfillment of obligations and realization of subjective rights in basic obligations.

Література

1. Агарков М.М. Обязательства по советскому гражданскому праву / М.М. Агарков // Агарков М.М. Избранные труды по гражданскому праву : в 2 т. / М.М. Агарков. – М. : ЦентрЮрИнфоР, 2002– . – Т. 1. – 2002. – С. 163–485.

2. Новицкий И.Б. Общее учение об обязательстве / И.Б. Новицкий, Л.А. Лунц. – М. : Госюриздат, 1950. – 412 с.

3. Иоффе О.С. Обязательственное право / О.С. Иоффе. – М. : Юридическая литература, 1975. – 880 с.

4. Зобов'язальне право / за ред. О.В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 912 с.

5. Голубева Н.Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання / Н.Ю. Голубева. – О. : Фенікс, 2013. – 642 с.

6. Красавчиков О.А. Гражданские организационно-правовые отношения /

О.А. Красавчиков // Советское государство и право. – 1966. – № 10. – С. 50–57.

7. Лююхан Т.Н. Организационные отношения в предмете гражданского права РФ: проблема определения правового статуса / Т.Н. Лююхан // Сибирский юридический вестник. – 2000. – № 4. – С. 49–50.

8. Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву : в 2 ч. / О.С. Иоффе. – М. : Статут, 2000– . – Ч. 1 : Развитие цивилистической мысли в СССР. – 2000. – 160 с.

9. Сібільов М.М. Предмет приватного (цивільного) права / М.М. Сібільов // Правова доктрина України : в 5 т. / за ред. Н.С. Кузнецової та ін. – Х. : Право, 2013– . – Т. 3 : Доктрина приватного права України. – 2013. – С. 140–155.

10. Майданик Р.А. Цивільне право: Загальна частина : в 2 т. / Р.А. Майданик. – К. : Алерта, 2012– . – Т. 1 : Вступ у цивільне право. – 2012. – 471 с.

УДК 340.12:347:96:347.919.2(477)

М. Лоджук,кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
голова Асоціації юридичних клінік України

ЮРИДИЧНІ КЛІНІКИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

За всієї стійкості уявлень про професію юриста й вимог до її отримання юридична освіта в Україні переживає сьогодні складний період переосмислення своїх цілей, структури та змісту, завдань і форм організації. Навчальний процес в українських юридичних вишах перевантажений вивченням законодавчої бази, неповною мірою сприяє підготовці орієнтованих на юридичну практику випускників, а також слабо стимулює індивідуальну навчальну активність студентів. Диспропорція між теорією та практикою у вітчизняній юридичній освіті на користь першої продовжує зростати, незважаючи на окремі позитивні зрушення державної політики в цій сфері [1, с. 1].

Черговий етап реформування юридичної освіти в Україні пов'язаний із прийняттям нової редакції Закону України «Про вищу освіту». Профільне міністерство, експерти в різних галузях юриспруденції та юридичної педагогіки за підтримки офісів Координатора проєктів ОБСЄ в Україні й Проєкту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Справедливе правосуддя» продовжують пошук ефективної моделі підготовки правників, яка б дала змогу випускати зі стін вітчизняних вишів не просто осіб із дипломами бакалавра, спеціаліста чи магістра права, а вже повноцінних юристів, здатних одразу ж приступити до виконання своїх професійних обов'язків і працювати за спеціальністю без додаткового навчання.

Академічна модель навчання юристів, яка була доволі успішною в XIX–XX ст. і дала можливість зробити вітчизняну юридичну школу відомою в усіх куточках світу, уже не відповідає

сучасним правовим реаліям XXI ст., оскільки робить сильний акцент на теоретичну підготовку майбутніх правників. Вивчення догми права та чинного законодавства дуже важливо в процесі підготовки професійного юриста, однак сьогодні ринок праці вимагає від адміністрації вишів звернути більше уваги на практичний аспект у змісті юридичної освіти. Майбутній роботодавець хоче бачити в сучасного випускника не стільки знання нормативно-правових актів, скільки вміння мислити критично й нестандартно, організувати свій робочий час і робоче місце, стратегічно планувати глобальні завдання та оперативно вирішувати поточні завдання, спілкуватися з іншими особами й вести переговори, а також широкий спектр практичних навичок професійної діяльності юриста (проводити інтерв'ювання та консультування клієнтів, складати проекти договорів, процесуальних та інших документів правового характеру, брати участь у судових засіданнях тощо).

Саме тому еволюція юридичної освіти в нашій державі повинна відбуватися не тільки шляхом досягнення більшої визначеності в загальнотеоретичних дисциплінах, а й через безпосереднє набуття студентами практичних навичок професійної діяльності за фахом та інших компетентностей ще під час їх навчання у вишах. За логікою сучасної моделі підготовки юристів, виконання такого завдання повинно здійснюватися саме під час проходження студентами-правниками навчальної, виробничої, переддипломної й інших видів практики на базі органів державної влади та місцевого самоврядування, у приватно-

му секторі економіки. Водночас така практика, яка сьогодні є складовою навчального процесу, не справляється з виконанням свого основного завдання – познайомити студентів з усіма аспектами їхньої майбутньої діяльності як юристів на різноманітних посадах. Як правило, в ефективному та результативному проходженні практики студентами не зацікавлені самі керівники баз практик, які не діляться зі студентами власним професійним досвідом і доручають виконання неюридичних і нецікавих завдань. Для набуття студентами належного обсягу професійних навичок діяльності в галузі права такої практики є явно недостатньо [2, с. 3].

У зв'язку з цим помітну роль у навчальному процесі вітчизняних вищих навчальних закладів України юридичного профілю відіграє практика студентів на базі юридичної клініки. З огляду на очевидну диспропорцію між теорією та практикою в процесі навчання правників адміністрації провідних вишів підтримали ідею створення в їх структурі юридичних клінік, які за останні двадцять років стали унікальними базами практичного навчання студентів. У рамках проходження практики в стінах юридичних клінік студенти під контролем професійних кураторів безпосередньо залучаються до надання безоплатної правової допомоги в типових (нескладних) справах.

Такі юридичні клініки стали чи не першими структурними підрозділами українських вишів, у яких навчальний процес почав організовуватися з використанням інтерактивних методик, спрямованих на формування в студентів і закріплення ними практичних навичок роботи з клієнтами, вирішення професійних проблем різного ступеня складності, роботи із судово-процесуальними документами тощо.

Окрім очевидної користі для студентів, які в юридичних клініках змогли отримати свій перший досвід практичної професійної діяльності й закріпити на практиці теоретичні знання, отримані під час навчання в стінах *alma mater*,

упровадження юридичних клінік у систему вищої юридичної освіти України дало змогу також частково заповнити прогалини в доступі малозабезпечених верств населення до безоплатної якісної правової допомоги. До створення державної системи надання такої допомоги, яка розпочалася в середині 2011 р. з прийняттям Закону України «Про безоплатну правову допомогу», університетські юридичні клініки були чи не єдиними представниками сектору громадянського суспільства, в яких студенти й викладачі-куратори на системному рівні надавали правову інформацію та консультації з різноманітних галузей національного права, складали процесуальні й інші правові документи, представляли інтереси відвідувачів юридичних клінік у судах. У 2006 р. легалізація на підзаконному рівні юридичної клініки як унікальної бази для практичного навчання студентів забезпечила подальшу активізацію діяльності представників юридичного клінічного руху та визначила появу законодавчих ініціатив щодо включення юридичних клінік у державну систему надання безоплатної правової допомоги.

Беручи участь у діяльності юридичної клініки, студенти-клініцисти неодмінно успішно працевлаштовуються після завершення навчання у вишах, оскільки в повному обсязі задовольняють вимоги роботодавців щодо наявності досвіду роботи в галузі права та елементарних практичних навичок. Більшість юридичних клінік у нашій державі на прохання студентів-клініцистів готує офіційні довідки й відгуки про їхню консультативну діяльність, характеристики, рекомендації та сертифікати, що засвідчують факт залучення таких студентів до практичної діяльності за майбутнім фахом ще під час їх 3–4 року навчання у вишах. Із кожним новим поколінням студентів-клініцистів, які вражають своїх керівників-роботодавців широким набором теоретичних знань, практичних умінь і навичок, інших компетентностей, які сьогодні можна набутися лише протягом 2–3

років практичної діяльності, в Україні зростає авторитет юридичних клінік і юридичної клінічної освіти загалом. Уже сьогодні є доволі поширеними приклади, коли успішні юристи-практики, державні службовці високого рангу та народні депутати публічно заявляють, що свій перший досвід практичної діяльності за фахом вони отримали ще під час навчання в стінах alma mater саме в юридичних клініках, які надалі відіграли чи не основну роль у їхньому кар'єрному та професійному зростанні.

Такі досягнення юридичного клінічного руху в Україні є доволі серйозними порівняно зі здобутками аналогічних національних клінічних рухів країни близького зарубіжжя. Станом на сьогодні мережа активно діючих у нашій державі юридичних клінік об'єднана в Асоціацію юридичних клінік України – всеукраїнську громадську організацію. Саме інституційне формування національної мережі юридичних клінік відбувалося протягом 2003–2004 рр., коли представники 18 юридичних клінік провідних вищих юридичних навчальних закладів нашої держави прийняли рішення об'єднатися в асоціацію з метою надання методичної підтримки діяльності уже наявним юридичним клінікам, а також організаційної підтримки навчальним закладам, які лише планували їх створювати. Сьогодні мета асоціації й надалі спрямована на надання підтримки діяльності юридичних клінік, сприяння розвитку юридичної клінічної освіти й реалізації відповідних правоосвітніх, правопросвітніх і правозахисних програм.

Лише за минулу дворічну каденцію правлінням асоціації було розроблено та схвалено на всеукраїнському з'їзді нову редакцію Стандартів діяльності юридичних клінік України (2014 р.), організовано весняну школу-практикум для кураторів юридичних клінік (2014 р.), відновлено проведення всеукраїнської олімпіади серед юридичних клінік з інтерв'ювання та консультування клієнтів (2015 р.) тощо. Асоціація поновила тісні зв'язки та заручилася парт-

нерською підтримкою з Українською фундацією правової допомоги, Міжнародним фондом «Відродження», офісом Координатора проектів ОБСЄ в Україні, Проектом Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Справедливе правосуддя».

На відміну від інших подібних національних об'єднань юридичних клінік, Асоціація юридичних клінік України є справді всеукраїнською громадською організацією, оскільки в її складі представлено юридичні клініки з усіх регіонів нашої держави, а членами правління як виконавчого органу є керівники юридичних клінік із провідних юридичних вишів України. Це Віталій ЄЛОВ із Східноєвропейського університету імені Лесі Українки (Луцьк), Андрій ГАЛАЙ із Національної академії прокуратури України (Київ), Юлія МАТВЄЄВА з Національного університету «Києво-Могилянська Академія» (Київ), Віктор ЯНИШЕН із Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (Харків), Марія ЦИП'Я-ЩУК із Національного університету «Острозька академія» (Острогоз), Юлія САВЕЛОВА з Університету Державної фіскальної служби України (Ірпінь). У лютому 2016 р. головою Асоціації юридичних клінік України обрано Максима ЛОДЖУКА з Національного університету «Одеська юридична академія».

Незважаючи на такі здобутки юридичних клінік і юридичного клінічного руху України, юридична клінічна освіта так і не стала повноцінною складовою системи вітчизняної юридичної освіти. Останнє широке професійне обговорення сучасного стану та перспектив подальшого розвитку юридичної клінічної освіти відбулося 09 лютого 2016 р. в рамках чергового З'їзду Асоціації юридичних клінік України на базі Національного університету «Києво-Могилянська академія», участь у якому взяло близько 50 представників від юридичних клінік нашої держави. Виступи присутніх і подальше оновлення Реєстру юридичних клінік України як офіційної бази даних юридичних клінік,

дійсних і потенційних учасників Асоціації юридичних клінік України в черговий раз підтвердило існування негативних тенденцій у вітчизняній юридичній клінічній освіті.

Станом на початок 2016 р. інформацію про свою діяльність у цьому реєстрі оновило лише 46 юридичних клінік [3]. У свою чергу, у 2014 р. Реєстр юридичних клінік України включав відомості про 53 юридичні клініки [4]. Безперечно, окупація Кримського півострову, бойові дії на сході України в Донецькій і Луганській областях, що призвели до вимушеного закриття чи переїзду юридичних вишів, також негативно позначилися й на мережі юридичних клінік нашої держави. Однак більша частина юридичних клінік України припинили свою активну діяльність з огляду на невжиття заходів щодо їх інституціоналізації з боку керівництва вишу та значну залежність процесу функціонування таких юридичних клінік від постаті їх безпосередніх керівників: якщо такий керівник залишає роботу в юридичній клініці й виш не зумів підшукати йому альтернативної заміни, то діяльність таких юридичних клінік поступово «западає».

При більш уважному аналізі даних із реєстру можна також зробити попередній висновок, що лише половині наявних сьогодні юридичних клінік удалося більшою мірою організувати своє функціонування відповідно до нової редакції Стандартів діяльності юридичних клінік України. Мета розроблення й упровадження нової редакції цих стандартів полягала в забезпеченні: 1) уніфікованої моделі організаційної структури юридичної клініки; 2) єдиних підходів до організації діяльності юридичної клініки та її персоналу; 3) навчального процесу з метою підготовки студентів до практичної діяльності; 4) доступу студентів-правників до практики під час навчання; 5) своєчасного надання в необхідному обсязі якісної безоплатної правової допомоги; 6) організації та проведення правопросвітньої роботи.

За логікою розробників цих стандартів, «ідеальною» може вважатися така юридична клініка, правовий статусу і діяльність якої характеризуються обов'язковою наявністю таких ознак і компонентів: 1) юридична клініка є структурним підрозділом вищого навчального закладу; 2) у штатному розписі вишу передбачено посади керівника, лаборанта та кураторів юридичної клініки; 3) такі співробітники працюють у юридичній клініці за основним місцем роботи чи по сумісництву (тобто отримують заробітну плату за виконану роботу, а не «на громадських засадах»); 4) у виші розроблено та включено в навчальну програму спеціальний курс з основ юридичної клінічної практики, який може бути обов'язковим для всіх студентів-правників чи за їхнім вибором; 5) юридична клініка використовується як база для проходження студентами ознайомчої, навчальної, виробничої, переддипломної чи інших видів практики або участь студентів у діяльності юридичної клініки протягом навчального семестру може зараховуватися як проходження такої практики; 6) функціонування такої юридичної клініки відповідає іншим вимогам Стандартів діяльності юридичних клінік України [5]. Згідно з даними Реєстру юридичних клінік України, вищевказаним вимогам відповідає діяльність лише десяти юридичних клінік при вищих навчальних закладах нашої держави. Це такі юридичні клініки: Експериментальна навчальна лабораторія «Правнична клініка» Національного університету «Києво-Могилянська академія», Юридична клініка «Ad Astra» Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Юридична клініка «Pro bono» Національного університету «Острозька академія», Навчальна лабораторія «Юридична клініка» Університету Державної фіскальної служби України, Юридична клініка «Defendo» Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», Юридична клініка Дніпропетровського національного уні-

верситету імені Олеса Гончара, Юридична клініка Хмельницького університету управління та права, Юридична клініка "Ех аequo et bono" Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, Студентська юридична консультація «Юридична клініка» Бердянського університету менеджменту та бізнесу, Юридична клініка «Довіра» Сумського національного аграрного університету.

Іншим юридичним клінікам України не вдалося інституціоналізувати свою діяльність і отримати статус структурного підрозділу вишу або ж імплементувати в навчальний процес дисципліну «Основи юридичної клінічної практики».

Як структурні підрозділи вищих навчальних закладів зі штатом у нашій державі функціонує лише 21 юридична клініка, а 22 юридичні клініки здійснюють діяльність в організаційно-правовій формі іншого підрозділу вишу без штату, ще 2 юридичні клініки – як громадські організації в співпраці з навчальним закладом (Юридична клініка Харківського національного університету внутрішніх справ і Юридична клініка Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ). Юридична клініка Донецького національного університету, який нині функціонує в м. Вінниці, здійснює свою діяльність як неформальне об'єднання викладачів і студентів без створення структурного підрозділу. Як правило, робота викладацького та адміністративного персоналу в більшості з наявних юридичних клінік без статусу структурного підрозділу вишу відбувається на громадських засадах, що негативно позначається на якості правозахисної та правоосвітньої роботи таких клінік.

Ще в меншій кількості вищих навчальних закладів України, на базі яких або у співпраці з якими функціонують юридичні клініки, розроблено та включено в навчальний план спеціальну дисципліну з основ юридичної клінічної практики, вивчення якої мало б стати теоретичною й методичною основою

для подальшої консультаційної діяльності студентів у юридичних клініках. Лише в 9 юридичних клініках такий курс включено до навчальної програми підготовки бакалаврів як обов'язковий, у 7 інших – як курс за вибором студентів. У 30 юридичних клініках нашої держави таку навчальну дисципліну або взагалі не розроблено, або її викладання здійснюється студентам-клініцистам поза навчальним планом. Наприклад, діяльність юридичних клінік Національного університету «Одеська юридична академія» та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, а також функціонування Лабораторії практичного права «Юридична клініка» Львівського національного університету імені Івана Франка до сьогодні не забезпечені повноцінним навчальним курсом «Основи юридичної клінічної практики».

У 38 юридичних клініках України студенти-правники мають можливість проходити ознайомчу, навчальну, виробничу, переддипломну та інші види практики, які входять до навчальної програми підготовки юристів. Діяльність студентів у 29 юридичних клініках нашої держави протягом одного-двох семестрів у позанавчальний час зараховується як проходження такої практики. Практично всі юридичні клініки працюють із «живими» клієнтами, тобто надають різні види правових послуг первинної та вторинної безоплатної правової допомоги (надання правової інформації, правове консультування, складання процесуальних та інших документів правового характеру, здійснення процесуального представництва в судах тощо). Із них 40 юридичних клінік також здійснюють правову просвіту серед різних верств населення. Значно менша частина таких клінік повноцінно займається «Практичним правом» як адаптованою для України формою поширеної у світі програми "Street law" (з англ. – право для вулиці), в рамках якої студенти-правники під керівництвом викладачів проводять заняття з права й прав людини учням

загальноосвітніх навчальних закладів. Експериментальна навчальна лабораторія «Правничка клініка» Національного університету «Киево-Могилянська академія» займається також розглядом справ, що мають суспільний інтерес, а в рамках Юридичної клініки «Фенікс» Київського університету права НАН України для студентів організуються майстер-класи юристів-практиків. Юридична клініка Донецького національного університету (м. Вінниця) практикує відпрацювання навичок юридичного обслуговування суб'єктів господарювання за певною фабулою (так звані «імітаційні юркліники»), а на базі Юридичної клініки «Захист» Навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ проводяться круглі столи.

Лише 8 юридичних клінік нашої держави є широко – чи вузькоспеціалізованими, тоді як решта здійснює свою правозахисну діяльність у різних галузях національного права й законодавства (за винятком надання правової допомоги в кримінальних справах та у сфері підприємницької діяльності). За галузями надання й суб'єктами отримання безоплатної правової допомоги можна виділити такі спеціалізовані юридичні клініки в Україні: Юридична клініка «Ad Astra» Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки спеціалізується у справах із захисту: 1) права власності; 2) прав працівників; 3) внутрішньо переміщених осіб; 4) учасників АТО; 5) прав подружжя та їхніх дітей; 6) інших осіб під час оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади та місцевого самоврядування; Юридична клініка Донецького національного університету (м. Вінниця) спеціалізується в наданні правової допомоги у справах із цивільного та сімейного права, адміністративного, трудового права і права соціального забезпечення; Юридична клініка «Альтернатива» Ужгородського національного університету спеціалізується в захисті прав біженців; Юридична клініка

«Pro bono» Національного університету «Острозька академія» надає правову допомогу лише в галузях цивільного права (включаючи земельне, житлове, спадкове та сімейне право), податкового права, права соціального захисту й соціального забезпечення, адміністративного права, а також первинну правову допомогу в процесуальних галузях права; Юридична клініка Харківського національного університету внутрішніх справ спеціалізується лише в цивільних справах; Юридична клініка «De Jure» Навчально-наукового інституту № 3 Національної академії внутрішніх справ спеціалізується в кримінальному праві та процесі; Юридична клініка Дніпропетровського гуманітарного університету – в галузях цивільного, трудового, сімейного й земельного права; Юридична клініка «Adiutorium» Чернігівського національного технологічного університету – цивільного права та права соціального забезпечення, кримінального, земельного, сімейного, житлового і трудового права.

Незважаючи на таку розгалужену мережу юридичних клінік у нашій державі, а також їх активну діяльність у правозахисному та правоосвітньому напрямках, профільні міністерства не розглядають юридичні клініки ані як повноцінних суб'єктів надання безоплатної правової допомоги в рамках державної системи, ані як основні центри практичного навчання студентів у стінах вишів. Попри окремі законодавчі ініціативи, про юридичні клініки відсутня будь-яка згадка в Законі України «Про безоплатну правову допомогу», а в нещодавно підготовленому проекті Стандартів освітньо-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (галузь знань – 08 Право, спеціальність – 081 Право) їм відведена роль звичайних баз практики [6]. З іншого боку, можна вже не без перебільшення відзначити, що юридичні клініки при українських юридичних вищах є тим барометром чи лакмусовим папірцем, який доволі об'єктивно показує, наскільки якісні освітні послуги

надаються студентам-юристам у тому чи іншому начальному закладі нашої держави.

Юридичні клініки отримали в Україні й належну загальнотеоретичну розробку, оскільки основним аспектам їх правоосвітньої та правозахисної діяльності присвячено 5 дисертаційних досліджень. Але навіть ці наукові досягнення, як й інші здобутки юридичної клінічної освіти в Україні, залишаються маловідомими поза межами нашої держави. Основною причиною цього є відсутність інформації про результати таких досягнень і здобутків англійською мовою як міжнародною мовою сучасної науки. Водночас протягом останніх двох-трьох років відчувається зацікавленість у тісній співпраці з Асоціацією юридичних клінік України з боку іноземних колег.

З метою подальшого розвитку мережі юридичних клінік України, посилення ролі юридичної клінічної освіти в підготовці майбутніх юристів і примноження здобутків національного юридичного клінічного руху правлінням Асоціації юридичних клінік України було розроблено та затверджено відповідний план діяльності на 2016–2017 рр. Цей план передбачає необхідність проведення різноманітних заходів щодо інституційного розвитку асоціації та мережі юридичних клінік нашої держави, налагодження співпраці асоціації з іноземними колегами й партнерами, посилення ролі юридичних клінік у сучасній підготовці юристів, поглиблення участі юридичних клінік у системі безоплатної правової допомоги, а також пошук нових напрямів правової проєкції населення в юридичних клініках України [7].

У рамках виконання цього плану вже в першій половині 2016 р. Асоціацією планується завершити спільний із офісом Координатора проєктів ОБСЄ в Україні проєкт із підготовки навчального посібника «Основи юридичної клінічної практики» та розпочати роботу над методичною складовою для викладачів цього курсу і студен-

тів-клініцистів, знайти кошти й відрядити студентську команду Юридичної клініки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого як переможця національного раунду Олімпіади серед юридичних клінік із консультування клієнтів до м. Онтаріо (Канада) для участі в міжнародному раунді цих змагань 27–30 квітня цього року (The Louis M. Brown and Forrest S. Mosten International Client Consultation Competition), а також узяти участь у XXV Всепольській конференції університетських юридичних клінік «Безкоштовна юридична допомога відповідно до нового закону. Роль університетських юридичних клінік у системі юридичних консультацій», що відбудеться 15–17 квітня на базі Люблінського католицького університету імені Яна Павла II.

Безперечно, участь у подібних заходах дасть змогу лише частково заповнити на міжнародній арені вакуум інформації про активну діяльність мережі юридичних клінік України, а тому вже в травні цього року за підтримки офісу Координатора проєктів ОБСЄ в Україні та Міжнародного фонду «Відродження» заплановано експертну зустріч зі стратегічного планування діяльності Асоціації юридичних клінік України на наступних 5 років. Як і двадцять, п'ятнадцять і десять років тому, лише системна робота членів правління Асоціації, інших представників вітчизняного юридичного клінічного руху разом із національними партнерами й іноземними колегами дасть можливість піднести юридичну клінічну освіту в нашій державі на якісно новий рівень – до рівня невід'ємної складової системи вищої юридичної освіти в Україні.

Ключові слова: юридична освіта, юридична клініка, мережа юридичних клінік, юридична клінічна освіта, юридичний клінічний рух.

Стаття присвячена аналізу сучасного стану й перспективам подальшого розвитку юридичних клінік в Україні в системі вищої юридичної

освіти. Відзначено, що, незважаючи на всі досягнення юридичного клінічного руху в нашій державі за останні двадцять років, юридична клінічна освіта так і не стала повноцінною складовою практичної підготовки юристів у вищих навчальних закладах України. Здійснено загальну характеристику національної мережі юридичних клінік у нашій державі на основі відомостей із оновленого Реєстру юридичних клінік України. Приділено увагу фактами існування окремих негативних тенденцій у вітчизняній юридичній клінічній освіті. Стихло охарактеризовано теперішній цілі та подальший план розвитку юридичного клінічного руху в Україні.

Стаття посвячена аналізу сучасного стану і перспективам подальшого розвитку юридических клінік в Україні в системі вищого юридического образования. Отмечено, что, несмотря на все достижения юридического клинического движения в нашей стране за последние двадцать лет, юридическое клиническое образование так и не стало полноценной составляющей практической подготовки юристов в высших учебных заведениях Украины. Осуществлено обшую характеристику национальной сети юридических клиник в нашем государстве на основе сведений из обновленного Реестра юридических клиник Украины. Уделено внимание фактам существования отдельных негативных тенденций в отечественном юридическом клиническом образовании. Кратко охарактеризованы настоящее цели и дальнейший план развития юридического клинического движения в Украине.

This article analyzes the current state and prospects of further development of legal clinics in Ukraine in the branch of higher legal education. Noted that despite all the achievements of clinical legal movement in our country over the past twenty years clinical legal education did not become a full part of the

practical training of lawyers in higher educational institutions of Ukraine. Made general characteristics of a national network of legal clinics in our country based on the information from the updated Register of Legal Clinics of Ukraine. Author paid attention to the existence of certain negative trends in the domestic clinical legal education. Briefly described the current objectives and future development plan for clinical legal movement in Ukraine.

Література

1. Лоджук М.Т. Правове регулювання діяльності юридических клінік в Україні: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / М.Т. Лоджук. – О., 2014. – 22 с.
2. Лоджук М.Т. Юридичні клініки в Україні: освіта та правова допомога : [монографія] / М.Т. Лоджук. – Одеса : Фенікс, 2015. – 328 с.
3. Реєстр юридических клінік України: офіційна база даних юридических клінік, дійсних та потенційних учасників Асоціації юридических клінік України, 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/groups/ALCUkraine/>.
4. Реєстр юридических клінік України: офіційна база даних юридических клінік, дійсних та потенційних учасників Асоціації юридических клінік України, 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vk.com/topic-50279730_27886247.
5. Стандарти діяльності юридических клінік України від 19.06.2014 / Асоціація юридических клінік України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vk.com/topic-50279730_27936985.
6. Проект Стандартів освітньо-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (галузь знань – 08 Право, спеціальність – 081 Право) станом на 09.11.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nubip.edu.ua/node/17575>.
7. План діяльності Правління Асоціації юридических клінік України на 2016–2017 рр. / Асоціація юридических клінік України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/groups/ALCUkraine/>.

УДК 342.9

С. Пархоменко-Цироцианц,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ФІЗИЧНИХ ОСІБ – ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ

Фізичні особи останнім часом активно беруть участь у податкових правовідносинах. Ще нещодавно участь фізичних осіб у податкових правовідносинах була доволі обмеженою, сплата податку такими особами здебільшого здійснювалися через податкового агента. Поява такої групи платників податків, як фізичні особи-підприємці та самозайняті особи, значно розширила умови участі фізичних осіб у податкових правовідносинах. Другим фактором, який вплинув на такі процеси, є набрання чинності 01 січня 2004 року Законом України «Про податок на доходи фізичних осіб» від 22 травня 2003 року № 889, який значно розширив базу оподаткування за податком на доходи фізичних осіб і встановив умови, за яких фізичні особи самостійно сплачували податок. Податковий кодекс (далі – ПК) України [1] поглибив такі процеси, крім того, введено нові податки, зокрема податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, тощо.

На цей час фізичні особи є платниками податку на доходи фізичних осіб, майнових податків – податку на землю, податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, транспортного податку та місцевих зборів. У деяких випадках під час імпорту товарів на митну територію України є платниками податку на додану вартість і акцизного податку, але без реєстрації як платника цього податку.

Фактично кожна фізична особа є платником податку на доходи фізичних осіб, який максимально відповідає принципу загальності оподаткування. Фізичні особи – платники податку на

доходи фізичних осіб діляться на резидентів і нерезидентів, ураховуючи особливий взаємозв'язок між фізичною особою й державою.

Правовий статус платника податку – фізичної особи залежить від того, така особа є резидентом чи нерезидентом. Для залучення особи до сплати податку використовуються два критерії: територіальності й резидентства. Відповідно до принципу територіальності, до оподаткування залучаються всі особи, які мають об'єкт оподаткування із джерелом походження в країні. Отже, визначальним для оподаткування є об'єкт оподаткування, при цьому громадянство, національна належність, місце проживання не беруться до уваги.

Принцип резидентства ділить платників податків на резидентів і нерезидентів. Критерії визначення резидентського статусу фізичної встановлюються національним законодавством на підставі такого критерію, як доміциль, що являє собою сукупність передбачених податковим законодавством ознак, які дають підставу для визнання особи резидентом [2, с. 38]. Відповідно до п. 14.1.213 ст. 14 ПК України, для визнання особи-платника податку з доходів фізичних осіб податковим резидентом України встановлюються кілька умов: 1) наявність місця проживання в Україні; 2) за наявності місця проживання й в Україні, і в іноземній державі фізична особа буде визнаватися резидентом, якщо має місце постійного проживання в Україні; 3) якщо особа постійно проживає в іноземній державі, така особа буде визнаватися резидентом за наявності більш тісних особистих і економічних зв'язків (центр життєвих інтересів)

в Україні. При цьому достатньою (але не виключною) умовою для визначення знаходження центру життєвих інтересів є місце постійного проживання членів її родини, а для суб'єкта підприємницької діяльності – його реєстрація як такого; 4) якщо неможливо визначити центр життєвих інтересів і якщо особа не має постійного місця проживання в жодній із держав, вона визнається резидентом, якщо знаходиться на території України не менше ніж 183 дні (включаючи день приїзду й від'їзду) протягом періоду або періодів податкового року; 5) фізична особа буде визнаватися резидентом, якщо вона є громадянином України при неможливості визначити резидентський статус особи за допомогою попередніх положень; 6) особа, що порушила ст. 4 Конституції України і, крім громадянства України, прийняла громадянство іншої країни, визнається громадянином України з метою оподаткування з доходів фізичних осіб і позбавляється права на зарахування податків, сплачених за кордоном; 7) достатньою підставою для визначення особи резидентом є самостійне визначення нею основного місця проживання на території України в порядку, встановленому цим Кодексом, або її реєстрація як самозайнятої особи [1].

Щодо таких критеріїв варто відзначити таке. По-перше, необхідно визначити, яке місце проживання є постійним. У ПК України не міститься поняття «постійне місце проживання», відповідно до п. 5.3 ст. 5 ПК України, терміни, що застосовуються в Кодексі й не визначаються ним, використовуються в значенні, встановленому іншими законами. Таке визначення містить Митний кодекс України [3], відповідно до п. 45 ст. 4 якого постійне місце проживання – місце проживання на території будь-якої держави не менше одного року громадянина, який не має постійного місця проживання на території інших держав і має намір проживати на території цієї держави протягом будь-якого строку, не обмежуючи таке проживання певною метою, за

умови, що таке проживання не є наслідком виконання цим громадянином службових обов'язків або зобов'язань за договором (контрактом). Отже, встановлюючи місце постійного проживання фізичної особи, ми маємо враховувати норму Митного кодексу України. Указана норма містить річний критерій перебування на території України та вказівку на те, що таке проживання не є наслідком виконання цим громадянином службових обов'язків або зобов'язань за договором. Разом із тим, згідно з п. 14.1.213 ст. 14 ПК України, якщо неможливо визначити центр життєвих інтересів і якщо особа не має постійного місця проживання в жодній із держав, вона визнається резидентом, якщо знаходиться на території України не менше ніж 183 дні (включаючи день приїзду й від'їзду) протягом періоду або періодів податкового року. Отже, якщо така особа буде перебувати на території України у зв'язку з виконанням зобов'язань за договором більше ніж 183 календарні дні протягом року, є законні підстави для визнання її податковим резидентом України. Визначення місця постійного проживання, що наводиться в Митному кодексі України, дещо не узгоджується з податковим законодавством, відповідно, мають місце прогалина щодо визначення місця постійного проживання в податковому законодавстві та певні колізії в разі використання норми митного законодавства.

Також ПК України закріпив норму, згідно з якою достатньою підставою для визначення особи резидентом є самостійне визначення нею основного місця проживання на території України в порядку, встановленому Кодексом. З огляду на таку норму складається ситуація, коли особа може самостійно визнати себе резидентом, не відповідаючи жодному з наведених критеріїв. Ураховуючи, що під час оподаткування доходу, отриманого від продажу нерухомості (п. 172.9 ст. 172 ПК України), рухомого майна (п. 173. 6 ст. 176 ПК України), у разі тримання спадку

погашає податковий борг за рахунок майна, на яке може бути звернуто стягнення згідно із законом, такої фізичної особи. Як розуміти таку норму? Зі змісту норми стає зрозумілим, що виконуються лише ті зобов'язання, які виникли на день визнання особи недієздатною, тобто податкові зобов'язання, що виникли після цього, особою, яка здійснює опіку над майном, не виконуються. Є незрозумілим те, хто і як саме буде сплачувати податкові зобов'язання, що виникають за майновими податками щодо майна, яке належить на праві власності такій недієздатній особі.

Така ж сама норма передбачена в п. 99.4 ст. 99 ПК України щодо виконання податкового зобов'язання безвісно відсутньої особи: особа, яка здійснює опіку над майном безвісно відсутньої особи, виконує грошові зобов'язання, що виникли на день визнання її безвісно відсутньою, та/або погашає податковий борг за рахунок майна такої фізичної особи, на яке може бути звернуто стягнення згідно із законом.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що правовий статус фізичної особи – платника податків потребує визначення резидентського статусу фізичної особи, її віку та можливості самостійно виконувати свої податкові обов'язки. При цьому не психічний стан, ні вік фізичної особи, а також той факт, що така особа є визнаною судом безвісно відсутньою, не впливають на необхідність сплати податку за об'єктами оподаткування, що існують у таких осіб.

Ключові слова: фізичні особи, платник податків, резидент, нерезидент, податковий обов'язок.

У статті аналізуються деякі аспекти правового статусу фізичних осіб – платників податків. Зокрема, розглядаються критерії резидентства фізичної особи, а також особливості виконання податкового обов'язку окремими категоріями фізичних осіб.

В статье анализируются некоторые аспекты правового статуса физических лиц – плательщиков налогов. В частности, рассматриваются критерии резидентства физического лица, а также особенности исполнения налоговой обязанности отдельными категориями физических лиц.

In the article analyzed some aspects of the legal status of individuals as taxpayers. The criteria of residence of individuals and characteristics of the tax obligation of certain categories of individuals are considered in the article.

Література

1. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
2. Худяков А.И. Основы налогообложения : [учебник] / А.И. Худяков, М.Н. Бродский, Г.М. Бродский. – СПб. : Европейский дом, 2002. – 432 с.
3. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
4. Пліс І.О. Податкова правосуб'єктність фізичних осіб : дис ... канд. юрид. наук / І.О. Пліс . – Запоріжжя, 2013. – 187 с.

УДК 346.544.2(477)(091)

М. Василенко,

доктор юридичних наук, доктор фізико-математичних наук, професор,
 професор кафедри права ЄС і порівняльного правознавства
 Національного університету «Одеська юридична академія»,
 академік Академії наук вищої освіти України

НАУКОВА Й НАУКОВО-ТЕХНІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД НА НОВИЙ ЗАКОН

Розвиток цивілізації за останні століття показав, що наука стала основою пізнання світу, а вона створюється для безпосереднього виявлення найважливіших сторін усіх явищ природи, суспільства й мислення. При цьому кожна наука передбачає створення єдиної логічно чіткої системи знань про ту або іншу сторону навколишнього світу. Систематизація наукових знань є адекватним відображенням, відтворенням структури об'єкта в системі наукових знань про нього. Отже, наука є знаннями, зведеними в систему, коли, спираючись на глибокі знання об'єктивних істотних зв'язків дійсності, вона виявляє об'єктивні тенденції розвитку природних і суспільних процесів і стає засобом передбачення наслідків людської діяльності, розкриває методику ухвалення рішень у цій діяльності. Одночасно найважливішим завданням науки є передбачення майбутніх змін у природі та суспільстві. Однак не всі знання, зведені в систему, є адекватними науці, а важливою межею в поділі став її активний пошуковий характер. Не викликає сумнівів і те, що сучасна наука постійно розвивається шляхом пошуку рішень і встановлення кінцевих або проміжних результатів. Якщо наука не виявляє раціональних шляхів рішення практичних завдань, то вона не може відповідати потребам, що зумовлюють її розвиток. Отже, наука являє собою не тільки систему наукових знань, що пояснюють світ, а одночасно й засіб його зміни й відтворення фактів. Не існує абсолютної науки, тобто

науки (без практичних потреб), відірваної від потреб матеріальних відносин і виробництва, а сучасна наука, що виникла на основі практичної діяльності людей, активно застосовує науку в процесі цієї діяльності.

Основними джерелами під час дослідження, крім законодавчої бази та монографії автора [1], стали праці таких учених, як Ю.Є. Атаманова [2], Б.А. Маліцький [3], В.П. Семиноженко [4] та ін. Деякі питання дослідження науки та її особливостей відображено, наприклад, у роботах Б.А. Маліцького, І.О. Булкіна, І.Ю. Єгорова, О.С. Поповича, В.П. Соловйова й ін. [5; 6].

Метою статті є дослідження сучасного становища науки, її типів і місця науки й наукової діяльності в українських реаліях у зв'язку з набранням чинності новим Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (далі – Закон) [7].

Зазначений вище Закон скоріше є новою редакцією однойменного Закону, прийнятого ще в 1991 році [8], куди було внесено безліч змін і який сьогодні вже втратив чинність на підставі Закону [7]. Автор статті як дослідник-інноватор (інженер-фізик) із великим стажем роботи в високотехнологічних галузях науки та промисловості і як юрист із широким баченням сучасного світу має власне бачення перспектив розвитку наукової діяльності в Україні, основних напрямів її здійснення, реалізації результатів досліджень у контексті нового Закону. Варто зазначити, що Закон 1991 року

приймався в умовах, коли Україна після розвалу СРСР ще була розвинутою науково-технічною державою й мала на той час потужну науку та відповідну промисловість. За чверть століття відбулися величезні зміни, які призвели до виникнення в Україні нових соціально-господарських відносин. Однак у країні значно погіршився стан науки, науково-технічної діяльності, становище науковців тощо. Новий Закон частково відображає ці зміни, які законодавцем підсилено великою кількістю декларативних та інструктивних матеріалів так, що вони надають Законів, з одного боку, більше заангажованості, а з іншого – виправдовують помилки, які були допущені в процесі реального знищення науки та наукомісткого виробництва в Україні за останню чверть століття, хоча в Законі відзначено, що метою Закону є модернізація законодавчого забезпечення сфери наукової й науково-технічної діяльності. Численні уточнення в Законі 2016 р., на думку автора, прописані на злобу дня, бо настають часи, коли мало хто розуміє серйозність науково-технічної діяльності для суспільства, незважаючи на те що ставлення суспільства до науки в різних країнах не є тотожним і залежить від того, наскільки суспільство готове за науку платити. Таку ситуацію характеризують ступенем «соціального замовлення» на науку. Так, якщо в суспільстві існує соціальне замовлення на науку, то це означає, що влада готова фінансувати наукові дослідження. Тому під час класифікації типів соціального замовлення підставою можна вважати роль влади в цьому процесі, розуміючи, що вона не завжди еквівалентна її ролі для суспільства загалом.

На думку автора, сьогодні можна виділити три основні типи соціального замовлення на науку: статусний, інноваційний та оборонний. У першому випадку влада платить за зміцнення свого статусу, в другому – йдеться про збільшення прибутків, у третьому випадку можна вважати, що мова йде про виживання. Усі ці замовлення можуть

існувати одночасно. Становище науки в державі визначається наявністю й типом соціального замовлення або їх поєднанням. Реально наука як діяльність зацікавлених людей може існувати й без соціального замовлення, зокрема, у формі соціальних структур, що працюють за свій рахунок. Однак без фінансування з боку влади масштаб наукової діяльності, особливо пов'язаної з експериментами, приладами, експедиціями, обмежується особистими фінансовими можливостями вчених. Інноваційне замовлення на науку – це готовність влади фінансувати наукові дослідження для підвищення конкурентоспроможності свого товару і збільшення прибутків. Інноваційне замовлення існує тільки при капіталізмі, є його важливим чинником розвиненості. Суб'єктами дії в капіталістичному суспільстві є капіталісти, вони ж фактично представлені через своїх представників.

Початок бурхливого розвитку науки в XVII столітті, виникнення сучасного наукового методу прямо пов'язані із зародженням і становленням капіталізму. З'явився новий попит: за науку стали платити через потреби капіталістичного виробництва.

Інноваційне замовлення орієнтоване на практичний результат: наукові відкриття повинні приносити прибуток. За часів соціалізму інноваційне виробництво передувало в Україні, однак сьогодні саме капіталізм формує найбільш стійкий і оплачуваний попит на наукові дослідження. Проте попит цей розподілено по планеті нерівномірно: при капіталізмі різні держави відіграють різну роль у світовому поділі праці. У ядрі технологічної зони (США, Канада, Західна Європа, Японія) ведуться наукові дослідження й технічні розробки, в державах промислового поясу (Китай і Південна Корея) зосереджене виробництво, а країни третього світу слугують ринками збуту готової продукції та постачальниками ресурсів. Інноваційне замовлення на науку існує тільки в ядрі капіталістичної технологічної зони. У державах промислового

ваційної) діяльності в Україні має визначатися не міркуваннями престижу або іміджу, а передусім необхідністю економічної успішності держави. У її економічній безпеці на першому місці мають стояти інтелектуальні ресурси.

У чинному Законі, певно, з метою усунення «фінансової дискримінації» галузевої науки, порівняно з бюджетними науковими установами, передбачено перенесення «тягаря» фінансування доплат до наукових пенсій із державних небюджетних і недержавних наукових установ, вищих навчальних закладів на державний бюджет і Пенсійний фонд України. Однак в Україні практично вже немає галузевої науки, а НАН України та бюджетні галузеві Академії наук навряд чи можна повною мірою вважати такими. Вони нічого не виробляють, окрім незначних «технологій на папері», окрім аграрної науки. Тому вони практично не сприяють створенню та виробництву інноваційних продуктів в Україні. Чинний Закон містить також статтю, яка передбачає створення Національного фонду досліджень України, основною функцією якого буде грантова підтримка виконання наукових досліджень і розробок, розвитку матеріально-технічної бази наукових досліджень і розробок високого рівня, організації та проведення конференцій, симпозіумів та інших комунікативних наукових заходів, стажування наукових працівників, у тому числі за кордоном, популяризації науки. Крім того, положеннями Закону передбачено створення Національної ради України з питань розвитку науки і технологій. Створення такої ради як постійно діючого консультативно-дорадчого органу при Кабінеті Міністрів, хотілося би вірити, дасть можливість забезпечити яку-небудь позитивну взаємодію представників наукової громадськості, органів виконавчої влади та реального сектора економіки.

Отже, для розбудови інтелектуально-орієнтованої економіки й формування суспільства, що базується на технологіях знань, країна повинна мати

ефективну науку та освіту світового рівня: високопродуктивних науковців, сучасне технологічне оснащення й інформаційне забезпечення їхньої праці, інноваційне виробництво, достатню кількість висококваліфікованих кадрів, наявність розвинутого співробітництва між бізнесом і вищими навчальними закладами, раціональну організацію НДДКР, інакше кажучи, науку з високим інноваційним потенціалом.

Отже, існує потреба в перегляді й актуалізації змісту державної наукової та освітньої політики, визначеності її доктринальних завдань і стратегічних напрямів. Із цією метою необхідно створити не тільки дієві підзаконні акти для реалізації Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», а й розробити прості, зрозумілі науковцям, владі та суспільству механізми забезпечення зростання ролі науки та її інноваційного потенціалу в соціально-економічному розвитку країни. Однак очевидно, що чинний Закон не вирішує зазначених проблем і потребує доопрацювань. Його аналіз викриває досить значну кількість прогалин, які пов'язані передусім із організацією й системою управління наукою загалом, а також виконавцями та їхнім складом. Ще більшою мірою ці прогалини пов'язані з необхідністю достатнього цільового і своєчасного фінансування, якого практично в країні ніколи не було за часи незалежності (без урахування її перших років), як самої науки, так і науково-технічної діяльності (НДДКР (конкретних проєктів)) та інноваційного виробництва. Під час аналізу проблеми реформування наукової сфери в Україні, без сумнівів, постає питання про необхідність збереження позитивного досвіду й досить високого рівня напрацювань, що ще залишаються в українській науці зараз, і водночас створення передумов для розвитку науки в

Ключові слова: закон, наука, науково-технічна діяльність, становище, розвиток, замовлення, індекс цитування.

Статтю присвячено дослідженню сучасного стану науки в Україні, її типів. Окреслено місце науки та наукової діяльності в українських реаліях з урахуванням нового Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», що набрав чинності.

Статья посвящена исследованию современного положения науки в Украине, ее типов. Определено место науки и научной деятельности в украинских реалиях с учетом вступления в силу нового Закона Украины «О научной и научно-технической деятельности».

The article is devoted research of the current position of science in Ukraine, and also to study its types. The place of the science and research activities in the Ukrainian realities was defined, taking to attention the entry to a force of the new Law "On the scientific and technical activities".

Література

1. Василенко М.Д. Спеціальні господарсько-правові режими технопарків і технополісів: досвід України та зарубіжних кра-

їн : [монографія] / М.Д. Василенко. – О. : Сімекс-прінт, 2012. – 225 с.

2. Атаманова Ю.Є. Господарсько-правове забезпечення інноваційної політики держави : [монографія] / Ю.Є. Атаманова. – Х. : ФІНН, 2008. – 424 с.

3. Маліцький Б.А. Прикладне наукознавство : [монографія] / Б.А. Маліцький. – К. : Фенікс, 2007. – 464 с.

4. Гальчинський А. Україна: наука та інноваційний розвиток : [монографія] / А. Гальчинський, В. Геєць, В. Семиноженко. – К. : Оранта, 1997. – 286 с.

5. Актуальні питання методології та практики науково-технічної політики : [монографія] / [Б.А. Маліцький, І.О. Булкін, І.Ю. Єгоров І.Ю. ін.] ; під ред. Б.А. Маліцького. – К. : УкрІНТЕІ, 2001. – 204 с.

6. Раціональне фінансування науки як передумова розбудови знаннєвого суспільства в Україні / [Б.А. Маліцький, О.С. Попович, В.П. Соловйов та ін.]. – К. : Фенікс, 2004. – 31 с.

7. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 3. – Ст. 25.

8. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 13 грудня 1991 р. № 1978-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12. – Ст. 165.

9. Сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

УДК 342.9

Г. Карпенко,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри морського та митного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗМІСТ І ЗАВДАННЯ ЕКСПЕРТИЗИ В МИТНІЙ СПРАВІ: АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ

З огляду на багатовекторність сфери митної справи вона включає в себе й лабораторні дослідження та експертну роботу. Діяльність цих органів у системі Державної фіскальної служби України (далі – ДФС України) зумовлено практичною діяльністю (особливо пов'язаною зі збільшенням загальноекономічних правовідносин із новими країнами, розширенням та ускладненням номенклатури товарів, що переміщуються через митний кордон України, незважаючи на підвищення професійного рівня осіб, які порушують правила переміщення товарів, транспортних засобів і речей через кордон), митні органи дедалі частіше стикаються з випадками, для розв'язання яких необхідні знання й досвід, що виходять за межі вимог до рівня професійного досвіду працівника митниці [1].

14.04.2016 ДФС України Наказом № 319 було оновлено нормативну базу з діяльності Спеціалізованої лабораторії з питань експертизи та досліджень ДФС, котра є спеціалізованим органом із питань експертизи та досліджень у системі територіальних органів ДФС. Згідно з нею, основними завданнями Спеціалізованої лабораторії є такі:

– забезпечення реалізації державної податкової політики та державної політики у сфері митної справи, у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового й митного законодавства;

– проведення досліджень і здійснення експертної діяльності в податковій і митній сферах;

– здійснення відповідно до законодавства попереднього оцінювання

майна, вилученого, конфіскованого за порушення митного та податкового законодавства [2].

Крім того, Спеціалізована лабораторія відповідно до покладених на неї завдань:

– організовує роботу щодо проведення досліджень (аналізів, експертиз) у податковій і митній сферах;

– проводить верифікацію сертифікатів походження товарів;

– здійснює експертне забезпечення контролю за додержанням і виконанням вимог законодавства у податковій і митній сферах.

У рамках процедур податкового, митного контролю та оформлення Спеціалізована лабораторія проводить дослідження (аналізи, експертизи) проб (зразків) товарів з метою встановлення визначальних характеристик для:

1) ідентифікації (визначення складу, фізичних, фізико-хімічних характеристик тощо) товарів;

2) класифікації товарів згідно з УКТ ЗЕД;

3) перевірки задекларованої митної вартості товарів;

4) установа країни походження товарів;

5) установа належності товарів до таких, що містять наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, прекурсори, сильнодіючі чи отруйні речовини;

6) установа (перевірки) достовірності даних, зазначених у сертифікаті про походження товару з України [3].

Розширення функціональної діяльності фіскальних органів потребує:

- забезпечення, відповідно до законодавства, участі спеціалістів Спеціалізованої лабораторії в здійсненні митного контролю та оформлення;

- здійснення експертного забезпечення заходів ДФС щодо запобігання та протидії контрабанді, а також боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства;

- проведення експертизи під час провадження у справах про порушення митних правил з метою з'ясування питань, що виникають, і отримання доказів, необхідних для розгляду цих справ;

- проведення за необхідності експертизи марок акцизного податку, спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів;

- контролю дотримання посадовими особами територіальних органів ДФС установами порядку взяття (надання) та доставки проб (зразків) товарів для проведення досліджень;

- участі в встановленому порядку в проведенні огляду товарів і транспортних засобів [2].

Після отримання результатів митних експертних досліджень Спеціалізована лабораторія:

- веде облік результатів експертної роботи, узагальнює, аналізує й систематизує експертну практику;

- бере участь у розробці та наповненні профілів ризику. Здійснює аналітичну роботу з метою виявлення й оцінювання ризиків, умов і факторів, що зумовлюють їх виникнення. Розглядає пропозиції митниць ДФС України з питань застосування системи управління ризиками. Погоджує в межах компетенції розроблені митницями ДФС України заходи з управління ризиками під час митного контролю та оформлення;

- веде статистичну звітність, забезпечує подання звітності до ДФС України, інших уповноважених органів звітності. Розробляє форми звітності з питань, зарахованих до компетенції Спеціалізованої лабораторії;

- упроваджує в роботу Спеціалізованої лабораторії науковий і практич-

ний досвід експертної діяльності вітчизняних і зарубіжних науково-дослідних експертних установ. Бере участь у межах повноважень, визначених ДФС України, у реалізації міжнародних проєктів і програм міжнародної технічної та іншої допомоги [3].

З метою підвищення професійного рівня співробітників, удосконалення понятійного апарату Спеціальна лабораторія:

- здійснює організацію, координацію, нормативне та методичне забезпечення роботи відокремлених підрозділів Спеціалізованої лабораторії, спеціалістів-експертів на окремих робочих місцях і контроль за їхньою діяльністю;

- здійснює навчально-методичну роботу, проводить зустрічі, наради, семінари тощо з питань експертної діяльності;

- надає методичну і практичну допомогу структурним підрозділам і територіальним органам ДФС України з питань експертної роботи;

- розробляє методики та методичні рекомендації щодо проведення досліджень, узяття проб (зразків) товарів та інших питань, зарахованих до компетенції Спеціалізованої лабораторії, готує довідники, посібники та інші інформаційні матеріали для методичного забезпечення експертної діяльності;

- виконує функції робочого органу Експертно-кваліфікаційної комісії ДФС; веде реєстр атестованих експертів ДФС України [2].

З метою дотримання й підвищення правосвідомості під час здійснення експертиз Спеціальна лабораторія:

- забезпечує дотримання вимог нормативно-технічних документів, методик, інструкцій із питань досліджень (експертиз) у процесі здійснення своєї діяльності, а також уживає заходів щодо забезпечення Спеціалізованої лабораторії цими документами; упроваджує та забезпечує функціонування систем управління якістю;

- здійснює перевірку достовірності результатів вимірювань показників об'єктів шляхом міжлабораторних

The article deals with the content and objectives of expertise in customs. Revealed aspects of its activities. It is proposed to upgrade the regulatory framework to increase the effectiveness of customs expertise at all stages of implementation of customs activity and more effectively combat smuggling and customs violations.

Література

1. Додін Е.В. Експертиза при провадженні по справах про контрабанду та порушення митних правил / Е.В. Додін // Сборник научных трудов. – Львов : Споллом, 2009. – Т. 3 : Одесская юридическая академия. – 2009. – 380 с.

2. Про затвердження Положення про Спеціалізовану лабораторію з питань експертизи та досліджень ДФС у новій редакції : Наказ ДФС України від 14.04.2016 № 319 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sta-sumy.gov.ua/prosfs-ukraini/struktura-/spetsializovana-departament-ta-org/spetsializovana>.

3. Митний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.

4. Про визначення зон діяльності підрозділів з питань експертизи та досліджень СЛЕД ДФС : Наказ ДФС України від 21.03.2016 № 233 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/proviznachennja-zon-dijalnosti-pidrozdiliv-z-pitan-eksperti-doc263611.html>.

5. Деякі питання реалізації принципу «єдиного вікна», особливо під час здійснення митного, санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного, радіологічного та інших видів державного контролю : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.20016 № 364 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmi.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249107456>.

6. Про затвердження Порядку здійснення фото-, відеофіксації митних та інших формальностей, які проводяться контролюючими органами : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 № 370 // Урядовий кур'єр. – 2016. – № 112.

С. Завальнюк,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РОЗПИСКИ, ВИДАНОЇ ЗА ПОЗИКОВИМИ ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ, ЯКІ ВИНИКЛИ З ДОГОВОРУ, ЩО УКЛАДЕНИЙ В УСНІЙ ФОРМІ

Насамперед варто зазначити, що цивільне законодавство, здавалося б, встановлює вимоги щодо додержання письмової форми договору позики. Стаття 207 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) передбачає випадки, у яких договір належить вчиняти в письмовій формі:

- правочини між юридичними особами;
- правочини між фізичною та юридичною особою, крім правочинів, передбачених ч. 1 ст. 206 ЦК України;
- правочини фізичних осіб між собою на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, крім правочинів, передбачених ч. 1 ст. 206 ЦК України;
- інші правочини, щодо яких законом встановлена письмова форма.

Спеціальною нормою, яка доповнює названу статтю, а саме ч. 1 ст. 1047 ЦК України, встановлено, що договір позики укладається в письмовій формі, якщо його сума не менш як у десять разів перевищує встановлений законом розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, а у випадках, коли позикодавцем є юридична особа, – незалежно від суми [5].

Однак як передбачено цивільним законодавством, недотримання форми правочину не тягне жодних наслідків його дійсності. Так, у вичерпному переліку підстав визнання правочину недійсним, встановленому ст. 215 ЦК України, не згадується недотримання форми правочину. Проаналізувавши

чинне законодавство, можемо зауважити, що за недотримання форми правочини є недійсними лише в тому разі, якщо це прямо встановлено законом (нікчемний правочин).

Як показує практика, договори позики досить часто укладаються в усній формі, і розписка є єдиним документом, який підтверджує наявність зобов'язання особи повернути борг. Здавалося б, з використанням такого простого й буденного документа, як розписка, у позикових зобов'язаннях не можуть виникнути жодні спірні питання, проте дуже часто в суддів під час винесення рішення виникають різні думки щодо них, навіть такі, які суперечать одна одній.

Згідно зі ст. 1047 ЦК України на підтвердження укладення договору позики та його умов може бути представлена розписка позичальника або інший документ, який посвідчує передання йому позикодавцем визначеної грошової суми чи визначеної кількості речей [5].

У науковій літературі, присвяченій українському діловому мовленню, розписка визначається як письмове підтвердження певної дії, що мала місце (передачі й отримання документів, товарів, грошей, матеріальних цінностей). Також називаються такі обов'язкові реквізити розписки: прізвище, ім'я, по батькові та посада того, хто дає розписку; посада, прізвище, ім'я та по батькові того, кому її дають; щодо чого конкретно дано розписку (обов'язково необхідно зазначити точне найменування матеріальних цінностей, предметів); дата й підпис того, хто отримує цінності.

Рішенням Пустомитівського районного суду Львівської області від 6 березня 2015 року, залишеним без змін ухвалою апеляційного суду Львівської області від 8 червня 2015 року, у задоволенні позовів ОСОБА_3 відмовлено. Зустрічний позов ОСОБА_4 задоволено. Розписку про позику ОСОБА_4 в ОСОБА_3 560 тис. грн та гарантійний лист, датовані 7 липня 2011 року, визнано недійсними. Вирішено питання про розподіл судових витрат.

Ухвалюючи рішення про задоволення зустрічного позову ОСОБА_4 та визнаючи недійсною боргову розписку, суди виходили з доведеності того факту, що кошти за розпискою від 7 липня 2011 року останній від ОСОБА_3 не отримував, що вказує на її безгрошовість і недійсність [4].

Звісно, Колегія суддів Судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у частині задоволення зустрічного позову ОСОБА_4 скасувала зазначені рішення та ухвалила в цій частині нове рішення про відмову в задоволенні позову, обґрунтовуючи це тим, що розписки не можуть бути оспорені на підставі норм про визнання правочину недійсним. Однак сам факт, що суди першої й апеляційної інстанцій з однакових підстав дійшли хибного висновку, вказує на необхідність обґрунтування безпідставності їх твердження.

У випадках спору з приводу підтвердження розпискою наявності позикових зобов'язань необхідно керуватись наведеними далі висновками, яких дійшли судді під час винесення окремих рішень.

Колегія суддів Судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ 14 вересня 2011 року в справі № 6-2517св10 винесла рішення, враховуючи, що розписка є саме підтвердженням укладення договору, а останній є укладеним із моменту передачі грошей, і що розписка сама по собі є підтвердженням передачі грошей та укладення договору позики. Зазначе-

на в розписці дата вказує лише на день її складання, який може не співпадати з моментом передачі грошей [3].

У Постанові Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 вересня 2013 року в справі № 6-63цс13 встановлено, що за своєю суттю розписка про отримання в борг грошових коштів є документом, який видається боржником кредитору за договором позики, підтверджуючи як його укладення, так і умови договору, а також засвідчуючи отримання боржником від кредитора певної грошової суми чи речей. Також стверджувалось, що суди, досліджуючи боргові розписки або договори позики, повинні виявляти справжню правову природу укладеного договору незалежно від найменування документа, а також залежно від установлених результатів роботи відповідні правові висновки [1].

Подібного висновку Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України дійшла в Постанові від 11 листопада 2015 року в справі № 6-1967цс15. Так, за своєю суттю розписка про отримання в борг грошових коштів є документом, який видається боржником кредитору за договором позики, підтверджуючи як його укладення, так і умови договору, а також засвідчуючи отримання боржником від кредитора певної грошової суми. Отже, досліджуючи боргові розписки чи договори позики, суди повинні виявляти їх справжню правову природу, незважаючи на найменування документа, і залежно від установлених результатів роботи відповідні правові висновки. Таким чином, розписка як документ, що підтверджує боргове зобов'язання, має містити умови отримання позичальником у борг грошей із зобов'язанням їх повернення та дату отримання коштів [2].

З огляду на наведені твердження можна зробити певні узагальнення. По-перше, коли розписка підтверджує наявність позикового зобов'язання, вона може бути передана боржником кредитору в будь-який час після передавання грошей, оскільки нею підтверджу-

ється наявність боргового зобов'язання. Твердження, що розписка видається в момент передачі предмета об'єктом позики, є хибним.

По-друге, окрім вимог, встановлених правилами українського ділового мовлення, у розписці повинні вказуватись підстави отримання предмета договору та умови договору позики. Це зумовлено тим, що договори позики часто укладаються в усній формі, і розписка є єдиним документом, який підтверджує факт укладення договору. Саме в ній вказуються умови договору позики (наприклад, чи надається позика під проценти, строк, до якого необхідно повернути борг, тощо). Відсутність у розписці відомостей про обов'язок боржника повернути борг позбавляє кредитора права захистити свої цивільні права, оскільки в такому випадку відсутні докази сплати.

По-третє, у випадках новації боргу в позикове зобов'язання в розписці має зазначатись первісне зобов'язання. Так, за відсутності в розписці відомостей про первісне зобов'язання неможливо довести наявність новації. Однак це не позбавляє кредитора права подати позов про стягнення заборгованості за позиковим зобов'язанням, не обґрунтовуючи його виникнення шляхом новації.

Ключові слова: розписка, договір позики, позикове зобов'язання, новація.

У результаті дослідження норм чинного законодавства й судової практики в статті розглянуто проблемні питання розписки. З'ясовано недоліки тверджень, зазначених в окремих судових рішеннях вищих судових інстанцій. Визначено відомості, які повинні міститись у розписці, виданій за позиковими зобов'язаннями, що виникли з договору, який укладено в усній формі.

В результате исследования норм действующего законодательства и судебной практики в статье рассмотрены проблемные вопросы расписки. Выявлены недостатки утверждений,

указанных в отдельных судебных решениях высших судебных инстанций. Определены сведения, которые должны содержаться в расписке, выданной по заемным обязательствам, возникшим из договора, заключенного в устной форме.

The study of the current legislation and judicial practice in the article discussed the problematic issues receipts. Clarified statements shortcomings identified in the individual judgments of the higher courts. Determined the information that must be contained in the receipt issued by the borrowing obligations arising from a contract concluded orally.

Література

1. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 вересня 2013 року № 6-63цс13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33770795>.

2. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 листопада 2015 року № 6-1967цс15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53537454>.

3. Рішення Колегії суддів Судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14 вересня 2011 року № 6-2517св10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/18634312>.

4. Рішення Колегії суддів Судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 2 грудня 2015 року № 6-22171св15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54157943>.

5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

6. Розписка // Шевчук С.В. Українське ділове мовлення : [навч. посібник] / С.В. Шевчук. – 6-те вид., випр. і доп. – К. : Алерта, 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://westudents.com.ua/glavy/11559-15-rozpiska.html>.

К. Глиняна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

У всі часи в усіх країнах існувала категорія населення, яка потребувала особливої уваги та піклування, – це діти-сироти й діти, які залишились без піклування батьків.

Сирітство – соціальне явище, виникнення якого зумовлено наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, які залишились без піклування батьків унаслідок позбавлення останніх батьківських прав або визнання їх у встановленому порядку недієздатними, безвісно відсутніми [1, с. 108]. Складовою концепції розвитку українського суспільства є сучасна державна політика захисту дитинства, що закріплено в Конституції України – Основному Законі нашої держави, Сімейному кодексі України та інших нормативно-правових актах. Однак, на жаль, вони не є пріоритетними в державі, оскільки першочергово вирішуються питання економічного характеру як підґрунтя для розв’язання всіх інших соціальних проблем. З одного боку, це – правильний шлях, тому що недостатність фінансування діяльності органів опіки та піклування, дитячих закладів і закладів охорони здоров’я можна виправити, якщо державний бюджет стане профіцитним на стільки, щоб можна було на достатньому рівні забезпечити належні умови життя дітям, позбавленим батьківського піклування, діяльність патронатних вихователів.

З іншого боку, нехтування соціальними інтересами, пріоритет економічних над громадськими – шлях «відкату» від позицій демократичної, соціальної, правової держави, де людина, її життя

і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю (згідно зі статтями 1, 3 Конституції України).

Сьогодні причини, через які діти залишаються без батьківського піклування та виховання, – найрізноманітніші, але наслідок один – дитина позбувається права на сімейне виховання. Статистика не може врахувати кількість усіх дітей, які фактично позбавлені батьківського піклування, тому що на обліку перебувають лише ті діти, щодо яких є рішення органів опіки та піклування.

Переконливим доказом недосконалості, на жаль, «позабатьківської» турботи про дітей є те, що людство не знайшло ніяких форм догляду за дитиною, які могли б замінити батьківську турботу й сімейне оточення. Причини, через які діти залишаються без батьківського піклування та виховання, – найрізноманітніші, але наслідок один – дитина позбувається права на сімейне виховання. 27 вересня 1991 року Україна ратифікувала конвенцію ООН про права дитини (від 20.11.1989) і тим самим, ґрунтуючись на першорядності загальнолюдських цінностей і гармонійного розвитку особистості, визнала пріоритет інтересів дитини в суспільстві та необхідність особливої турботи про соціально незахищених дітей, зокрема дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

У Конвенції зазначено, що дитина, яка постійно чи тимчасово позбавлена сімейного оточення, не повинна залишатися в такому оточенні й має право

на особливий захист і допомогу держави.

У статті 52 Конституції України закріплено: «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу». При цьому Конвенція наголошує, що дитині для повного та гармонійного розвитку її особистості необхідно зростати в сімейному оточенні в атмосфері щастя, любові й розуміння [2, с. 79].

Спеціальними психологічними дослідженнями (І. Дубровіна, Т. Землянухіна, М. Лисіна, А. Прихожан, В. Товстих) підтверджено, що вихованці інтернатних закладів відрізняються від дітей, які виховуються в сім'ях, станом здоров'я, розвитком інтелекту й особистими якостями загалом. У школах-інтернатах немає змоги дати позитивний зразок взаємозв'язків по лінії «батьки-батьки», «батьки-дитина», що призводить до викривлень у ціннісних орієнтаціях дітей. Постійне перебування дитини в умовах замкнутого середовища спричиняє те, що вона звикає до опіки, не набуває умінь і навичок, потрібних у самостійному житті, у неї формується споживацьке ставлення до світу [3, с. 1].

Тому діяльність держави повинна бути спрямована на створення таких правових форм утримання та виховання дітей, які потребують батьківського піклування, що здатні були б до певної міри замінити сім'ю. Усі форми опіки та піклування, а також патронатне виховання над дітьми-сиротами й дітьми, позбавленими батьківського піклування, можуть лише пом'якшити негативний вплив становища на дитину, в якому вона опинилась, а не компенсувати повністю відсутність її власної сім'ї.

Однак поки що державна система опіки піклування та патронату в Україні не відповідає реаліям сьогодення і не забезпечує в повному обсязі гарантії прав дитини відповідно до Конвенції ООН про права дитини. Дитина за час

виховання в державних дитячих закладах проходить декілька установ, що супроводжується тяжким емоційним стресом.

Тому завдання держави полягає в тому, щоб всіляко сприяти розвитку сімейних форм улаштування й виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Для цього необхідно реформувати наявну систему державної опіки та піклування, запровадити широку практику патронатного виховання, тобто спрямування на сімейне виховання [4, с. 62]. Питання вдосконалення вітчизняного законодавства про окремі правові форми виховання таких дітей є самостійними предметами дослідження низки науковців. Їх вивченню присвячені праці Е. Антокольської, Ю. Беспалова, В. Борисової, Е. Ворожейкіна, В. Голанчука, Х. Гусейнової, Н. Єршової, І. Жилінкової, О. Карпенко, М. Малеїної, Н. Малеїна, М. Нарікбаєва, О. Нечаєвої, О. Пергамент, З. Ромовської, В. Рясенцева, Ю. Червоного, Є. Харитонова, Я. Шевченко та інших науковців, аналіз яких виконано під час дослідження.

Усі ці праці, в яких розвивалось вчення про правові форми виховання дітей, не втратили наукової цінності й становлять значний інтерес. Однак законодавча реформа, що здійснюється в нашій країні, виявила необхідність перегляду багатьох принципів засад, на яких до цього часу будувалось регулювання відносин щодо утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Україна, вважаємо, має досить суттєву особливість. У різні часи українські землі входили до складу різних держав, кожна з яких мала свою систему законодавства, особливості якої відбивалися на побудові української законодавчої системи, а також впливали на суспільний розвиток. Так, частина українських земель входила в різні часи до складу Польщі, Литви, Австро-Угорщини, Молдови, Туреччини, Росії, культури яких позначилися як на суспільному ладі, так і на законодавстві України. Дослідити ці

періоди та особливості впливу кожної держави на розвиток української державності не маємо змоги, тому зупинимось тільки на основних особливостях розвитку, спираючись на відомі російські дослідження та зроблені спостереження щодо цієї системи покинутих дітей в Україні.

У Давній Русі перша літописна згадка про опіку датується 879 роком і містить вказівку: «Рюрик призначає сину своєму опікуна з родичів» [5, с. 291]. Отже, після смерті батьків опікунами ставали ті найближчі родичі, які заступали місце померлих. Іншої опіки тоді не існувало. За відсутності найближчих родичів-чоловіків опіка доручалася матері, як це було, наприклад, після смерті князя Ігоря, коли опіку над Святославом узяла на себе його мати. Опікуна належало дбати про виховання сироти, захищати його від скривдження та несправедливості. Оскільки майно належало всьому родові, жодних майнових обов'язків опікун не мав. Разом із тим родичі дитини-сироти здійснювали суворий нагляд за опікуном, їхня думка вважалась беззаперечною.

Небагато відомостей, відомих із далекого минулого, доповнюються статтею 99 Руської Правди, де говориться, що діти після смерті батька віддавались тому, хто був до них найближчий. Але перед смертю батько міг призначити опікуном зовсім сторонню особу. За правилами Руської Правди, опікуну в будь-якому разі передавалось у тимчасове користування рухоме та нерухоме майно. Але про виховання дитини-сироти нічого не говорилось. Крім того, нічого не було сказано про церковну владу над опікою [6, с. 37].

Говорячи про призначення, серйозність опіки в далекому минулому, треба вказати, що термін «опіка» запозичений із Литовського права, його руське законодавство застосовувало не одразу. Спочатку вона називалась так: «наказати кому-небудь неповнолітнього», «мати його в себе на руках, у домі». Того, кому «віддали на руки» осиротілу дитину, називали «пічальник».

Поступово коло питань, які виникали під час опіки над неповнолітніми, стало визначатися все чіткіше. З'являється опіка за життя батька(ів) за його заповітом, а також за призначенням церкви, яка мала владні повноваження, тому що на неї покладалось ведення сімейних, спадкових і опікунських справ. Але родичі підопічного продовжували слідкувати за опікуном, а його суто моральний обов'язок повернути майно підопічного, коли він стане повністю самостійним, перетворюється на суто правовий.

Варто зауважити, що до початку XVIII ст. опіка над покинутими незаконнонародженими дітьми й дітьми-сиротами не була предметом уваги уряду, хоча сирітські будинки існували давно. У XVII ст. вони перебували у віданні патріаршого наказу. Перша спроба створити «сиротинці» – установи для сиріт і незаконнонароджених – була зроблена новгородським митрополитом Іовом. У 1706 році ним на власні кошти в Холмово-Успенському монастирі (біля Новгороду) був відкритий такий заклад. На утримання його Петро I визначив доходи з деяких монастирських вотчин. А у 1715 році ним був виданий наказ про створення в Москві та інших містах при церквах закладів, до яких би приносили незаконнонароджених дітей. Їх пропонувалося утримувати за рахунок губернських коштів, але після смерті Петра I ці притулки почали закриватися.

Більш успішна робота в галузі опіки, виховання та навчання дітей провадилася в період царювання Катерини II. У 1763 році нею був створений перший у Москві виховний будинок для незаконнонароджених дітей і дітей-сиріт. Він був заснований як державний заклад, але будуватися повинен був за громадські кошти. Пізніше подібні будинки відкрилися в Петербурзі, Новгороді, Воронежі, Оренбурзі та інших містах.

Але в період усього свого існування система громадського піклування над дітьми, які залишилися без піклування

батьків, зазнавала браку коштів, як наслідок цього висока дитяча смертність була саме серед вихованців указаних закладів. Катерина II, котра заклала підвалини розгорнутої мережі виховних будинків в Росії, вперше законодавчо закріпила принцип передачі дітей-сиріт до сімей Указом від 7 листопада 1775 року [7, с. 109].

Особливостями системи громадського піклування про дітей-сиріт були такі: 1) становий характер піклування: залежно від стану, до якого належала дитина, вона могла бути поміщена до того чи іншого закладу; 2) притулки, виховні будинки та інші подібні заклади існували за рахунок змішаного фінансування, частіше за все частину коштів на утримання того чи іншого закладу надавала держава, а інша частина надходила від різноманітних благодійників. Крім того, ці заклади існували й за рахунок власної комерційної діяльності; 3) заклади були розраховані переважно на утримання дітей середніх верств населення або дітей, які не мали власного майна, оскільки інші існували саме за рахунок власного майна під піклуванням родичів чи інших людей; 4) більшість закладів були розраховані на невелику кількість дітей; 5) як самі заклади, так і їх вихованці мали певні пільги.

Різновидами сімейного влаштування дітей-сиріт були усиновлення, опіка та піклування. Законодавчо принцип пріоритетності влаштування дітей у сім'ю було закріплено тільки в часи царювання Катерини II.

Указом 1775 року була встановлена винагорода опікунам за охорону майнових прав підопічного в розмірі, що не перевищував 5% річних прибутків малолітнього [8, с. 293].

Форми громадського й сімейного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, до 1917 року розвивалися паралельно й не конкурували між собою. Якщо була можливість дитину влаштувати до відповідного закладу, то її влаштовували, а якщо не було можливості це зроби-

ти, то майже завжди знаходились добрі люди, які брали сироту до своєї сім'ї для догляду, опіки чи всиновлювали. Або, навпаки, якщо дитину не можна було віддати на виховання до сім'ї, її влаштовували до притулку чи виховного будинку.

Після революції 1917 року радянською владою був проголошений принцип суспільного виховання дітей, які залишились без піклування батьків. Із цього моменту радянська держава взяла на себе обов'язок щодо утримання та виховання таких дітей.

Варто зазначити, що були пропозиції щодо державного виховання не тільки дітей, які залишились без батьківського піклування, а й узагалі всіх дітей, які народжувалися в країні. Ця пропозиція відбилася й у законодавстві, яке приймала нова радянська держава. У країні в перші пореволюційні роки склалася система піклування над дітьми, яка передбачала, з одного боку, влаштування їх до сім'ї під опіку чи піклування, а з іншого — поширювалася розгалужена мережа державних закладів, які були покликані надавати притулок бездоглядним і безпритульним дітям. До того ж перевага надавалась поміщенню дітей до державних закладів.

В Україні перший кодекс законів про сім'ю, шлюб, опіку й акти громадянського стану був прийнятий у липні 1919 року. Він містив дві статті про усиновлення, які наголошували, що усиновлені прийомні діти та приймаки щодо усиновителя й усиновителі щодо усиновлених, якщо усиновлення мало місце до видання цього Кодексу, прирівнюються до родичів за походженням, а усиновлення, яке мало місце після набрання ним чинності, не породжує ніяких цивільних обов'язків і прав для усиновителів та усиновлених. Що ж до опіки над дітьми, позбавленими батьківського піклування, цей Кодекс не надавав належного значення цьому інституту, проголошуючи тільки загальні положення й надаючи перевагу громадським формам догляду за сиротами.

турного розвитку (у тому числі правової культури), філософських доктрин тощо; увійшли до чинного сімейного законодавства України.

Ключові слова: сімейні правовідносини, шлюб, правове регулювання, Сімейний кодекс, правовий статус дитини.

У статті розглядаються питання розвитку правового регулювання сімейного законодавства про влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Визначається стан проблеми правового регулювання правовідносин щодо влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

В статье рассматриваются вопросы развития правового регулирования семейного законодательства об устройстве детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки. Определяется состояние проблемы правового регулирования правоотношений по устройству детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки.

This article discusses the development of the legal regulation of family law on the placement of children-orphan and children deprived of parental care. Determined by state of the problem of legal regulation of relations on the device of orphans and children deprived of parental care.

Література

1. Стасюк Г. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування, в історичному розвитку / Г. Стасюк // *Право України*. – 2005. – № 2. – С. 108–109.
2. Карпенко О. Сімейні форми утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми правового реформування / О. Карпенко // *Право України*. – 2001. – № 3. – С. 79.
3. Карпенко О.І. Правові засади утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О.І. Карпенко. – Х., 2002. – С. 1.
4. Карпенко О.І. Сучасний стан державної опіки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, в Україні / О.І. Карпенко // *Підприємництво, господарство, право*. – 2000. – № 9. – С. 62–65.
5. Нечаева А.М. Семейное право : [курс лекцій] / А.М. Нечаева. – М. : Юрист, 1998. – С. 291.
6. Гончаренко В.Д. Хрестоматія з історії держави та права України : [навч. посіб. для юрид. вищих навчальних закладів і фак.] : у 2 т. / В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький ; за ред. члена-кореспондента АПН України В.Д. Гончаренка. – К., 1997. – Т. 1 : З найдавніших часів до початку ХХ ст. – 1997. – С. 37.
7. Стасюк Г. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування, в історичному розвитку / Г. Стасюк // *Право України*. – 2005. – № 2. – С. 109.
8. Нечаева А.М. Семейное право : [курс лекцій] / А.М. Нечаева. – М. : Юрист, 1998. – С. 293.
9. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / З.В. Ромовська. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 475.

В. Зверховська,
кандидат юридичних наук, викладач
Вінницького кооперативного інституту

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ОБІГУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Сьогодні проблема правового регулювання цивільного обігу культурних цінностей є досить актуальною для позитивного права, теорії та правозастосовної практики. Пов'язано це з тим, що цивільне законодавство України, яке регулює особливості цивільного обігу культурних цінностей, має фрагментарний, безсистемний характер і містить низку прогалин і колізій. У цивільному законодавстві України відсутня єдність у використанні дефініцій у сфері правового регулювання цивільного обігу культурних цінностей, не визначено чітко обмеження в цивільно-правовому обігу культурних цінностей, не встановлено вимог до суб'єктів цих відносин, відсутня єдина класифікація культурних цінностей. Крім того, важливою перешкодою для створення належного правового регулювання цивільного обігу культурних цінностей є практично повна відсутність теоретичних досліджень у цій сфері.

До проблеми правового регулювання культурних цінностей зверталися такі вчені, як М.О. Александрова, С.С. Алексеев, Н.Д. Бобоедов, М.М. Богуславський, М.І. Брагінський, Р.Б. Булатов, М.В. Васильєв, О.Г. Васнев, С.Г. Долгов, Є.Ю. Єгорова, Т.В. Курило, Д.В. Мазеїн, Н.І. Мінаєв, С.Н. Молчанов, А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой, Є.О. Харитонов, Л.В. Щеннікова та інші.

З'ясування концептуальних засад правового регулювання цивільного обігу культурних цінностей вимагає звернення до історичного коріння цього питання. Уже в Стародавньому Римі з його розвиненою правовою системою детально була розроблена юридична

класифікація речей і їх правовий режим, що застосовувався також щодо культурних цінностей. З огляду на загальні класифікації речей за римським правом культурні цінності могли належати як до речей божественного права, які ділилися на сакральні та релігійні (*res sacrae et religiosae*), так і до речей людського права. Сакральними вважалися ті речі, які освячені вищими Богами. Та чи інша річ набувала статусу сакральної тільки на підставі рішення римського народу про оголошення її священною шляхом видачі закону або постанови Сенату. Так, священними були міські стіни й ворота, які не належали нікому й разом із речами, призначеними для культових цілей (*res divini iuris*), такими, наприклад, як храми, жертovníки, були вилучені із цивільного обігу (*res extra commercium*). Релігійними вважалися речі, призначені підземним Богам, наприклад, місця поховання. При цьому для надання речі статусу релігійної не було потрібно рішення державного органу, а було достатньо бажання самої особи, якій така річ належала [1, с. 134–135]. Особливо значимі культурні цінності – публічні речі, призначені слугувати державним цілям (*res publicae*), наприклад, театри, які вважалися речами людського права, також не знаходилися ні в чиему володінні. Вони належали безпосередньо суспільству (*universitatis*) і, так само як і речі божественного права, знаходилися за межами цивільно-правового обігу. При цьому навіть якщо римський магістрат передавав таку публічну річ, на яку встановлювалося громадське користування, в оренду, то правовідноси-

ни в цьому випадку розглядалися не як правочин приватного права, а як адміністративне розпорядження [2, с. 92]. Отже, як убачається з вищезазначеного, у Стародавньому Римі особливо значимі культурні цінності перебували під особливим наглядом держави та їх правовий режим мав публічно-правовий характер.

У своєму розвитку цивільно-правова охорона культурних цінностей пройшла три великі етапи. На першому етапі (середина XVIII – XX ст.) становлення законодавства у сфері охорони культурної спадщини у світі виникла ідея збереження старовинних споруд. У XIX ст. в США [3, с. 26–44], а згодом і в Європі виникають організовані рухи на захист пам'яток історії й архітектури [4, с. 719]. У період Великої французької революції декретами Конвенту пам'ятки історії та культури вперше були оголошені всенародним надбанням, було націоналізовано приватні зібрання (Декрет про створення Лувра 1791 р.).

Початки правової охорони пам'яток старовини в Україні й перші значні етапи становлення загалом цілісної системи такої охорони припадають на перебування України в складі Російської імперії. За Петра I на Русі видається три укази, які потрібно вважати першими спеціальними нормативними актами, повністю присвяченими збереженню культурних цінностей у Росії. Це укази про збереження «потішного флоту», про охорону археологічних знахідок і передачу їх у Кунсткамеру, а також про охорону пам'ятки архітектури – вежі в Булгарії Казанської губернії – і ремонт її фундаменту (1722 р.) [5, с. 356].

Міжнародно-правові норми про захист культурних цінностей у воєнний час уперше було закріплено в Декларації Брюссельської конференції про закони і звичаї війни 1874 р. У ст. 8 Декларації встановлювалось, що «цінності ... установ, призначених для релігійних, благодійних, навчальних, мистецьких і наукових цілей, навіть коли вони нале-

жать державі, повинні розглядатися як приватна власність. Будь-які дії, спрямовані на руйнування або насильницьке заподіяння шкоди установам такого характеру, історичних пам'яток, творів мистецтва або науки, повинні переслідуватися компетентною владою» [1, с. 84]. Отже, у зазначеній Декларації встановлювався режим охорони культурних цінностей на рівні загального режиму охорони приватної власності й закріплювалася відповідальність за його порушення.

Попри всю суперечливість процесу становлення законодавства у сфері охорони культурної спадщини, саме на цьому етапі було вироблено певні засади її охорони [7, с. 151–152]. Не менш важливо й те, що участь у загальнооросійській пам'яткознавчій і пам'яткоохоронній діяльності національно свідомої громадськості з українських земель, місцевих наукових, культурно-мистецьких, освітянських, релігійних діячів зумовлювала накопичення потужного ідейного, кадрового, організаційного й економічного потенціалу українського пам'яткознавства та пам'яткоохорони [8, с. 152].

На другому етапі (1917–1991 рр.) було створено соціалістичну систему охорони культурної спадщини. Радянською владою було прийнято декрет «Про знесення пам'ятників, споруджених на честь царів та їх слуг, і вироблення проектів пам'ятників Російської соціалістичної революції» від 14.04.1918. У червні 1918 р. було ухвалено рішення «Про націоналізацію Третьяковської галереї». 19 вересня Раднарком прийняв декрет про заборону вивезення за кордон художніх цінностей, 5 жовтня – реєстрацію, взяття на облік і охорону пам'яток мистецтва і старовини, 5 грудня – про охорону наукових цінностей [9, с. 686].

Раднарком УРСР 01.04.1919 прийняв декрет «Про передання історичних і мистецьких цінностей у відання Народного комісаріату освіти» [10, с. 304]. За цим декретом, усі будинки та приміщення, архіви й речі художньо-історич-

РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», належали пам'ятки історії, пам'ятки археології, пам'ятки містобудування й архітектури, пам'ятки мистецтва, а також документальні пам'ятки. Цей Закон передбачав, що цей перелік не є вичерпним; до пам'яток історії та культури могли бути зараховані й інші об'єкти, що становлять історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність.

У цей період було створено систему органів управління культурною спадщиною. Законодавство радянського періоду фактично виводило із цивільного обігу речі, які належали до історико-культурних цінностей. Негативним явищем того часу став ідеологічний підхід у системі правового регулювання охорони пам'яток, унаслідок чого надбання попередніх поколінь було переважно знищено.

Сучасний етап (1991 р. – сьогодні). Нині в Україні склалася система, за якої створено центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони культурної спадщини, інші центральні й місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень уживають заходів для забезпечення охорони об'єктів культурної спадщини на території України. Держава Україна є вже не єдиним суб'єктом права власності на культурні цінності. Водночас законодавець лише допускає можливість перебування культурних цінностей у приватній власності, однак установлює пріоритет державної та комунальної власності на зазначені об'єкти з мотивів необхідності збереження культурних цінностей для нащадків.

Нині основне значення для цивільно-правового регулювання обігу культурних цінностей мають положення Конституції України. Забезпечення правової охорони культурних цінностей є одним із завдань держави, визначених Конституцією України, у ст. 54 якої зазначається, що культурна спадщина охороняється законом.

Ще до прийняття Конституції України було прийнято декілька законодавчих актів України у сфері правової охорони, використання й відновлення культурної спадщини України: Основи законодавства України про культуру (утратили чинність), Закон України «Про національний архівний фонд і архівні установи» [14], Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [15], Закон України «Про музеї і музейну справу» [16], Закон України «Про охорону культурної спадщини» тощо. Однак зазначені законодавчі акти не узгоджені між собою й потребують унесення відповідних змін. У Цивільному кодексі (далі – ЦК) України вживаються терміни «пам'ятки культурної спадщини» та «культурні цінності», які не є тотожними.

Поняття «пам'ятки культурної спадщини» було запроваджено в ЦК України, замість терміна «пам'ятка історії та культури», відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони культурної спадщини» [17]. Це поняття відповідало Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 13.07.1978 [18], який сьогодні втратив чинність, і стосувалось як рухомих, так і нерухомих об'єктів. У Законі УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» під пам'ятками історії та культури розумілися споруди, пам'ятні місця і предмети, пов'язані з історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства й держави, твори матеріальної й духовної творчості, які становлять історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність.

Основна кількість цивільно-правових норм, що визначають режим культурних цінностей як об'єктів цивільних прав, знаходиться в ЦК України. Передбачені в ЦК України особливості цивільного обігу речей, які належать до культурних цінностей, виражаються в такому:

1. Згідно ч. 4 ст. 343 ЦК України, у разі виявлення скарбу, що становить

культурну цінність відповідно до закону, права власності на нього набуває держава. Особа, яка виявила такий скарб, має право на одержання від держави винагороди в розмірі до двадцяти відсотків від його вартості на момент виявлення, якщо вона негайно повідомила міліції або органів місцевого самоврядування про скарб і передала його відповідному державному органу або органам місцевого самоврядування. Якщо скарб, що становить культурну цінність, був виявлений у майні, яке належить іншій особі, ця особа, а також особа, яка виявила скарб, мають право на винагороду в розмірі до десяти відсотків від вартості скарбу кожна.

2. У п. 5 ч. 1 ст. 346 ЦК України серед підстав припинення права власності передбачається викуп пам'яток культурної спадщини, що здійснюється за правилами ст. 352 ЦК України. Зокрема, якщо в результаті дій або бездіяльності власника пам'ятки культурної спадщини їй загрожує пошкодження або знищення відповідний орган охорони культурної спадщини робить власнику пам'ятки відповідне попередження. Якщо власник пам'ятки культурної спадщини не вживе заходів щодо її збереження, зокрема, у зв'язку з неможливістю створення необхідних для цього умов, суд за позовом відповідного органу охорони культурної спадщини може постановити рішення про її викуп. У разі невідкладної необхідності забезпечення умов для збереження пам'ятки культурної спадщини позов про її викуп може бути висунуто без попередження. Викуплена пам'ятка культурної спадщини переходить у власність держави. Викупна ціна пам'ятки культурної спадщини визначається за згодою сторін, а в разі спору – судом.

3. У ч. 2 ст. 417 ЦК України передбачено особливі правові наслідки припинення права користування земельною ділянкою, надою в суперфіцій. Так, якщо знесення будівлі (споруди), що розміщена на земельній ділянці, заборонено законом (житлові будинки,

пам'ятки культурної спадщини тощо) або є недоцільним у зв'язку з явним перевищенням вартості будівлі (споруди) порівняно з вартістю земельної ділянки, суд може з урахуванням підстав припинення права користування земельною ділянкою постановити рішення про викуп власником будівлі (споруди) земельної ділянки, на якій вона розміщена, або про викуп власником земельної ділянки будівлі (споруди) чи визначити умови користування земельною ділянкою власником будівлі (споруди) на новий строк.

4. Частина 4 ст. 576 передбачає, що предметом застави не можуть бути культурні цінності, що є об'єктами права державної чи комунальної власності й занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання, а також пам'ятки культурної спадщини, занесені до Переліку пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації.

5. За договором дарування дарувальник має право вимагати розірвання договору, якщо внаслідок недбалого ставлення обдаровуваного до речі, що становить культурну цінність, ця річ може бути знищена або істотно пошкоджена (ч. 3 ст. 727 ЦК України).

Відповідно до ч. 8 ст. 318 ЦК України, особливості здійснення права власності на культурні цінності встановлюються законом. Із прийняттям Закону України «Про охорону культурної спадщини» у 2000 р. поняття «пам'ятки історії та культури» було замінено поняттям «об'єкти культурної спадщини», під якими розуміються лише нерухомі об'єкти.

Крім зазначеного Закону, перелік об'єктів культурної спадщини визначено ст. 1 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», ст. 24 Закону України «Про культуру», ст. 1 Закону України «Про музеї та музейну справу», а також у численних підзаконних нормативних актах.

Охорона культурних цінностей регулюється як законодавством тієї чи ін-

шої країни, так і міжнародним правом. Міжнародне право охорони культурних цінностей – сукупність принципів і норм міжнародного права, що становлять специфічну галузь цієї системи права й регулюють відносини між його суб'єктами (передусім державами) у сфері охорони та використання культурних цінностей, відновлення історичного середовища, ввезення, вивезення й повернення незаконно переміщених культурних цінностей. Звернення до міжнародно-правових норм у галузі регулювання обігу культурних цінностей зумовлено тим, що концепція всесвітньої культурної спадщини зародилася саме в міжнародному праві. Тут значимо лише те, що сьогодні в міжнародному праві існує більше ніж 60 спеціальних правових актів універсального та регіонального характеру, які регулюють питань правового режиму культурних цінностей.

Ключові слова: культурні цінності, культурна спадщина, пам'ятка культурної спадщини, антикваріат, охоронний договір, переважні права, цивільне право України.

У статті проаналізовано становлення та розвиток законодавства України у сфері регулювання цивільно-правового обігу культурних цінностей, проведено характеристику культурних цінностей за міжнародним правом і законодавством західноєвропейських країн.

В статье проанализированы исторические периоды в контексте формирования законодательства о культурных ценностях на территории Украины. Охарактеризованы культурные ценности по международному праву и законодательству западноевропейских стран.

Have been analyzed the formation and development of the civil legislation of Ukraine in the field of regulation of cultural values, characterized the international law and the laws of Western countries about cultural values.

Література

1. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран (Древность и Средние века) / сост. В.А. Томсинов. – М. : Зерцало, 1999. – С. 134–135.
2. Новицкий И.Б. Римское право / И.Б. Новицкий. – М. : ТЕИС, 1998. – 365 с. – С. 92.
3. Домрин А.Н. Законодательство США об охране памятников национального значения / А.Н. Домрин // Правовая охрана памятников истории и культуры в зарубежных странах : сб. науч. тр. / РАН ИНИОН, Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. – М., 2005. – С. 26–44.
4. Ваттель Э. Право народов или принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенов / Э. Ваттель. – М. : Госюриздат, 1960. – 719 с.
5. Шухободский А.Б. Памятники истории и культуры как специфический вид культурной ценности / А.Б. Шухободский // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена. – СПб., 2009. – № 97. – С. 356–365.
6. Богуславский М.М. Культурные ценности в международном обороте. Правовые аспекты / М.М. Богуславский. – М. : Юристъ, 2005. – С. 84.
7. Баталов А.Л. К вопросу становления системы охраны памятников и реставрации в России XIX начала XX вв. / А.Л. Баталов // Святыни и культура. – М., 1992. – С. 151–152.
8. Курило Т.В. Правовая охрана культурной спадщини України : [монографія] / Т.В. Курило. – Л. : Новий Світ, 2000–2011. – 152 с.
9. Декреты советской власти. – М. : Гос. изд-во политической литературы, 1959. – Т. 2 : 1918 г. – 1959. – 686 с.
10. Жуков Ю.Н. Становление и деятельность советских органов охраны памятников истории и культуры: 1917–1920 гг. / Ю.Н. Жуков. – М., 1989. – 304 с.
11. Егоров В.Л. Развитие и становление понятия «памятник истории» / В.Л. Егоров // История СССР. – 1988. – № 1. – С. 100–106.
12. Каткова Т.Г. Историчний огляд правової регламентації захисту культурних цінностей та об'єктів під час війни та збройних конфліктів / Т.Г. Каткова // Актуальні проблеми політики. – 2010. – Вип. 39. – С. 570–577.

13. Комарова И.И. Законодательство по охране памятников культуры (историко-правовой аспект) / И.И. Комарова ; ВНТО стройиндустрии. – М. : Стройиздат, 1989. – 53 с.

14. Про національний архівний фонд і архівні установи : Закон України від 24.12.1993 // *Голос України*. – 29.01.1994.

15. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27.01.1995 // *Голос України*. – 02.03.1995.

16. Про музеї і музейну справу : Закон України від 29.06.1995 // *Урядовий кур'єр*. – 17.08.1995.

17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони культурної спадщини : Закон України від 28.01.2011 № 2518-VI // *Відомості Верховної Ради України*. – 2011. – № 4. – С. 106. – Ст. 22.

18. Про охорону і використання пам'яток історії та культури : Закон УРСР від 13.07.1978 № 3600-IX // *Відомості Верховної Ради УРСР*. – 1978. – № 30. – С. 466. – Ст. 426.

УДК 342.7

О. Бігняк,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ У КОРПОРАТИВНИХ СПОРАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ОСОБИСТИМИ НЕМАЙНОВИМИ ПРАВАМИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Питання поширення строку позовної давності в корпоративних спорах, безпосередньо у спорах про визнання недійсним рішень загальних зборів учасників господарських товариств, сьогодні є доволі дискусійним. Така дискусія викликана неоднозначною судовою практикою, а саме неоднаковим застосуванням положень ст. 167 Господарського кодексу України (далі – ГК України), ст. 100, п. 1 ч. 1 ст. 268 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), внаслідок чого стали прийматися різні за змістом судові рішення в подібних правовідносинах і породжуватися проблеми під час тлумачення цих норм.

Такий стан речей зумовлює необхідність наукового пізнання таких правових категорій, як «право участі в товаристві» та «право участі в управлінні справами товариства», які зазначені в законодавстві (ст. 100 ЦК України, ст. 10 Закону «Про господарські товариства», ст. 25 Закону «Про акціонерні товариства»), але за відсутності легальних визначень породжують різний підхід до розуміння немайнового корпоративного права – права участі в товаристві. Прикладом різного розуміння таких категорій і неоднозначного застосування ст. 167 ГК України, ст. 100, п. 1 ч. 1 ст. 268 ЦК України слугують постанови касаційної інстанції. Наприклад, Постановою Вищого господарського суду України від 16.10.2014 у справі № 902/1699/13 зазначено, що корпоративне право, про захист якого позивачем висунуто позовну вимогу, не є немайновим у розумінні ст. 269 ЦК України, ст. 167 ГК

України, у зв'язку з чим на вимогу про визнання недійсним рішення загальних зборів поширюється позовна давність. Водночас у Постановах Вищого господарського суду від 17.02.2011 у справі № 19/99-(24/72), від 19.09.2012 у справі № 5010/2368/2011-к-24/6123/89, від 10.05.2012 у справі № 18/50/5022/-1301/2011 суд касаційної інстанції за подібних обставин справи дійшов протилежного висновку щодо непоширення на вимогу, що впливає з порушення особистих немайнових прав, позовної давності, посилаючись на те, що право участі в товаристві є особистим немайновим правом і не може окремо передаватися іншій особі, відповідно до ст. 100 ЦК України, у зв'язку з чим діє правило п. 1 ч. 1 ст. 268 ЦК України, що позовна давність не поширюється на вимогу, яка впливає з порушення особистих немайнових прав, крім випадків, передбачених законом.

Поряд із цим у довідці за результатами узагальнення судової практики вирішення спорів про корпоративне управління та реалізацію корпоративних прав Вищий господарський суд України виклав свою позицію щодо того, що «право участі в товаристві» (ст. 100 ЦК України) є нетотожним поняттю «право участі в управлінні справами товариства» (ст. 10 Закону України «Про господарські товариства», ст. 25 Закону України «Про акціонерні товариства»). Отже, на вимоги про визнання недійсними рішення загальних зборів учасників господарських товариств поширюється строк позовної давності. Така позиція була викладена у Постановах у справах

№ 38\29-10, № 5002-33\4606-2010, № 5002-7/5477-2010, № 8\107пн-к, № 32/392-45/182, № К30/316-10, № 19-23/41-10-3134, № 11/200пн-к, № 3/58, № 50-10/972/2011-К-23-38 [1, с. 34].

До таких висновків дійшов Верховний Суд України у справі № 3-216гс14 від 04.02.2015 за позовом учасника до ТОВ «Меркурій» про визнання недійсним рішення загальних зборів акціонерів, зазначивши, що права учасників господарського товариства є складними, до них належать як майнові (право на частку прибутку, право на оплату вартості майна при виході з товариства), так і немайнові права (право брати участь в управлінні справами й розподілі прибутку, право виходу з товариства тощо), визначені законом та установчими документами. Право участі в товаристві може передаватися виключно разом з іншими складовими прав учасника товариства – майновими правами. Тому права учасника господарського товариства, які впливають із його права участі в цьому товаристві, не є особистими немайновими правами [2].

Між тим, незважаючи на визначеність судової практики, залишається актуальним дослідження законодавчого припису, закріпленого в ст. 100 ЦК України, щодо захування права участі в товаристві до особистих немайнових прав і як наслідок проблеми позовної давності в корпоративних спорах, пов'язаних із захистом особистих немайнових прав. Питання, пов'язане із застосуванням строку позовної давності в корпоративних спорах, що впливають із порушення особистих немайнових прав, не отримало комплексного дослідження, ґрунтовні висновки щодо нього відсутні. Тим більше, враховуючи інтеграційні процеси, зміну уявлень про загальнотеоретичні поняття й необхідність нового бачення змістового наповнення особистих немайнових прав, такі питання потребують наукового обговорення. Адже в корпоративних спорах майже половину становлять спори щодо оскарження рі-

шень загальних зборів учасників товариств, органів управління, які є актами індивідуальної дії та в рішення яких реалізується право учасника на управління товариством. У такому разі змістова конструкція таких категорій, як «право участі в управлінні справами товариства» і «право участі в товаристві», не ототожнюється та вимагає обґрунтованого тлумачення.

Ураховуючи національне законодавство й наукову доктрину, варто зазначити умовний поділ корпоративних прав на дві групи:

1) права на частку в статутному капіталі товариства (*майнові права*), зокрема право на отримання частини прибутку від діяльності товариств; право на отримання частини його активів у разі ліквідації тощо;

2) право участі в товаристві (*особисте право*) (*організаційні (або немайнові) права*), серед яких право брати участь в управлінні, право голосу, право на отримання інформації про діяльність.

ЦК України в ст. 100 дає загальну характеристику права участі в товаристві як особистого немайнового права, не розкриваючи його змісту. Однак якщо керуватися ознаками особистого немайнового права (ст. 269 ЦК України), а саме: відсутністю економічного змісту, неможливістю втрати цих прав через відмову або позбавлення, довічність володіння, невідчужуваність, стає зрозумілим, що жодна з перерахованих ознак не характеризує право участі в товаристві. Право участі в товаристві є корпоративним правом і породжує право на одержання частини прибутку товариства, а отже, може мати економічний зміст. Крім цього, можливість виходу учасника товариства або його виключення дає змогу вести мову про специфіку такого особистого немайнового права. Тим більше розвиток науки доводить, що нематеріальні об'єкти мають потенційну здатність брати участь в обороті, вони здатні існувати автономно від свого носія, можуть бути оцінені в грошах і мають таку властивість, як товарність, а права на них можуть

мати економічний зміст, тобто можуть розглядатися як майнові.

С. Сліпченко в монографічному дослідженні «Особисті немайнові правовідносини щодо обороздатних об'єктів» зазначив, що участь у товаристві як об'єкт — це певна юридична процедура, спрямована на *управління товариством*, або, інакше кажучи, вона являє собою систему послідовних, визначених нормами права дій учасника товариства, спрямованих на управління товариством. Його відособленість відбувається через товариство, в якому бере участь, через реєстрацію корпоративних прав у реєстратора чи в засновницьких документах [3, с. 228]. Є. Суханов указував на доцільність спрямованості системи послідовних дій учасника товариства обмежитися таким результатом, як управління товариством [4, с. 125].

Отже, термін «право участі в товаристві» є широким, збірним поняттям, від якого похідними є організаційні права, одним із яких є право брати участь в управлінні товариством. Такий висновок відображено в ст. 10 Закону України «Про господарські товариства», де право на участь в управлінні товариством знаходиться в переліку прав учасників товариства. Більш детально характеристика права на участь в управлінні товариством відображена в Принципах корпоративного управління товариства, може мати як залежний від розміру частки учасника (акцій акціонера) характер, так і не мати такої залежності. Взаємовплив майнових прав на участь в управлінні товариством виявляється в тому, що певна частка хоча і є значною, але не охоплює всього статутного капіталу, дає можливість здійснювати вплив на все майно товариства. Це виявляється в тому, що учасник господарського товариства голосуванням вирішує правову долю всього майна цих товариств. Інакше кажучи, будучи власником частки (точніше, права на частку), він опиняється здатним формувати волю стосовно всього майна товариства, ще й будучи іншим суб'єктом і щодо іншо-

го об'єкта права власності. І, навпаки, вирішення питань управління майном товариства простою більшістю голосів усуває тих, хто становить 49 відсотків статутного капіталу від участі в цьому.

Право участі в товаристві не може бути обмежене, на відміну від права участі в управлінні товариством, що підтверджує відмінність цих понять і неможливість їх ототожнення. Наприклад, вкладники командитних товариств не можуть брати участі в управлінні справами товариства, така обмеженість існує щодо власників привілейованих акцій акціонерного товариства. Але право в управлінні товариством може бути розкрито лише через право участі в товаристві, яке законодавцем зараховано до особистих немайнових прав, і, враховуючи специфіку корпоративних прав, може мати економічний зміст.

Право участі в товаристві є відособленим, автономним, має об'єктивну цінність, корисність, що дає змогу задовольнити інтереси не лише їх носія, а й третіх осіб, а також мати економічну цінність. Варто врахувати нематеріальний характер «права участі в товаристві» як ознаки, що вказує на те, що воно є безтілесним, не наділеним фізичною субстанцією, але має об'єктивну цінність і певне зовнішнє вираження. Отже, право участі в товаристві потенційно здатне брати участь в економічному обороті, його набуває учасник товариства в результаті реалізації свої дієздатності, воно може передаватися іншій особі не окремо. Заборона на передачу права участі в товариства, відповідно до ст. 100 ЦК України, пов'язана зі словом «окремо», тож не окремо певні права участі в товаристві, а саме участь на управління можуть бути надані одним учасником іншим суб'єктам. Прикладом слугує можливість учасниками товариства доручити реалізувати своє право іншій особі. Так, С. Кравченко зазначав, що довіреності забезпечують здійснення права участі в загальних зборах тих осіб, які не можуть із тих або інших поважних причин це зробити: хворіє,

This article seeks to analyze such non-property rights as the right to participate in the business company. It analyzes current legislation and practice of its application regarding the practice of application of limitation periods in corporate disputes, particularly on the definition of property and non-property claims. It is carried out the relationship between the concepts of “the right to participate in the management of company” and “the right to participate in a company” and provided the suggestions to overcome the existing legislative gaps.

Література

1. Кот О.В. Довідка за результатами узагальнення судової практики вирішення спорів про корпоративне управління та реалізацію корпоративних прав / О.В. Кот, О.В. Лукомська // Вісник господарського судочинства. – 2013. – № 6. – С. 29–37.
2. Постанова Судової палати у господарських справах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42708922>.
3. Сліпченко С.О. Особисті немайнові правовідносини щодо обороноздатних об'єктів : [монографія] / С.О. Сліпченко. – Х. : Діса плюс, 2013. – 228 с.
4. Российское гражданское право : [учебник] : в 2 т. – М. : Статут, 2010. – Т. I : Общая часть. Вещное право. Наследственное право. Интеллектуальные права. Личные неимущественные права / отв. ред. Е.А. Суханов. – 2010. – С. 125.
5. Кравченко С.С. Право участі в управлінні господарським товариством / С.С. Кравченко // Адвокат. – 2009. – № 10 (109). – С. 16–20.

Є. Полянський,
 доктор юридичних наук, доцент,
 професор кафедри кримінального права
 Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРО ДЕЯКІ ЗДОБУТКИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ США ТА ЇХ УПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКЕ ПРАВО

У вітчизняній юридичній літературі вже давно популярна тематика дослідження іноземного досвіду законотворчості та правозастосування з метою використання для подальшого вдосконалення системи українського кримінального права. Для вітчизняних правників зрозуміло, що чинний Кримінальний кодекс України є кодексом перехідного періоду, прийняття якого було необхідним, щоб виграти час для переосмислення пострадянської кримінально-правової парадигми. Складні політичні умови, у яких опинилась українська держава сьогодні, зумовлюють внесення масштабних змін до тексту Кримінального кодексу України, що суттєво знижує його якість та викликає ще більшу потребу в розробленні нової моделі кримінального законодавства. Незважаючи на те, що кримінально-правова теорія, відображена в Загальній частині Кримінального кодексу України, є логічною, послідовною та добре відпрацьованою, чимало існуючих у ній підходів встигли застаріти та не відповідають потребам сьогодення.

Зазвичай пошук нових ідей відбувається за рахунок копіювання набутків юриспруденції інших країн, адже створити власний повністю оригінальний концепт майже настільки ж неможливо, як зробити велике географічне відкриття за часів супутникового спостереження. «Законодавчий плагіат» став у минулому столітті нормальним явищем, можна навести чимало його прикладів (зокрема, у законодавстві Туреччини часів К. Ататюрка [1, с. 41]).

Водночас історія свідчить, що рецепція законодавства інших країн є болісним процесом, від якого більше шкоди, ніж позитиву. Зумовлюється це міждисциплінарністю юриспруденції, перетином галузей права, єдністю правової доктрини держави. Саме тому метод «правової трансплантації» А. Ватсона було піддано обґрунтованій критиці світовою юридичною спільнотою [2, с. 48]. Правова доктрина є насамперед системою ідей, на яких базується правова система певної держави. Упровадження в цю систему елементів, які несуть у собі принципово інші ідеї, призводить до внутрішнього конфлікту, колізії норм та інститутів, неправильного тлумачення закону й розуміння права, деструктивних суперечок у науці, неприйняття нав'язаних новацій більшою частиною представників юриспруденції.

Окреслена проблема імплементації новацій у законодавство потребує виваженого підходу, який є комплексним і значно складнішим, ніж примітивна «правова трансплантація». Прикладом неналежної правової інтервенції є впровадження категорії кримінальних проступків у кримінальне законодавство з прийняттям чинного Кримінального процесуального кодексу України. Проблема полягає в тому, що законодавець не просто втрутився у сферу своєї компетенції – законодавство, він зазіхнув на основи доктрини, яка йому непідконтрольна, а її перебудова вимагає досить багато часу. Безумовно, нав'язування законодавства зрештою змінює правову доктрину, проте цей процес

стає надто болісним, складним і тривалим. Так, у випадку із впровадженням категорії кримінальних проступків не було створено попереднє доктринальне підґрунтя, не надано достатнє обґрунтування необхідності такого нововведення, не розроблено чітку модель міжгалузевої взаємодії права. Віднесення проступків до кримінальних правопорушень не просто змінює парадигму кримінального права, воно руйнує засади українського права в цілому, має змінити уявлення про право не лише професіоналів, а й пересічних осіб.

Можна дійти нескладного висновку, що будь-яким радикальним змінам у законодавстві повинне передувати проведення відповідної підготовки. По-перше, такі зміни мають бути системними та стосуватись не лише ізольованої галузі законодавства, а й можливого впливу на інші галузі. По-друге, новації повинні бути більше пристосованими під положення чинної правової теорії, що зменшить ступінь їх первинного неприйняття на теренах вітчизняної юриспруденції. По-третє, упровадженню таких новацій має передувати узгодження позиції в науці, створення необхідного наукового обґрунтування, інакше кажучи, адаптація існуючої кримінально-правової доктрини. За дотримання таких умов нововведення стане частиною права, а не лише частиною законодавства. Що ж стосується окресленого підходу до впровадження іноземного досвіду, то його можна умовно назвати «методом доктринальної інтерпозиції». Його відмінністю від інших методів порівняльного правознавства є імплементація кризь правову доктрину за схемою «ідея – позиція в науці – пропозиції щодо втілення в законодавстві – норма права». Таким чином, цей метод має значні переваги перед методами правової трансплантації, правової транспозиції, правової апроксимації в частині ступеня погодження новацій із правовою парадигмою, однак його застосування потребує часу та певних зусиль.

Зовнішньополітичний курс України спрямований на інтеграцію в європей-

ські структури. З огляду на це в науці лунають заклики до узгодження українського законодавства, у тому числі кримінального, із чинними в Європейському Союзі (далі – ЄС) стандартами. Одним із гасел кримінальної політики (проте здебільшого на папері) є гуманізація системи кримінального права. Не варто забувати, що країни – члени ЄС так і не узгодили власне кримінальне законодавство, навіть у частині уніфікації складів кримінально-протиправних діянь. З огляду на наявні політичні реалії немає нагальної потреби в узгодженні вітчизняного законодавства зі стандартами ЄС, адже це не відбулось у самому Європейському Союзі. Що ж стосується гуманізації галузі кримінального права, то ця частина також викликає небезпідставні сумніви. Насамперед не можна порівнювати внутрішні умови українського суспільства та суспільств країн ЄС. Соціально спрямовані заходи з протидії злочинності є більш ефективними, ніж кримінально-правові в загальносуспільному вимірі. За умов маргіналізації суспільства та неефективності (відсутності) реабілітаційних програм кримінальна репресія залишається єдиним інструментом захисту суспільства від небезпечних кримінально-активних елементів. У цьому контексті цікавими видаються деякі підходи, реалізовані в американському кримінальному праві, які раніше піддавались критиці через їх посередній вплив на показники злочинності. Однак це не означає, що самі по собі кримінально-правові засоби з протидії злочинності втратили свою актуальність; навпаки, вони є вкрай необхідними, проте мають забезпечуватись комплексом заходів, щоб не втілювалось у життя висловлювання багатьох російських мислителів: «Суворість законів Російської імперії компенсується необов'язковістю їх виконання».

Кримінальне право США забезпечує суворі заходи з попередження насильницьких злочинів таким чином: а) встановленням надзвичайно високих розмірів санкцій за вчинення зло-

чинів проти життя та здоров'я особи, її статевої свободи й недоторканності, грабежу, розбійних нападів та інших небезпечних злочинів, у яких життя й здоров'я людини ставляться в небезпеку; б) притягненням до відповідальності за похідні наслідки від вчинення небезпечних злочинів; в) за рахунок акцесорного характеру співучасті, що створює додаткові ризики для співучасників у разі ексцесу одного з них.

Щодо рецидивної злочинності в таких випадках інструментарій не менший, а саме: а) положення Інструкцій із призначення кримінальних покарань на федеральному рівні законодавства; б) правило «двох та трьох помилок» у законодавстві більшої частини штатів; в) інші правові механізми, націлені на посилення покарання рецидивістам (особливо багаторазовим), тощо.

У вітчизняній юридичній науковій літературі ідея посилення відповідальності за вчинення злочинів проти життя й здоров'я особи не є новою. З відповідними пропозиціями до Верховної Ради України надходив законопроект про внесення змін до Кримінального кодексу України, відповідно до якого пропонується підвищити максимальну межу покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк до 25 років та максимальні межі санкцій статей Кримінального кодексу України, які встановлюють караність за посягання на життя й здоров'я особи [3]. З огляду на те, що життя та здоров'я особи визнаються в Україні найвищими соціальними цінностями, дійсно є сенс переглянути караність відповідних складів у бік посилення відповідальності. Варто зазначити, що така законодавча пропозиція цілком відповідає контексту парадигми американського кримінального права. У США побутують суттєво інші погляди на цінність людського життя: убивство заперечується релігією (більшість американців дуже релігійні), з раннього віку дитина засвоює, що позбавлення життя іншої людини є неприпустимим. Навіть право на необхідну оборону є досить обмеженим, тому

вбивство нападника може бути визнане правомірним лише в разі наявності невідвратної загрози життю, тоді як чинне українське кримінальне законодавство надає повний *charte blanche* для захисту будь-якими засобами. У США легалізовано зберігання та носіння вогнепальної зброї, тому можна побачити, наскільки рідкими є випадки, коли ця зброя йде в хід. Мораль і суворість кримінального закону ефективно утримують американців від посягання на життя й здоров'я інших. Сенс у підвищенні межі караності небезпечних злочинів проти життя та здоров'я особи існує, проте не можна нехтувати необхідністю привчати суспільство до того, що життя й здоров'я інших осіб є найвищою соціальною цінністю.

Звертаючись до динаміки рецидивної злочинності в Україні, доводиться із жалем визнати, що її показники залишаються невтішними. Хоча рецидив злочинів вчиняє майже половина осіб, які відбули покарання у вигляді позбавлення волі, частка багаторазових рецидивістів є значно меншою [4, с. 222]. Багаторазові рецидивісти демонструють резистентність до застосовуваних до них кримінально-правових заходів і заходів ресоціалізації та підвищення ступеня безпеки вчинюваних ними злочинів, а також набувають ознак професійних злочинців. Виправлення таких осіб і їх соціалізація є майже неможливими, попереджувальний вплив кримінального покарання на них – мінімальний, а отже, ефективність застосування традиційного інструментарію українського кримінального права щодо таких осіб зведено нанівець. Враховуючи відносно невелику кількість небезпечних рецидивістів та особливий характер загрози з боку таких осіб для суспільства, кримінальне законодавство має бути доповнене механізмом посилення відповідальності для таких осіб із метою забезпечення тривалої їх ізоляції в інтересах безпеки суспільства, приклади чого відпрацьовані в кримінальному законодавстві США. Потрібна гнучка система диференціа-

ти чинне кримінальне законодавство нормами, які покладають відповідальність за похідні наслідки від вчинення цих злочинів на осіб, які їх вчинюють. Це сприятиме відновленню соціальної справедливості, а також істотно покращуватиме реалізацію попереджувальної функції кримінального права, адже створюватиме загрозу якісного посилення відповідальності за вчинення насильницьких злочинів.

На перший погляд здається, що запровадження кримінальної відповідальності за похідні наслідки злочинної поведінки повністю руйнує концепції винності та причинного зв'язку в українській кримінально-правовій доктрині. Однак це не так. Існуюча теорія вини виокремлює два основні види умислу (прямий і непрямий), проте цього недостатньо для охоплення ймовірних станів психічного відношення до злочинної поведінки, навіть у наявних умовах. Часто мають прояви суміжні стани психічного відношення, наприклад, у разі спричинення смерті іншим особам у результаті ДТП, причиною якого стала їзда містом зі швидкістю 160 км/год. За таких умов стає наївною теза про необережну форму вини, адже має місце *«свідоме нехтування цінністю чужого життя»*, оскільки водій транспортного засобу створює вкрай небезпечну ситуацію, настання смерті в результаті якої є досить вірогідним фіналом [5, с. 43].

Таким чином, теорія вини у вітчизняному праві потребує розширення, що дасть змогу вписати в неї відсутні елементи, необхідні для обґрунтування відповідальності за спричинення похідних тяжких наслідків. Вважаємо за доцільне ввести додатковий вид умислу – опосередкований, визначення якого можна сформулювати так: *«Опосередкований умисел (непрямий умисел до похідних наслідків від вчинення злочину) виявляється у свідомому створенні особою передумов для настання тяжких наслідків, які вона мала передбачати з огляду на характер вчинюваного діяння та небезпечність своєї поведінки для інших осіб»*. У цей спосіб за-

повнюється теоретичний вакуум, який обмежує можливість притягнення до відповідальності за спричинення похідних тяжких наслідків. З іншого боку, запропонована конструкція виключить випадки ставлення у вину похідних наслідків, коли вони мають випадковий характер, що забезпечується врахуванням критерію небезпечності злочинної поведінки: чим більша небезпечна вона є, тим більша ймовірність настання похідних наслідків, тим більший ризик для злочинця.

Що стосується причинного зв'язку між злочинним діянням і похідними наслідками, то це питання є досить абстрактним. У цілому жодних додаткових теоретичних проблем не виникає з огляду на недосконалість теорії причинного зв'язку. В американській кримінально-правовій доктрині бачення причинного зв'язку є надто широким, на практиці будь-який зв'язок особи зі злочином розцінюється як прояв причинного зв'язку, що часто призводить до засудження осіб, які з позицій логіки не брали участь у вчиненні злочину. Українська кримінально-правова теорія приділяє достатню увагу проблемам причинності, проте не здатна надати необхідний інструментарій для оцінки впливу конкретних дій чи обставин на розвиток подій у складних випадках. Оперування оціночними категоріями, такими як *«умова, яка зазвичай призводить до настання наслідків»*, *«є необхідною для настання наслідків»* тощо, позбавляє ці конструкції сенсу, адже суддя суб'єктивно вирішує питання про те, чи стали наслідки законним результатом вчинення необхідних для їх настання дій. Таким чином, похідні наслідки від вчинення злочину цілковито перебувають у полі теорії причинного зв'язку, адже можливості для її інтерпретації є вкрай широкими.

Як уже було зазначено, в українське право нещодавно впроваджені нетипові для нього інститути кримінального проступку та кримінальної відповідальності юридичних осіб, які фактично залишаються *«мертвими»*. Можна передбачити,

що такими вони будуть і надалі. Крім намагання державної влади виконати свої обов'язки за міжнародними угодами, не було інших потреб для таких новацій. Необхідно звернути увагу на те, що ці інститути повністю протилежні наявній правовій парадигмі. Упровадження кримінального проступку нівелює межу між злочином та адміністративним правопорушенням, що є немислимим і незрозумілим для пересічних осіб та фахівців із права. Виникає питання у формі силогізму: порушення правил дорожнього руху є кримінальним правопорушенням, а той, хто вчиняє кримінальні правопорушення, є злочинцем; якщо я вчинив порушення правил дорожнього руху, я – злочинець? Звичайно, такий приклад є абсолютизованим, проте він яскраво демонструє проблеми, що виникають під час необґрунтованого й безсистемного копіювання ідей або норм, не притаманних конкретному кримінально-правовому простору. Американський досвід інституту проступків (*torts*) мав би стати неоціненним у контексті реформування українського кримінального законодавства. Однак труднощі, з якими зіткнулись науковці в процесі відпрацювання концепції кримінальних проступків, свідчать про недоцільність і небезпечність такої реформи. Аналогічно складається ситуація з інститутом кримінальної відповідальності юридичних осіб: під цей інститут не створено жодної теоретичної бази, спроба його замаскувати під одну з форм реалізації кримінальної відповідальності разом із примусовими заходами медичного й виховного характеру викликає лише посмішку.

Зрозуміло, що далеко не всі ідеї правової доктрини іншої держави можуть бути впроваджені. Чим більше існує відмінностей між правовими системами, тим складніше проходитиме процес «вживляння». Американське кримінальне право побудоване на принципово інших засадах порівняно з українським, в основі цих систем лежать абсолютно різні концепції. Фактично кримінально-правові доктрини США та України не мають

майже нічого спільного. За таких умов цінність американського права для української юриспруденції є неоднозначною: з одного боку, копіювання його інститутів є безперспективним, а з іншого – воно може слугувати джерелом нових ідей, які мають бути осмислені та в новій якості реалізовані у вітчизняних кримінально-правових інститутах. Інакше кажучи, рецепція набутоків американської юриспруденції можлива лише опосередковано, а саме на рівні ідей, проте не способів їх реалізації.

Ключові слова: кримінально-правова доктрина США, кримінально-правова протидія злочинності, насильницька та рецидивна злочинність, ставлення у вину, кримінальна політика України.

У статті розглянуто деякі характерні інститути американського кримінального права, які не мають відповідних аналогів в українському правовому просторі, а також досліджено ефективність кримінально-правових заходів із протидії злочинності в США. На підставі отриманих результатів пропонуються ідеї щодо вдосконалення вітчизняної кримінальної політики.

В статье рассмотрены некоторые характерные институты американского уголовного права, которые не имеют соответствующих аналогов в украинском правовом поле, а также исследована эффективность уголовно-правовых мер по противодействию преступности в США. На основании полученных результатов предлагаются идеи по усовершенствованию отечественной уголовной политики.

This article discusses some specific institutions of American criminal law, which do not have corresponding analogues in the Ukrainian legal field, as well as studied the effectiveness of criminal law measures to combat crime in the United States. Based on the results offered ideas for improving the national criminal policy.

УДК 346.548 (477+4).001.36

Н. Кирєєва,слухач магістратури Інституту кримінальної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

На сучасному етапі розвитку людської цивілізації науково-технічний прогрес є надзвичайно стрімким, що неминуче призводить до інформатизації суспільства, рівень якої все частіше є критерієм оцінювання розвиненості тієї чи іншої держави. Як наслідок багато країн світу прикладають значні зусилля для забезпечення розвитку цієї сфери. Так, 04.02.1998 було прийнято Закон України «Про Національну програму інформатизації», який визначає стратегію розв'язання проблеми забезпечення інформаційних потреб та інформаційної підтримки соціально-економічної, екологічної, науково-технічної, оборонної, національно-культурної й іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення [1].

В Україні однією зі стратегічних цілей розвитку інформаційного суспільства, як зазначено в Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 09.01.2007, є державна підтримка так званих «електронних» секторів економіки, зокрема надання фінансових і банківських послуг [2]. Проте цей сектор господарювання – відносно новий, унаслідок чого його правове регулювання є недосконалим. Це призводить до значних ускладнень у застосуванні інформаційно-телекомунікаційних систем на ринку фінансових послуг, що може значно гальмувати розвиток економіки загалом. Необхідним є науково-обґрунтоване вдосконалення наявного в Україні господарсько-правового регулювання надання фінансових послуг із використанням інформаційно-телекомунікаційних сис-

тем. Саме тому ця проблема набуває виключної гостроти й актуальності.

Крім того, з огляду на те, що однією з першочергових засад зовнішньої політики України є забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, а також правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі (далі – ЄС) [3], реалізація стратегічного курсу України на вступ до ЄС є визначальною в подальшій розбудові національної адміністративної і правової системи [4, с. 554]. Тому доцільним є дослідження європейського досвіду правового регулювання відносин у цій сфері.

Вагомість теми зумовила значний інтерес учених до неї. Так, різні аспекти надання фінансових послуг із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем досліджували Ю.О. Борисова, М.М. Кляп, В.І. Міщенко, С.О. Пиріг, В.Л. Плескач, Н.В. Савчук, Г.В. Юрчук та інші науковці, проте їхня увага здебільшого зосереджувалася на економічних аспектах цього питання, тоді як правовий вимір залишався поза увагою.

Метою статті є аналіз особливостей правового регулювання надання електронних фінансових послуг в Україні та ЄС, а також пошук можливих шляхів удосконалення національного законодавства з урахуванням європейського досвіду.

З метою ефективного дослідження особливостей правового регулювання надання електронних фінансових послуг, передусім необхідно чітко визначити понятійний апарат. Так, фінансова послуга – це операції з фінансовими

активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів [5], що встановлено в п. 5 ч.1 ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». До них належать будь-які послуги страхового, особистого пенсійного, банківського, інвестиційного, кредитного або платіжного характеру [6]. Особливістю фінансових послуг, які досліджуються в статті, є те, що вони надаються дистанційно, з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, саме тому для їх позначення використовується також термін «електронні фінансові послуги». При цьому телекомунікації – це передавання, впромінювання та приймання сигналів, знаків, зображень, звуків, письмового тексту й повідомлень по радіо, оптичних, провідових чи інших електромагнітних системах [7].

До основних видів електронних фінансових послуг, як правило, зараховують такі [8, с. 31–32]:

– Інтернет-банкінг – надання клієнтам банківських послуг, які роблять можливим дистанційно здійснювати різні банківські операції за допомогою використання мережі Інтернет;

– Інтернет-трейдинг – забезпечення фінансових інститутів можливістю здійснювати певні операції на фінансових ринках за допомогою Інтернету;

– Інтернет-страхування – надання можливості оформити, придбати, оплатити страхові поліси, а також отримати страхові премії, використовуючи Інтернет [9, с. 41].

Безумовно, подальший розвиток економіки й науково-технічний прогрес зумовлять появу нових і популяризацію наявних фінансових послуг, що надаються за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем. Тому чітке правове регулювання є необхідним для

сталого розвитку цієї сфери, її розширення та належного функціонування.

На національному рівні основним нормативно-правовим актом, що встановлює правові основи надання фінансових послуг, є Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». Велике значення мають і спеціальні закони в цій галузі, зокрема Закон України «Про страхування», Закон України «Про банки і банківську діяльність», Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні».

Проте зазначені вище Закони не містять норм, які б регулювали особливості надання електронних фінансових послуг. Тому надзвичайно велике значення мало прийняття Закону України «Про електронну комерцію» від 03.09.2015, яким встановлено організаційно-правові основи діяльності в галузі електронної комерції в Україні та закріплено порядок учинення електронних правочинів. Що ж стосується безпосередньо електронних фінансових послуг, то в ч. 2 ст. 3 Закону України «Про електронну комерцію» вказано, що цим Законом не регулюється порядок випуску й обігу електронних грошей, надання банківських послуг, здійснення переказу коштів і до цих відносин мають застосовуватися спеціальні нормативно-правові акти, зокрема згадані вище [10].

Разом із тим ч. 2 ст. 3 Закону України «Про електронну комерцію» передбачає можливість застосування цього Закону в частині правочинів, які вчиняються в електронній формі, з метою врегулювання відносин, що стосуються надання послуг у системах дистанційного обслуговування, страхування тощо, якщо це не суперечить спеціальному законодавству [10].

Так, зазначеним вище Законом встановлено порядок укладення електронного договору, особливості пропозиції укласти такий договір (оферти) та її прийняття (акцепту), окреслено специфіку істотних умов, до яких, крім визначених Цивільним кодексом України,

лишає поза увагою цей процес, тому приймає нормативно-правові акти, що регулюють суспільні відносини в цій сфері. Проте через відносну новизну галузі електронної комерції її правове регулювання потребує подальшого вдосконалення, зокрема, в питаннях, що стосуються захисту прав споживачів, а з огляду на основні напрями зовнішньої політики України доцільним є врахування досвіду ЄС під час здійснення нормотворчості.

Ураховуючи постійний розвиток суспільних відносин у сфері надання електронних фінансових послуг і необхідність удосконалення її правового регулювання, можемо констатувати, що наукові дослідження в цьому напрямі зберігають свою актуальність.

Ключові слова: інформаційне суспільство, електронна комерція, фінансові послуги, електронні фінансові послуги, захист прав споживачів електронних фінансових послуг.

Статтю присвячено дослідженню особливостей господарсько-правового регулювання надання фінансових послуг із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем. Визначено та проаналізовано закони, які регулюють відносини з надання електронних фінансових послуг в Україні, а також відповідні Директиви Європейського Парламенту й Ради. Виявлено прогалину в українському законодавстві та запропоновано шляхи її усунення.

Статья посвящена исследованию особенностей хозяйственно-правового регулирования предоставления финансовых услуг с использованием информационно-телекоммуникационных систем. Определено и проанализировано законы, которые регулируют отношения по предоставлению электронных финансовых услуг в Украине, а также соответствующие Директивы Европейского Парламента и Совета. Выявлено пробел в украинском законодательстве и предложено пути его устранения.

The article is dedicated to the research of peculiarities of the economical-legal regulation of financial services provision with the usage of information and telecommunication systems. The laws, which regulate relations concerned the provision of electronic financial services in Ukraine, are defined and analyzed, as well as relevant Directives of the European Parliament and the Council. The gap in Ukrainian legislation is revealed and the ways of its elimination are proposed.

Література

1. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 27. – Ст. 181.
2. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 09.01.2007 № 537-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 511.
3. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 527.
4. Василенко М.Д. Інституційно-правові механізми адаптації права України до права ЄС / М.Д. Василенко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), Ю.М. Оборотов (заст. голов. ред.), Л.Р. Біла (відп. секр.) та ін. ; ОНЮА. – Одеса : Юрид. л-ра, 2005. – Вип. 25. – С. 554–563.
5. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 № 2664-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.
6. Directive 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council of 23 September 2002 concerning the distance marketing of consumer financial services and amending Council Directive 90/619/EEC and Directives 97/7/EC and 98/27/EC [Electronic resource]. – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32002L0065>.
7. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.2003 № 1280-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 12. – Ст. 155.

8. Садовий М. Система електронного бізнесу: елементи, механізм дії та тенденції розвитку / М. Садовий // Банківська справа. – 2002. – № 1. – С. 31–41.

9. Кляп М.М. Напрямки вдосконалення фінансових послуг в системі електронного бізнесу / М.М. Кляп // Молодий вчений. – 2014. – № 3 (06). – С. 41–43.

10. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 45. – Ст. 2344.

11. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 275.

12. Про електронний цифровий підпис : Закон України від 22.05.2003 № 852-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 276.

13. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про електронну комерцію» від 17.06.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0033323-11>.

14. Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000

on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market (“Directive on electronic commerce”) [Electronic resource]. – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32000L0031>.

15. Криволапов Б.М. Захист прав споживачів фінансових послуг під час укладання контрактів на відстані (порівняльний аналіз законодавства ЄС та України) / Б.М. Криволапов // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 304–307. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Shkir_2013_1_74.

16. Про захист прав споживачів : Закон України від 25.05.1991 № 1023-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 30. – Ст. 379.

17. Кирєєва Н.С. Забезпечення захисту прав та інтересів споживачів фінансових послуг: господарсько-правове порівняння в Україні та ЄС / Н.С. Кирєєва // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2016. – Т. 1. – № 2. – С. 130–133. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lj.kherson.ua/2016/pravo02/part_1/31.pdf.

УДК 347.799.6(477+510)

В. Серафимов,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри морського та митного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ПРО МІЖНАРОДНИЙ МОРСЬКИЙ ТРАНСПОРТ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ НА МІЖНАРОДНОМУ МОРСЬКОМУ ТРАНСПОРТІ В УКРАЇНІ

Морський транспорт має стратегічне значення для національної економіки України. Проте проблему застосування транспортних операцій, що здійснюються на міжнародному морському транспорті, не врегульовано на законодавчому рівні. Тому важливим є застосування практики інших країн. Варто розглянути законодавство Китайської Народної Республіки (далі – КНР) як однієї з наймогутніших держав світу. Правове регулювання транспортних операцій на міжнародному морському транспорті здійснюється переважно на підставі Положення КНР «Про міжнародний морський транспорт», у якому відображено основоположні ідеї додаткових транспортних операцій, конкуренції та інвестиційної діяльності.

Цю тематику частково досліджували Є.В. Додін, С.В. Ківалов, Ф.Л. Жорін, О.В. Молчанов, В.В. Прокопенко, О.П. Федотов, І.В. Міщенко та інші вчені. Проте ґрунтовний аналіз питання правового регулювання транспортних операцій на міжнародному морському транспорті в Україні в сучасній правознавчій літературі не проведено.

Метою статті є комплексний аналіз теоретичних і практичних аспектів законодавства КНР у сфері міжнародного морського перевезення в перспективі застосування в Україні.

Китайська Народна Республіка – соціалістична держава в Східній Азії,

найбільша за чисельністю населення держава світу. КНР омивається водами заток Бохай і Бейбу, Жовтого, Східно-Китайського та Південно-Китайського морів. У зв'язку із цим у китайському законодавстві завжди приділялась увага проблемі вдосконалення правового регулювання транспортних операцій на міжнародному морському транспорті.

На сучасному етапі розвитку цієї держави транспортні операції на міжнародному морському транспорті регулюються як національним законодавством КНР, так і міжнародними актами. Серед основних таких документів можна назвати Закон КНР «Про торговельно-морське судноплавство» [1], Закон КНР «Про територіальне море та прилеглу зону» [2], Конвенцію Організації Об'єднаних Націй із морського права 1982 р. [3]. Проте особливе значення для розвитку морського флоту та транспортних операцій на міжнародному морському транспорті Китаю має Положення КНР «Про міжнародний морський транспорт» (далі – Положення КНР) [4]. Що стосується України, то основними нормативно правовими актами, які регулюють перевезення вантажів морським транспортом, є Кодекс торгового мореплавства України (далі – КТМ України) [5], Закон України «Про морські порти» [6], Конвенція Організації Об'єднаних Націй із морського права 1982 р. [3] та інші.

Законодавство України є недосконалим, тому на сьогодні існують прогалини у сфері правового регулювання транспортних операцій. Під транспортними операціями варто розуміти сукупності технічних і технологічних, економічних, комерційно-правових та організаційних елементів, а також дій уповноважених суб'єктів, що спрямовані на організацію й переміщення вантажів та перевезення пасажирів.

У КНР транспортні операції відображено в Положенні КНР, розробленому з метою регулювання міжнародних морських транспортних операцій, захисту добросовісної конкуренції, підтримання порядку на міжнародному ринку морських перевезень, забезпечення законних прав та інтересів відповідних сторін, які беруть участь у міжнародних морських перевезеннях.

У Положенні КНР неодноразово згадується про добросовісну конкуренцію в міжнародних морських перевезеннях. Вказано, що доктрина добросовісної конкуренції в міжнародних морських комерційних перевезеннях і додаткових операціях, пов'язаних із міжнародними морськими перевезеннями, визначає, що операції повинні проводитись законно з дотриманням правил чесної конкуренції. Натомість норма щодо добросовісної конкуренції в морському перевезенні вантажу взагалі відсутня в КТМ України, проте в Законі України «Про захист економічної конкуренції» [7] та Законі України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [8] закріплено загальне положення щодо підтримання конкурентного середовища, а також зазначено, що держава повинна сприяти розвитку добросовісної конкуренції. Оскільки Україна є демократичною та морською державою, у КТМ України варто відобразити норму щодо добросовісної конкуренції в міжнародних морських перевезеннях, що стане підставою застосування її з боку як України, так і інших держав.

У Положенні КНР є нагадування про додаткові комерційні операції, закріплені в його ст. 2. Зазначено, що до-

даткові комерційні операції пов'язані з міжнародним морським перевезенням та застосовуються у сфері надання послуг міжнародного експедиторського агентства, міжнародного управління транспортними операціями, навантаження й розвантаження, зберігання та складування міжнародних перевезень і міжнародних морських вантажних станцій, послуг вантажних майданчиків тощо. Варто зазначити, що в Україні вказані операції здійснюються, проте в КТМ України вони не згадуються. Тому є необхідність закріплення в законодавстві України положення про додаткові комерційні операції та їх види.

Крім того, глава 2 Положення КНР присвячується саме міжнародним морським перевезенням і додатковим операціям, що з ним пов'язані.

Для надання послуг міжнародного перевезення повинні бути виконані такі умови:

- 1) наявність суден, придатних для проведення міжнародних морських перевезень, серед яких повинні бути судна, що належать КНР;
- 2) судна, які здійснюють роботу на підставі договору найму, повинні відповідати технічним стандартам, встановленим державою, для забезпечення безпеки морського руху;
- 3) наявність накладних, пасажирських квитків або інших перевізних документів;
- 4) наявність професійно кваліфікованих керівників, які відповідають вимогам, що встановлені Державною Радою.

В Україні відсутній такий загальний перелік необхідних умов для здійснення міжнародного перевезення. У законодавстві України взагалі відсутня норма, яка встановлювала б необхідність наявності українських суден для міжнародного перевезення. Однак у КТМ України окремо встановлено умови для перевезення вантажів і пасажирів. Тому є необхідність відобразити в КТМ України загальні умови здійснення міжнародних морських перевезень.

Що стосується додаткових операцій, то вони також відображені в Положенні КНР. Можна навести деякі з них.

Під час здійснення послуг міжнародного експедиторського агентства необхідне виконання таких умов:

а) наявність не менше двох керівників із досвідом роботи не менше 3 років у міжнародних морських комерційних операціях;

б) наявність постійного місця роботи та необхідного виробничого обладнання.

Для надання міжнародних послуг щодо управління судна повинні бути виконані такі умови:

а) наявність не менше двох керівників із досвідом роботи не менше 3 років у міжнародних морських комерційних перевезеннях;

б) наявність співробітників зі ступенем бакалавра та головного інженера відповідно до типу судна й торгових зон під їх управління;

в) наявність обладнання та пристосувань, необхідних для здійснення міжнародних послуг щодо управління судном.

Вказані додаткові операції не відображені в КТМ України та не класифіковані.

Варто також приділити увагу ст. 7 Положення КНР, у якій зазначено про можливість здійснення послуг без судна. Формальності для реєстрації накладної повинні бути виконані компетентним органом. Послуги без судна, зазначені в попередньому пункті, означають міжнародні морські перевезення, у яких загальні перевізники приймають поставки від вантажовідправника як перевізника, випускають власні коносаменти або інші товаросупровідні документи, здійснюють закупівлі через міжнародні послуги доставки вантажів морем за сплату фрахту товаровідправнику, а також беруть на себе функції перевізника.

Здійснювати послуги без судна підприємства як юридичні особи, що працюють на території Китаю, можуть на основі відповідності законам на терито-

рії Китаю. Вказана норма є досить цікавою для українського законодавства.

Особливу увагу в Положенні КНР необхідно приділити главі 4, яка стосується інвестиційної діяльності та експлуатації міжнародного морського транспорту.

У ст. 31 Положення КНР зазначено, що норми цієї глави застосовуються до інвестування та здійснення міжнародних перевезень підприємствами, допоміжної діяльності у сфері міжнародних морських перевезень на території КНР іноземними інвесторами, а за відсутності будь-яких положень у цьому розділі повинні застосовуватись відповідні положення інших глав.

Встановлено, що спільні китайсько-іноземні акції підприємств або договірні спільні підприємства можуть бути створені для надання послуг із міжнародної доставки, послуг міжнародних агентств, міжнародних послуг з управління судном, міжнародного морського вантажного складування та міжнародних вантажних перевезень станції морських контейнерів, послуг контейнерного майданчика. Засновником цілком може бути іноземне підприємство для здійснення міжнародних морських складських послуг.

Частка інвестицій, зроблених іноземними інвесторами в китайсько-іноземних фондах спільних підприємств, які надають міжнародні послуги з транспортування вантажів, або міжнародних агентств не повинна перевищувати 49%. Вказане положення варте уваги, оскільки таким чином встановлюється певна монополія держави на реалізацію владних функцій, а отже, здійснюється підтримка китайських підприємств. Для українських реалій варто також узяти за основу таку норму.

Іноземні компанії, які здійснюють міжнародні морські перевезення, та іноземні підприємства, що займаються допоміжною діяльністю, пов'язаною з міжнародними морськими перевезеннями, можуть створювати представництва на території КНР згідно із законом.

Представництва й заклади іноземних компаній, що здійснюють міжнародні морські перевезення, та іноземні підприємства, які здійснюють допоміжну діяльність, пов'язану з міжнародними морськими перевезеннями, не повинні займатись діяльністю з метою отримання прибутків.

В Україні правове регулювання інвестицій здійснюється відповідно до Закону України «Про інвестиційну діяльність» [9]. Проте в Україні окремим положенням не виділено інвестиційну діяльність у міжнародному морському перевезенні, тому доречно було б перейняти досвід щодо інвестицій, оскільки тим самим були б захищені як українські підприємці, так і особи, які інвестують у міжнародні морські перевезення.

Також у Положенні КНР знайшла відображення юридична відповідальність за порушення міжнародного морського перевезення. У главі 6 систематизовано види порушень та обсяг відповідальності за те чи інше порушення.

Україна підтримує дружні відносини з КНР. На сьогодні чинна Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Спеціального Адміністративного Району Гонконг Китайської Народної Республіки про морський транспорт, метою якої є розвиток дружніх відносин між сторонами. Вона спрямована на загальний розвиток комерційних та економічних відносин між сторонами та розвиток торговельного судноплавства між ними.

У ст. 5 зазначеної угоди передбачено, що кожна договірна сторона надаватиме суднам іншої договірної сторони режим найбільшого сприяння в усіх питаннях стосовно торговельного судноплавства. Тобто кожна з договірних сторін забезпечує суднам іншої договірної сторони таке ж ставлення, яке вона надає власним суднам, що виконують міжнародні перевезення, щодо вільного доступу до портів, надання місць біля причалів, а також повного використання портового обладнання, навантаження й розвантаження вантажів, пере-

валки, посадки та висадки пасажирів, сплати платежів і зборів, використання навігаційних послуг та здійснення інших звичайних комерційних операцій.

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Спеціального Адміністративного Району Гонконг Китайської Народної Республіки про морський транспорт стає частиною національного законодавства, створює надійний міжнародно-правовий механізм регулювання взаємовідносин у галузі морського транспорту й туризму та сприяє активізації й подальшому розвитку двосторонніх міждержавних зв'язків.

КНР є однією з наймогутніших держав світу. Питання міжнародного морського перевезення є досить актуальним для неї. Одним з основних актів, що регулюють цю сферу, є Положення КНР «Про міжнародний морський транспорт». У ньому відображені основоположні норми щодо здійснення міжнародного морського перевезення та додаткових транспортних операцій на міжнародному морському транспорті. Для України важливо відобразити в законодавстві чіткі й визначені норми щодо транспортних операцій на міжнародному морському транспорті. Тому сьогодні важливо перейняти досвід КНР і систематизувати законодавство, на основі Положення КНР прийняти свої акти, які регулюватимуть різні аспекти здійснення міжнародного морського перевезення.

Ключові слова: морський транспорт, транспортні операції, морське перевезення, конкуренція, інвестиційна діяльність, відповідальність.

Статтю присвячено питанню вдосконалення правового регулювання транспортних операцій на міжнародному морському транспорті України. У законодавстві Китайської Народної Республіки питанню міжнародного морського транспорту присвячено Положення «Про міжнародний морський транспорт», у якому відображені основоположні

ідеї здійснення транспортних операцій. У законодавстві України на сьогодні не визначено перелік додаткових операцій на транспорті, тому необхідним є дослідження згаданого документа Китайської Народної Республіки та перейняття досвіду цієї країни, а також відображення його основних ідей у законодавстві України. Наша держава підтримує дружні відносини з Китайською Народною Республікою та співпрацює в галузі морських перевезень.

Стаття посвячена вопросу совершенствования правового регулирования транспортных операций на международном морском транспорте Украины. В законодательстве Китайской Народной Республики вопросу международного морского транспорта посвящено Положение «О международном морском транспорте», в котором отражены основополагающие идеи осуществления транспортных операций. В законодательстве Украины на сегодня не определен перечень дополнительных операций на транспорте, поэтому необходимо исследование упомянутого документа Китайской Народной Республики и перенятие опыта этой страны, а также отражение его основных идей в законодательстве Украины. Наше государство поддерживает дружеские отношения с Китайской Народной Республикой и сотрудничает в сфере морских перевозок.

The article is devoted to the improvement of legal regulation of transport operations in the international maritime transport of Ukraine. The law of the China subject to international maritime transport dedicated to the Regulation "On the international maritime transport", which reflects the basic ideas of the transport

operations. The legislation of Ukraine for today is not a list of additional operations in transport, so you need to study the document referred to the China and taking over the experience of this country, as well as a reflection of his basic ideas in the legislation of Ukraine. Our government maintains friendly relations with China and is working in the field of maritime transport.

Література

1. Закон Китайської Народної Республіки «Про торговле мореплавання» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://chinalawinfo.ru/maritime_law/law_code_maritime.
2. Закон Китайської Народної Республіки «Про територіальне море та прилеглу зону» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.npc.gov.cn/wxzl/wxzl/2000-12/05/content_4562.htm.
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй із морського права 1982 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/lawsea.shtml.
4. Положення Китайської Народної Республіки «Про міжнародний морський транспорт» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.npc.gov.cn>.
5. Кодекс торговельного мореплавання України : Закон України від 23 травня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 47. – Ст. 349.
6. Про морські порти : Закон України від 17 травня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 7. – Ст. 403.
7. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.
8. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 7 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 36. – Ст. 164.
9. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18 вересня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.

Н. Аніщук,
 доктор юридичних наук, професор,
 завідувач кафедри історії держави та права
 Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЖІНОК В ІРАНІ ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ 1979 РОКУ Ї ДО СЬОГОДЕННЯ

В останні десятиріччя ХХ ст. важливого прогресу було досягнуто в установленні гендерної рівності. У багатьох країнах були прийняті закони, які передбачали рівні можливості для жінок і чоловіків та повагу до їхніх прав, а також створення національних механізмів забезпечення основних напрямів розвитку перспективи рівності статей у всіх сферах суспільного життя. Між тим сьогодні у світі ще є країни, переважно мусульманські, де права жінок знаходяться на надзвичайно низькому рівні й потребують подальшого вдосконалення в аспекті утвердження гендерної рівності. Серед таких країн – Ісламська Республіка Іран, у якій тільки в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. суспільство почало замислюватися над проблемою прав жінок. І можна сказати, що натеper у цій країні відбуваються позитивні зміни в бік покращення «жіночого питання».

Проблема «жіночого питання» в Ісламській Республіці Іран у вітчизняній науці залишається мало досліджуваною. Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що сьогодні українські вчені не приділяли уваги комплексному висвітленню «жіночого питання» в Ірані. Звичайно, окремі аспекти цієї проблеми досліджуються в рамках теоретичного аналізу прав жінок. Варто звернути увагу на праці О. Дашковської, Л. Кормич, Н. Оніщенко та ін.

Однак, на думку автора, вказані вчені зосереджували увагу здебільшого на розгляді проблеми прав жінок загалом у світі, не акцентуючи увагу на специфіці правового становища сучас-

них іранських жінок. У зв'язку з цим головною метою статті є дослідження правового становища жінок в Ірані після революції 1979 р. й до сьогодні. Для досягнення цієї мети автор вирішував такі завдання:

- аналіз основних етапів розвитку державності в Ісламській Республіці Іран;
- окреслення місця та ролі жіноцтва в Ірані;
- висвітлення основних напрямів розвитку сімейного права щодо іранських жінок;
- аналіз проблеми реалізації іранськими жінками професії юриста, зокрема адвоката;
- висвітлення діяльності видатної іранської жінки-адвоката, лауреата Нобелівської премії Ширін Ебеді;
- надання висновків щодо поставленої проблеми.

Іран (Персія) – одна з найдавніших держав світу. Перше державне утворення на території Ірану виникло на початку III тис. до н. е. Землі Ірану входили до складу держав Ахеменідів, Олександра Македонського, Селевкідів, Парфянського царства. У VII ст. територію Ірану завоювали араби, в XI ст. – турки-сельджуки, в XIII ст. – монголи. На початку ХХ ст. Персію перетворено на напівколонію Росії та Великобританії. Засади сучасної іранської державності закладено в процесі революції початку ХХ ст. У 1906 р. прийнято основний закон держави, згідно з яким запроваджено конституційно-монархічну форму державного правління.

Іранська революція, яка завершилася перемогою 11 лютого 1979 р., стала,

гендерної проблеми. Ураховуючи той факт, що меджліс – це «чоловічий» парламент, безперечно, можна стверджувати про початок зламу старих стереотипів у суспільстві щодо місця й ролі жінок в Ірані. Нова поправка до Цивільного кодексу також передбачає виплату жінкам аліментів і утримання на сплату житла та медичної допомоги. Законопроект вступить у силу після того, як ухвалить рада, що розглядає всі пропозиції парламенту [8].

До речі, Іран – це перша серед усіх мусульманських країн, де було проведено кодифікацію цивільного, сімейного та зобов'язального права на початку ХХ ст. [9].

Сьогодні в Ірані проведено реформу сімейного законодавства щодо встановлення мінімального шлюбного віку, з метою захисту прав жінок. Унаслідок цієї реформи помітно змінено мінімальний вік для укладення шлюбу для жінок і чоловіків. Відтепер дівчата можуть виходити заміж тільки з 13 років, а не з дев'яти, як це було раніше. Хлопці також повинні бути старшими. Відтепер мінімальний шлюбний вік для них – 15 років. Однак у виключних випадках іранці можуть укласти шлюб і в більш юному віці, але тільки з дозволу суду [10]. Між тим на практиці середній вік вступу у шлюб, за даними Центру статистики Ірану за 2007 р., становив для жінок 23,2 роки, для чоловіків – 26,2 років [11].

Останнім часом іранські жінки достатньо активно беруть участь у політичному та громадському житті. У парламенті країни є жінки-депутати, вони служать у поліції, в особливих військових частинах. У 2010 р. іранські жінки обіймали 3% міністерських посад і 5% парламентських місць [12].

Позитивним напрямом щодо розвитку прав жінок в Ірані стало те, що останнім часом представниці слабкої статі освоюють професію юриста, зокрема адвоката. Варто зазначити, що в країнах Близького Сходу чоловіки домінують у юридичній професії, зокрема в адвокатурі. Серед цих країн щодо

кількості жінок-юристів пальма першості належить Ірану. Так, у в 2010 р. в Ірані всього юристів – 69 080, серед них жінок – 20 865 (30%) [13].

Щодо розвитку «жіночої адвокатури» Іран увійшов в історію тим, що в цій країні жінка-адвокат уперше серед мусульманських країн стала лауреатом Нобелівської премії миру. Можна стверджувати, що найвідомішою жінкою-адвокатом серед мусульманок є Ебаді Ширін (Ebady Shurin) (народилася в 1947 р.) – іранська правозахисниця, юрист, лауреат Нобелівської премії миру 2003 р. «за внесок у розвиток демократії й боротьбу за права людини, особливо жінок і дітей в Ірані». Вищу юридичну освіту здобула в Тегеранському університеті. У 1971 р. захистила дисертацію. Вона увійшла в історію Ірану як перша жінка-суддя (1975–1979 рр.) в цій країні.

Після Ісламської революції 1979 р. була вимушена залишити цю посаду. Протягом більше ніж 10 років не могла працювати за юридичною спеціальністю. Варто нагадати, що тоді, коли в другій половині ХХ ст. більшість країн світу допустила жінок до участі в адвокатурі, в Ірані проводилася політика дискримінації щодо жінок. Так, Аятола Хомейні, правитель Ірану з 1979 р. до сер. 1980-х рр., скасував усі закони, які надавали жінкам хоча б якісь права, приговорив до смертної кари в загальній кількості 20 тис. жінок, які не дотримували чітких правил, що регламентували їхній одяг і поведінку.

У 1993 р. Ширін Ебаді вдалося, нарешті, отримати дозвіл на відкриття юридичної консультації. У 1990-і рр. отримала можливість викладати в Тегеранському університеті й працювала адвокатом. Активістка багатьох правозахисних організацій, зокрема руху за права біженців, дітей і жінок. Заснувала Асоціацію підтримки прав дитини в Ірані.

Ширін Ебаді – автор низки книг і статей, присвячених боротьбі за права людини. Багато її монографій, зокрема «Права дитини. Дослідження правових

аспектів прав дитини в Ірані» (The Rights of the Child. A study of Legal Aspects of Children's Rights in Iran) (1994 р.), «Права жінок» (The Rights of Women) (2002 р.), перекладено англійською мовою.

Ширін Ебаді виступає за захист прав жінок і дітей у мусульманському суспільстві. Є прихильницею реформованого ісламу, виступає за нове тлумачення ісламських законів, щоб вони не порушували базові демократичні права людини, такі як рівність перед законом, релігійна свобода, свобода слова.

Як адвокат Ширін Ебаді брала участь у багатьох гучних судових процесах в Ірані. Вона відстоювала інтереси підзахисних у гучних справах із політичним підтекстом. Захищала сім'ї письменників і громадських діячів, які стали жертвами серійних убивств у 1999–2000 рр. Неодноразово виступала проти правлячого режиму Ірану, ставала на захист студентів, зокрема брала активну участь у розслідуванні придушення студентських виступів у Тегеранському університеті в 1999 р., під час якого були вбиті та поранені. Унаслідок цього сама нерідко ставала ув'язненою іранських тюрем за сфабрикованим владою обвинуваченням.

Члени Нобелівського комітету підкреслили, що у своїй правозахисній діяльності Ширін Ебаді намагається керуватися ісламськими канонами. «Ебаді не бачить ніяких суперечностей між ісламом і основними правами людини», – сказав глава комітету Оле Данбольд Мьєес [14].

Звістка про присудження Ширін Ебаді Нобелівської премії миру (2003 р.) викликала в Ірані подвійну реакцію. За деякими повідомленнями, іранське суспільство широко підтримало це рішення, навіть у формі вуличних радощів. Водночас Президент Ірану Хатамі виступив із вельми стриманою заявою, сутність якої зводилася до того, що Нобелівська премія миру – здебільшого інструмент політичного тиску на ті чи інші країни [15].

У 2003 р. під час прес-конференції Ширін Ебаді заявила, що ця премія

належить усім мусульманкам світу. Присудження цієї правозахисної премії нобелівським комітетом – міст між ісламом і Заходом, її потрібно розцінювати як знак примирення між ісламом і західним світом. Закликавши інші народи поважати думки й розбіжності в поглядах з іншими, вона пояснила, що іслам співзвучний основам демократії і правам людини [16].

У 2009 р. в лауреатки Нобелівської премії миру, правозахисниці Ширін Ебаді, яка проживає в Лондоні, іранська влада конфіскувала медаль і диплом Нобелівської премії, яку вона отримала у 2003 р. за правозахисну діяльність. Конфіскація медалі – це перший подібний випадок за всі роки існування нагороди.

Сама Ширін Ебаді проживає в Лондоні, проте диплом і медаль зберігалися в Ірані в банківському сейфі, звідси й були вилучені іранською владою. Раніше в Ірані було заарештовано її чоловіка. У 2008 р. в іранському офісі Ебаді проводили виїмку документів. Банківські рахунки Ебаді та її чоловіка в Ірані заморожені, правозахисниця скаржиться на спроби конфіскувати її будинок.

Міністр зовнішніх справ Норвегії, де вручається Нобелівська премія миру, назвав тоді дії іранської влади «шокуючими», висловив «глибоку стурбованість» долею чоловіка правозахисниці. У Норвезькому Нобелівському комітеті назвали «нечуваною» й «непринятною» конфіскацію медалі [17].

Іранська влада заявила, що Ширін Ебаді не сплатила до скарбниці податок, еквівалентний 410 тис. доларів США (загальна сума грошової Нобелівської премії становить 1,3 млн. доларів США). Іранський дипломат підкреслив, що в цьому випадку мова іде не про конфіскацію, а про тимчасове накладення арешту на кошти у зв'язку з відмовою Ебаді сплатити податки. За його словами, «це цілком законна процедура, в тій же Норвегії та інших європейських країнах діє суворе податкове законодавство». Між тим юрист Ширін Ебаді пояснила, що подібні нагороди,

згідно із законодавством, податками не обкладаються [18; 19].

У грудні 2009 р. іранська влада повернула медаль і диплом лауреату Нобелівської премії миру з Ірану Ширін Ебаді. Речі були вилучені з банківської чарунки наприкінці листопада. «Медаль і диплом їй повернені, але ситуація навколо неї продовжує залишатися серйозною», – вказується в заяві глави урядів Швеції й Норвегії Карла Більдта і Йонаса Гар Стере [20].

Отже, вищенаведений приклад щодо найвідомішої жінки-адвоката Ширін Ебаді яскраво свідчить про те, що сьогодні в Ірані представницям «слабкої статі» дуже складно реалізовувати себе в адвокатурі.

Отже, проаналізувавши правове становище жінок в Ісламській Республіці Іран, можна зробити висновок, що в країнах ісламського фундаменталізму, класичним зразком яких є ця держава, доступ жінок до всіх сфер життєдіяльності залишається обмеженим. І хоча на початку ХХІ ст. в Ірані розпочався процес зламу старих стереотипів щодо місця та ролі жінок в ісламському світі, представницям жіночої статі потрібно докласти ще багато зусиль задля того, щоб їх і де-юре, і де-факто визнали в сім'ї, у бізнесі, державній діяльності й політиці.

Ключові слова: права жінок в Ірані, гендерна рівність в Ірані, «жіноче питання» в Ірані.

Стаття присвячена висвітленню проблеми правового становища жінок в Ірані після революції 1979 р. й до сьогоднішнього дня. Розглядаються гендерно-правові реформи Ірану щодо забезпечення рівноправ'я жінок і чоловіків. Аналізується проблема реалізації іранськими жінками професії юриста, зокрема адвоката.

Статья посвящена исследованию проблемы правового положения женщин в Иране после революции 1979 г. и до сегодняшнего дня. Рассматриваются гендерно-правовые реформы Ирана в сфере обеспечения равнопра-

вия женщин и мужчин. Анализируется проблема реализации иранскими женщинами профессии юриста, в частности адвоката.

The article is devoted to consideration of the problem of the legal status of women in Iran after the revolution in 1979 and to the present. Highlights of gender-Iranian legal reforms to ensure the equality of between men and women. The problem of the realization Iranian women the legal profession, including lawyers.

Література

1. Урядовий кур'єр. – 2005. – 5 берез.
2. Там само.
3. Там само.
4. Мураталиев Н. Положение женщин в Иране / Н. Мураталиев // *Время Востока [Электронный ресурс]*. – Режим доступа : www.easttime.ru/.../polozhenie-zhenshchin.
5. Урядовий кур'єр. – 2005. – 5 берез.
6. Голос України. – 2002. – 29 серп.
7. Мураталиев Н. Указ. работа.
8. Слово. – 2002. – 13 верес.
9. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинузи ; пер. с фр. В.А. Туманова. – М. : Международные отношения, 1996. – С. 325–326.
10. Черное море. – 2005. – 13 янв.
11. Мураталиев Н. Указ. работа.
12. Там само.
13. Michelson Ethan. Women in the Legal profession, 1970-2010: a study of the Global supply of Lawyers / Ethan Michelson [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://global-4-ivs-turing.opera-mini.net>.
14. Липкин М. Ширин Эбади / М. Липкин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.krugosvet.ru/enc/istoria/SHURIN-EBADY.html>.
15. Женщины-лауреаты Нобелевской премии мира // *Эхо Москвы*. – 2011. – 08 октября. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : echo.msk.ru/blog/.../818773-e.
16. Ширин Эбади на церемонии вручения Нобелевской премии мира... // *Центр-Азия*. – 2003. – 10 декабря. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.centrasia.ru/newsA.php?st.
17. Иран протестует: у Ширин Эбади не отняли Нобелевскую премию, а лишь временно «заморозили» // *Сайт NEWSru*.

- com. – 2009. – 27 ноября. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : newsru.com/arch/wold/27nov2009/ebadi.html.
18. Там само.
19. Иран протестует: у Ширин Эбади не отняли Нобелевскую премию, а лишь временно «заморозили» // Сайт NEWSru. com. – 2009. – 27 ноября. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : newsru.com/arch/wold/27nov2009/ebadi.html.
20. Иранские власти вернули диплом лауреату Нобелевской премии // Интернет-газета “VESTI.RU”. – 2009. – 10 декабря. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.vesti.ru/doc.html?id=330476.

ЗВ'ЯЗОК ЧАСІВ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

УДК 340.15(477)«8/11»:348.5

О. Громовий,

аспірант кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ РЕЛІГІЇ, МОРАЛІ ТА СІМ'Ї В ДжЕРЕЛАХ ЦЕРКОВНОГО ПРАВА КИЇВСЬКОЇ РУСИ

У процесі розбудови суверенної й незалежної Української держави історичне минуле, правова спадщина Українського народу відіграють важливу роль. Серед багатьох історико-правових явищ велике значення для юридичної науки має дослідження системи кримінальних злочинів і покарань загалом і злочинів проти моралі зокрема. Актуальність дослідження зумовлюється кількома причинами.

По-перше, наявні сьогодні дослідження недостатньо мірою відтворюють становлення й розвиток системи злочинів проти моралі в історії українського права. У наукових працях, як правило, ця проблема висвітлюється фрагментарно.

По-друге, у сучасній Українській державі відбуваються складні та неоднозначні процеси реформування системи кримінального права: прийняття нових нормативно-правових актів сприяє демократизації й гуманізації сфери права, його пристосуванню до вимог сьогодення, до реалій повсякденного життя з урахуванням тих чинників, які склались у сучасному світі. З огляду на важливі перетворення у вітчизняному праві значущим і актуальним є здійснення цього історико-правового дослідження.

Варто сказати, що чималий перелік досліджень присвячено питанням злочинів проти моралі та історії кримінального права загалом. Проте жоден із науковців до цього часу не мав на меті дослідити проблему законодавчої

регламентації цієї категорії злочинів у конкретні історичні періоди. Утім є дисертація Л.С. Кучанської «Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України» (2007 р.), у якій авторка присвячує один із підрозділів роботи історичним аспектам еволюції системи злочинів проти моралі в кримінальному праві України. Також у 2010 р. було захищено дисертаційну роботу М.В. Левчук «Церковний суд у Київській Русі (історико-правове дослідження)». Вона стосується основних напрямів діяльності церковних судів, які включали й розгляд злочинів проти релігії, моралі та сім'ї, що були закріплені в нормах церковних статутів.

Також питання історичного розвитку системи кримінального права України загалом і злочинів проти моралі зокрема були предметом досліджень багатьох учених, таких як О.В. Андрущенко, І.Д. Беляєв, М.Ю. Брайчевський, М.І. Колос, С.В. Кудін, Д.І. Любченко, О.В. Макаренко, А.С. Павлов, А.В. Попов, Н.В. Сухицька та ін.

Метою статті є виявлення історичних закономірностей становлення й побудови системи злочинів проти моралі за доби Київської Русі. Для досягнення поставленої мети були визначені такі завдання:

- установити, коли вперше у вітчизняному кримінальному праві були закріплені злочини проти моралі;
- виявити, які покарання встановлювались за скоєння цих злочинів у період Київської Русі;

– визначити, які органи мали право застосовувати ці покарання до осіб, котрі вчинили цю категорію злочинів.

З уведенням християнства в Київській Русі в 988 р. почався відчутний вплив канонічного соціального контролю, церква керувала суспільством не меншою, а нерідко більшою мірою, ніж державна влада й місцеве самоврядування. До цього часу язичницький вплив також був відчутний у цьому значенні. Певна річ, церковні устава та правила є виявом не правового, а релігійного соціального контролю. Але з урахуванням особливості тодішнього суспільства ця різниця видається автору цілком формальною, а вплив означеної практики на майбутнє право, кримінальне зокрема, стає очевидним згодом.

Такий взаємозв'язок держави й церкви протримався аж до кінця XIX ст., коли, нарешті, була скасована кримінальна відповідальність за порушення церковних настанов і церква могла карати своїх членів лише в спосіб, котрий їй був дозволений.

Церковний статут князя Ярослава Володимировича є відображенням спроб церкви позбутися пережитків язичництва в сімейно-шлюбній сфері відносин. Церква хотіла тримати у своїх руках усю повноту репресивних заходів щодо боротьби з порушеннями моралі, використовуючи в цих цілях підтримку світської влади. Тому низка злочинів, що каралися, наприклад, у Візантії тільки суто церковними покараннями (покаяння тощо), в Київській Русі підлягала світським кримінальним покаранням (грошові штрафи тощо).

Коло правовідносин, що охоронялись церквою, посягання на які вважались злочином і належало до юрисдикції церковного суду в Київській Русі, було детально окреслено в статутах Володимира і Ярослава. У першому із цих статутів міститься лише повний перелік злочинів, другий же має всі ознаки статуту про злочини й покарання, тобто складається зі статей, що містять як диспозитивну частину, так і

санкцію. Церковні статuti перших київських князів не є тотожними й навіть схожими в питаннях кримінально-правової охорони тих чи інших правовідносин. Злочини проти моральної чистоти в більшості були визначені Статутом Володимира [2, с. 245].

Варто відмітити, що в цей історичний період суто аморальні вчинки дуже часто ототожнювалися з діяннями, що суперечать певним церковним канонам або правилам сімейного співжиття. Тому, на нашу думку, було б логічним виділити в окрему категорію злочини проти релігії, моралі та сім'ї. Це зумовлюється також і схожістю санкцій, що накладалися за ці злочини в Київській Русі, і єдиною системою органів, що здійснювали судочинство у справах про ці злочини.

У період після запровадження християнства для його утвердження в Київській Русі на державному рівні була встановлена відповідальність за посягання на християнську віру й церкву. Саме тому в Статуті Володимира можна виділити групу цих злочинів – ідолопоклонство, чародійство, святотатство, ересь і розкол, богохульство, злочини проти церковних святинь.

Перше, з чим зіткнулась християнська церква в Київській Русі, – це прихильність до старої язичницької віри, що виражалось у здійсненні язичницьких обрядів і культів, як наслідок – зневажливе виконання християнської обрядовості. Тому церква і стала трактувати ідолопоклонство як злочин проти християнської церкви. Так, у Статуті Володимира вказується: «... или кто молиться под овином, или в рощени, (в роше) или у воды» [5, с. 261]. Тобто ідолопоклонство зводиться до релігійно-моральної поведінки віруючих, котра засуджується церквою як неправедна й така, що суперечить Богу не тому, що вони не вірять у Бога та відмовляються підкорятись його служителям, а тому, що поряд зі сповіданням християнства продовжують дотримуватись язичницької практики, яка суперечить ученню церкви.

Церква вела боротьбу не тільки з дотриманням язичницьких обрядів, а й з іншим морально-релігійним злочином – чаклунством або чародійством. Обидва вони однакові за давністю й відображають залишки старого язичества, боротьба з яким була найважливішою церковною метою. Тим більше, що язичеська обрядовість була тісно пов'язана з магічними, чаклунськими діями. Християнська церква, сприйнявши заповіді Ветхого Завіту, розглядала чаклунство як спілкування з дияволом, бісами й також включала його до переліку злочинів.

Чаклунство як злочин уперше було закріплене в руському праві в Статуті Володимира і Статуті Ярослава, де воно представлено низкою складів, таких як «відьство», «зілейництво», «потвори», «чародіяння», «волхвування», «наузи» (вузли).

Наступну групу злочинів проти моралі й віри становили посягання на порядок у церкві. До таких посягань включались деякі проступки, перелік яких уперше був закріплений Статутом Володимира, а саме:

– ушкодження могил і пограбування мертвих тіл – «мертвеца сволочать» (тобто пограбують);

– «кресть посекуть или на стенах режуть»: під першим, очевидно, розумілось порубка хрестів, поставлених при дорозі на підвищенні або на кладовищі над могилою; «на стенах режуть», можливо, означало осквернення стін церковних храмів;

– уведення тварин у церкву без необхідності: «скоть или псы или поткы без великы нуживведеть» має своєю основою правило 88 Трульського вселенського собору, яким заборонялось усередину храму входити з тваринами або вводити їх [9, с. 59].

До цієї групи злочинів можна зарахувати й заподіяння побоїв та образ з боку дітей своїм батькам. Світська влада в Київській Русі не втручалась у взаємини батьків і дітей, вони не були врегульованими правом, тому церква взяла під охорону й ці внутрішньосі-

мейні відносини, внаслідок цього були визначені права та обов'язки батьків стосовно своїх дітей і дітей щодо своїх батьків. Так, норми церковних статутів та інших пам'яток церковного права встановлювали відповідальність дітей за побиття своїх батьків: про це свідчить Статут Володимира, зараховуючи до церковного відання справи, якщо «сын отца бет или матерь, или дчи». На думку ієромонаха Ніколая (Ярушевича), ця стаття об'єднувала всі злочини дітей, спрямовані проти своїх батьків, тобто заподіяння дітьми ран і побоїв своїм батькам, різного роду насильницькі дії проти батьків не в поєднанні з побоями та злісну непокору батьківській владі. Цю норму повторює і Статут Ярослава: «Аже сын бет отца или матерь, да казнят его волос тельскою казнию, а Епископу в вине» [8, с. 219].

Діти також були захищені від свавілля своїх батьків. У Статуті Ярослава ця норма виглядає так: «Аже девка не всхошет за муж, а отец и мати силою дадут, а что створит над собою, отец и мати Епископу в вине, а историм платити; так же и отрок». Не допускався й насильницький постриг батьками дітей у монахи. Захисту підлягало й майно дітей від розтрати з боку батьків.

Християнська церква в Київській Русі виступала не лише як звичайна суспільна організація, їй довелось на початкових етапах свого існування в новій державі боротись за моральне очищення суспільства від пережитків язичницьких звичаїв і традицій. Тому серед досліджуваної категорії злочинів можна виділити злочини проти моральності й порушення норм моральної чистоти, що належать до юрисдикції церковної влади за статутами Володимира та Ярослава. До таких можна зарахувати справи про подружню зраду, блуд і неприродні статеві стосунки – скотолозтво.

Блуд, згідно із церковними законодавством Східної християнської церкви, розумівся як злочинний зв'язок між незаміжніми жінками та неодруженими чоловіками. Характерною осо-

близькістю цього «гріха», що відрізняло його від зради, було те, що він здійснюється особами, які знаходяться поза шлюбними узами, тобто неодруженими. Розмежування подружньої зради і блуду детально описано в правилах святих отців.

Подружня зрада («прелюбодіяння»), за церковними правилами, є злочинним зв'язком із чужою дружиною чи чоловіком, але під нею часто розумілись і деякі незаконні шлюби, особливо новий шлюб, укладений до розірвання попереднього. Статут Володимира, говорячи про блуд і зраду, не розділяє їх, зараховуючи до компетенції церковного суду «смільное заставаніє». Трактують терміна «смільное» не є однозначним серед дослідників. Є.Є. Голубинський виводив поняття «смільное» від слова «міло» – придане, і визначав це як спори про придане, а «заставаніє» – викриття дружини з перелюбом [6, с. 26]. О.С. Павлов під «смільним» розумів придане, а «заставаніє» від «застав» – заклад, звідси цей вираз розумівся ним як шлюбний зговор із призначенням неустойки [9, с. 201]. Натомість найбільш імовірним поясненням цього терміна є розуміння під «смільним заставанієм» позашлюбного зв'язку чоловіка та жінки.

У Статуті Ярослава також є статті про блуд і зраду. Церковному суду, згідно зі статутом, були підсудні справи про блуд «дівки» загалом, блуд із чорницею, блуд православного з «бесерменкою або жидовкою» або «жидовина, бесерменина чи іноязичника» з руською жінкою.

Ще одним злочином, що посягав на основи моральної чистоти, було сколозтво. У Статуті Володимира воно визначається словами: «... или кого застанут с четвертоножию», Статут Ярослава визначає: «... а ще кто с животиною блуд сотворит».

За вчинення цієї категорії злочинів норми церковного права Київської Русі передбачали різноманітну систему покарань. Сутність церковних покарань, за визначенням О.С. Павлова, виявля-

ється в тому, що порушник церковних канонів позбавляється всіх або тільки деяких прав і благ, що знаходяться у виключному віданні церкви. Звідси й загальна назва цих церковних покарань – відлучення, excommunicatio [9, с. 196]. Особливість покарань, які призначались духовними судами, полягала в тому, що головною їх метою було не відплата чи помста й навіть не досягнення суспільно корисних цілей сутності покарання, що повинно було стримувати інших осіб від учинення злочинів, тобто виконувати мету загального попередження, а в тому, що покарання розумілось як засіб «лікування хворобливих станів душ самих грішників». Саме так церковне покаяння визначається в канонах – лікування або «врачування».

Грошові стягнення. Статут Володимира зовсім оминає увагою сферу призначення покарання за перераховані морально-релігійні злочини та правопорушення. Наступний Статут Ярослава вже окреслює самі покарання, надаючи перевагу системі грошових стягнень. Необхідно також підкреслити, що ці штрафи не мають ще значення дійсного самостійного покарання за неправомірне діяння й не вважаються повним відшкодуванням заподіяної шкоди; більш імовірно, що такі грошові стягнення встановлюються як звичайне судове мито, оскільки дуже часто вони поєднуються з іншими видами покарань.

Відлучення від церковного спілкування – це форма церковного покарання, у результаті якого член церкви тимчасово виключається із церковного суспільства й позбавляється деяких прав, привілеїв, духовних благ. Анафема – найсуворіша санкція церковного права, що застосовується за порушення принципів та основоположних церковних догматів і полягає у вигнанні покараної особи з християнської громади, включаючи заборону навіть входити до приміщення церкви.

У православній церкві відлучення практикувалось доволі широко, за-

Література

1. Андрусяк Т. Олександр Лотоцький і розвиток науки українського церковного права / Т. Андрусяк // *Історія релігій в Україні* : зб. наук. праць. – К. – Львів, 1995. – Т. 1. – 1995. – С. 38–41.
2. Беляєв И.Д. Памятники русского церковного законодательства / И.Д. Беляєв // *Православный Собеседник*. – Казань, 1863. – Т. 2. – 1863. – С. 245–269.
3. Бенешевич В.Н. Сборник памятников по истории церковного права, преимущественно русской церкви до эпохи Петра Великого / В.Н. Бенешевич ; сост.: В.Н. Бенешевич. – Вып. 1–2. – Петроград : Тип. АО тип. дела, 1915. – 386 с.
4. Брайчевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі / М.Ю. Брайчевський ; АН УРСР, Інститут археології. – К. : Наукова думка, 1988. – 259 с.
5. Сухов А.Д. Введение христианства на Руси / А.Д. Сухов. – М., 1987. – 302 с.
6. Голубинский Е.Е. Обращение всей Руси в христианство Владимиром и совершенное утверждение в ней христианской веры при его преемниках / Е.Е. Голубинский // *Журнал м-ва нар. просв.* – М., 1877. – Т. 190. – № 3. – Отд. 2. – С. 100–163; Т. 191. – № 5. – Отд. 2. – С. 26–47.
7. Древнерусские письменные источники X–XIII вв. / под ред. Я.Н. Шапова. – М., 1991. – 80 с.
8. Остроумов М.А. Очерк православного церковного права / М.А. Остроумов. – Х., 1893. – Ч. 1 : Введение в православное церковное право. – 1893. – 676 с.
9. Павлов А.С. Источники церковного права / А.С. Павлов // *Богословский вестник*. – Сергиев Посад, 1899. – Кн. 3. – 1899. – С. 386–433, 538–584.
10. Попов А.В. Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву / А.В. Попов. – Казань : Типо-лит. Имп. ун-та, 1904. – 531 с.
11. Российское законодательство X–XX вв. / под. общ. ред. О.И. Чистякова. – М. : Юридическая литература, 1984. – Т. 1 : Законодательство Древней Руси. – 1984. – 430 с.
12. Самоквасов Д.Я. Древнее русское право : [лекции 1902/3 академического года] / Д.Я. Самоквасов. – М. : Унив. тип., 1903. – 444 с.
13. Сергеевич В.И. Лекции и исследования по истории русского права / В.И. Сергеевич. – М., 2004. – 488 с.
14. Скрипнюк О.В. Місце і значення церковного права у формуванні правової системи Київської Русі / О.В. Скрипнюк // *Наукові записки* : зб. наук. праць. – Вип. 1. – Острог, 2000. – С. 20–44.

УДК 340.15(477)«1692»:341.241.2

Н. Єфремова,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

УКРАЇНО-КРИМСЬКА УГОДА 1692 РОКУ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Звертаючись до історіографії питання, доцільно зазначити, що в ретроспективному аспекті вивченням державотворчих процесів Мазепинської доби почали займатись ще в Російській імперії. Серед дослідників, які вивчали зазначений період, можна згадати С. Величка, М. Грушевського, Д. Дорошенка, Яворницького та багатьох інших. Разом із тим у працях згаданих діячів не знайшло належного висвітлення питання характеристики україно-кримських відносин наприкінці XVII ст. У XX ст. цю прогалину намагався заповнити видатний український учений Олександр Оглоблін (1899–1992 рр.). Його дослідження спиралися на фонди московських, київських та інших архівів СРСР та інших країн [1].

Професор О. Оглоблін одним із перших увів у науковий обіг історико-правової науки договір Петра Іваненка з Кримом і здійснив низку важливих розвідок україно-кримських стосунків в умовах пошуків в Україні-Гетьманщині оптимального для неї варіанта політичного протекторату. Отже, праці вченого «Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом (1927 р.)», «Мазепа і повстання Петрика Іваненка» (1929 р.), «Ескізи з історії повстання Петрика» (1929 р.), «Нові матеріали щодо повстання Петра Іваненка (Петрика)» (1948 р.) стали важливим внеском до вивчення проблем українського державотворення. Однак останнім часом до питання україно-кримських стосунків кінця XVII ст. звертаються лише поодинокі дослідники, надаючи перевагу вивченню україно-європейського напрямку.

На нашу думку, україно-кримський та україно-турецький вектор розвитку міждержавних стосунків сьогодні є важливим питанням в історико-правовій науці й потребує більшої уваги особливо в контексті вивчення процесів українського державотворення та історичних основ конституціоналізму.

Отже, метою статті є системний аналіз причин укладення й самої угоди Івана Петрика з Кримом 1692 р. як альтернативного вектора розвитку української державності в умовах важкого пошуку українською елітою оптимального політичного проекту збереження української автономії та його правового закріплення.

Як відомо, основними складовими історичних основ конституціоналізму є передумови, витоки, основні етапи, тенденції, напрями й форми, результати й досягнення становлення та розвитку українського конституціоналізму. Ідеологічні основи конституціоналізму становить система правових ідей, поглядів, понять, теорій, заснованих на певних наукових і політичних знаннях та уявленнях, яка має на меті вплив на формування й розвиток правової, політичної та моральної культури.

Витоки українського конституціоналізму потрібно шукати в історії розвитку конституційно-правових доктрин, які з'являлись на українських землях у XVI – першій половині XVIII ст., а також в історії боротьби української еліти за свої права. Процеси виникнення та подальшої трансформації цих доктрин, як і доля української державності, ніколи не були простими. Головна проблема

тут пов'язана з тим, що українські землі тривалий час знаходились під владою різних держав. У свою чергу, це впливало на процес формування політико-правових поглядів українців і їхню політичну боротьбу.

Звертаючись до вивчення особливостей відродження української державності в середині XVII ст., доцільно нагадати, що однією з причин активізації пошуків нової державної моделі в Україні стала Визвольна війна 1648–1657 рр. та подальша боротьба українського народу за свою права.

Богдан Хмельницький, порвавши зв'язки з Річчю Посполитою, уклав у 1654 р. угоду з московським царем Олексієм Михайловичем Романовим, яка не виправдала очікувань гетьмана. Відносини між Московською державою та Україною почали розвиватись непросто. Окремі рішення московського царя мали відверто зрадницький характер щодо України. Отже, оцінюючи наслідки російсько-польської політики 1655–1656 рр. у сукупності із загостренням внутрішніх конфліктів в Україні-Гетьманщині, Б. Хмельницький був змушений шукати нових союзників. Зраджений царем, він обрав політику зближення зі шведським королем.

Варто зазначити, що в історико-правовій науці існує припущення, що приблизно в той самий час гетьман продовжував розвивати ідею перетворення України-Гетьманщини на Велике князівство Руське [2, с. 96]. Воно ґрунтується на тому факті, що під кінець життя Б. Хмельницький висловлював думки про те, що Україна повинна стати незалежним князівством, яке б складалось із двох воєводств – Київського та Чернігівського, з урядуванням на зразок Литовського, але з гетьманом на чолі. При цьому гетьманська влада передбачалась ним спадковою.

Після смерті гетьмана ідея пошуку нового союзника активно розвивалась, часто змінюючи свій напрям. Частина членів генеральної козацької старшини стояла на автономістських позиціях, бажаючи мати справу з «керованим» поль-

ським королем, аніж із московським царем із його необмеженою владою. Дехто з українських політиків у той час почав схилитися до ідеї федеративного зв'язку з Польщею, в якому Україна мала б повну внутрішню самостійність [3, с. 84]. Провідниками цієї ідеї стали Іван Виговський, Юрій Немирич і Павло Тетеря.

Але одночасно з такими поглядами з'явилась ідея, вироблена українськими протестантами-аріанами, про доцільність створення українською шляхтою «Руського князівства», чи «Великого князівства Руського» поза межами литовсько-польської держави. Так, наприклад, добре відомим є політичний проект І. Мазепи, П. Орлика та ін. представників козацької старшини щодо укладення україно-шведської угоди про протекторат. Але, як показала практика, цей напрям був не єдиним.

Досліджуючи український ранньомодерний конституціоналізм, потрібно зазначити, що це явище можна вважати складовою частиною більш широкого процесу модернізації, ознаки якого спостерігались у межах Європи в період пізнього Середньовіччя. Прийнято вважати, що модернізаційні зміни на українських землях виявилися з кінця XVI ст. в поступовій економічній інтеграції до капіталістичного господарства та в інтелектуальному пробудженні до й після Берестейської унії 1596 р. Однак процес модернізації на сході Європи гальмувався через низку суттєвих обставин, таких як повільна централізація держави, слабка урбанізація, домінування в політичному житті інституту нобілітету тощо [4, с. 5–34]. У Речі Посполитій цими факторами було зумовлене скоріше інтенсивне формування станів, ніж розвиток централізованої держави. Такі тенденції проявились і в Україні-Гетьманщині, де новостворена еліта – козацька старшина – почала домінувати над процесом оформлення державних інституцій.

В українських політичних проектах із середини XVII ст. чітко простежуються спроби затвердити на правовому рівні статус української еліти й української

держави. Через реалії політичного та економічного стану України-Гетьманщини другої половини XVII ст. центральне місце в політиці українських урядів відводилось ідеї протекторату. Такий статус захищав би Україну-Гетьманщину на політичній арені Центральної й Східної Європи, в обмін на що еліта мала виконувати низку зобов'язань перед лордом-протектором.

На жаль, вирішенню політичної кризи в Україні-Гетьманщині не сприяла й зовнішньополітична ситуація. Наприкінці XVII ст. великі держави Центрально-Східної Європи, а саме: Шведське королівство, Московська держава, Річ Посполита та Османська імперія – прагнули кардинально змінити співвідношення сил на свою користь. Поміж такими сильними країнами роль таких автономних державних утворень, як Україна, Молдавія, Лівонія й навіть Кримське ханство, на перший погляд була незначною. Однак саме за владу над такими автономіями змагалися названі держави. Ця боротьба розгорталась на фоні політичної кризи в центральній Європі, що відобразилась у боротьбі між шляхетсько-республіканськими й абсолютистсько-монархічними політичними силами та ідеями. У цьому протистоянні зусилля прихильників конституціоналізму стали альтернативним, але малопомітним варіантом [5, с. 300].

Гетьманщина в час цієї кризи була важливим об'єктом політичних змагань своїх сусідів. Її еліта намагалась виробити власний державницький проект, не маючи, на жаль, єдиного погляду на це питання. За таких обставин ідея визволення України від усякого чужого панування ставала все більше популярною. Сприятливі умови для об'єднання Правобережжя та Лівобережжя в єдину гетьманську державу з'явилися за часи правління І. Мазепи, який був прихильником сильної гетьманської влади без суттєвих обмежень. Це можна побачити на прикладі ставлення гетьмана до козацької опозиції, яка намагалась захистити свої інтереси.

Також доцільно зазначити, що невдача кримських походів лише загострювала напруженість ситуації в Гетьманщині. Отже, війна проти Туреччини і Криму неминуче сприяла б активізації опозиції проти інтересів Московської держави та гетьмана І. Мазепи. Оформлення українського нобілітету, зміцнення політичних та економічних прав старшинської аристократії вимагали від гетьмана більш гнучкої політики, але економічне становище рядового козацтва, українського купецтва й селянства стрімко погіршувалось.

Коломацький заколот 1687 р. не розв'язав цієї ситуації, отже, антигетьманська старшинська боротьба на чолі з Самойловичами та їхніми прихильниками, з одного боку, і зубожіння більшості українського населення – з іншого, тільки посилювались. Скориставшись посиленням опозиційних настроїв у Гетьманщині, опозиція І. Мазепи провадила зносини з Кримом, одночасно інтригуючи проти гетьмана як у Москві, так і в Україні. Велике значення в цих суперечках мали зовнішньополітичні події, а саме війна з Туреччиною та Кримом.

За таких обставин з'явилась ідея про зміну Гетьманщиною протекторату з московського на кримський. Професор О. Оглоблін уважав, що ця ідея виникла в осередку козацької старшини Полтавського полку, але точної інформації із цього питання ще не знайдено. Достовірно відомо, що 18 травня 1692 р. Петро Іванович Іваненко (Петрик) звернувся до Війська Запорізького з промовою із закликом про «одобраня от московское власти милое отчизни своею Украины» [6, с. 184].

Петро Іванович Іваненко був родом із Полтавського полку. Він мав гарну освіту, служив у Генеральній військовій канцелярії та був добре обізнаний з історією й тогочасним станом України та політикою українського уряду [6, с. 183]. Імовірно, він уважав, що союз із Кримом був би важливою гарантією державної самостійності України-Гетьманщини, тому прагнув скласти угоду з Кримським ханством, щоб за

його допомогою визволити Україну з-під московської влади та запобігти польській загрози.

Двостороння угода (трактат) із Кримом була укладена 26 травня 1692 року [7] від імені «Княжства Киевского и Черниговского со [всем] Войскомъ Запорожскимъ і народом Малоросійскимъ» на засадах рівності й обопільності зобов'язань. Про угоду ми можемо знайти згадку й у Літописі С. Величка [8, с. 393].

Трактат складається з короткого вступу й 16 пунктів. Низка пунктів присвячена політичним взаєминам обох держав, якими передбачалось створення оборонного союзу. Кримська держава зобов'язувалась захищати Україну «от поляковъ и от Москвы и от [всех неприятелей] оборонять [всегда]». Зі свого боку, «княжество Малоросійское» мусило захищати Кримську державу. Ця допомога передбачалась без нагороди, окрім походів узимку. Усі непорозуміння між Україною й Кримом мали поладжуватися дружнім шляхом.

Застережено було обопільне вирішення й відшкодування претензій мешканців обох держав (п. VIII). Був установлений порядок дипломатичних зносин (через послів і гінців) (п. п. XIII, XV). Певну увагу було приділено економічним взаєминам обох держав, проголошено обопільне право вільного торгу на загальних підставах.

Отже, підтримуючи ідею оформлення державної території України у вигляді князівства «Малоросійського», Петрик фактично змінив політико-географічний вектор у виборі протекторату з Московського на Кримсько-турецький. Питання про те, чи відповідав цей документ національно-державним інтересам України та всього українського народу, залишається дискусійним. Але влітку 1692 р. Запоріжжя приєдналося до угоди Петрика з Кримом і незабаром з'ясувалося, що Січ відмовляється надати Петрику військову допомогу. Однак, на відміну від знатних товаришів, рядове запорозьке козацтво переважно підтримувало Петрика. Частково це поясню-

валось змістом політичної програми Петрика. Він закликав «різати українську шляхту, що трималася царя», забирати в неї майно на користь бідних козаків [6, с. 188].

Невдача першого ж походу Петрика вирішила долю всієї справи. Народні маси, які побачили, чого варта татарська «допомога», швидко відступилися від повстанців. Однак цінність цього проекту полягає в тому, що в ньому на 18 років раніше за «Бендерські конституції» П. Орлика в Україні знов відстоювали ідею створення незалежної держави, випробовуючи на практиці «право народу на опір тирану». Тому, аналізуючи політико-правові напрацювання в осередку української козацької еліти зазначеного періоду, варто відзначити, що європейські вчення «тираноборців» і споріднені з ним концепції природного права, уявлення про договірний характер походження держави, корисність обмеження абсолютної влади правителя були не просто відомими в інтелектуальному середовищі України-Гетьманщини. Їх використовували у внутрішній і зовнішній політичній боротьбі української еліти, що, у свою чергу, сприяло накопиченню її державотворчого досвіду.

На увагу заслуговує й той факт, що на рубежі XVII–XVIII ст. у центральній-європейському регіоні було написано проекти суспільно-політичних устроїв і відносин із новими протекторами у Лівонії (1699 р.) та в Угорщині (1707 р.). Обидва документи базувалися на ідеях “*pacta conventa*” [9, р. 30].

Подібні ідеї та уявлення про суспільно-політичне життя свідчили про поступове підвищення рівня правової думки до рівня створення основного закону як компромісного варіанта між українською елітою та гетьманом і між українським народом і державою. Отже, низка політико-правових проектів, що з'явилися в Україні-Гетьманщині в другій половині XVII ст. – на початку XVIII ст., засвідчили гостру боротьбу в українському суспільстві проти політики абсолютизму.

Загалом же в гострих протистояннях між шляхетсько-республіканськими й

абсолютистсько-монархічними політичними силами та ідеями в Центральній Європі кінця XVII ст. – початку XVIII ст. посилювалася нова політична сила, яка базувалася на ідеях конституціоналізму. Позначилася вона й в Україні-Гетьманщині, де зміни в інтелектуальному житті українського суспільства та збіг обставин у 1709–1710 рр. призвели до того, що на східній периферії Європейської цивілізації з'явився такий документ, як Пакти й конституції законів та вольностей війська Запорозького, затверджені в 1710 р. в Бендерах, який став перехідним від традиційних «пактів-домовленостей» між монархом і станами (першою елітою) до конституцій нового часу.

*Додаток
Договір Петра Іваненка (Петрика)
з Кримом 1692 р.*

Понеже по воли і милости [Господа Бога всемогущего], в [Троице Святой] хвалимаго, съ [ясне] велможнымъ ханомъ его милостию і [всем] Государствомъ Крымскимъ [Выделенное] Княжество Киевское и Черньниговское і [все] Войско Запорожское Городовое пришло до такого миру и [вечного братства, котораго от [давних лет] жители малоросійскіе желали, того ради тотъ [вечной святом] покой на таких утвержденныхъ есть статьяхъ, которые ниже изображены суть.

Княжество Киевское и Черниговское со [всем] Войскомъ Запорожскимъ і народом Малоросійскимъ [имеет] быть [выделено] при всяких своихъ волностяхъ.

II

Ясне велможный ханъ его [милость и Государство] Крымское со [всеми] ордами Крымскими и [Белгородскими] и со [всем] Великимъ і Малым Нагаемъ [имеет Княжество] Киевское и Черниговское і [все] Войско Запорожское Городовое и весь Малоросійски народъ от поляковъ и от Москвы ч от [всех неприятелей] оборонять [всегда]; такъ же Войско Запорожское Городовое и [всего] Малоросійскаго Княжества силами Государство

Крымское, [Белгород со всеми принадлежностями] от поляковъ и от Москвы и от [всех неприятелей всегда имеет] и повинны будутъ оборонять один другихъ имянно орды с Войскомъ Запорожскимъ от [всех неприятелей] боронитися и [воплечь] стоять вечными времяны повинны будутъ; а за то ни Государство Крымское Войску Запорожскому, ни Войско Запорожское ордамъ никакой платы чинить [не имеют], но естли в данные [места], а зимняго времяни прилучитца войскамъ крымскимъ итить на оборону от какова неприятеля Княжеству Малоросійскому или малоросійское войско поидутъ на оборону [Государства] Крымскаго, и [тем] войскамъ и лошедямъ повиненъ быть харчъ и опочивъ пристойной і [надлежащий].

III

[Ныне] на первой часъ для отобранія от московской власти Малоросійской Украины [ясно] велможный ханъ его милость и [все Государство Крымское имеет] дать Запорожскому Войску снадобье Орды.

IV

Когда дасть [Господь Бег всемогущий] Войску Запорожскому испод ига московскаго выбитца, тогда [имеют] быти два полка Ахтырской и Сумской со [всеми принадлежностями] своими под владешемъ Государства Малоросійскаго оставать, а Ханковской и Рыбинской два полка со [всеми принадлежностями] переведены на Чигиринъскую Днепра сторону, а [места оные и сѣла имеют] быть пусты; такъ же в слободахъ и на иных [местах не имеют] татары брать в неволю малоросійской породы, а естли взято, то чтобъ возвратить.

V

Чигиринская сторона со [всеми] городами [имет] быть под [владением] Княжства Малоросійскаго і Войска Запорожскаго, пока Хмельницкой завоевалъ с ордами от поляковъ.

VI

Войску Запорожскому и Городовому и [всему] народу Малоросійскому Княжства [Выделенного] Киевскаго и Черниговскаго

чтобъ было волно добыватца на рыбной і на звериной [ловле] и на соли [безо] всякой дачи в [Днепре] реке вверху и внизу и во [всех реках] и речкахъ по обоимъ сторонамъ Днепра [лежащим], а на [тех] дабычахъ за ведомом Войска Запорожскаго и Государства Крымскаго і за листами [обращатся] будутъ люди на какихъ ні есть [местах].

VIII

Княжству [Выделенному] Киевско-му и Черниговскому и всему Войску Запорожскому и Городовому и [всему] народу Малоросійскому, по обоимъ сторонамъ Днепра живущимъ і жить [имеющим], чтобъ орды Крымшѣ и [Белогородские] и вся мусулманская [вера], конная і пешая, ни воинскимъ, ни татарькеимъ образомъ, ни злымъ замысломъ, ни на [поле], ни убытка, также і от Княжства Малоросійскаго и ото [всего] Войска Запорожскаго и Городового Государству Крымскому, [Белому] городу, Ачакову и Казы Керменскимъ городкамъ і всей [вере] мусулманской, со всеми [принадлежностями], также на [поле и на воде, пешим] и конна войскимъ образомъ и никакимъ злымъ умысломъ никакова нималова убытку не [будет], а естли бы с стороны Княжства Малоросійскаго Государству Крымскому і [всей] мусулманской, или от Государства Крымскаго [стороне] Малоросійской [имело] быть, хотя на [поле], хотя на [воде], хотя тайно, хотя явнымъ образомъ какая препона і обида, и ізобижинимъ [людьми за свидетелством] пристоинимъ, по [святому праву імеет] быть с обоихъ сторонъ с нагородою убытковъ чинена [святая] управа.

Купцомъ Княжства Малоросійскаго, которые похотятъ за торговыми промыслами ходить в Крымъ или в [Белогородчину], и в которые ни есть государства Крымскаго города, чтобъ не было никакой обиды, а какая повинность по уставу той стороны от купцовъ [берѣтся] в той земли, то [имеет] братца і от малоросійскихъ купцов; также естли и Крымскаго Государства торговые люди придуть а Малоросійское Княжество в торговыхъ [промыслах] своихъ, то по

праву і уставу что [імеет] братца от своихъ купцовъ. то возметца и от чужеземскихъ; а шлях с обомъ сторонъ купцомъ рускимъ [имеет] быть в [Переволочень] на Казыкермень, а крымскимъ на Перевыолочну, а [инде где].

X

В какихъ ни есть надобьяхъ прошенія Войска Запорожскаго къ [ясно] велможному хану его милости і [всему] Государству Крымскому [будет донесено], чтобъ было принято і удоволствовано.

XI

Княжеству Малоросійскому і [всему] Войску Запорожскому какъ дасть [Господь Бог] волное [государство], чтобъ права [себе] природное и порядокъ., которой полюбитца, учинить волно.

XII

На [Самаре реке] городовъ никакихъ и деревень, ни строенія никакова, [кромѣ] монастыря самого законниковъ русскихъ, которые и прежь сего в томъ лесу жили, оставатца [имеет в целости], а [кромѣ] того монастыря, никакова города и строенія не будетъ.

XIII

На воли Княжства Малоросійскаго Киевскаго і Черниговскаго і [всего] Войска Запорожскаго, естли [ясно] велможный ханъ его милость і все Государство Крымское похочетъ [иметь] своего резидента, а Княжства Малоросійскаго будетъ резидентъ в Крыму, и темъ резидентомъ равна будетъ честь, нашемъ в Крыму, а крымскому на Русіи.

XIV

Естли [ясно] велможный ханъ его милость і [все] Государство Крымское похочетъ в какихъ надобьяхъ посылать своего знатнаго [человека] в Княжество жъ Малоросійское, или Малоросійское Княжество в какихъ надобьяхъ своего посла в Крымъ, то на подводах ли ездить [будет] или [нет], на воли обоихъ сторон, а честь [тем] посламъ чинится [имеет] равна.

XV

В малыхъ надобьяхъ листы переносены будутъ чрезъ гонца или чрезъ почтаря, которые повинны быть с стороны Государства Крымскаго в Казыкермене,

а с стороны [Государства] Малоросійскаго в Переволожне.

XVI

Естли дасть [Господь Бог] после войны с Москвою или с Польшею чинить покой, и то чтобъ [делалось] вопче Государства Крымскаго і Малоросійскаго Княжства по совету с пожиткомъ общаго добра обоихъ сторонъ Государства Крымскаго и [Государства] Малоросійскаго народа.

І на техъ статьяхъ, которые выше должны, я Кемень мурза, ей Казыкерменской на [роте], от меня данной, і на [святом] евангеліи чиню мою [Господу Богу] Единому и [всем святым] присягу, что ни одна статья ни в малой [вещи] вечными времяны не [имеет] быти нарушена, ей ей такъ [мне Господи Боже] помози, а естли бы [тех статей] не держали и в [алешей] вещи нарушили, то [Господь Бог] на дшех и на [теле] і на [замыслах] накажетъ.

Внизу печать татарская, и в той печати написано имя ево Кеманово.

Подано за: Студії з Криму. I–IX / редактор А. Кримський. – К., 1930. – С. 60–63.

Ключові слова: Україно-Кримська угода 1692 р., князівство Малоросійське та його політико-правовий статус, зміна протекторату, державний суверенітет, історичні основи конституціоналізму.

Статтю присвячено характеристиці маловідомого в історико-правовій науці документа – Україно-Кримської угоди 1692 р. – в контексті вивчення історії українського державотворення і гносеологічних витоків українського конституціоналізму.

Статья посвящена характеристике малоизвестного в историко-правовой науке документа – Украинско-Крымского договора 1692 г. – в контексте изучения украинского государственного строительства и

гносеологических истоков украинского конституционализма.

The article is devoted to the little-known document in the historical and legal science – Ukrainian-Crimean agreement of 1692 in the context of the study of the formation of the Ukrainian state and gnociological origins of Ukrainian constitutionalism.

Література

1. Винар Л. Видатний дослідник Мазепинської доби / Л. Винар, А. Атаманенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : Izbornik.litopys.org.ua/coss3/ohl03.htm.

2. Шевчук В. Козацька Держава / В. Шевчук. – К. : АБРИС, 1995. – 392 с.

3. Українське державотворення. Невитребуваний потенціал : [словник-довідник] / [О. Мироненко, Ю. Римаренко, І. Усенко, В. Чехович] ; за ред. О. Мироненка. – К. : Либідь, 1997. – 559 с.

4. Gawlas S. Polska Kazimiera Wieliego a inne monarchie Europy Srodkowej – mozliwosci I granice modernizacji wladzy / S. Gawlas // *Modernizacja struktur wladzy w warunkach opyznienia. Europa Srodkowa i Wschodnia na przelomie sredniowiecza i czasyw nowozytnych*, red. H. Dugo, S. Gawlas, H. Grala. – Warszawa, 1999. – S. 5–34.

5. Кононенко В. Політико-правові витоки «Договорів та постанов» 1710 р. / В. Кононенко // *Україна в Центрально-Східній Європі* : зб. наук. пр. – К. : Інститут історії України НАН України, 2006. – Вип. 6. – С. 297–322.

6. Оглоблін О. Гетьман Іван Мазепа та його доба : [монографія] / О. Оглоблін. – 2-ге видання, доповнене. – Нью-Йорк – Київ – Львів – Париж – Торонто, 2001. – 464 с.

7. Адаптований текст договору // Ювілейний збірник ВУАН на пошану акад. Д.І. Багалія. – К., 1927. – С. 741–744.

8. Величко Самуїл Васильевич. Летопись : в 2 т. / перевод с книжного украинского языка В.А. Шевчука ; отв. редактор А.В. Мышанич. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 2. – 1991. – 242 с.

9. Subtelny O. Domination of Eastern Europe. Native nobilities and foreign Absolutism, 1500–1715 / O. Subtelny. – Kingston and Montreal, 1986. – 270 p.

УДК 340.15(477)«1649»:341.211

О. Горяга,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії держави та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ ЗБОРІВСЬКОГО ДОГОВОРУ 1649 РОКУ НА ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ-ГЕТЬМАНЩИНИ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ

Зусиллями багатьох поколінь дослідників різних наукових шкіл і напрямів досягнуто значних результатів у з'ясуванні змісту й загальних тенденцій розвитку української Визвольної війни середини XVII ст.

Повстання, очолене Богданом Хмельницьким, поклало початок новому етапові в історії Східної Європи, України зокрема. Як керівник активної боротьби українського народу за здійснення соціальних, політичних і культурних ідеалів Б. Хмельницький протягом десяти років перебував у центрі подій. Він стояв біля джерел створення Української держави і як визначний політик зумів не лише очолити боротьбу за національну незалежність, а й за допомогою соціально-економічної політики об'єднати для досягнення цієї мети різні стани українського суспільства і створити цим сприятливі умови для завершення в основних рисах процесу формування української держави.

У сучасних умовах становлення державно-правових інститутів Української держави закономірним є зростання інтересу до утворення та розвитку національної держави українського народу в другій половині XVII–XVIII ст., вивчення характеру соціально-економічних і міжнародних відносин, що сформувались в українському суспільстві.

В українській історіографії першими працями, в яких була зроблена спроба осмислити згадані події, були козацькі літописи другої половини XVII ст. Початок висвітлення Хмельниччини поклав сучасник подій у Літописі Самовидця, надалі воно знайшло продов-

ження в Синописі та «Історії русів». На початку XIX ст. Хмельниччині, зокрема діяльності Б. Хмельницького, відведено значне місце в «Истории Малой России» Д. Бантиш-Каменського та «Истории Малороссии» М. Марковича. Автори використали досить широку джерельну базу: щоденники учасників і очевидців подій (діаруші), польські хроніки, царські грамоти, гетьманські листи, універсали та інші документи. Д. Бантиш-Каменський першим увів у науковий обіг матеріали Московського архіву Колегії іноземних справ, Малоросійського приказу та праці іноземних авторів – П. Шевальє, Г. Боплана, І. Пасторія, П. Лінажа, І. Енгеля.

У XIX – на початку XX ст. з'явилися такі видання документів, як «Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов», «Архивы Юго-Западной России», «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией», «Акты, относящиеся к истории Западной России», а також періодичні видання – насамперед «Записки наукового товариства ім. Шевченка», «Киевская старина», «Чтения в обществе истории и древностей» тощо.

Першою спеціальною працею, присвяченою визвольним змаганням українського народу в середині XVII ст., була монографія М. Костомарова «Богдан Хмельницький» [1], де автор ширше за своїх попередників розглянув усі аспекти діяльності гетьмана, при цьому приділивши особливу увагу дипломатичним стосункам України з іншими

країнами. Свої дослідження в цій царині здійснювали В. Липинський у праці «Україна на переломі. 1657–1659» [2], М. Грушевський у праці «Історія України-Руси».

Велика роль у процесі оприлюднення джерел з історії України, Хмельниччини зокрема, належить О. Бодянському. Він опублікував значну кількість документів з історії Гетьманщини, але на особливу увагу заслуговує публікація «Реестры всего Войска Запорожского после Зборовского договора 1649 года».

Політика соціального, релігійного та національного гноблення українського народу урядом Речі Посполитої викликала хвилю невдоволення українського народу, що зумовило революційний вибух у 1648 р.

Формування політичної програми, визначення основних цілей та інтересів українського народу здійснювалось новою політичною елітою, яка виникла на основі козацького стану й відіграла визначну роль у процесі державотворення.

Із перших років Визвольної війни в українському суспільстві почався процес формування нової генерації соціальної еліти – козацької старшини, яка складалася з представників «урядової старшини» і «знатного військового товариства».

Національна революція, що вибухнула козацьким повстанням у 1648 р., спричинила різкі зміни й у міжнародних відносинах. Основним результатом визвольних змагань українців стало завершення на середину 1650 р. побудови незалежної Української держави, поява якої істотно змінила наявну конфігурацію сил у Східній, Південно-Східній і Центральній Європі [3, с. 243].

На думку відомого українського дослідника О. Кресіна, правовий зміст формування та розвитку державності Війська Запорозького відображено в документах його відносин з урядами сусідніх держав – Речі Посполитої, Російської держави та Кримського ханства. Аналіз цих документів дає авторо-

ві змогу стверджувати, що за кожним із цих напрямів відносин була сформульована та розвивалась окрема правова модель української державності.

О. Кресін зазначає, що основні правові норми договорів Війська Запорозького з Річчю Посполитою залишалися незмінними протягом 1649–1675 рр. і загалом зумовили створення єдиної моделі правових і політичних відносин [4, с. 6].

Переосмислення уроків боротьби 1648 р. послугувало потужним чинником формування засадничих принципів державної ідеї. Уже на початку 1649 р. гетьман і старшини засвідчили рішучість домагатися в переговорах із польським посольством визнання новоутвореної держави в межах Брацлавського, Волинського, Київського, Подільського й Чернігівського воеводств і Мозирського повіту, яка мала перебувати під протекцією короля [5, с. 219–220].

Керівництво Речі Посполитої виявило негативну реакцію на прагнення українського народу до розбудови власної держави, вбачаючи в цьому можливість розпаду Речі Посполитої.

У процесі оформлення міжнародної діяльності козацтва чітко вимальовалися її основні напрями, пріоритети яких час від часу змінювалися залежно як від геополітичної ситуації навколо України, так і від проблем її внутрішнього життя. Проте на будь-якому етапі головними серед них залишалися кримський, молдавський, російський і польський напрями [6, с. 37].

Реакція міжнародної спільноти на здобутки Визвольної війни 1648–1657 рр. була різною: Франція підтримала Річ Посполиту в її змаганнях з Україною; Данія та Голландія зберігали нейтралітет; Бранденбург і Пруссія надавали підтримку; Швеція й Англія підтримували ідеї боротьби українського народу та прагнули встановити дипломатичні стосунки з її керівництвом

Як відомо, шукаючи союзників у боротьбі проти Речі Посполитої, Б. Хмельницький і його уряд підтри-

мували дипломатичні відносини з Кримським ханством, Молдавією, Туреччиною, Московською державою, Валахією, Швецією та ін., прагнути створити антипольську коаліцію.

Міцна військова організація Запорізької Січі, відданість ідеалам свободи, боротьба проти будь-яких поневолювачів, проголошення таких засад, як рівність людини перед законом, справедливості і свобода, зумовили активне включення українського козацтва другої половини XVII ст. в систему тогочасних міжнародних відносин, зробили його новим об'єктом міжнародної політики [7, с. 94].

Міжнародне становище Української держави визначалося впливом низки чинників, серед яких – складне ставлення до неї еліти Речі Посполитої; місце, що відводилось їй у геополітичних планах сусідніх країн; мета української зовнішньої політики та шляхами її досягнення [3, с. 243].

Метою боротьби українська еліта до 1649 р. визначала набуття Україною статусу рівноправного поряд із Литвою та Польщею суб'єкта федеративної Речі Посполитої. Гетьман Б. Хмельницький визначив такі принципи державної ідеї: право на формування власної держави українським народом на територіях трьох воєводств; самостійність новоутвореної держави від Речі Посполитої; заборона Берестейської церковної унії тощо. Саме такі ідеали визначались як головна мета визвольної боротьби українського народу [8, с. 114].

Формування Української держави відбувалось у складних обставинах Визвольної війни, що визначило особливості процесу державотворення. Доцільно зазначити, що в процесі становлення України-Гетьманщини Б. Хмельницьким використовувався досвід самоврядування Запорізької Січі, який переносився на всі визволені території України; закладались підвалини республіканської форми правління.

Одним із найважливіших документів, покладених до фундаменту процесів відродження Української держави,

став Зборівський договір 1649 р., укладений гетьманом із Річчю Посполитою [9, с. 415–416]. Згідно з договором, основними ознаками Козацької держави були визначена територія, державна організація, населення, податкова система.

Зборівський мирний договір 1649 р. належав до такої нової категорії джерел права того часу, як акт, що регулював міжнародно-правове становище України. Варто нагадати, що його розробка була пов'язана з низкою проблем. Урешті-решт, гетьман підійшов до переговорів із поляками на якісно нових позиціях. По-перше, у розмовах із комісарами було чітко проголошено право українського народу на створення власної держави в етнічних межах його проживання. По-друге, він проголосив автономність новоутвореної держави від Речі Посполитої. По-третє, гетьман сформулював положення про соборність Української держави. По-четверте, Українська держава розглядалася гетьманом як спадкоємиця Київської Русі. Отже, вперше в історії української суспільно-політичної думки Б. Хмельницький сформулював наріжні принципи національної державної ідеї, що відтоді стала визначальною у Визвольних змаганнях народу протягом наступних століть аж до кінця XX ст. й передбачала створення незалежної держави в етнічних межах України [10, с. 122].

Зборівський мирний договір містив положення, які затверджували автономний статус Української держави в межах Речі Посполитої. Відповідно до договору, за українською стороною закріплювались три воєводства: Київське, Брацлавське й Чернігівське; козацький реєстр устанавлювався в 40 тисяч чоловік, які отримали підтвердження давніх вольностей; гетьман визначався верховним вождем і господарем України на рівних правах із коронним гетьманом і литовським гетьманом; визначалась також столиця – місто Чигирин; на території, де знаходились козаки, польські війська не мали права знахо-

дитись; євреї втратили право поселення та ведення торгівлі на визначених територіях.

Зборівським договором закріплювалось таке право українського народу, як право мати й самостійно обирати за своїми традиціями посадовців. Відбувалось певне покращення становища православних, православна віра урівнювалася в правах із римською; православні отримали можливість обіймати всі посади; Київському митрополиту було надано місце в сенаті; підтверджувались права українських шкіл і друкарень; повстанцям надавалась амністія [8, с. 221].

Зборівський договір містив і певні заборони: так, єзуїти втрачали право проживати в Українських містах, польські коронні війська – перебувати на козацькій території [9, с. 415–416].

У договорі зазначалась необхідність затвердження цих пунктів на сеймі в січні 1650 р. Ратифікація угоди відбулась із певними обмеженнями, які викликали хвилю обурення серед української спільноти. Урізання торкнулись становища митрополита, який не отримав місця в сенаті; Берестейську унію не скасовували; на територію України до своїх маєтків мали повернутись польські пани.

Упродовж 1650 р. у відносинах із Річчю Посполитою українська дипломатія намагалася домогтися, по-перше, виконання польською стороною умов ратифікованого договору, по-друге, внесення до його змісту коректив, зумовлених потребами політичного розвитку козацької України, по-третє, прагнула запобігти втягненню її у воєнні дії проти Московської держави та Порту [11, с. 161–162].

Політичні наслідки Збаразько-Зборівської кампанії засвідчили провал намірів українського уряду та неадекватність військово-політичного союзу з Кримом, політична еліта якого намагалася не допустити розвалу Речі Посполитої й виникнення незалежної Української держави. Автономія, яку отримали українці, давала змогу продовжувати боротьбу за реалізацію

державної ідеї й сприяла зміцненню статусу козацької України як суб'єкта міжнародних відносин [8, с. 134].

Дипломатична служба козацтва та її діяльність визначили передусім інтереси народу в боротьбі за національне й соціальне визволення з-під гніту іноземного поневолення. Зміцнюючись, дипломатична служба готувала підґрунтя для утворення української державності, що визначилось у ході Визвольної війни 1648–1657 рр. у Гетьманщину, яка була дієвою понад століття [7, с. 95].

Протягом 1650 р. українське керівництво у відносинах із Річчю Посполитою вимагало дотримання й виконання умов договору. Українська дипломатія намагалася схилити Річ Посполиту до визнання самобутності козацької України. У 1648–1657 рр. українська дипломатія діяла нарівні тогочасних дипломатій європейських держав і відіграла важливу роль в утвердженні козацької України як суб'єкта міжнародних відносин у Східній і Південно-Східній Європі, що дало можливість закласти основи для українсько-європейської міждержавної інтеграції.

Ключові слова: Визвольна війна українського народу 1648–1657 рр., Зборівський договір, незалежність, суб'єкт міжнародних відносин, українська дипломатія.

Статтю присвячено розгляду положень Зборівського мирного договору 1649 р. як акта, що визначав міжнародно-правове становище України. Аналізується вплив Зборівського договору на формування міжнародної правосуб'єктності України-Гетьманщини та його значення.

Статья посвящена рассмотрению положений Зборовского мирного договора 1649 г. как акта, что определил международно-правовое положение Украины. Анализируется влияние Зборовского договора на формирование международной правосубъектности Украины-Гетманщины и его значение.

The article is devoted to the consideration of the provisions of the Zborivsky peace treaty of 1649 as an act that defined the international legal status of Ukraine. The article analyzes the impact of the Zborivsky agreement on the formation of the Ukraine– Hetmanate’s international legal personality and its significance.

Література

1. Костомаров Н.И. Богдан Хмельницький : в 4 т. / Н.И. Костомаров. – СПб., 1857.
 2. Липинський В. Україна на переломі. 1657–1659. Записки до історії українського державного будівництва / В. Липинський. – Відень, 1920.
 3. Історія Українського козацтва : [нариси] : у 2 т. / [В.А. Брехуненко, Л.В. Войтович, О.Б. Головка та ін.]. – К. : Києво-Могилянська академія, 2006. – Т. 1. – 2006. – 800 с.
 4. Кресін О.В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVII століття : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О.В. Кресін. – К., 2001. – С. 6.
 5. Касименко О.К. Російсько-Українські взаємовідносини 1648 – початку 1651 рр. /

О.К. Касименко. – К. : АН УРСР, 1955. – С. 428.
 6. Дашкевич Я. Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV–XVIII ст.) / Я. Касименко // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССXXII : Праці історико-філософської секції. – 1991. – 472 с.
 7. Дециньський Л.Є. Міжнародні відносини України : історія і сучасність : [навчальний посібник] / Л.Є. Дециньський, А.В. Панюк. – Л. : Львівська політехніка, 2001. – 423 с.
 8. Нариси з історії дипломатії України / [О.І. Галенко, Є.Є. Камінський, М.В. Кірсенко та ін.] ; під. ред. В.А. Смолія. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 2001. – 736 с.
 9. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. 1638–1657. – СПб., 1861. – Т. 3. – 1861. – С. 415–416.
 10. Україна крізь віки : у 15 т. / за заг. ред. В.А. Смолія. – К. : Альтернативи, 1998–1999. – Т. 7 : Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.) / В.А. Смолій, В.С. Степанков. – 1998. – 352 с.
 11. Документи Богдана Хмельницького (1648–1657) / упорядники: І. Крип'якевич, І. Бутич, П. Шевченко. – К. : АН УРСР, 1961. – 740 с.

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

УДК 340.12:124.5

М. Серебро,

аспірант кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦІННІСНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ЗМІН СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Включеність аксіологічного фактора в сучасні державознавчі дослідження виявляється далеко не простою даною відповідним методологічним тенденціям постнекласичного дискурсу. У цьому разі необхідна не лише констатація появи нових функцій держави або зміни традиційних, а й пошук їх ціннісних основ, виділення значимості змін, які відбуваються. Дотримуючись стійкої позиції щодо цінності держави як такої, а саме сучасної держави, що відповідає загальнолюдським цінностям, вважаємо актуальним аксіологічний вимір функціональних змін, які відбуваються в сучасній державі.

Метою статті є розкриття ціннісних характеристик функцій сучасної держави як констатації позитивної оцінки її змін.

Загальне дослідження функцій держави (поняття й класифікація) не є новим напрямом та представлене розробками таких науковців, як П.М. Рабінювич, О.Ф. Скакун, Л.І. Спиридонов, Н.В. Черноголовкін та інші. В аспекті позначеної тематики звернемось до досліджень, пов'язаних з аналізом проблеми зміни традиційних функцій і появи нових, характерних саме сучасності. На особливу увагу при цьому заслуговують роботи О.О. Джураєвої, В.В. Лемака, М.О. Лощикіна, С.К. Могіла, Ю.М. Оборотова, Ю.А. Тихомирова та інших авторів.

Держава обов'язково зазнає змін. Ця теза чи не єдина в сучасному державознавстві не є дискусійною та визна-

на як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Усе, що опиняється поза її семантичними межами, як прийнято говорити в науковому товаристві, «потребує верифікації». Звичайно, лише час покаже, як у підсумку глобалізація й супутні з нею процеси вплинуть на державу. До цього ми можемо говорити лише про прогнози, оскільки процес цей ще не закінчився, і сам дослідник неминуче виявляється втягнутим у нього. Як відправну точку дослідження окреслимо думку, що формування нової реальності, позначуваної як «сучасна держава», нерозривно пов'язане з оновленням розуміння її ефективного функціонування [6, с. 108].

Загалом поняття функції є універсальним у тому змісті, що використовується в різних науках, а тому може претендувати навіть на категоріальний статус через свою «фундаментальність» [15, с. 45]. Функція (з лат. *functio* – виконання, здійснення) – роль, яку виконує певний інститут щодо цілого; явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення та змінюється відповідно цього явища; робота, обов'язок, коло діяльності чогось; обов'язок, повинність, місія [10, с. 675].

Юридична наука насичена прикладами власної лінгвістичної інтерпретації загальноновживаних понять, які, потрапляючи у сферу права й держави, ускладнюються та набувають певних особливостей. Саме в процесі так званої юридизації [2] аналізоване поняття щодо держави набуло дещо власного

значення. У логічному ланцюгу аргументації нашої думки не обійтись без акценту саме на цих особливостях.

Так, П.М. Рабінович зазначає: «Функції держави – це основні напрями її діяльності, які розкривають її соціальну сутність і призначення в суспільстві» [11, с. 40]. М.С. Кельман та О.Г. Мурашин пропонують таке визначення: «Функції держави – це основні (головні) напрями (сторони, види) діяльності держави, у яких відображаються та конкретизуються її завдання й мета, виявляється її сутність, зміст і соціальне призначення» [3, с. 95]. М.М. Марченко функції держави розглядає як «складні явища, що охоплюють соціальне призначення держави», як «основну й сутнісну сторону функцій («належне») та практичну діяльність держави з реалізації її призначення, динамічного елемента функцій, що виражає її життєдіяльність («суще»)» [8, с. 161]. О.М. Лошихін у свою чергу визначає їх як кардинальні напрями й види діяльності держави, зумовлені об'єктивними потребами суспільного розвитку, внутрішніми та зовнішніми завданнями, у яких виражаються й конкретизуються сутність і соціальне призначення держави [6, с. 49].

Загалом у проаналізованих авторських інтерпретаціях можна визначити спільні ознаки, які проявляються в тому, що функція держави – це предметна діяльність у найважливіших сферах суспільного життя; це основний напрям діяльності, без якого вона на конкретному історичному етапі розвитку або впродовж свого існування не зможе обійтись. Функція виникає та розвивається під впливом багатьох факторів; головним є те, що через розкриття функцій держави відбувається конкретизація її сутності в межах обраного етапу її існування.

Саме сутність у загальнофілософському її розумінні виражає головне, визначальне в предметі, те, що зумовлене глибинними, необхідними, внутрішніми зв'язками й тенденціями розвитку та пізнається на рівні теоре-

тичного мислення [18]. У гносеології як загальній теорії пізнання ставиться питання визначення сутності як статичної чи динамічної характеристики явища.

Емпіричний досвід безперечно вказує нам на факт її динаміки, при цьому логічних висновків може бути два: зміна сутності – це не стільки її зміна, скільки показник попередньо неправильного виділення сутнісного явища; сутність може поетапно розкриватися з розвитком самого явища (що постає більш переконливим). Такий процес розгортання сутності можна пов'язати з процесом пізнання, який заглиблюється у свій об'єкт. Яскравим прикладом при цьому може бути кантівське розділення на «річ у собі» (ноумен), якою вона є сама по собі, так би мовити, відповідає своїй сутності, та «річ для нас» (феномен), якою вона постає перед нами, при цьому не завжди може відповідати реальній сутності [19, с. 70].

При цьому ми підходимо до питання можливості зміни сутності держави та, як наслідок, її функцій. Традиційно сутність держави розглядають через категорію «інтерес», який держава покликана захищати й реалізовувати (класовий та/або загальносоціальний).

Під час розгляду сутності держави важливо враховувати два аспекти: те, що будь-яка держава є організацією політичної влади (формальна сторона), і те, чим саме інтересам служить ця організація (змістовна сторона). М.І. Матузов та О.В. Малько особливо підкреслюють, що головне в сутності держави – її змістовна сторона, інакше кажучи, те, чий інтереси ця організація політичної влади реалізовує насамперед, які пріоритети встановлює у своїй політиці [9, с. 44]. Якщо ж під час аналізу сутності зупиняться лише на формальній стороні, то вийде, що антична рабовласницька та сучасна держава фактично є тотожними, що однозначно неправильно.

Як свідчить досвід США, Англії, Італії, Франції, Німеччини, Швеції та

інших країн, у розвинених західних демократіях за об'єктивного, неупередженого ставлення держава вже не може визначатись як «нічний сторож буржуазії», її знаряддя («машина») для «придушення й експлуатації» робітничого класу та інших пригноблених мас. У повоєнні роки вона дедалі більше стала інструментом подолання суспільних протиріч не шляхом насильства, а за допомогою досягнення соціального компромісу, підвищення ролі права. Дедалі більше значення й розвиток у цих країнах отримують демократія, плюралізм, поділ влади, захист прав людини тощо. Усі ці зміни дають змогу розглядати сучасні найбільш цивілізовані демократичні держави як новий етап їх розвитку. Таким чином, сам процес еволюції буржуазної держави вніс суттєві корективи в створену марксизмом модель поняття й сутності держави, виявив неспроможність сформованих уявлень про її непорушність [1].

Співвідношення класової та загальносоціальної сутності держави не завжди було однаковим. До середини ХІХ ст. в більшості країн перевага була на боці організованого примусу, захисту інтересів економічно панівного класу. Із середини ХІХ ст. в деяких країнах із розвитком громадянського суспільства зменшується частка класового змісту сутності держави, соціальні суперечності втрачають антагоністичний характер, дедалі більшого значення набуває її загальносоціальна сторона – завдання забезпечення суспільного блага, прав і свобод. У наші дні вона відіграє істотну роль у посткапіталістичних державах, де не стало чітко виражених класів, ліквідовано відчуження населення від засобів виробництва й результатів своєї праці, а також від політичної та державної влади [13, с. 136].

О.О. Джураєва звертає увагу на те, що дослідження функцій держави, її сутності та змісту безпосередньо залежить від мети, поставленої перед державою, завдань, які є найактуальнішими для неї на певному історичному етапі розвитку суспільства [4, с. 437].

Саме визначення такої тенденції виявляється для нас ключовим моментом у розумінні глибини функціональних змін. Їх ціннісний аспект виявляється в тому, що кожен може претендувати на задоволення саме своїх потреб незалежно від класової приналежності.

Безперечно, проголошена в більшості конституцій формальна рівність як один з основних принципів розвитку суспільства не привела до загального ошасливлення (варто зазначити, що й не повинна була, на те вона й формальна). При цьому важливо підкреслити, що групові інтереси зазвичай мають місце в глибокоплюралізованому суспільстві, проте саме через встановлення системи так званих соціальних ліфтів класовий антагонізм минулого зразка зникає. А проголошений «середній клас» як основа розвитку західних демократій є не більше ніж абстрактним позначенням бажаного рівня достатку та відповідного йому рівня споживання.

Перед сучасною державою виникає дедалі більше завдань, з якими вона не здатна та й не повинна справлятися; загальний соціальний запит характеризується розмитими вимогами через складність розуміння функціонування механізму сучасної держави та формулюється на вимогу забезпечення «нормального рівня життя» й створення належних умов реалізації всього спектра прав людини. Недаремно дедалі частіше ставиться питання виділення «генеральної функції держави» [14, с. 47]. Як узагальнення функціонального навантаження найвищого рівня це поняття дуже яскраво може відображати якісну сторону вектора подібних перебудов. У сучасному ж розумінні генеральною функцією держави є забезпечення суспільного (публічного) блага.

Цікавим є акцент С.М. Рогова на природі таких благ: «Якщо приватне благо споживається та присвоюється індивідуально, то суспільні блага є благами такого типу, які неможливо виключити зі споживання, а споживання одним актором не виснажує його

корисності для інших. Наприклад, підтримка закону й порядку, захист від зовнішньої загрози належать до благ, що споживаються всім суспільством» [12, с. 51].

Функціональні характеристики сучасної держави розширюються не лише шляхом втілення традиційних моделей правової, демократичної, соціальної держави, а й через такі категорії, як «ефективна держава» (state of good government), «екологічна держава», «держава миру», «держава безпеки» тощо. Забезпечення реалізації основної функції у свою чергу вимагає не просто змістовного оновлення традиційних, а й появи нових функцій. Існує багато позицій із приводу фрагментації системи функцій держави, проте найбільш реалістичним вважаємо утворення певної «критичної маси», тобто сукупності визначених кількісних і якісних характеристик держави в певній сфері її діяльності.

Такий процес явно відбувся також у сфері охорони природного навколишнього середовища. Екологічна функція пройшла шлях від повного свого ігнорування (періоду тотальної індустріалізації виробництва XIX – початку XX ст.), розуміння її як підфункції до виділення її в окрему, багато в чому провідну, функцію сучасної держави. Якщо як підфункція вона спрямовувалась на захист екологічної безпеки держави, то як самостійна функція зумовлює екоцентричну переорієнтацію, визначальною рисою якої стає безпека всієї природи, а не окремої людини чи народу держави. Така переорієнтація пов'язана з розумінням того, що сукупність природних об'єктів перебуває у взаємозв'язку незалежно від державних кордонів, тому незначні зміни одного об'єкта проявляються також на інших. Крім того, деякі єдині природні об'єкти можуть бути розташовані на території двох і більше держав. Таким чином, сучасна епоха переживає глибоку екологічну кризу. Суспільство увійшло в антагоністичне протиріччя з природним середовищем. Ще в не-

давньому минулому в глобалістиці головною проблемою вважали проблему війни та миру. Сьогодні у зв'язку з різкою зміною міжнародного політичного й економічного клімату відпала безпосередня ядерна загроза людській цивілізації, хоча доки існує ядерна зброя, удосконалюються всі інші види озброєнь, не можна сказати, що глобальні військові конфлікти зникли назавжди; проте тепер на перше місце вийшли саме екологічні проблеми.

В умовах інформаційної революції відбувається переосмислення ролі й значення держави, покликаної вирішувати в сучасному суспільстві надскладні завдання щодо координації досить різноспрямованих процесів (і стихійно-ринкових, і владно-адміністративних), що по-новому ставить багато традиційних проблем філософії державної влади. Інформація стає ключовим ресурсом держави, і від уміння її контролювати й направляти в потрібне русло багато в чому залежить ефективність державного управління [20, с. 7, 81]. Ю.А. Тихомиров стверджує, що дуже важливе значення має право на доступ до інформації. Інформація – життєва енергія громадянського суспільства, її формування, збереження й захист, передача та використання є важливою функцією суспільних інститутів і держави. Громадяни мають бути забезпечені інформацією та активно її використовувати, інакше суспільне життя просто завмирає [16, с. 35]. Крім цього, вбачається, що становлення інформаційної функції є не просто наслідком стрімкого розвитку науково-технічного прогресу, де інформаційний складник посідає ключове місце. Включеність новітніх інформаційних технологій у державно-управлінську діяльність є лише вершиною айсберга. З позиції державознавства основна увага зосереджується на ціннісній переорієнтації принципу обміну інформацією між людиною та державою (її органами), дедалі більше мова йде про діалог із рівними можливостями аргументації для кожної зі сторін. Показовим виявляється впрова-

дження інституту звернення громадян як окремого каналу зв'язку громадянського суспільства з державою.

Права людини, визнані всім міжнародним співтовариством як загальнолюдські цінності, передбачають проведення державами узгодженої політики щодо дотримання стандартів прав і свобод особистості, створення спеціальних міжнародних органів із контролю за їх дотриманням. Міжнародною спільнотою сформовано універсальну концепцію прав людини, повага яких зводиться в ранг загально визнаних принципів міжнародного права. Це покладає на всі держави обов'язок дотримуватись і гарантувати історично досягнуті стандарти прав людини, що становить пріоритетну сферу спільних інтересів міжнародного товариства.

Ю.М. Оборотов підкреслює, що багато в чому нормативно-правова оцінка держави як сучасної закладається саме в такій її ознаці, як закріплення й реалізація прав і свобод людини [4, с. 362]. Вони лежать в основі політики у відносинах з іншими державами та з усім світовим співтовариством. Інтернаціоналізація проблеми прав людини зумовила переростання її з внутрішньої справи держави у фактор міжнародної політики й права, у визнання міжнародної юрисдикції з питань прав людини. Звертаючись до функції охорони прав і свобод людини та громадянина, варто зазначити, що під її реалізацією розуміють насамперед правоохоронну діяльність держави, спрямовану на забезпечення законності й правопорядку, здійснення закріпленого в більшості конституцій обов'язку держави дотримуватись, охороняти та захищати права й свободи людини [17, с. 39].

Іншою функцією, яка яскраво відображає ціннісну перебудову сучасної держави, є забезпечення міжнародного співробітництва та інтеграції, що зумовлено як характером загальних глобалізаційних процесів, так і потребами сучасної людини, що виникають. Ця функція є самостійним напрямом діяльності сучасної держави та водночас

іманентно присутня в інших функціях. Саме в цьому проявляється інтернаціоналізація всієї системи функцій сучасної держави. Аналізуючи саме її ціннісний аспект, зазначимо, що головною при цьому виявляється можливість об'єктивного порівняння: починаючи від зіставлення стандартів своєї держави з міжнародними стандартами якості продуктів та закінчуючи рівнем реальної реалізації згаданих вище прав і свобод особистості. Міжнародна співпраця й інтеграція означає для держави визнання потреби еволюційної зміни, яка відповідала б потребам її населення. У цій функції найяскравіше представлена тенденція до загальносоціальної спрямованості розвитку сутності сучасної держави, адже така держава добровільно відмовляється від частини свого суверенітету. Мова йде про нечувані раніше поступки, які держава здатна робити для підтримки високого рівня своєї легітимності, підтверджуючи цим свою цінність. Формування наддержавних систем правосуддя, відкритих для доступу не просто для вирішення міждержавних спорів, а для захисту прав окремої фізичної особи, – показник величезної цінності цієї функції в сучасній державі.

Згадуючи традиційні функції держави, варто також сказати про їх перебудову. Яскраво простежується констатація загальносоціального спрямування розвитку сучасної держави також у політичній функції, основа якої будується навколо плюралізму й багатопартійності. У вітчизняній науці теорії держави та права утвердилось положення про те, що головну спрямованість політичної функції становить саме забезпечення народовладдя. Це передбачає реалізацію народом трьох базових повноважень: по-перше, участі у формуванні представницьких органів влади, уповноважених від його імені здійснювати державну владу в країні та вирішувати місцеві питання в муніципальних утвореннях; по-друге, брати участь у прийнятті державних рішень за допомогою інститутів безпосеред-

ньої демократії (референдуми, плебісцити тощо); по-третє, права контролю за здійсненням державної влади та реалізацією прийнятих рішень.

Соціальна функція з функції піклування про соціально незахищені верстви населення перетворюється на функцію гарантування гідного матеріального рівня не просто всім, а тим, хто бере безпосередню участь у виробленні описаного вище публічного блага. При цьому можливість інтегрування в такий соціум держава гарантує шляхом створення широкої мережі освітніх інституцій, програм обміну досвідом, курсів з отримання базових професійних навичок тощо. У цьому простежується тенденція до утвердження концепції розподільчої соціальної справедливості: кожен отримує рівні потенційні можливості свого соціального утвердження, проте реальне втілення цих потенцій залежить від самої особи.

Аналізуючи економічну функцію як одну з ключових за своїми масштабами, зауважимо про повернення до регулюючої ролі держави в розвитку ринкової економіки; у такому випадку індивід розраховує на державні гарантії економічної стабільності, від яких прямо залежить його власний добробут. Звичайно, дедалі більше держава змушена забезпечувати непорушність і захист від втручання у сферу приватної власності. Незважаючи на велику втрату частки впливу держави на глобальну економіку, вона й сьогодні виступає стартовою основою прогресу. М.М. Марченко підкреслює величезне значення державних замовлень, які дають можливість забезпечити зайнятість населення та регулювати безробіття, а також коригувати розміщення продуктивних сил [7, с. 437]. Усе це свідчить про те, що навіть за повноцінних ринкових відносин втручання держави у функціонування підприємств економіки не просто не можна виключати, воно є необхідністю, доведеною практикою краху ідеалізації саморегулюючих властивостей ринку другої половини ХХ ст.

На окрему увагу заслуговує переорієнтація методів здійснення функцій у сучасній державі, тріада «переконання – примус – заохочення» сьогодні доповнюється методом координації. Це зумовлено специфікою функціонування сучасної держави, у якій координуючий взаємозв'язок є невід'ємним елементом. Координація необхідна з метою приведення в єдину систему сукупності реалізації своїх повноважень у процесі діяльності органів держави для досягнення функціонування держави як цілісності. Також координація лежить в основі взаємодії держави та суспільних інститутів у процесі здійснення функцій держави. Якщо раніше координація використовувалась переважно в політичній сфері державного впливу, то нині цей метод актуалізується в багатьох функціях держави, наприклад, сьогодні у сфері оборони має місце пріоритетність не військових, а політичних засобів забезпечення безпеки.

Як останній момент у ціннісному перетворенні функціоналу сучасної держави наведемо дедалі більше використання інституту державних послуг. Поняття «послуга» поступово диференціюється та охоплює не лише послуги в суто цивільно-правовому змісті, а й послуги, які надає держава та її органи, муніципальні й інші структури. Найбільш показним у цьому плані є досвід Франції. Професор Ж. Фурньє в доповіді «Публічні служби держави», представлений на семінарі у Вищій школі економіки в 2003 р., зазначав, що попереднє поняття «публічна влада» поступається місцем поняттю «публічна служба» [16, с. 184]. Утвердження саме ринку державних послуг є ще одним показником утвердження співпраці держави й суспільства, насамперед громадянського. Розуміння функцій держави крізь призму послуг, які вона зобов'язана надавати своєму населенню, повністю змінює розуміння основ роботи всього механізму сучасної держави: апарат держави стає надавачем цих послуг, в абстрактному

розумінні – найманім працівником в очах суспільства.

Проаналізувавши можливість розкриття сутності держави залежно від історичного етапу її розвитку, ми дійшли висновку про кардинальну її переорієнтацію в сучасній державі на загальносоціальне спрямування. Динаміка її розкриття найяскравіше простежується в зміні функціонального наповнення держави. При цьому важливо розуміти, що якщо сучасна держава сьогодні виступає збірним образом ідеалів, насамперед найпрогресивніших держав так званого Західного світу, то подальша інтерпретація сьогоднішніх висновків може бути критично переоцінена. Колись релевантні сучасним критеріям прогресу ідеали стануть минулим, а прогресивність, можливо, буде оцінюватись зовсім іншими категоріями. Однак безповоротним є шлях поглибленого розкриття саме загальносоціального аспекту сутності держави як прояву якісної колективності найвищого рівня. Функції держави у свою чергу виступають виразниками запитів суспільства на її активність у певній сфері та являють собою цінність, при цьому рівень реалізації кожної функції в плані забезпечення загальносоціального інтересу стає одним із критеріїв загальної оцінки держави.

Ключові слова: сучасна держава, сутність держави, функції сучасної держави.

Статтю присвячено дослідженню змін у функціональному навантаженні сучасної держави. Акцентовується увага на загальносоціальній сутності сучасної держави, яка опосередковує її цінність. Розглядаються окремі функції, які вбачаються найбільш яскравими показниками ціннісних аспектів змін сучасної держави.

Статья посвящена исследованию изменений в функциональной нагрузке современного государства. Акцентируется внимание на общесоциальной сущности современного

государства, которая опосредует его ценность. Рассматриваются отдельные функции, которые считаются наиболее яркими показателями ценностных изменений современного государства.

The article is dedicated to the investigation of changes in functional loading of a modern state. The attention is focused on social nature of the modern state, which mediates its value. It is considered that certain functions are perceived to be the most outstanding indicators of valued aspects of changes in the modern state.

Література

1. Байтин М.И. О понятии государства / М.И. Байтин // Правоведение. – 2002. – № 3. – С. 4–16.
2. Голев Н.Д. Юридизация естественно-го языка как лингвистическая проблема / Н.Д. Голев // Юрлингвистика. – 2000. – № 2. – С. 8–40.
3. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права : [підручник] / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.
4. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції : [монографія] / [Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко] ; за ред. Ю.М. Оборотова. – О. : Фенікс, 2015. – 488 с.
5. Лемак А.В. Функції сучасної держави: новий зміст в умовах глобалізації / А.В. Лемак, В.В. Лемак // Публічне право. – 2011. – № 1. – С. 108–115.
6. Лоцихін О.М. Функції сучасної держави: нарис юридичної теорії : [монографія] / О.М. Лоцихін. – К. : Логос, 2013. – 227 с.
7. Марченко М.Н. Проблемы общей теории государства и права : [учебник] : в 2 т. / М.Н. Марченко. – 2-е изд., перераб. доп. – М. : Проспект, 2015. – Т. 1 : Государство. – 2015. – 744 с.
8. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права : [учеб. пособие] / М.Н. Марченко. – М. : Юристъ, 2001. – 656 с.
9. Матузов Н.И. Теория государства и права : [учебник] / Н.И. Матузов, А.В. Малько. – М. : Юристъ, 2004. – 245 с.
10. Новий словник української мови : в 3 т. / укл. : О.М. Сліпушко, В.В. Яременко. – 2-е вид., доп. – К. : Аконтіт, 2008. – Т. 3. – 2008. – 862 с.

11. Рабінович П.М. *Основи загальної теорії права та держави : [навч. посібник] / П.М. Рабінович. – 6-е вид. – Х. : Консум, 2002. – 160 с.*
12. Рогов С.М. *Функции современного государства: вызовы для России / С.М. Рогов // Свободная мысль. – 2005. – № 9. – С. 50–63.*
13. Скакун О.Ф. *Теорія права і держави : [підручник] / О.Ф. Скакун. – 4-те вид., доп. і перероб. – К. : Алерта, 2013. – 524 с.*
14. Спиридонов Л.И. *Теория государства и права : [учебник] / Л.И. Спиридонов. – М. : Проспект, 1999. – 301 с.*
15. Сумарокова Л.М. *Основи логіки : [навч. посібник] / Л.М. Сумарокова. – 2-е вид., перероб. і доп. – О. : Юридична література, 2003. – 240 с.*
16. Тихомиров Ю.А. *Государство : [монография] / Ю.А. Тихомиров. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 2015. – 320 с.*
17. Туманов С.Н. *Внутренние и внешние функции государства: необходимость уточнения классификации и диалектика взаимосвязи / С.Н. Туманов // Современное право. – 2012. – № 5. – С. 38–43.*
18. *Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Головна редакція УРЕ, 1986. – 800 с.*
19. Цофнас А.Ю. *Гносеология : [учеб. пособие] / А.Ю. Цофнас. – К. : Алерта, 2005. – 232 с.*
20. Fukuyama F. *The End of History and the Last Man / F. Fukuyama. – New York : Free Press, 1992. – 418 p.*

К. Зінов'єв,

викладач кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету

ЯВИЩЕ ЛЮСТРАЦІЇ В СИСТЕМІ ЮРИДИЧНИХ КООРДИНАТ

Люстрація є відносно новим явищем на державно-політичному горизонті. Надзвичайний інтерес до останньої, викликаний в останній час, пов'язується з прийняттям Закону України «Про очищення влади» та початком реалізації його норм на практиці. Намагання осмислити сутність і значення люстрації «на повному ходу» перетворюється в достатньо складне, але конче необхідне дослідження. Отже, актуальність теоретичної розробки питань люстрації легко обґрунтовується наявністю «білих плям» у вітчизняних дослідженнях процедур оновлення влади.

Люстрація є викликом політичним, відповідь на який, однак, потрібно шукати в юридичній сфері. Ураховуючи той факт, що юридичну новелу необхідно впроваджувати в чинну систему, де вже склалися сталі співвідношення та зв'язки між елементами, очевидним питанням, що постає перед дослідниками, є визначення місця люстрації серед інших правових явищ. Тому метою статті є співвідношення явища люстрації з іншими правовими явищами з погляду концепту сучасної держави і права.

Ця проблема лише починає викликати інтерес у дослідників, тому зараз наявні поодинокі дослідження О. Строгової, С. Денисюк, Я. Собко, А. Руденко та кількох інших науковців. За спроби осмислення цих питань охоче беруться студенти й магістранти, що підкреслює значний рівень зацікавленості суспільства в досягненні визначеності в цій сфері.

Існує декілька підходів до визначення люстрації. Згідно з вузьким підходом, люстрація – це заборона чиновникам високого рангу, які скомпromетували себе, на деякий час або

пожиттєво обіймати посади в державному апараті, балотуватися в представницькі органи, бути суддями тощо [7, с. 39]. Саме з позицій такого підходу виходив і вітчизняний законодавець. Частина 1 ст. 1 Закону України «Про очищення влади» визначає основні засади останньої: «Очищення влади (люстрація) – це встановлена цим Законом або рішенням суду заборона окремим фізичним особам обіймати певні посади (перебувати на службі) (крім виборних посад) в органах державної влади та органах місцевого самоврядування» [21].

Такий самий підхід обрано нечисленними вітчизняними дослідниками люстрації [7, с. 39; 3, с. 36; 14, с. 50]. Застосування цього підходу дало змогу дослідникам наблизити процедуру люстрації до юридичної відповідальності [2, с. 9], однак це твердження є досить спірним. Знаходимо прихильників цього підходу й у зарубіжній публіцистиці, які відображають зміст процедури люстрації в категорії “transitional justice” (перехідне правосуддя) [19].

У зарубіжній науковій літературі використовується також широкий підхід до визначення люстрації. Так, А. Узе-лац використовує розширювальний підхід до визначення поняття люстрації, включаючи в обсяг цього терміна будь-яку спробу позбавлення за юридичними підставами особи, яка обіймає (або прагне обіймати) державну посаду (або іншу посаду, чи працює за наймом), на підставі її співпраці або належності до колишнього режиму [22, с. 48].

Люстрація, будучи процедурою, пов'язаною зі змінами в державному апараті, повинна розглядатися як невід'ємна складова динаміки держави

формальну (правову) рівність: ідея рівності людей поступово перетворюється в принцип рівності прав і свобод людини та громадянина [8, с. 37]. Зважання на суттєві корективи, внесені розвитком сучасного суспільства, закріплення юридичними засобами рівних і загальних можливостей для всіх суб'єктів не завжди є гарантією реалізації відповідного права людини за однакових формально рівних можливостей [9, с. 52].

Принцип рівності входить до концепції верховенства права, є важливою умовою існування правової держави [19, с. 8]. Безпідставне обмеження чи порушення прав певної категорії громадян за ознакою расової чи національної належності, за ознакою статі, з релігійних і політичних переконань називається дискримінацією. Дискримінація різниться залежно від критерію обмеження або позбавлення прав: расова, статева, національна, релігійна, політична тощо. Також можна класифікувати дискримінацію залежно від сфери розповсюдження: професійна, споживча, виборча тощо.

У юриспруденції розрізняються позитивна та негативна дискримінація. Позитивна дискримінація була запропонована як засіб ліквідації дискримінації негативною й забезпечення формальної рівності людей. У літературі розроблено систему заходів позитивної дискримінації: конституційні положення законодавства, розпорядження судів, неформальні та добровольчі програми, різні стратегії позитивної дискримінації для приватного й державного сектора, механізми, що примусово реалізують заходи позитивної дискримінації [13]. Уважаємо, що люстрація є одним із заходів позитивної дискримінації у сфері політичних прав, адже завдяки люстрації може забезпечуватися рівний доступ до владних інститутів та управління державою всіх громадян, тому що нівелюється «адміністративний ресурс», гарантується неможливість узурпації влади і створення політичних кланів. На підтвердження цієї тези спадають на думку здобутки польської люстрації,

за результатами якої місця в державній владі зайняли молодші за віком посадовці.

Люстрацію також визначають як форму законодавчого обмеження політичних прав для прихильників колишньої влади, передусім права обіймати державні посади, обирати й бути обраним до органів влади з метою повернути довіру суспільства до інститутів влади [15, с. 246].

Люстрація має місце під час переходу від авторитарних, тоталітарних і посттоталітарних порядків до тріумфу консолідованої демократії [26, с. 86–87].

Обмеження прав вкладається в сутність юридичної відповідальності. Зазвичай обмеження прав пов'язується зі штрафною функцією юридичної відповідальності, однак вважаємо за необхідне співвідносити обмеження із правовідновлювальною та превентивною функціями.

Щодо питання відношення люстрації до юридичної відповідальності в літературі склалося кілька підходів. Згідно з першим, широко представленим у російській науці підходом, люстрація є видом юридичної відповідальності з порушенням принципу індивідуальності [1, с. 71–73]. Уважаємо цей підхід спірним, адже люстраційна перевірка може закінчитися для люстрованого суб'єкта визнанням його непричетності до певних юридичних дій, а отже, жодної відповідальності, в тому числі юридичної, не настає.

Згідно з другим підходом, люстрація являє собою міру політичної відповідальності, яка, на відміну від юридичної, не має юридичного характеру [18, с. 249–257]. З аргументацією авторів важко не погодитися, адже люстрація за своєю сутністю скоріше схожа на процес політичного неприйняття окремих учасників політикуму через невдалі рішення під час боротьби за владу чи реалізації владних повноважень, ніж на форми конституційно-правової відповідальності. Однак люстрації може надаватися юридичний характер,

що простежується в люстраційній моделі Чеської Республіки.

Відповідно до третього підходу, люстрація і є формою юридичної відповідальності за вчинені правопорушення. Так, наприклад, у суддівському середовищі панує думка, що люстрацію потрібно проводити через механізм дисциплінарної відповідальності [6, с. 39].

Включення люстрації до видів юридичної відповідальності означало б перегляд принципів положень останньої. Такі метаморфози можуть мати несприятливі наслідки з огляду на наявну різко негативну оцінку колективної відповідальності в юридичній спільності.

Отже, констатуємо непересічне значення правового явища люстрації для забезпечення стабільності й розвитку нових демократичних держав і необхідність її інтеграції до чинної правової системи. Результати дослідження можуть слугувати приводом для подальшого вивчення цього питання в межах загальнотеоретичної юриспруденції.

Ключові слова: люстрація, правове явище, інтеграція в правову систему.

У статті досліджено співвідношення правового явища люстрації з уже вивченими елементами правової й державної систем. Доведено доцільність обмеження прав людини в межах люстрації. Розглянуто співвідношення люстрації та юридичної відповідальності.

В статті досліджено співвідношення правового явища люстрації з уже вивченими общетеоретической юриспруденцией елементами правовой и государственной систем. Доказана целесообразность ограничения прав человека в рамках люстрации. Рассмотрено соотношение люстрации и юридической ответственности.

The article examines the ratio of lustration phenomenon with already studied theoretical elements of legal and governmental systems. The expe-

diency of restricting human rights in the framework of the lustration was proved. Correlation of lustration and legal liability was examined.

Література

1. Бардеев К.А. Люстрация на Украине в свете международных стандартов о правах человека / К.А. Бардеев // *Законность и правопорядок в современном обществе*. – 2015. – С. 71–75.

2. Безклубий І. Правова відповідальність / І. Безклубий // *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія «Юридичні науки»*. – 2012. – № 91. – С. 8–10.

3. Безклубий І.А. Поняття, сутність та права природа люстрації / І.А. Безклубий, І.В. Кочкодан // *Бюлетень Міністерства юстиції*. – 2009. – № 8. – С. 32–40.

4. Берлин І. Філософія свободи. Європа / І. Берлин – М.: Новое литературное обозрение, 2001. – 448 с.

5. Булахтин М.А. Борьба партии «Право и справедливость» за новую модель польской республики / М.А. Булахтин // *ARS ADMINISTRANDI*. – 2013. – № 4. – С. 65–74.

6. Бусол Е. Люстрация судейского корпуса как способ противодействия коррупции / Е. Бусол // *Leges si Viata*. – 2014. – № 4. – С. 39–43.

7. Бусол Е. Люстрация судейского корпуса как способ противодействия коррупции / Е. Бусол // *Leges si Viata*. – 2014. – № 4. – С. 39–43.

8. Васильченко О. Трансформація ідеї рівності людей у принцип рівності прав і свобод людини та громадянина / О. Васильченко // *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. – 2015. – Вып. 2. – С. 34–38.

9. Возгрін С.Ю. Межі свободи та заборона обмеження прав і свобод людини: національно-правовий та міжнародно-правовий аспекти / С.Ю. Возгрін // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. – 2013. – № 6-3. – Т. 1. – С. 51–54.

10. Денисова А.М. Правові обмеження: поняття, види, функції / А.М. Денисова // *Часопис Київського університету права*. – 2011. – № 2. – С. 51–55.

11. Експерти про порушення стандартів прав людини Законом України «Про очищення влади» // *Люстрація в Укра-*

їні: експертний висновок (12.12.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbiddentoforbid.org.ua/uk/lyustraciya-v-ukrayini-porushuye-pravalyudynu/>.

12. Заворотченко Т.М. Загальна характеристика системи політичних прав і свобод людини й громадянина в Україні / Т.М. Заворотченко // Часопис Київського університету права. – 2012. – Вип. 3. – С. 17–21.

13. Каменкова Л. Позитивная дискриминация: понятие, содержание, эволюция / Л. Каменкова, Л. Мурашко // Журнал международного права и международных отношений. – 2006. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://evolutio.info/content/view/1005/176/>.

14. Кочкодан І.В. Люстраційні моделі в державах центральної та східної Європи і критерії їхньої правомірності / І.В. Кочкодан // Актуальні проблеми юридичної науки : матеріали Міжнародної наукової конференції «Восьмі осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 13–14 листопада 2009 року). – Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2009. – С. 50–52.

15. Ларин А.А. Люстрация как основание ограничения избирательного права / А.А. Ларин // Теория и практика общественного развития. – 2014. – Вип. 4. – С. 246–249.

16. Лутковська знайшла в законі про люстрацію загрозу порушення прав людини // Українські новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukranews.com/news/139886.Lutkovskaznaysghla-v-zakoni-pro-lyustratsiyu-zagrozu-porushennya-prav-lyudini.uk>.

17. Максимюк О.Д. Зміст функцій юридичної відповідальності / О.Д. Максимюк // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 6. – С. 15–18.

18. Марцеляк О.В. Науково-правовий висновок щодо питань відповідальності суддів у контексті відповідності Конституції України положень пункту 6 частини першої, пунктів 2, 13 частини другої, частини третьої статті 3 Закону України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 року № 1682-VII / О.В. Марцеляк, М.А. По-

горецький // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 2. – С. 249–263.

19. Погребняк С. Втілення принципу рівності в юридичних актах / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 3 (46). – С. 8–20.

20. Права людини і громадянина в афоризмах та прислів'ях : праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол.: П.М. Рабинович та ін. – К. : Атіка, 2001. – 112 с.

21. Про очищення влади : Закон України від 16.09.2014 № 1682-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.

22. Проміжний висновок щодо Закону «Про очищення влади» (закон «про люстрацію») / Європейська комісія за демократію через право [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2014\)044-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2014)044-ukr).

23. Ставнійчук М. Терези люстрації: помста чи справедливість? / М. Ставнійчук // LB.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lb.ua/news/2015/06/30/309624_terezi_lyustratsii_pomsta_chi.html.

24. Татаров О. Люстрація чи дискримінація? / О. Татаров // Liga Блоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blog.liga.net/user/otatarov/article/19865.aspx>.

25. Цивільне право України : [навчальний посібник] / [Ю.В. Білоусов, С.В. Лозинська, С.Д. Русу та ін.] ; за ред. Р.О. Стефанчука. – К. : Прецедент, 2005. – 448 с.

26. Milardović A. Elite Groups in the Waves of Democratization and Lustrations / A. Milardović // Lustration and Consolidation of Democracy and the Rule of Law in Central and Eastern Europe. – 2007. – Book 5. – P. 85–110.

27. Uzelac A. (In)Surpassable Barriers to Lustration: Quis custodiet ipsos custodes? / A. Uzelac // Lustration and Consolidation of Democracy and the Rule of Law in Central and Eastern Europe. – 2007. – Book 5. – P. 47–64.

УДК 347.454

В. Васильківська,аспірант кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ: СУТНІСНО-СТРУКТУРНИЙ ПОШУК

Чітке визначення правового статусу державного службовця є однією з основних гарантій забезпечення дієвості й ефективності державної служби, підвищення її авторитету, реалізації прав і свобод людини та громадянина. Варто зазначити, що ні в доктринальному, ні в нормативному аспектах єдиного підходу до сутнісної характеристики цього поняття немає. Підтвердженням цього є, зокрема, законодавча регламентація правового статусу державного службовця.

Так, Закон України «Про державну службу» 1993 р. [1] визначив у розділі 3 «Правовий статус державних службовців державних органів та їх апарату», що до цього статусу належать основні обов'язки; основні права; обмеження, пов'язані з прийняттям на державну службу; декларування доходів державних службовців (!); особливості дисциплінарної відповідальності (!). Безперечно, зарахування до статусу державного службовця останніх двох чинників викликає заперечення: 1) декларування доходів навряд чи можна зарахувати до статусу державних службовців, оскільки цей обов'язок є притаманним не тільки державним службовцям, а й іншим особам, на яких покладено виконання функцій держави; 2) щодо особливостей дисциплінарної відповідальності варто зазначити, що до статусу державного службовця потрібно зарахувати або юридичну відповідальність, яку становлять кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, матеріальна, цивільно-правова відповідальність, або не зараховувати її взагалі. А такий частковий підхід не вирішує питання чіткого визначення його статусу.

Закон України «Про державну службу» 2011 р. [2], який так і не набув чинності, у розділі 3 «Правовий статус державного службовця» визначав, що до структури правового статусу державного службовця належать права; обов'язки; виконання доручень; вимоги щодо політичної неупередженості; захист права доступу до державної служби та прав державного службовця (!). Варто зазначити, що цей перелік є більш логічним, ніж попередній. Водночас викликає заперечення зарахування до статусу державного службовця останнього чинника – захисту права доступу до державної служби та прав державного службовця, оскільки захист права на працю і своїх прав є характерним як для громадян, так й інших осіб, і в цьому немає ніяких особливостей.

Чинний Закон України «Про державну службу» 2015 р. [3] передбачив у розділі 2 «Правовий статус державного службовця», чинниками якого є основні права; основні обов'язки; підпорядкування та виконання наказу (розпорядження), доручення; політична неупередженість; захист права на державну службу. Власне кажучи, цей перелік дуже схожий на попередній і загалом визначає основу правового статусу державного службовця. Поряд із цим виникає низка запитань щодо зарахування до правового статусу таких елементів, як обмеження під час проходження державної служби; гарантії державної служби; юридична відповідальність. Для вирішення цих питань потрібно звернутися до доктринального аспекту поняття «правовий статус державного службовця».

У юридичній науці немає єдиної думки щодо поняття і структури ста-

тусу державного службовця. Для їх визначення насамперед треба дослідити поняття «правовий статус». М.Н. Марченко доводить, що правовий статус, будучи складовою частиною системи прав, є відносно самостійним регулятором суспільних відносин. За допомогою правових установлень держава не прагне просто продублювати, відтворити в юридичній формі наявну реальність. І в цьому немає ніякої суспільної потреби. Держава може лише впливати й неминуче впливає на соціальні процеси в тому числі за допомогою правових установлень. Цей вплив може призвести й призводить до прогнозованих соціальних наслідків. При цьому держава здатна створювати ті або інші суспільні наслідки лише в певних межах і, головне, не сама по собі, не довільно, а тільки у взаємодії з іншими об'єктивними та суб'єктивними факторами суспільного життя. Тому було б неправильним твердження, що держава дарує права і свободи, адже бути чи не бути тим або іншим із них, врешті-решт, залежить не тільки від держави. Водночас держава є одним із безумовних факторів, що визначають практичну наявність і реалізацію прав і свобод людини. Причому роль держави в системі факторів, які формують становище людини в суспільстві, практично завжди дуже висока, а залежно від конкретно-історичних умов може бути й вирішальною [4]. Отже, М.Н. Марченко виокремлює два основні елементи правового статусу особистості: права і свободи.

М.І. Матузов вважає важливим компонентом правового статусу суб'єкта права його права та обов'язки. Відповідальність перед державою й суспільством реалізується шляхом підкорення суб'єктів правам закону та нормам права, які зафіксовані в підзаконних актах [5]. Такої ж точки зору дотримуються Н.М. Погрібний, який підкреслює, що правовий статус громадянина характеризується максимально повним набором прав, свобод, обов'язків, наявних у цій державі, оскільки громадянин – це особа, яка має громадянство, тобто по-

стійний юридичний зв'язок із цією державою, що виражається в їх взаємних правах та обов'язках [6]; О.Є. Кутафін, котрий наголошує, що під правовим статусом людини та громадянина зазвичай розуміють сукупність прав і обов'язків; дійсно, це головний зміст правового статусу людини та громадянина, однак на нього впливають такі інші правові фактори: громадянство, принципи, гарантії прав і свобод [7]; Е.А. Лукашева, яка вважає, що складні зв'язки, які виникають між державою та індивідом, і взаємозв'язки людей один із одним фіксуються державою в юридичній формі – у формі прав, свобод та обов'язків, що утворюють правовий статус індивіда («Правовий статус індивіда – одна з найважливіших політично-юридичних категорій, яка невід'ємно пов'язана із соціальною структурою суспільства, рівнем демократії, станом законності» [8]); В.О. Костюк, який стверджує, що правовий статус – це сукупність юридичних прав, свобод і обов'язків особи, які закріплені в чинному законодавстві і становлять соціально-допустимі й необхідні потенційні можливості особи мати суб'єктивні права та обов'язки й реалізовувати їх у системі суспільних відносин [9]; А.М. Міцкевич, котрий наголошує, що «кожен суб'єкт права в силу самої дії закону або, як часто кажуть, безпосередньо за законом, тобто незалежно від участі в тих або інших правовідносинах, володіє певним обсягом прав та обов'язків. У закріпленні законом цих прав та обов'язків, які утворюють правовий статус громадян і організацій, знаходять своє юридичне відтворення особливі суспільні відносини індивіда або організації з державою, котрі слугують передумовою їх участі в суспільному житті» [10].

Виокремлюючи права, свободи та обов'язки як елементи правового статусу особистості, С.О. Комаров водночас зазначає, що правовий статус особистості в державі характеризується такими основними рисами: а) права, свободи й обов'язки, що утворюють правовий статус, є рівними, кожна особа (в межах

лива та багатогранна. Вона порушує всю діалектику відносин людини й суспільства, громадянина та держави, її дослідження дає змогу проникнути (з позиції історії й сучасності) в сутність політичних процесів і правових систем, поглибити уявлення про права та свободи людини, про стан правової свідомості, правової культури суб'єктів правовідносин і про зміст останніх, пізнати матеріальні, духовні та інші інтереси індивідів, глибоко дослідити систему гарантій забезпечення прав і свобод людини та громадянина. У науковій літературі розрізняють загальносоціальний статус особистості та його різновиди: релігійний, політичний, економічний, моральний, правовий. Правовим він називається тому, що стан особи в суспільстві визначається юридичними нормами, які опосередковують багаторідні зв'язки людини із соціальним середовищем. У широкому сенсі під правовим статусом особистості розуміється юридично закріплений стан людини в суспільстві, її права і свободи, обов'язки й відповідальність, установлені законодавством і гарантовані державою. У структуру правового статусу юристи часто включають і такі елементи, як законні інтереси, правові принципи, правовідносини загального (статутного) типу, правосуб'єктність. У вузькому сенсі категорія «правовий статус особи» характеризує обсяг прав і свобод, котрими володіє людина – суб'єкт права. Вони ж (права і свободи) становлять основний зміст, ядро правового статусу» [17]. Ця точка зору знайшла підтримку в поглядах В.Н. Синякова, який у широкому значенні слова під правовим статусом особистості розуміє юридично закріплене становище людини в суспільстві, тобто права, свободи, обов'язки та відповідальність, установлені законодавством і гарантовані державою. У вузькому розумінні – це обсяг прав і свобод, якими володіє людина – суб'єкт права [18].

Прихильником широкого та вузького трактування правового статусу особистості є В.І. Новосьолов, який

відзначає, що на правове становище громадян у державі, окремих сферах державного й суспільного життя впливає багато факторів. Усі ці фактори вчений ділить на дві групи: 1) фактори, які прямо впливають на правове становище громадян, тобто правовий статус у вузькому, власному сенсі. Це права, свободи, обов'язки та дієздатність. Ними володіє кожний громадянин; 2) фактори, які впливають на правове становище опосередковано, головним чином через діяльність державних органів і державних службовців та інших суб'єктів, тобто правовий статус у широкому розумінні [19]. Також до складу правового статусу в широкому розумінні, зауважує автор, входять принципи правового статусу, гарантії прав, свобод та обов'язків, відповідальність і демократичні елементи. Натомість окремі вчені розглядають правовий статус особистості не як сукупність чи систему певних елементів або чинників, а як певне становище у взаєминах із державою. Так, на думку В.М. Корельського та В.Д. Перевалова [20], правовий статус особистості – це правове становище людини, що відображає її фактичний стан у взаємовідносинах із суспільством і державою.

Така різноманітність точок зору щодо поняття і структури правового статусу особистості, безперечно, відображена в різноманітності поглядів на сутність і зміст правового статусу державного службовця. На думку Ю.М. Старілова, правовий статус державного службовця включає такі складові: способи заміщення державних посад; нормування й організацію праці; вимоги, що висуваються до державних службовців; права й обов'язки, обмеження та заборони по посаді; проходження державної служби (атестація, підвищення по службі, присвоєння кваліфікаційного розряду, рангу, спеціального звання тощо); засоби стимулювання й відповідальності [21]. Водночас учений робить висновок, що статус державних службовців – це диференційована та комплексна система, яка має вертикальну й горизонтальну

ством; г) праця державних службовців оплачується державою з бюджетних засобів.

О.М. Костюков звертає увагу на таку специфіку правового статусу: він здійснюється конкретним, дієздатним суб'єктом; його об'єктивна сторона – формалізована, визначена правовими нормами; його суб'єктивна сторона – свідомі, вольові дії. Зміст діяльності державного службовця визначається не особистістю конкретної людини, а її посадою. Приймаючи рішення та втілюючи його в життя, державний службовець виражає не стільки власну волю, скільки волю колективу, який він представляє. Крім того, за поведінку державного службовця відповідає не лише він сам, а й організація, яку він представляє. Тому, підсумовує автор, його статус визначається саме займаною посадою, в якій об'єктивізується місце державного службовця в державному органі та системі відповідних органів [29].

Деяко іншої точки зору дотримується В.Г. Ігнатов, стверджуючи, що статус державного службовця передбачає, по-перше, безпосередню причетність до роду роботи з підготовки, прийняття й (або) втілення в життя рішень у сфері виконавчо-розпорядчої діяльності держави, при цьому в низці випадків ці дії тягнуть за собою суттєві економічні та інші соціальні наслідки для всього суспільства або якої-небудь її частини; по-друге, наявність у державного службовця повноважень і можливостей виступати в межах своєї компетенції від імені державного органу (і тим самим як від держави), представляючи державні інтереси; по-третє, поєднання суворої нормативної регламентованості діяльності в формально-процедурних відносинах із досить широкими можливостями прийняття вольових рішень на основі суб'єктивної інтерпретації як ситуації, так і законодавчих норм, що її регулюють; по-четверте (але не в останню чергу по важливості), належність до особливої професійно-статусної групи, яка хоча й складається

з представників різних професій, але об'єднується фактом роботи в державних органах [30].

Отже, аналізуючи наявні точки зору, можна відмітити, що поняття «правовий статус державного службовця» є багатогранним і різноаспектним явищем. Це дає підстави стверджувати, що правовий статус державного службовця варто розглядати як у широкому, так і у вузькому розуміннях. У широкому розумінні правовий статус державного службовця являє собою систему обов'язків, прав, правообмежень, етико-правових вимог, соціального захисту й відповідальності, визначених нормативно-правовими актами та гарантованих державою. У вузькому розумінні правовий статус державного службовця являє собою систему обов'язків, прав і відповідальності, визначених нормативно-правовими актами та гарантованих державою.

Ключові слова: правовий статус державного службовця, права державного службовця, обов'язки державного службовця, виконання доручень, структура правового статусу державного службовця.

Стаття присвячена розгляду питань сутнісної і структурної характеристики правового статусу державного службовця в доктринальному та нормативному аспектах. Особлива увага приділена визначенню найбільш оптимальних підходів до з'ясування елементного складу правового статусу державного службовця. Здійснено порівняльно-правовий аналіз правового статусу державного службовця в Законах України «Про державну службу» 1993, 2011 і 2015 рр.

Статья посвящена рассмотрению вопросов сущностной и структурной характеристики правового статуса государственного служащего в доктринальном и нормативном аспектах. Особенное внимание уделено определению наиболее оптимальных подходов к выяснению элементного

состава правового статусу державного служачого. Осуществлен сравнительно-правовой анализ правового статуса державного служачого в Законах Украины «О государственной службе» 1993, 2011 и 2015 гг.

The article is devoted to the research of the questions of essential and structural characteristic of the legal status of the state servant in the doctrinal and normative aspects. Special attention is devoted to the definition of the most optimal approaches to the clarification of the elemental composition of the legal status of the state servant. There is made a comparative-legal analyses of the legal status of the state servant in the Laws of Ukraine "On the State Service" of the years 1993, 2011 and 2015.

Література

1. Про державну службу : Закон України від 26.12.1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua>.
2. Про державну службу : Закон України від 17.11.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua>.
3. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua>.
4. Общая теория государства и права / отв. ред. М.Н. Марченко. – М. : Зерцале, 2000. – С. 267.
5. Матузов М.И. Личность. Право. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права / М.И. Матузов. – Саратов : Изд-во Саратовского университета, 1972. – С. 189–190.
6. Погребной И.М. Теория права : [учебн. пособ.] / И.М. Погребной. – Х. : Основа, 2003. – С. 36.
7. Основы государства и права / под. ред. О.Е. Кутафина. – М. : Юристъ, 2001. – С. 93.
8. Общая теория прав человека / под общ. ред. Е.А. Лукашевой. – М. : НОРМА, 1996. – С. 28.
9. Костюк С.А. Теория права : [курс лекций] / С.А. Костюк. – К. : Вентури, 1996. – С. 100–101.
10. Мицкевич А.В. Субъекты советского права / А.В. Мицкевич. – М. : Юрид. лит., 1962. – С. 12–13.

11. Комаров С.А. Общая теория государства и права : [учеб.] / С.А. Комаров. – М. : Юрайт, 1998. – С. 149.
12. Сурилов А.В. Теория государства и права : [учеб. пособ.] / А.В. Сурилов. – К. : Вища школа, 1989. – С. 395.
13. Сырых В.М. Теория государства и права : [учеб.] / В.М. Сырых. – М. : ЮСТИЦИНФОРМ, 2001. – С. 377.
14. Цельев Д.В. Міліція як інститут громадянського суспільства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Д.В. Цельев. – К., 1998. – С. 10.
15. Скакун О.Ф. Теория государства и права : [учеб.] / О.Ф. Скакун. – Х. : Консум, Университет внутренних дел, 2000. – С. 409.
16. Теория государства и права : [учеб. для вузов] / под ред. М.М. Рассолова, В.О. Лучина, Б.С. Эбзеева. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – С. 217.
17. Энциклопедический юридический словарь / под общей ред. В.Е. Крутеник. – М. : ИНФРА-М, 1998. – С. 480–481.
18. Общая теория права и государства : [учеб.] / под ред. В.В. Лазарева. – М. : Юристъ, 2001. – С. 480–481.
19. Новоселов В.И. Правовое положение граждан в отраслях государственного управления / В.И. Новоселов. – Саратов, 1977. – С. 7–8.
20. Теория государства и права / под ред. В.М. Корельского, В.Д. Перевалова. – М. : НОРМА-ИНФРА, 1998. – С. 503.
21. Стариков Ю.Н. Государственная служба в Российской Федерации: теоретико-правовое исследование / Ю.Н. Стариков. – Воронеж : Из-во Воронежского у-та, 1996. – С. 146.
22. Стариков Ю.Н. Служебное право : [учеб.] / Ю.Н. Стариков. – М. : БЕК, 1996. – С. 318–319.
23. Малиновський В.Я. Державна служба: теорія і практика : [навч. посіб.] / В.Я. Малиновський. – К. : Атака, 2003. – С. 41.
24. Алехин А.П. Административное право Российской Федерации : [учеб.] / А.П. Алехин, Ю.М. Козлов. – М. : ТЕИС, 1995. – С. 145.
25. Дубенко С.Д. Державна служба і державні службовці в Україні / С.Д. Дубенко ; заг. ред. Н.Р. Нижник. – К. : Видавничий Дім «Ін-Юре», 1999. – С. 41–42.
26. Битяк Ю.П. Державна служба в Україні : організаційно-правові засади : [моногр.] / Ю.П. Битяк. – Х. : Право, 2005. – С. 144.

27. Габричидзе Б.Н. Службное право : А.Н. Костюков // Правоведение. – 1987. – [учеб. для юрид. вузов] / Б.Н. Габричидзе, № 2. – С. 20–22.
А.Г. Чернявский. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2003. – С. 145–146.
28. Манохин В.М. Служба и служащий в Российской Федерации: правовое регулирование / В.М. Манохин. – М. : Юристъ, 1997. – С. 159–160.
29. Костюков А.Н. Должностное лицо: административно-правовой статус / 30. Государственная служба : [учеб.] / под ред. проф. В.Г. Игнатова. – М. : ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д : Издательский центр «МарТ», 2004. – С. 157.
31. Біла-Тіунова Л.Р. Службова кар'єра в Україні : [монографія] / Л.Р. Біла-Тіунова. – О. : Фенікс, 2011. – 540 с.

УДК 336.1

П. Латковський,аспірант кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОПЕРЕДНЬОГО БЮДЖЕТНОГО КОНТРОЛЮ

Бюджетний контроль, здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу, зазнає видових змін відповідно до стадій його розвитку, відбуваючись у відповідних формах, властивих для кожного виду, і за допомогою відповідних методів. З іншого боку, бюджетний контроль є пізнанням бюджетно-правової дійсності (реальності), її оцінкою, зіставленням із бюджетно-правовою моделлю, фіксацією або юридичним оформленням отриманих у процесі здійснення контрольних заходів результатів, що дає можливість забезпечити розвиток регулятивних бюджетних правовідносин відповідно до бюджетного законодавства.

Вищевикладене дає змогу проведення дослідження бюджетного контролю в його динаміці (розвитку), починаючи з попереднього бюджетного контролю, який здійснюється на стадіях підготовки проектів бюджетів, а також розгляду та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет). Цей вид контролю набуває важливого значення, оскільки виконує превентивну (запобіжну) функцію, а його зміст полягає у виявленні й запобіганні можливим негативним явищам і тенденціям у бюджетній діяльності, які можуть настати або вже настали, а також негативно виявитися в наступних стадіях бюджетного процесу або навіть і в наступних бюджетних періодах. Науковці виокремлюють у межах попереднього бюджетного контролю два його види, які здійснюються на перших двох стадіях, але поєднані кінцевим результатом – законом про державний бюджет або рішенням про місцевий бюджет. Така точка зору, на нашу дум-

ку, заслуговує на підтримку й потребує подальшого розвитку.

Досліджуючи питання бюджетної правотворчості, вчені справедливо виділяють у ній дві частини: бюджетне планування (містить організаційні питання правотворчості, які не пов'язані з юридично значущими наслідками) та власне бюджетна правотворчість (офіційне закріплення державної волі в законі про державний бюджет або волі територіальної громади в рішенні про місцевий бюджет) [1, с. 134–135].

Контроль за підготовкою проектів бюджетів здійснюється з метою встановлення реальних, обґрунтованих макропоказників економічного та соціального розвитку держави на наступний бюджетний період, які становлять підставу для розроблення проекту закону про державний бюджет і рішень про місцеві бюджети [2, с. 99]. Попередній бюджетний контроль здійснюється на етапі розгляду і прийняття рішень із бюджетних питань. Це стосується процесу визначення обсягу державних бюджетних ресурсів на фінансовий рік [3, с. 95]. Акцентуючи увагу на важливості попереднього бюджетного контролю, вчені зазначають, що цей вид контролю проводиться на основі глибокого аналізу й розрахунків фінансових результатів, що сприяє об'єктивності оцінки доцільності прийняття або неприйняття певних рішень у сфері фінансової діяльності, дотримання фінансової дисципліни [4, с. 151].

В економічній науці дещо по-іншому розуміють сутність і завдання попереднього контролю, зокрема звертається увага на те, що його завданням є запобігання порушенням і недопу-

щення незаконних, недоцільних, необґрунтованих і неефективних витрат [5, с. 37]. Із такою думкою важко погодитися, оскільки попередній фінансовий контроль здійснюється на стадії розробки та прийняття фінансово-правових (у тому числі й бюджетно-правових) актів і рішень, тобто до початку фінансової чи бюджетної діяльності. Тому, на нашу думку, завданням попереднього бюджетного контролю є прийняття бюджетно-правових актів відповідно до чинного законодавства. При цьому контроль має відбуватися як за змістом чи показниками бюджетно-правових актів або відповідністю змісту цих актів вимогам бюджетного законодавства (дотримання форми та змісту бюджетно-правового акта), так і за дотриманням процесуальних вимог (дотримання встановленої процедури підготовки та прийняття бюджетно-правового акта за діями і строками).

Перший напрям контролю можна охарактеризувати як матеріальний попередній бюджетний контроль, а другий – процесуальний. Так, наприклад, на основі результатів аналізу бюджетного запиту на предмет його відповідності меті, пріоритетності й ефективності використання бюджетних коштів тощо Міністр фінансів України приймає рішення про включення бюджетного запиту до проекту Державного бюджету України перед поданням його на розгляд Кабінету Міністрів України. Якщо порушень змісту бюджетного запиту не виявлено, то він включається до проекту, а якщо виявлено – міністерство вживає заходів щодо усунення розбіжностей, а у випадку недосягнення узгодження міністерство додає свій висновок із неузгоджених питань до цього проекту. Отже, виявлені в процесі попереднього контролю порушення матеріальних вимог мають правові наслідки: усунення недоліків шляхом узгодження з можливою передачею на розгляд Уряду. Що стосується процесуальних аспектів, зокрема строків подання, то вони Бюджетним кодексом України не врегульовані. Тому мова йде

виключно про матеріальний (змістовий) попередній бюджетний контроль.

Бюджетна правотворчість, правильно пише В.Д. Чернадчук, характеризується органічною єдністю трьох елементів: «... пізнання (явищ бюджетної дійсності), діяльності (підготовка й розгляд проекту закону про Державний бюджет України) та результату (прийняття закону про Державний бюджет України), які становлять закінчений цикл бюджетної правотворчості». Для адекватного відтворення в законі тих соціальних процесів, які відбуваються, потрібно постійно виявляти, досліджувати й використовувати об'єктивні закономірності, що породжують і спрямовують ці процеси [6, с. 206–207]. Саме тому передумовою розробки проекту закону про державний бюджет або рішення про місцевий бюджет є не лише пізнання тих умов, факторів та обставин, суспільних відносин тощо, які впливають на показники відповідного бюджету й ураховуються під час бюджетного планування, а і їх оцінка, критичне осмислення, виявлення тенденцій розвитку, їх перевірка на відповідність, зокрема, нормам права, нормативам, методикам розрахунку тощо з відповідним коригуванням, що й відбувається в процесі попереднього бюджетного контролю. Потрібно фахово й об'єктивно оцінити те, що враховує розробник проекту, і те, що він пропонує в підготовленому проекті, а це неможливо здійснити без попереднього бюджетного контролю.

З урахуванням того, що як прикладна категорія бюджетне планування є врегульованою бюджетно-правовими нормами процедурою визначення джерел надходжень і напрямів використання бюджетних коштів з метою бюджетного фінансування визнаних публічних потреб [7, с. 43–44], контроль бюджетного планування (бюджетний контроль на стадії складання проектів бюджетів) є оцінкою відповідності процедури й самого визначення цих джерел нормам бюджетного права. Як наукова категорія бюджетне планування є суб'єктив-

ною діяльністю, що полягає в пізнанні об'єктивних законів розвитку суспільства, тенденцій розвитку бюджетних відносин, дослідженні фінансового стану, результатів заходів, які вживалися раніше, цілей і завдань сьогодення та в майбутньому [7, с. 43–44]. А звідси контроль бюджетного планування як наукова категорія полягає в аналізі та оцінці пізнання суб'єкта бюджетного планування, тобто оцінці його професіоналізму іншим суб'єктом (уповноваженим суб'єктом бюджетно-контрольної діяльності). Тому в цьому випадку досить складно говорити про об'єктивність оцінки, оскільки й у першому, і в другому випадках наявний суб'єктивний фактор. Бюджетне законодавство містить окремі норми, які дають змогу усунути таку недоречність звернення до іншого суб'єкта, як правило, вищого органу, який наділений цим правом і є своєрідним арбітром у вирішенні бюджетно-правової суперечки, зокрема, на стадії бюджетного планування. Така норма передбачена ч. 4 ст. 36 Бюджетного кодексу України, відповідно до якої в разі недосягнення узгодження між Міністерством фінансів України та головним розпорядником щодо усунення розбіжностей у бюджетному запиті Міністерство додає свій висновок із неузгоджених питань до цього проекту.

Комітет Верховної Ради України з питань бюджету розглядає поданий Урядом проект основних напрямів, пропозиції, що надійшли від інших комітетів і депутатів. У процесі такого розгляду відбувається оцінка цим Комітетом як самого проекту, так і пропозицій із погляду їх відповідності законодавству, їх доцільності й ефективності, тобто відбувається контроль проекту Основних напрямів і пропозицій до нього. Результати такого контролю відображаються в проекті постанови Верховної Ради України щодо Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період, який надається народним депутатам для ознайомлення. Оскільки такий контроль здійснюється профільним (спеціалізо-

ваним) парламентським комітетом, то, на нашу думку, його можна визначити як спеціалізований парламентський контроль Основних напрямів бюджетної політики.

Результати контрольної діяльності уповноважених суб'єктів відображаються у Висновку щодо відповідності проекту вимогам антикорупційного законодавства, Висновку Головного науково-експертного управління, Висновку Комітету Верховної Ради України з питань бюджету. Такі висновки є результатом аналізу положень Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період відповідно до компетенції контролюючих суб'єктів, які містять оцінку підготовленого і схваленого Кабінетом Міністрів України проекту основних напрямів із указівкою на виявлені, на думку контролюючого суб'єкта, недоліки або невідповідності законодавству.

Можна вважати, що висновок щодо Основних напрямів бюджетної політики є результатом контрольної діяльності уповноважених суб'єктів бюджетного контролю, який містить правову та наукову оцінку проекту Основних напрямів бюджетної політики в межах їх компетенції й професійності.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 109 Бюджетного кодексу України [8], Верховна Рада України здійснює контроль за дотриманням законодавства в процесі розгляду і прийняття закону про Державний бюджет України, а до повноважень Комітету Верховної Ради України з питань бюджету, відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 109 Бюджетного кодексу України, належить надання до поданих на розгляд Верховної Ради України законопроектів висновків щодо їх впливу на показники бюджету й відповідності законам, які регулюють бюджетні відносини. Відповідно до ч. 3 ст. 109 Бюджетного кодексу України, комітети Верховної Ради України беруть участь у попередньому розгляді питання щодо проекту закону про Державний бюджет України. Перераховані суб'єктивні контролюючі права уповноваже-

них суб'єктів бюджетного контролю на другій стадії бюджетного процесу деталізуються в Бюджетному кодексі України [8], Законах України «Про Регламент Верховної Ради України» [9], «Про комітети Верховної Ради України» [10] та інших актах законодавства.

На обговорення як форму попереднього бюджетного контролю звертається увага й у фінансово-правовій літературі [1, с. 239], що передбачено, зокрема, ч. 4 ст. 154 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» [9], відповідно до якої в процедурі представлення проекту закону про бюджет за результатами його обговорення Верховна Рада може прийняти рішення про його відхилення в разі невідповідності вимогам Бюджетного кодексу України та/або Основним напрямам бюджетної політики на наступний бюджетний період. Отже, внаслідок обговорення відбувається зіставлення або оцінка відповідності поданого Кабінетом Міністрів України проекту закону про бюджет вимогам бюджетного законодавства й Основним напрямам. Результатом такого контролю є прийняття рішення (у разі відповідності) або його відхилення з поверненням на доопрацювання розробнику (Кабінету Міністрів України). Обговорення як форма попереднього бюджетного контролю застосовується також і під час розгляду проекту закону в першому читанні. Після завершення обговорення ставиться на голосування за основу підготовлений комітетом із питань бюджету проект постанови Верховної Ради щодо висновків і пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік. Результатом такої форми парламентського бюджетного контролю є підтримка чи не підтримка проекту постанови Верховної Ради щодо висновків і пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України. У цьому випадку Верховній Раді України надано право прийняття рішення про направлення цього проекту постанови до комітету з питань бюджету для підготовки до пов-

торного розгляду парламентом з урахуванням зауважень, висловлених під час розгляду цього питання на пленарному засіданні Верховної Ради.

На нашу думку, у цьому контексті потрібно говорити не просто про обговорення, а з певною конкретизацією, оскільки парламентські обговорення є загальними, а особливими будуть парламентські обговорення проекту закону про державний бюджет, які мають свої процесуальні особливості, визначені бюджетним законодавством.

Парламентські обговорення проекту закону про державний бюджет є обговоренням у Верховній Раді України поданого Кабінетом Міністрів України проекту Закону України про Державний бюджет України за встановленою процедурою із залученням інших осіб (Прем'єр-Міністра, уповноважених членів Кабінету Міністрів України, головних розпорядників бюджетних коштів, представників Рахункової палати тощо) щодо відповідності поданого проекту вимогам бюджетного законодавства та прийняттям відповідного рішення, що має визначені законом правові наслідки.

Процедура розгляду проекту закону про бюджет і його прийняття прописана елементами контролю. Так, наприклад, під час представлення проекту закону про бюджет, відповідно до ч. 2 ст. 154 Бюджетного кодексу України [8], від комітету з питань бюджету з доповіддю щодо відповідності проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік Основним напрямам бюджетної політики та вимогам Бюджетного кодексу України виступає голова комітету. Потім за результатами обговорення проекту закону про бюджет парламент може прийняти рішення про його відхилення в разі невідповідності вимогам Бюджетного кодексу України та/або Основним напрямам бюджетної політики на наступний бюджетний період. Отже, негативна оцінка профільним комітетом може вплинути на рішення парламенту, тобто результати бюджет-

давства результатом експертизи. Попередній бюджетний контроль включає контроль бюджетного планування й контроль власне бюджетної правотворчості, здійснюється у формі аналізу (перевірки) бюджетних запитів, парламентських слухань (обговорення) проєктів бюджетно-правових актів та експертизи проєктів бюджетно-правових актів.

Ключові слова: бюджетний контроль, попередній бюджетний контроль, бюджетне планування, бюджетна правотворчість, контроль бюджетного планування.

Стаття присвячена дослідженню бюджетного контролю в динаміці його розвитку, починаючи з попереднього бюджетного контролю, який здійснюється на стадіях підготовки проєктів бюджетів, а також розгляду й прийняття закону про Державний бюджет України або рішення про місцевий бюджет.

Статья посвящена исследованию бюджетного контроля в динамике его развития, начиная с предыдущего бюджетного контроля, осуществляемого на стадиях подготовки проектов бюджетов, а также рассмотрения и принятия закона о Государственном бюджете Украины или решения о местном бюджете.

The article investigates the dynamics of budget control its development, since the preliminary budget control, carried out in preparation of draft budgets and consideration and adoption of the Law on State Budget of Ukraine or local budget decision.

Література

1. Чернадчук В.Д. Бюджетні правовідносини в Україні: теорія, практика та перспективи розвитку : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 / В.Д. Чернадчук. – К., 2010. – 419 с.
2. Гетьманець О.П. Бюджетний контроль: організаційно-правові засади : [монографія] / О.П. Гетьманець. – Х. : Екограф, 2008. – 308 с.
3. Кузьменко О.А. Контроль за виконанням Державного бюджету України як функція управління : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.А. Кузьменко. – К., 2002. – 205 с.
4. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс : [підручник] / О.П. Орлюк. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.
5. Піхоцький В.Ф. Система державного фінансового контролю в Україні: концептуальні засади та практики : дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.00.08 / В.Ф. Піхоцький. – Львів, 2015. – 530 с.
6. Чернадчук В.Д. Стан та перспективи розвитку бюджетних правовідносин в Україні : монографія / В.Д. Чернадчук. – Суми : Університетська книга, 2009. – 456 с.
7. Чернадчук В. Актуальні питання бюджетної правотворчості / В. Чернадчук // Юридична Україна. – 2011. – № 2. – С. 42–46.
8. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.
9. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № № 14–15, 16–17. – Ст. 133.
10. Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 04.04.1995 № 116/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 19. – Ст. 134.
11. Савченко Л.А. Правові основи фінансового контролю : [навчальний посібник] / Л.А. Савченко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 455 с.

особливостей превентивної функції податково-правового примусу.

Загальна природа податково-правового примусу неодмінно пов'язана з державним примусом як його родовою категорією. Щодо останнього Ю.П. Битяк і М.Г. Шульга визначають, що «державний примус – це психологічний або фізичний вплив державних органів (посадових осіб) на певних осіб з метою спонукати, примусити їх виконувати правові норми» [1, с. 159–160]. При цьому вчені підкреслюють, що державний примус характеризується тим, що цей метод впливу є допоміжним, здійснюється на підставі переконання й тільки після використання переконання [1, с. 159]. Указане є цілком логічним, адже метод переконання дає змогу сформулювати внутрішню волю учасників правовідносин у її повній відповідності до приписів правових норм; у цих умовах суспільство значною мірою є законотворчим, і державі, на відміну від примусового методу, потрібно докласти мінімальну кількість зусиль для забезпечення законності і правопорядку. Тим не менше варто визнати, що стан суспільства, в якому кожна особа повністю має законотворчу поведінку, є певним ідеалом, до якого потрібно прагнути, однак який практично неможливо досягти. Тому правові норми завжди мають бути забезпечені можливістю застосування примусу.

Конкретний вид потенційно застосованого до учасників правовідносин державного примусу залежить від галузевої належності правових норм, для захисту яких і передбачається такий примус. Наприклад, такий різновид державного примусу, як адміністративний примус, застосовується на підставі норм «адміністративного права, що включають норми законодавства або адміністративно-правові норми актів виконавчих органів» [1, с. 160]. Відповідно, податково-правовий примус застосовується для забезпечення захисту норм податкового права і його використання регулюється останніми.

Однак разом із цим податково-правовому примусу притаманна низка видових ознак та особливостей, що відрізняють його як від державного примусу, так і від суміжного адміністративно-правового примусу чи будь-якого іншого виду державного примусу. Так, досліджуючи види примусових заходів у податковому праві, А.М. Тимченко дійшов висновку, що передумовами застосування податково-правового примусу є такі: 1) особливості правової природи податкових платежів; 2) специфічність суб'єктного складу податкових правовідносин; 3) особливість методу правового регулювання податкових відносин; 4) бюджетоутворююче значення податкових доходів; 5) закріплення обов'язку зі сплати податків у законодавчих актах; 6) конституційний характер обов'язку сплати податків; 7) наявність ухилення від сплати податків; 8) наявність правопорушень під час справляння податків; 9) конфліктність податкових правовідносин [8, с. 12].

Пояснити вказане можна за допомогою характеристики самих податкових правовідносин. Щодо цього М.П. Кучерявенко доречно вказує, що якщо в адміністративному праві владна майнові відносини виникають із виконавчо-розпорядницької діяльності, то податкові правовідносини – виключно в процесі діяльності з акумуляції надходжень від податків і зборів. Якщо адміністративні правовідносини значною мірою представлені безпосередньо майновими, то податкові правовідносини мають грошовий характер. Адміністративно-правові відносини передбачають певну підпорядкованість, субординацію суб'єктів, тоді як податкові правовідносини не виходять з організаційної залежності учасників правовідносин [5, с. 225].

Дійсно, треба підкреслити, що податкові правовідносини передусім будуються на конституційному податковому обов'язку кожного «сплачувати податки і збори в порядку й розмірах, установлених законом», що визначено частиною 1 статті 67 Конституції України [4]. Нерідко особливо в державах

англосаксонської правової традиції в суспільстві *de facto* встановлено та визнається правило: «Я – платник податків, отже, я – громадянин». Застосованість цього принципу стає дедалі ширшою, й у сучасних країнах однією з підстав отримання громадянства визнається не тільки факт тривалого знаходження на території цієї держави, а й підтвердження сплати особою протягом цього часу податків у бюджеті цієї країни. Звісно, у такому випадку порушення особою норм податкового права, а тим більше ухилення від сплати податків здатне розцінюватись як одне з найтяжчих правопорушень. Це, так само як і позначена вище важливість для держави податкових коштів, природно визначає основні риси податково-правового примусу.

Серед низки видових особливостей податково-правового примусу окреме місце посідають характеристика його превентивної функції й можливість застосування відповідних превентивно-примусових заходів до платників податків без наявності не лише вини останніх (що притаманно також припиняючим і правовідновлювальним заходам податково-правового примусу), а й будь-яких ознак об'єктивно-протиправного діяння з їхнього боку. При цьому потрібно підкреслити, що така особливість превентивних заходів у податковій сфері може певним чином уводити в оману щодо примусової їх природи. Наприклад, на думку А.М. Тимченка, «превентивні заходи не можуть бути віднесені до примусових, оскільки вони не мають характеру правообтяження для платника та спрямовані на реалізацію первинних прав і обов'язків» [8, с. 9]. Цей висновок ученого прямо впливає з його розуміння причин застосування податково-правового примусу. Так, указується, що податково-правовий примус здійснюється у зв'язку з протиправним діянням як реакція на шкідливу поведінку платника податків. Його використання зумовлено конфліктом між державною волею, яка виражена в нормах податкового

права, й індивідуальною волею зобов'язаних осіб, які порушують ці норми. Саме такий підхід дає змогу відмежувати примусові заходи від загальноправових обов'язків. Отже, застосування до платника податків заходів податково-правового примусу можливе лише в разі здійснення ним протиправного діяння, тобто дії або бездіяльності, що порушує імперативні розпорядження податково-правових норм [8, с. 12].

Однак насправді межі застосування податково-правового примусу є ширшими, ніж звичайна реакція держави на протиправне діяння, вони також торкаються питань запобігання таким правопорушенням і виявлення їх, а так само загального виховання платників податків у дусі сумлінного виконання ними їхнього податкового обов'язку. Як слушно вказує М.П. Кучерявенко, примус в оподаткуванні чиниться запобіжними, припиняючими, правовідновлювальними та каральними заходами. «Запобігання реалізується державними органами, що контролюють правильність обчислення та внесення податків» [6, с. 550]. Це й зрозуміло, адже для публічного інтересу набагато вигідніше запобігти податковому правопорушенню, не дати розвинутись умовам, що призводять до порушення вимог податково-правової норми, або виявити ознаки такого правопорушення на первісних етапах його вчинення, ніж намагатись припинити правопорушення, об'єктивна сторона якого повністю була реалізована й наслідки чого вже чинять свій шкідливий вплив на розвиток відносин у податково-бюджетній сфері, заважаючи передусім повному та своєчасному отриманню податкових коштів бюджетами, що їх потребують.

У такому контексті ми маємо звернути увагу на головну мету податково-правового примусу, що виявляється в активному захисті податкових відносин і забезпеченні правопорядку у сфері оподаткування. А одним із засобів забезпечення цього правопорядку, зважаючи на підвищену конфліктність

податкових відносин, і є врахування контролюючими органами ризиків учинення податкових правопорушень і застосування превентивних заходів податково-правового примусу в тих випадках, де існує підвищена загроза відхилення поведінки зобов'язаних учасників податкових правовідносин від імперативних приписів податково-правових норм.

Безпосереднім прикладом застосування превентивних заходів податково-правового примусу є повноваження контролюючих органів із проведення різних форм перевірок і звірок платників податків. Так, відповідно до пункту 77.2 статті 77 Податкового кодексу України, до плану-графіка проведення документальних планових перевірок відбираються платники податків, які мають ризик щодо несплати податків і зборів, невиконання іншого законодавства, контроль за яким покладено на контролюючі органи. Періодичність проведення документальних планових перевірок платників податків визначається залежно від ступеня ризику в діяльності таких платників податків, який ділиться на високий, середній і незначний. Платники податків із незначним ступенем ризику включаються до плану-графіка не частіше ніж один раз на три календарні роки, середнім – не частіше ніж один раз на два календарні роки, високим – не частіше ніж один раз на календарний рік [7].

У цьому разі форма реалізація превентивної функції податково-правового примусу (проведення документальної перевірки платника податків) збігається з формами здійснення податкового контролю платників податків (стаття 62 Податкового кодексу України [7]) і є прив'язаною лише до ризику, а не до наявного факту вчинення об'єктивно-протиправного діяння у сфері оподаткування. Цим превентивні заходи податково-правового примусу відрізняються від припиняючих, правовідновлювальних і каральних заходів податково-правового примусу, які

вживаються лише за вже виявленими обставинами порушення податково-правових норм.

На подібну специфіку податково-правового примусу впливають указані вище особливості податкових відносин. За таких обставин застосування примусових заходів доречно навести спостереження Ю.П. Битяка, який каже, що «характер конкретних суспільних відносин вимагає притаманного тільки їм захисту. В одних випадках правопорядок забезпечують шляхом використання заходів запобігання правопорушенням, в інших – припинення правопорушень» [2, с. 178–179]. Причому, як ми тільки-но вказували, засоби запобігання мають власну особливість, відрізняючись від засобів припинення правопорушень тим, що їх використання не пов'язано з учиненням неправомірних дій [2, с. 179]. Те саме підкреслює й Б.Н. Закарян, зазначаючи, що превентивні заходи податково-правового примусу можуть застосовуватися щодо зобов'язаних суб'єктів податкових відносин, поведінка яких або ще не має достатніх ознак податкового правопорушення, або взагалі є абсолютно законслухняною; однак у силу публічної природи й важливості охорони податкових правовідносин контролюючі органи все рівно мають ужити до цих осіб такі примусові заходи [3, с. 69].

Із викладеного варто зробити висновок, що превентивна функція податково-правового примусу є неодмінною складовою призначення останнього та реалізується уповноваженими контролюючими органами у правовій формі превентивних заходів податково-правового примусу з метою захисту й забезпечення правопорядку у сфері податкових правовідносин. Правовими підставами для цього є відповідні норми податкового законодавства, що визначають повноваження контролюючих органів щодо проведення перевірок і звірок діяльності платників податків, а конкретними підставами – оцінювання контролюючим

органом імовірних ризиків учинення зобов'язаними учасниками податкових правовідносин правопорушення у сфері оподаткування.

У свою чергу, примусова природа податкових превентивних заходів зумовлена, з одного боку, публічним характером податкових правовідносин і використовуваним у них імперативним методом правового регулювання, а з іншого – протистоянням у сфері оподаткування різноспрямованих публічного та приватного інтересів. З урахуванням цих особливостей реалізація превентивної функції податково-правового примусу й застосування його превентивних заходів (на відміну від будь-яких інших форм податково-правового примусу) може відбуватись у межах податкових правовідносин, у яких поведінка платників податків є цілковито законслухняною й такою, що повною мірою відповідає приписам податково-правових норм.

Ключові слова: податкові відносини, державний примус, податково-правовий примус, превентивна функція податково-правового примусу, превентивні заходи податково-правового примусу.

Статтю присвячено проблемам застосування державного примусу у сфері оподаткування та характеристиці превентивної функції податково-правового примусу. Наведено визначення превентивної функції податково-правового примусу, визначено її особливості. Обґрунтовано необхідність виділення превентивних заходів серед форм податково-правового примусу.

Стаття посвячена проблемам применения государственного принуждения в сфере налогообложения и характеристике превентивной функции налогово-правового принуждения. Приведено определение превентивной функции налогово-правового принуждения, определены ее особенности. Обоснована необходи-

мость выделения превентивных мер среди форм налогово-правового принуждения.

The article deals with public compulsion in the sphere of taxation and analyzes the preventive function of tax compulsion. It has been mentioned that one of the main tasks of the state is to create a background for a due performance of a tax duty by tax payers and to provide law and order in the sphere of tax relations. It contributes to possibility and in some cases necessity to use tax compulsion against tax payers. Its main features are oppressing of tax payers' will and their subordination to the authorized controlling taxation bodies.

Література

1. Адміністративне право: [підручник] / Ю.П. Битяк (кер. авт. кол.), В.М. Гаращук, В.В. Богуцький та ін.] ; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. – Х. : Право, 2010. – 624 с.

2. Адміністративне право: [підручник] / Ю.П. Битяк (кер. авт. кол.), В.М. Гаращук, В.В. Богуцький та ін.] ; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. – 2-ге вид., переробл. та допов. – Х. : Право, 2013. – 656 с.

3. Закарян Б.Н. Правовідновлювальні заходи в податково-правовому регулюванні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Б.Н. Закарян ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2016. – 212 с.

4. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

5. Кучерявенко Н.П. Курс налогового права : в 6 т. / Н.П. Кучерявенко. – Х. : Легас, 2004–2005. – Т. 2 : Введение в теорию налогового права. – 2004. – 600 с.

6. Кучерявенко Н.П. Курс налогового права : в 6 т. / Н.П. Кучерявенко. – Х. : Легас ; Право, 2004–2005. – Т. 3 : Учение о налоге. – 2005. – 600 с.

7. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI // Голос України. – 2010. – 4 груд. – № 229–230.

8. Тимченко А.М. Види примусових заходів у податковому праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / А.М. Тимченко ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2012. – 18 с.

УДК 347.6

К. Шахназарян,
здобувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВ НА ЧУЖІ РЕЧІ ПІД ЧАС СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Зі здобуттям незалежності Україна почала розбудову демократичної правової держави, формування громадянського суспільства, у центрі уваги якого – людина, захист її законних інтересів і задоволення потреб. Проголошення курсу на розбудову правової держави означає, що Україна не лише бере на себе обов'язок визнавати природні права людини, а й має забезпечувати реалізацію цих прав і свобод, які тепер закріплені в Конституції України та врегульовані в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України), який за своєю сутністю є кодексом громадянського суспільства й приватного права.

У зв'язку із цим за цивільним законодавством однією з важливих проблем є речові права на майно, зокрема права на чужі речі. При цьому у вказаному випадку право власності належить одній особі, хоча водночас інша особа має таке ж речове право на це майно, проте за змістом таке речове право є вужчим.

Отже, права на чужі речі – це речові права, що надають особі, яка їх набула, можливість безпосередньо користуватись певним майном для певної мети та у встановлених законодавством межах. При цьому кожна особа потребує захисту права власності на майно (речі), зокрема й чужі, за законодавством. Хоча в ЦК України немає конкретного визначення поняття захисту права власності, проте визначаються порядок і засоби захисту або охорони порушеного права.

Сформульовані нами результати дослідження ґрунтуються на працях українських та іноземних уче-

них-юристів радянського й сучасного періодів у галузі цивільного права, дослідників речових прав, а саме таких: С.С. Алексеевої, М.М. Агаркова, Д.В. Бобрової, Т.В. Боднар, І.В. Болотан, В.А. Васильєвої, Н.Ю. Голубєвої, М.В. Гордона, І.О. Дзери, О.В. Дзери, Г.В. Єрмоєнко, В.М. Зубара, О.С. Йоффе, В.М. Ігнатенка, А.М. Колодія, В.М. Коссака, О.О. Красавчикова, Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця, Р.А. Майданика, М.С. Малєїна, В.П. Маслова, Г.К. Матвеева, І.Б. Новицького, О.А. Собчака, П.Р. Стависького, Є.О. Суханова, Ю.К. Толстого, К.А. Флейшиць, Ю.Б. Фогельсона, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, Ю.С. Червоного, Я.М. Шевченко, Р.Б. Шишки та інших.

Метою статті є науковий аналіз загальної характеристики прав на чужі речі під час спадкування та дослідження чинного законодавства України, теоретичних і практичних проблем, що виникають у цій сфері.

Аналізуючи джерела права, варто зазначити, що права на чужі речі регулюються положеннями розділу II книги III ЦК України. Згідно із ч. 1 ст. 395 права на чужі речі (майно) об'єднують право володіння, сервітут – право користування, емфітевзис – право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, суперфіцій – право забудови [1]. Завдяки загальному аналізу вказаних прав на чужі речі доцільно визначити характерні ознаки й критерії вказаних прав.

Так, право на чужі речі є складником більш загальної категорії речового права, зокрема права власності, яке належить до самостійного речового пра-

ва. Система речового права складається з трьох елементів: права власності, права володіння та прав на чуже майно (речі).

Саме поняття «право на чужі речі» вперше з'являється в Стародавньому Римі («*jura in re aliena*») [12, с. 200; 13, с. 108]. Вказане право включало поєднані права суперфіцію, емфітевзису, сервітуту та заставне право, які сьогодні розповсюджені й зазначаються в законодавчих актах багатьох країн.

У законодавстві України положення щодо права на чужі речі до прийняття Закону України «Про власність» (який втратив чинність) не містились. У вказаному законі в ч. 6 ст. 4 вперше з'явився термін «право на чуже майно» та було зазначено, що діяльність власника може обмежуватись чи припинятись або власник може бути зобов'язаний допустити обмежене користування правом іншими особами [6, с. 30]. Таким чином, суспільні відносини щодо користування чужим майном, речами було юридично впорядковане, оскільки за часів Радянського Союзу права на чуже майно хоч і не визнавались, проте фактично існували. У 2004 р. вказану категорію речових прав, а саме систему прав на чужі речі, було закріплено в ЦК України, у якому було відображено правове регулювання кожного з прав (суперфіцію, емфітевзису, сервітуту) та статус правомочних осіб – володільців чужої речі.

У загальному вигляді права на чужі речі є похідними від права власності, а за змістом – обмеженими, що пояснюється наданням володільцю можливості без участі самого власника в межах договору з останнім та/або встановлених законодавством межах впливати на чужу річ, безпосередньо користуватись нею для певної мети та у встановлених межах.

Основною характерною рисою прав на чужі речі є те, що вказані права не можуть виникати за умови відсутності такої чужої речі та права на таку річ – права власності. Таким чином, метою прав на чужі речі є отримання можли-

вості користуватись та/або використовувати чужі речі в установлених межах із метою задоволення потреб користувача, якщо іншого способу задовольнити ці потреби немає. Однак при цьому обмежується право власності самого власника, а після припинення права на чужі речі право власності відновлюється та особа-власник повертає своє право в повному обсязі. Вказане поновлення права власності в юридичній літературі має назву «еластичність права» («*jus recadentiae*») [9]. Отже, право на чужі речі характеризується зв'язком і залежністю його від права власності, оскільки жодне з прав на чужі речі не дає управомоченій особі можливість розпоряджатись чужою річчю. При цьому, як уже було вказано, володільця у межах договору з власником або встановлених законом межах може користуватись річчю без участі власника. Така конструкція відповідає правам із зобов'язальною правовою природою. Крім того, права на чужі речі мають абсолютний характер, речо-правові засоби захисту та необмежений строк існування.

Аналізуючи законодавство України й цивілістичну літературу, а також з огляду на державне спрямування на євроінтеграцію, вивчення наукових праць іноземних учених можна назвати ознаки речових прав на чужі речі:

- права на чужі речі обмежені порівняно з правом власності, однак мають характер похідних від права власності;
- об'єктом прав на чужі речі є переважно нерухоме майно (земля, будівлі тощо);
- право на чужі речі безпосередньо пов'язане з характерним правом слідування за річчю, при цьому зміна власника (суб'єкта зобов'язального права) не впливає на суміжність речових прав у реалізації права користуватись чужими речами;
- види й зміст прав на чужі речі повністю визначаються законом;
- спостерігається абсолютний захист прав на чужі речі.

Права та інтереси особи, яка має право на чужі речі, захищаються в

тому ж порядку, що й права власника цієї речі (ст. 396 ЦК України) [5; 10, с. 368].

Права на чужі речі з деякими застереженнями можна розділити на дві групи: права користування чужими речами (сервітути, які можуть бути земельними й особистими) та права розпорядження чужими речами (застава, зокрема іпотека). Суть цього права полягає в тому, що кредитор у разі невиконання зобов'язання має право реалізації заставленого майна (чужої речі) для задоволення своїх майнових інтересів.

Досить детально права на чужі речі врегульовано в ЦК України. Зокрема, з прав на чужі речі передбачаються такі інститути, як право користування чужим майном (сервітути), право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій), а також право володіння. При цьому спеціальні речові права містять у собі не лише різні права користування, а й заставне право, установлене на річ боржника як гарантію виконання зобов'язання, таким чином розглядаючи заставу як подібну гарантію в зобов'язальній частині. Проте все-таки традиційно серед прав на чужі речі виділяють сервітут, узуфрукт, квазіузуфрукт, право користування, суперфіцій та емфітевзис.

Сервітут – це право обмеженого користування чужими речами. У багатьох випадках законодавством допускається обмежене користування майном власника з боку інших осіб, що забезпечує невласнику можливість користування чужою річчю в межах, установлених законом [4]. При цьому в ЦК України відсутнє визначення сервітуту, хоча в ст. 401 ЦК України поняття «сервітут» та «право користування чужим майном» вживаються як рівнозначні.

Сервітути характеризуються такими специфічними рисами:

1) тривале й постійне користування чужим майном, чужими речами;

2) користування чужою річчю чи майном не в повному обсязі, а лише в певному одному чи декількох відносинах (право на прохід і проїзд автомобілем); сервітут надає обмежене право користування;

3) сервітутне право обмежує право власника на майно, на яке встановлений сервітут, в обсязі, визначеному сервітутом;

4) сервітутне право сильніше, ніж право власності (спершу користується суб'єкт сервітутного права, а потім власник обслуговуючої земельної ділянки); при цьому сервітут не замінює право власності;

5) сервітут надає особі право користування чужим майном безкоштовно [6, с. 33].

Отже, сервітут – це право обмеженого користування чужими речами з певною метою та в установлених межах. Призначення сервітуту – дозволити суб'єкту сервітутного права користуватись природними властивостями речі, щодо якої встановлено сервітут.

Суб'єктами сервітутних правовідносин є власник або законний володільць речі та суб'єкт сервітутного права на цю річ (сервітуарій).

Спеціальне правило міститься в законодавстві стосовно такого об'єкта сервітуту, як земельна ділянка. Згідно зі ст. 100 Земельного кодексу України [3] сервітут на земельну ділянку встановлюється виключно за домовленістю між власниками земельних ділянок або за рішенням суду. Отже, об'єктом сервітуту є нерухомість, яка належить на праві власності іншій особі. Згідно зі ст. 401 ЦК України сервітут може бути встановлений щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітут) або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом [4]. Сервітут може також належати власнику (володільцю) сусідньої земельної ділянки, а також іншій конкретно визначеній особі (особистий сервітут).

Отже, ЦК України визнає існування двох основних видів сервітутів:

порядження чужими речами в разі невиконання забезпеченого заставою зобов'язання (Закон України «Про заставу» [2]).

Таким чином, на підставі зробленого аналізу нормативно-правових актів і цивільного законодавства України можна дійти висновку, що права на чужі речі, зокрема право користуватися чужою земельною ділянкою, можуть встановлюватись заповітом, коли заповідач встановлює сервітут на користь своїх спадкоємців (ст. 1246 ЦК України) або шляхом вчинення в ньому заповідачем заповідального відказу (зобов'язання спадкоємців встановити обмежене речове право на користь відказоодержувача та надати останньому право обмеженого користування певним майном, яке входить до складу спадщини (ст. ст. 1237, 1238 ЦК України)).

Іншим правом на чужі речі є емфітевзис – довгострокове, відчужуване й успадковуване право користування чужою землею з метою сільськогосподарського виробництва; при цьому користувач (емфітевт) складає обов'язок використовувати чуже майно за цільовим призначенням. Сутність суперфіцію полягає в тому, що власник виділяє земельну ділянку або її частину в користування суперфіціарію – фізичній або юридичній особі – для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших будов чи споруд безкоштовно або за відповідну винагороду. Як і емфітевзис, суперфіцій є довгостроковим, відчужуваним та успадковуваним правом, можливість здійснення якого обмежена використанням за цільовим призначенням.

Ключові слова: речові права, права на чужі речі, сервітут, емфітевзис, суперфіцій, спадкування.

У статті надається загальна характеристика прав на чужі речі під час спадкування. При цьому наголошується, що сервітутне право може бути встановлене в заповіті шляхом прямого встановлення сер-

вітуту або шляхом вчинення в ньому заповідачем заповідального відказу, тобто зобов'язання спадкоємців встановити обмежене речове право на користь відказоодержувача та надати останньому право обмеженого користування певним майном, яке входить до складу спадщини. У таких випадках у заповіті має бути зазначено, на користь кого встановлюється сервітут, відомості про майно, вид сервітуту, строк тощо.

В статті дається об'єктивна характеристика прав на чужі речі при спадкуванні по законодавству України. При цьому акцентується увага на тому, що сервітутне право може бути встановлено в заповіті шляхом прямого вчинення в ньому заповідачем заповідального відказу, тобто зобов'язання спадкоємців встановити обмежене речове право на користь відказоодержувача та надати останньому право обмеженого користування певним майном, яке входить до складу спадщини. У таких випадках у заповіті має бути зазначено, на користь кого встановлюється сервітут, відомості про майно, вид сервітуту, строк тощо.

In the article provides a general description of the rights of other people's things in succession under the laws of Ukraine. In this case the focus is that servitude rights can be found in the will through direct fulfillment in him by the testator legacy, i.e. the obligation to establish the heirs of a limited right in favor of the legatee and give the latter the right of limited use of certain assets included in the estate. In such cases, the will must be indicated in whose benefit the easement is established, information about the property, type of easement, time etc.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Про заставу : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2654-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 47. – Ст. 642.
3. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.
4. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. А.С. Довгєрта, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця та ін. – К. : Істина, 2005 – 928 с.
5. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / [Є.О. Харитонов, В.В. Завальнюк, І.М. Кучеренко та ін.] ; за ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої. – 6-е вид., перероб. та доп. – Х. : Одиссей, 2010. – 1216 с.
6. Алексєєва С.С. Види земельних сервитутів и их класифікація / С.С. Алексєєва // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 5. – С. 30–33.
7. Боголепов Н.П. Історія римського права : [посібник к лекціям] / Н.П. Боголепов. – М. : Университетская тип., 1990. – 644 с.
8. Дзера І.О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні / І.О. Дзера. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 256 с.
9. Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву: из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права» / О.С. Иоффе [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://civil.consultant.ru/elib/books/3/page_61.html.
10. Олейникова А.В. Деякі питання захисту права власності в Україні / А.В. Олейникова // Проблеми правознавства і правоохоронної діяльності : зб. наук. статей. – Донецьк, 2001. – С. 366–370.
11. Подопрігора О.А. Римське право як підґрунтя юридичної освіти / О.А. Подопрігора // Право України. – 2000. – № 1. – С. 117–120.
12. Подопрігора А.А. Основы римского гражданского права : [учеб. пособие для студ. вузов] / А.А. Подопрігора ; отв. ред. Ю.В. Ежова. – 2-е изд., перераб. – К. : Вентури, 1995. – 286 с.
13. Харитонов Е.О. Рецєнція римського приватного права як підґрунтя сучасної цивілістики / Е.О. Харитонов // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 2. – С. 104–111.

УДК 347.1

О. Мельник,

здобувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ «ФОРС-МАЖОР» У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У зв'язку з набранням чинності 27.04.2014 Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII гостро постає питання наслідків невиконання договорів за фактом установлення форс-мажорних обставин у зв'язку з тимчасовою окупацією території України.

Поняття «форс-мажорні застереження» міститься у Віденській конвенції 1980 р. [1, с. 186], Принципах міжнародних комерційних договорів (УНІДРУА) [2] та інших міжнародно-правових актах. Аналіз різних міжнародно-правових актів і законів зарубіжних країн показує, що світовій практиці поряд із поняттям непереборної сили (форс-мажору) відома й низка категорій, таких як «перешкода поза контролем», «лихо», «стан необхідності». Однак розробники міжнародно-правових норм не ототожнюють поняття «форс-мажор» і «перешкода поза контролем», «лихо», «стан необхідності», хоча всі ці категорії розглядаються як підстави звільнення від відповідальності. Така сама ситуація склалася й у цивільному законодавстві України щодо визначення понять «непереборна сила» та «форс-мажор», що зумовлює необхідність дослідження сутності зазначених правових категорій.

Метою статті є з'ясування сутності понять «непереборна сила» та «форс-мажор» у цивільному праві, цивільному законодавстві України, а також у зовнішньоекономічній діяльності.

Теоретичною основою дослідження є праці Г.К. Матвеева, Є.О. Павлодського, Е.В. Пассека, В.Д. Примака, П.Г. Семенова, О.О. Красавчикова,

М.М. Агаркова, О.О. Йоффе, Ю.Х. Калмикова, К.А. Флейшиць, Б.С. Антимоннова та ін.

Поняття непереборної сили (*vis major, forse majeure, act of God*) існує вже тисячоліття й означає вищу силу, «божий промисел», подію, що перевершує за силою ті людські сили, які можна їй протиставити, а тому звільняє від відповідальності. Це поняття було відомо римському приватному праву класичного періоду, цивільному праву країн континентальної Європи, англо-американському цивільному праву. У рішеннях від 12.07.1929 в Гаазі у справах сербських і бразильських позик, розмішених у Франції, Постійна палата міжнародного правосуддя визнала форс-мажор загальним принципом права.

Відповідно до абз. 1 ч. 1 ст. 617 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України, особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили. Непереборна сила визначається в п. 1 ч. 1 ст. 263 ЦК України як надзвичайна або невідворотна за цих умов подія.

У ст. 218 Господарського кодексу України [3] лише повторюється визначення непереборної сили та зазначається перелік обставин, що не належать до непереборної сили й повністю збігаються з обставинами, наведеними в абз. 1 ч. 1 ст. 617 ЦК України щодо випадку.

У ч. 3 ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» [4] поняття «форс-мажор» і «обставини непереборної сили» зазначаються як тотожні. Зокрема, згідно з ч. 2 цієї

сутність у боржника необхідних коштів тощо.

Таке водночас просте й об'ємне поняття форс-мажорних обставин дає змогу розуміти під ними навіть волю Всевишнього, що, однак, поки що не підтверджується правозастосовною практикою [6].

У свою чергу, Вищий господарський суд України в Листі від 09.09.2001 № 01-2.2/279 зазначає, що поняття «форс-мажор» і «непереборна сила» не є тотожними, оскільки категорія непереборної сили включає в себе лише стихійні природні явища, тоді як категорія форс-мажору охоплює тільки скінченний список подій суспільного життя, які сторони на диспозитивних підставах визначають у договорі як право на звільнення від подальшого виконання зобов'язань.

Отже, натепер існує певна невідзначеність у законодавстві та правозастосовній практиці щодо тлумачення термінів «форс-мажорні обставини» й «непереборна сила».

Стосовно зовнішньоекономічних праввідносин варто зазначити, що у випадку виникнення форс-мажорних обставин необхідно звернутися до Віденської конвенції 1980 р. Стаття 79 Віденської конвенції 1980 р. закріплює, що сторона не несе відповідальності за невиконання будь-якого зі своїх зобов'язань, якщо доведе, що воно було викликано перешкодою поза її контролем і що від неї нерозумно було очікувати взяття до уваги цієї перешкоди під час укладення договору або уникнення чи подолання цієї перешкоди або її наслідків. Проте таке звільнення залишається тільки на період існування такої перешкоди. Також обов'язковою умовою звільнення від відповідальності Конвенція зазначає сповіщення іншої сторони про настання таких перешкод. Неважко помітити, що всі вказані акти містять різний обсяг обставин природного та суспільного походження, які можуть бути підставами для звільнення від відповідальності перед контрагентом. Отже, видається, сторони до-

говору мають самостійно зазначати в договорі, що під форс-мажорними обставинами вони розуміють усі обставини, які перешкоджатимуть виконанню договірних зобов'язань, і надавати найбільш розгорнутий перелік таких обставин. В іншому випадку до обставин форс-мажору будуть зараховані лише обставини, передбачені в п. 3.1.1 Регламенту.

Варто зазначити, що ст. 617 ЦК України застосовується не лише до випадків порушення договірних зобов'язань, а й у разі невиконання чи неналежного виконання недоговірних зобов'язань. Тому пропонується вважати поняття «непереборна сила» більш широким поняттям, яке включає в себе поняття «форс-мажор». Отже, у випадках порушення недоговірного зобов'язання щодо обставини, які звільняють від відповідальності, пропонується використовувати термін «обставини непереборної сили», а обставинами форс-мажору потрібно вважати лише умови договору щодо звільнення від відповідальності за порушення договору.

Відповідно до Регламенту, Департамент юридичного забезпечення Торгово-промислової палати (далі – ТПП) України здійснює засвідчення форс-мажорних обставин відповідно до:

- умов зовнішньоторговельних угод і міжнародних договорів України, норм законодавства, відомчих нормативних актів;

- умов договорів, контрактів, типових договорів, угод між резидентами, в яких безпосередньо передбачено зарахування такої функції до компетенції ТПП України.

Регіональні ТПП (а саме уповноважені особи регіональних ТПП) здійснюють засвідчення форс-мажорних обставин відповідно до умов договорів, контрактів, типових договорів, угод тощо між резидентами, норм законодавства, відомчих нормативних актів органів місцевого самоврядування, в яких безпосередньо передбачено зарахування такої функції до компе-

тенції регіональних торгово-промислових палат/відповідної регіональної ТПП; а також здійснюють надання інформаційно-консультаційних послуг, сприяють зацікавленим особам у підготовці заявок і формуванні необхідного пакета документів із подальшою передачею цих заявок і документів на розгляд ТПП України (з питань, які зараховані до компетенції ТПП України).

Відповідно до Узагальненої інформації щодо практики підтвердження форс-мажорних обставин, наданої Міністерством економіки та питань європейської інтеграції України Листом від 29.06.2004 № 50-29/1102, органи, що засвідчують факти форс-мажору за кордоном різняться, а в деяких – навіть узагалі відсутні. Наприклад, в Австрії форс-мажорні обставини можуть бути засвідчені австрійськими нотаріальними конторами, поліцією, або видаються відповідні довідки-підтвердження підприємствами-партнерами. У Великобританії всі події, які розглядаються як форс-мажор, мають бути підкріплені відповідними офіційним заявами уряду. У Нідерландах форс-мажорні обставини засвідчуються нотаріусом, муніципалітетом або керівним органом провінцій, проте цей перелік не є вичерпним.

Варто знати, що висновки (довідки тощо) таких органів, як поліція, як правило, зводяться лише до підтвердження факту настання відповідної події. При цьому такий висновок не містить будь-яких пояснень щодо причинно-наслідкового зв'язку між подією надзвичайного характеру й невиконанням стороною зобов'язання за договором.

Документом, що засвідчує форс-мажорні обставини, є сертифікат (у певних договорах, законодавчих і нормативних актах згадується також як висновок, довідка, підтвердження) про форс-мажорні обставини.

Форма сертифіката встановлюється ТПП України. Сертифікат видається ТПП України або регіональною ТПП згідно з чинним законодавством, умо-

вами договору (контракту, угоди тощо) та відповідно до Регламенту.

Підставою для засвідчення форс-мажорних обставин є наявність однієї або більше форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили), перелічених у ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» в редакції від 02.09.2014, а також визначених сторонами за договором, контрактом, угодою, типовим договором, законодавчими, відомчими й/чи іншими нормативними актами, які вплинули на зобов'язання так, що унеможливили його виконання в термін, передбачений, відповідно, договором, контрактом, угодою, типовим договором, законодавчими та/чи іншими нормативними актами (п. 6.1 Регламенту).

Форс-мажорні обставини засвідчуються ТПП України або регіональними ТПП за заявою зацікавленої особи за кожним окремим випадком. Тягар доказування настання форс-мажорних обставин несе заявник. Заявник також несе повну відповідальність за достовірність викладених фактів, наданих документів, доказів, даних тощо, правильність завірених нею копій згідно з чинним законодавством України.

Така заява розглядається в строк не більше ніж 10 робочих днів. Можна замовити терміновий розгляд заяви, скоротити термін розгляду до 5 робочих днів. Сертифікат видається українською або російською мовою за бажанням заявника та за відповідною заявою може бути виданий додатково іноземною мовою.

Отже, законодавством України не встановлено чіткого переліку обставин, що належать до форс-мажорних обставин, а також не врегульовано процедурні питання повідомлення про настання форс-мажору. Тому сторони в договорі самостійно мають урегулювати підстави та наслідки настання форс-мажору.

Ключові слова: форс-мажор, непереборна сила, зміст форс-мажорного застереження, наслідки форс-мажору.

У статті досліджуються правові відносини, що виникають у зв'язку з імплементацією норм міжнародних правових актів щодо форс-мажорних застережень. Проаналізовано правові наслідки впливу негативних наслідків об'єктивного характеру, до яких належать непереборна сила та її різновид – форс-мажор.

В статье исследуются правовые отношения, возникающие в связи с имплементацией норм международных правовых актов относительно форс-мажорных оговорок. Проанализированы правовые последствия влияния негативных последствий объективного характера, к которым относятся непреодолимая сила и ее разновидности – форс-мажор.

We examine the legal relations arising in connection with the implementation of foreign trade contracts when unfavorable changes in the circumstances occur. The force majeure clause is analyzed, along with the means of contractual regulation that minimize the damage caused by the changing circumstances to the parties of the contracts.

Література

1. Венская конвенция о договорах международной купли-продажи товаров. Комментарий / под ред. В.И. Кулешова. – М., 1994.
2. Инкотермс. Офіційні правила тлумачення торговельних термінів Міжнародної торгової палати : Правила Міжнародної торгівельної палати від 01.01.2000 // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 68.
3. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
4. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 13. – Ст. 52.
5. Регламент засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили), затверджений Рішенням Президії ТПП України від 18.12.2014 № 44(5) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ucci.org.ua/download/forcemr/FMrules181214.pdf>.
6. Потапенко В. Форс-мажор: практична цінність / В. Потапенко // Юридичний журнал. – 2003. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=49>.

до іншого власника є відмінною від відчуження, а підставою для припинення права приватної власності є, наприклад, рішення суду [16, с. 357].

До договорів про відчуження майна зараховують такі: договір купівлі-продажу, доручення, ренти, довічного утримання, а також договори поставки та їх різновиди [9, с. 192]. Для відчужувача (продавця, дарувальника тощо) договір про передання права власності є правоприпиняючим юридичним фактом, а для набувача – правостворюючим.

На думку З. Ромовської, у цивільному праві відчуження – це передача (перехід) права власності за волею власника іншій особі, новому власникові. Науковиця вважає, що воля власника має вважатися обов'язковим, конститутивним елементом відчуження. Тому з урахуванням такого підходу конфіскація чи реквізиція – це не відчуження, оскільки вчиняються без волі власника [14].

З іншого боку, в ЦК України вживається термін «примусове відчуження» в контексті юридичних гарантій непорушності права власності. Так, згідно з ч. 3 ст. 321 ЦК України, примусове відчуження об'єктів права власності може бути застосоване лише як виняток із мотивів суспільної необхідності на підставі й у порядку, встановлених законом, і за умови попереднього та повного відшкодування їх вартості, крім випадків, передбачених ч. 2 ст. 353 ЦК України [20]. На відміну від ЦК України, спеціальне законодавство не лише оперує терміном «примусове відчуження», а й дає йому конкретне визначення: примусове відчуження – позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що перебуває в приватній або комунальній власності й переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості [12]; перехід права власності на земельні ділянки, інші об'єкти нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб,

до держави чи територіальної громади із мотивів суспільної необхідності за рішенням суду [11].

Однак використання законодавцем у ЦК України окремої підстави припинення права власності (яка є актуальною й для приватної форми власності) з використанням терміна «відчуження» призводить до термінологічної плутанини. Застосування укладачами Кодексу вузького тлумачення категорії «відчуження» вступає в термінологічну суперечність зі спеціальним законодавством, згідно з яким низка вказаних у ст. 346 ЦК України підстав (вкуп пам'яток історії та культури; вкуп земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю; вкуп нерухомого майна у зв'язку з викупом з метою суспільної необхідності земельної ділянки, на якій воно розміщене; реквізиція) цілком поглинається поняттям «відчуження власником», яке може бути примусовим.

Першим науковцем, хто звернув увагу на іншу прогалину щодо набуття і припинення права приватної власності, був І. Спасибо. Він звернув увагу, що за договором необхідні як підстава, якою є договір, так і спосіб, яким є факт виконання договору – передання майна. Для рухомого майна таким способом, за загальним правилом, є передача речі.

Згідно з ч. 2 ст. 334 ЦК України, переданням майна вважається вручення його набувачеві або перевізникові, організації зв'язку тощо для відправлення, пересилання набувачеві майна, відчуженого без зобов'язання доставки. До передання майна прирівнюється вручення коносаменту або іншого товарно-розпорядчого документа на майно [20].

Інакше врегульовано припинення права власності на об'єкти нерухомості. Відповідно до ст. 182 ЦК України, право власності на нерухоме майно виникає з моменту державної реєстрації такої речі, а не з моменту передачі. Тому моментом виникнення права власності на нерухому річ за договором стає момент державної реєстрації такої

речі [21]. Це правило є імперативним і не дозволяє сторонам договору встановити альтернативний момент набуття/припинення права власності.

Отже, якщо предметом договору є право власності на об'єкт нерухомості, способом припинення права приватної власності на таке майно буде державна реєстрація переходу права власності до набувача.

Окремим правочином із розпорядження своєю власністю є відмова від права власності на майно. Щодо відмови від права власності, то, згідно зі ст. 347 ЦК України, особа може відмовитися від права власності на майно, заявивши про це або вчинивши інші дії, які свідчать про її відмову від права власності [20]. Дії, що засвідчують відмову від права власності, підпадають під поняття правочинів. Однак у галузевому законодавстві бачимо спробу законодавця зарахувати відмову власника майна до договорів. Так, у Земельному кодексі України порядок добровільної відмови від права власності на земельну ділянку закріплено в ст. 142, згідно з якою припинення права власності на земельну ділянку в разі добровільної відмови власника землі на користь держави або територіальної громади здійснюється за його заявою до відповідного органу. При згоді одержати право власності на земельну ділянку органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування мають укласти з власником угоду про передачу права власності на земельну ділянку [8].

Особливе місце серед підстав припинення права приватної власності, за цивільним законодавством України, посідає знищення майна, оскільки воно може здійснюватися як самим власником, так й іншими особами [4, с. 69].

На відміну від законодавства Російської Федерації, вітчизняний законодавець усі випадки знищення майна окреслив терміном «знищення». Згідно з ЦК РФ (ч. 1 ст. 235), право власності припиняється, зокрема, в результаті загибелі або знищенні майна.

Незважаючи на значну кількість досліджень щодо підстав припинення права власності, в доктрині цивільного права не склалося єдиного підходу до визначення знищення майна.

Під знищенням майна в науковій літературі розуміється такий вплив на річ, у результаті якого вона перестає існувати фізично або ж настільки змінює свою якість, що не може бути використана за початковим призначенням і відновлена шляхом ремонту, реставрації чи іншим способом, а так само вибуває з економічного обігу [3, с. 56].

Незрозумілим залишається також співвідношення знищення та споживання, одноразового використання речі власником тощо.

З погляду першого підходу споживання й одноразове використання розглядаються як способи знищення майна. Із цього приводу в юридичній доктрині зазначається, що знищення речей у результаті їх споживання (наприклад, з'їдання яблука або спалювання дров у каміні) свідчить про здійснення власником повноваження розпорядження, бо він може й по-іншому визначити юридичну долю речі, але обрав саме цей спосіб [15, с. 196].

У рамках іншого підходу, який ґрунтується на запропонованому англійським юристом А. Оноре наборі правомочностей прав власності [23, с. 112–128], споживання, використання чи знищення майна виділяються як окремі підстави припинення права власності. Критерієм такого виділення є, скоріш за все, одержання користі власником під час споживання речі чи її використання. Так, на думку З. Ромовської, споживання речі, якщо вона зникає як матеріальна субстанція, – це не знищення її, а використання за цільовим призначенням [14].

Немає єдності в розумінні терміна «знищення» й у законодавстві. ЦК України не дає визначення, не розкриває сутності знищення майна. Верховний Суд України у своєму роз'ясненні вказує на подвійну (об'єктивно-суб'єктивно) природу знищення майна за ци-

вільним законодавством, розуміючи під знищенням «фізичне руйнування майна, що призводить до припинення його існування як такого» [1].

На нашу думку, під знищенням усе ж таки варто розуміти припинення фізичного існування речі на підставі фактичних дій осіб. Окремо потрібно виділяти споживання (як використання за цільовим призначенням) і загибель майна внаслідок юридичних фактів-подій.

Надаючи власнику право вчиняти з власним майном будь-які дії, у т. ч. його знищення, закон обмежує власника у виборі способу знищення майна з тим, щоб обраний спосіб був безпечним для оточення й навколишнього середовища. Наприклад, власник не може знищити свій будинок шляхом підпалу чи вибуху, оскільки виникає загроза пожежі або пошкодження сусідніх будинків чи життя і здоров'ю інших осіб [1, с. 17].

Для окремих об'єктів права власності можуть установлюватись спеціальні способи припинення права власності.

Варто зазначити, що припинення права власності шляхом знищення може здійснюватися також на підставі рішення суду чи органу виконавчої влади щодо необхідності знищення того чи іншого майна (наприклад, неякісної та небезпечної продукції, отруєних речовин тощо).

Частина 2 ст. 349 ЦК України закріплює правило, згідно з яким у разі знищення майна, права на яке підлягають державній реєстрації, право власності на це майно припиняється з моменту внесення за заявою власника змін до державного реєстру [20]. А отже, способом припинення права приватної власності за такою підставою і щодо об'єктів нерухомості є державна реєстрація відповідного припинення.

Для майна, права на яке підлягають державній реєстрації, право власності в результаті інших правочинів (наприклад, специфікації) також припиняється з моменту внесення за заявою власника відповідного запису до державного реєстру (за аналогією з ч. 2 ст. 349 ЦК України).

Є. Харитонов таке рішення законодавця вважає невдалим, аргументуючи це загрозою виникнення «фантомних» об'єктів права власності. Може виникнути ситуація, коли буде провадитися купівля-продаж не реальних об'єктів, а права на них, яке існує тільки завдяки документам [18].

Залежно від того, відчужувач знав про загибель або знищення свого нерухомого майна чи ні, підставою для визнання правочину недійсним може бути обман чи помилка.

Продовжуючи тему недійсності правочинів, вважаємо за необхідне розглянути також й інші випадки припинення права власності на підставі недійсних договорів. Питання щодо припинення права власності в результаті відчуження власного майна чи відмови від права власності на майно за недійсним правочином є дискусійним до сих пір, незважаючи на значний масив цивілістичних досліджень із цієї проблеми.

За нормами ЦК України, право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не впливає із закону або незаконність набуття права власності не встановлена судом [22, с. 96].

Під умовами дійсності правочину розуміють передбачені законом вимоги, яким повинен відповідати будь-який правочин. ЦК України в ст. 203 виділяє такі загальні вимоги, додержання яких є необхідним для дійсності правочину:

- зміст правочину не може суперечити ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства;
- особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності;
- волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі;
- правочин має вчинятися у формі, встановленій законом;
- правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що зумовлені ним;
- правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити

чити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей [20].

У науці цивільного права розрізняють нікчемні правочини та правочини, які можуть бути визнані судом недійсними (оспорювані правочини). Нікчемним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом. У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається [6, с. 52].

Окремо виділяються неукладені договори. З неукладеного правочину не виникають договірні зобов'язання, і він не породжує жодних цивільних правовідносин. У свою чергу, недійсний правочин не породжує тих правових наслідків, які притаманні правочинам цього виду, але разом із тим він породжує правові наслідки, які випливають із його недійсності, зокрема його наслідками є те, що сторони зобов'язані повернути все те, що одержали на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення відшкодувати вартість того, що одержано [7, с. 132–133].

До нікчемних правочинів ЦК України зараховує правочини з дефектом форми ст. 218 ЦК України (тобто недотримання вимог ч. 4 ст. 203 ЦК України про вчинення певного виду правочину у формі, встановленій законом); учинені з недодержанням вимог закону про нотаріальне посвідчення правочину – ст. ст. 219–220 ЦК України; вчинені малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності – ст. 221 ЦК України; вчинені без дозволу органу опіки та піклування – ст. 224 ЦК України; вчинені недієздатною фізичною особою – ст. 226 ЦК України; вчинені з порушенням публічного порядку – ст. 228 ЦК України.

Недійсність правочину доводиться в судовому порядку. Якщо не було порушено ознак дійсності правочину під час його вчинення, а особа бажає переконатись у протилежному, то їй надається право оскаржити це в суді. Іншими словами, якщо недійсність правочину прямо не встановлена в законі,

але одна зі сторін або інша зацікавлена особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (п. 3 ст. 216 ЦК України) [19, с. 78].

Оспорювані правочини – це правочини з недоліками волі. Такі правочини визнаються недійсними внаслідок того, що волевиявлення відтворює не волю учасника правочину, а волю будь-якої іншої особи, яка впливає на учасника правочину. Тому законодавство передбачає підстави для їх оскарження з причини або неповноцінності самої волі особи, яка вчиняла правочин, або впливу різних тяжких обставин, що склалися під час формування волі. Наявність правильно сформованої внутрішньої волі й адекватне її вираження у волевиявленні в їх нерозривній єдності є обов'язковою умовою дійсності правочину [5, с. 201].

Від визнання правочинів недійсними необхідно відмежовувати й розірвання правочинів (договорів). Розмежування цих інститутів має неабияке практичне значення, що підтверджується й у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 06.11.2009 [13]. У ч. 5 зазначеної Постанови роз'яснюється, що наслідком визнання правочину (договору) недійсним не може бути його розірвання, оскільки це взаємовиключні вимоги.

Як указують дослідники, розривати можна тільки дійсний договір, а договір, що не відповідає вимогам закону або іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства, за загальним правилом (ст. ст. 215–236 ЦК України), є недійсним. При цьому варто враховувати те, що визнання договору недійсним саме по собі не є підставою для його розірвання [17, с. 649].

Отже, в науці цивільного права виділяють досить багато способів припинення права приватної власності на підставі правочинів. До таких підстав

зараховують договори про відчуження майна: договір купівлі-продажу, доручення, ренти, довічного утримання, договори поставки та їх різновиди; відмова, знищення, визнання правочину нікчемним, недійсним тощо. Зазначені й інші підстави є достатньо розробленими, такими, що вимагають удосконалення одночасно. Наразі законодавець і науковці багатьох профілів працюють над заповненням прогалин у галузі способів припинення права приватної власності на підставі правочинів.

Ключові слова: право приватної власності, способи припинення права власності, правочин.

У статті визначено й розглянуто способи припинення права приватної власності на підставі правочинів, подано їх характеристику.

В статье определены и рассмотрены способы прекращения права частной собственности на основании сделок, предоставлена их характеристика.

The article identified and considered for termination of private property under the powers provided by their characteristics.

Література

1. Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 12. – С. 16–24.
2. Бобко Т. Деякі проблеми поняття та наслідків правочину / Т. Бобко // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 1 (64). – С. 107–116.
3. Боднарчук Р.О. Поняття, критерії та ознаки знищення чужого майна (статті 194 та 196 КК України) / Р.О. Боднарчук // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 53–61. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11brosci.pdf>.
4. Горяйнов А.М. Примусове припинення права власності / А.М. Горяйнов // Судова апеляція. – 2009. – № 3 (16). – С. 67–72.
5. Гражданское право : [учебник] / ред. А.Г. Калпин, А.И. Масляев. – М. :

ЮРИСТЪ, 2001. – Ч. 1. – 2001. – 536 с.

6. Давидова І.В. До визначення правових наслідків недійсних правочинів / І.В. Давидова // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. – Одеса : Юридична література, 2009. – Вип. 41. – С. 50–55.

7. Жеков В.І. Деякі питання визнання договору недійсним або неукладеним / В.І. Жеков // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3. – С. 129–132.

8. Земельний кодексу України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III (станом на 23 травня 2013 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

9. Кубара У.М. Обмеження речових прав на підставі договорів про передання майна у власність / У.М. Кубара // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 192–196.

10. Новікова В. Деякі аспекти поняття недійсності правочину / В. Новікова // Підприємництво, господарство і право: науковопрактичний господарськоправовий журнал. – 2012. – № 9.

11. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності : Закон України від 17.11.2009 // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 1. – Ст. 2.

12. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стан : Закон України від 17.05.2012 // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 15. – Ст. 99.

13. Проект Закону про заборону державним службовцям та членам їх сімей відкривати та мати рахунки (вклади), зберігати грошові кошти в іноземних банках, розміщених за межами території України, та мати цінні папери іноземних емітентів та нерухоме майно за межами України [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=48956.

14. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Право власності : [підручник] : акад. курс / З.В. Ромовська. – К. : Правова єдність, 2011. – 246 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1292110351464/pravo/zdiysnennya_prava_rozporядzhennya.

15. Самойленко В.М. Цивільне право України : [навчальний посібник] /

- В.М. Самойленко. – Чернігів : Чернігівський ЦНТІ, 2006. – 503 с.
16. Спесівцев Д.С. Вплив іпотеки на цивільну оборотоздатність нерухомого майна / Д.С. Спесівцев // Форум права. – 2014. – № 3. – С. 356–361. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_3_60.pdf.
17. Семенова К.Г. Співвідношення категорій «розірвання порушеного договору» та «визнання договору недійсним» / К.Г. Семенова, Л. В. Макаруч // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 647–651. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12ckgvdp.pdf>.
18. Харитонов Є.О. Цивільне право України : [підручник] / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, О.В. Старцев. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Істина, 2011. – 808 с.
19. Хатнюк Н.С. Правова природа оспорюваних правочинів / Н.С. Хатнюк // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 2. – С. 77–80.
20. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 №435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
21. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар: із змінами та допов. станом на 26 березня 2010 р. / [Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, Ю.Л. Бошицький та ін.] ; за заг. ред. Є.О. Харитонova, О.І. Харитонovoї, Н.Ю. Голубевої. – 3-тє вид., переробл. та допов. – К. : Правова єдність, 2010. – 749 с.
22. Чундак М.В. Витребування майна з чужого незаконного володіння. Основні проблеми та шляхи до захисту цивільного права / М.В. Чундак // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – № 2(24). – С. 96–100.
23. Honore A.M. Ownership / A.M. Honore. – In : Oxford essays in jurisprudence. Ed. By A.W. Guest, Oxford, 1961. – P. 112–128.

І. Камінський,
аспірант кафедри міжнародного права
та міжнародно-правових відносин
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОЦІНКА ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВОЮ СИЛИ

Вирішення спірних питань у сфері міжнародних відносин завжди здійснювалося двома шляхами. Перший (дипломатичний) шлях – це пошук спільних інтересів і досягнення певного їх балансу, що дає змогу певною мірою враховувати потреби різних держав. Інший шлях – шлях силового вирішення міжнародних питань через тиск на інші (як правило, сусідні) держави.

Ще з давніх часів сила трактувалася як один із важливих інструментів держави в досягненні бажаних цілей як у внутрішній, так і зовнішній політиці. Така тенденція збереглась і до сьогодні. Проте все ще відкритим залишається питання щодо змістового наповнення поняття «сила», яке не є сталим, а залежить від особливостей розвитку й побудови міжнародної системи конкретного періоду, які власне і сприяють виникненню нових параметрів сили [1, с. 131].

Ці обставини пояснюють актуальність теми та існування перспективи її наукового дослідження.

Навколо питання сили та її застосування тривалий час триває дискусія серед наукової спільноти. До дослідження теоретичних аспектів сили, її видів і застосування звертаються представники не тільки доктрини міжнародного права, а й інших наукових напрямів. Серед них В. Анненков, Р. Даль, М. Капітоненко, К. Кнорр, Е. Кривчикова, Ю. Малєєв, Г. Моргенту, Дж. Най, А. Органські, К. Сазонова, Л. Тарасова та ін.

Метою статті є встановлення критеріїв міжнародно-правової оцінки застосування державою сили через аналіз змісту категорій «сила», «застосування сили», основних принципів міжна-

родного права, які порушуються при неправомірному застосуванні сили, а також деяких аспектів міжнародно-правової відповідальності за акти неправомірного застосування сили.

Американський дослідник Р. Даль одним із перших сформулював базове визначення сили, яке стало основою для її розуміння як фактора поведінки: «Сила – це здатність одного з акторів примусити іншого актора зробити те, що за інших умов останній не зробив би» [2, с. 203].

Загалом існує два базові шляхи розуміння сили: 1) як атрибуту, певних характеристик або якостей її носіїв; 2) як здатності такі якості й характеристики використовувати, наприклад, з метою змінювати поведінку інших. Третій підхід являє собою різноманітні спроби поєднання двох попередніх. Різниця між підходами очевидна: перший звертає увагу на матеріальність сили, так би мовити, на «фізичні» її атрибути. Сила держави в цьому випадку визначатиметься її ресурсами. Другий підхід ключовою роллю наділяє використання ресурсів і фізичних можливостей. Про його результати можна дізнатися спостерігаючи за наслідками, з яких найважливішим є змінені поведінка інших [3, с. 14].

Серед дослідників, котрі намагалися визначити сутність сили саме як контролю над ресурсами, варто звернути увагу на роботи Г. Моргенту, А. Органського, К. Кнорра, Д. Сінгера та ін.

Наприклад, Г. Моргенту вважав «елементами» сили особливості географії, природні ресурси, промислові можливості, рівень військової підготовки, національний дух, якість дипло-

паганди для впливу на інші держави, тобто застосування як законних, так і незаконних засобів. Ідеологічна сила відображає привабливість панівних у суспільстві цінностей, етичних і моральних норм, релігійних переконань, національних і особливо гуманітарних прагнень [9, с. 35–36].

Політична сила в загальному плані, стверджує Г. Моргантау, – «це психологічні відносини між тими, хто нею володіє, і тими, щодо кого вона застосовується. Це дає першим можливість контролювати дії останніх за допомогою того впливу, який вони на них чинять. Політична сила може реалізовуватися наказами, погрозами, переконаннями, харизмою людини або інституту або поєднанням будь-яких цих факторів... Міжнародна політика, як і будь-яка політика, – це боротьба за силу (вплив)» [4, с. 203].

Незважаючи на це, класично силу уявляли як військову (збройну). В. Анненков дає визначення збройної сили держави як частини військової могутності держави, яка призначена для безпосереднього застосування в системі міжнародних відносин. Володіючи певною військовою міццю, політична еліта країни згідно зі своїми потребами використовує її для вирішення політичних завдань як усередині країни, так і на міжнародній арені [9, с. 43].

Що ж стосується категорії «застосування сили», то вона сьогодні найчастіше розуміється в широкому й вузькому сенсах. У вузькому сенсі застосування сили – це тільки акт агресії, тобто «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави або яким-небудь іншим чином, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй, як це встановлено в цьому визначенні» [10].

У широкому сенсі «застосування сили» включає в себе будь-які дії суб'єктів міжнародного права, що порушують міжнародний мир і безпеку. У цьому контексті й геноцид, й апартеїд, і міжнародний тероризм можуть

належати до категорії «застосування сили».

Беручи до уваги історію міжнародних відносин, можна констатувати, що категорія «застосування сили» значно ширша, ніж категорія «агресія». Крім того, очевидно, що перелік випадків протиправного «застосування сили» державами ставав ширшим у міру того, як виникали нові прецеденти й форми порушення міжнародно-правових норм. При цьому очевидна особлива відповідальність міжнародного співтовариства і ООН за втручання в процес проведення окремими державами агресивної політики [11, с. 91].

У міжнародному праві питання про застосування сили надзвичайно заполітизоване і тлумачиться неоднозначно. Хоча Статут ООН забороняє застосування сили в міжнародних відносинах (п. 4 ст. 2), проте силові дії для вирішення спорів, що виникають між державами, усе-таки застосовуються, хоча це і є порушенням основних принципів і норм міжнародного права [12, с. 65].

Безпосередньо стосуються правового регулювання силових методів у міждержавних відносинах такі основні принципи міжнародного права: 1) заборона застосування сили або погрози силою проти держави, її територіальної цілісності й політичної незалежності; 2) врегулювання міжнародних спорів мирними засобами; 3) невтручання у справи, що належать до внутрішньої компетенції іншої держави.

Принцип незастосування сили та погрози силою належить до імперативних принципів сучасного міжнародного права, основна сутність якого зводиться до того, що сила або погроза силою ніколи не повинні застосовуватися як засоби врегулювання міжнародних проблем. Державам забороняється вести та пропагувати агресивні війни; за допомогою погрози силою або шляхом її застосування вирішувати територіальні спори й питання, що стосуються державних кордонів; організовувати або заохочувати створення іррегулярних сил або озброєних банд, у тому числі

ООН усе ж допускає можливість правомірного застосування сили – законна самооборона (ст. 51 Статуту) і превентивні та примусові заходи, що вживаються членами ООН за рішенням Ради Безпеки (розділ VII Статуту).

Застосування сили за цими підставами має не тільки бути заснованим на положеннях Статуту ООН (ст. 51 розділу VII), а й має бути легітимним, тобто виправданим із морального та правового поглядів.

В опублікованій у грудні 2004 р. доповіді Групи високого рівня із загроз, викликів і змін автори визначили п'ять критеріїв легітимності, які Рада Безпеки повинна враховувати під час розгляду питання про санкціонування застосування військової сили, а саме: серйозність загрози миру, безпеці держави або людині; нейтралізація загрози як основна мета військової операції; використання сили тільки як крайній засіб, коли невійськові варіанти виявилися/виявляться безуспішними; відповідність застосовуваних військових засобів масштабам загрози; збалансоване врахування наслідків силових дій [17].

На першому місці стоїть серйозність загрози. На думку Х. Лаутерпахта, внутрішня загроза буде визнана серйозною й такою, що посягає на світову безпеку в разі наявності фактів «грубих, серйозних, широкомасштабних і тривалих порушень основних і фундаментальних прав людини, які викликали масові й систематичні страждання населення та вчинені шляхом жорстоких, варварських актів, що являють собою злочини проти людяності» [18, с. 215].

Важливим критерієм легітимності є мета військової операції. Безумовно, враховуючи значну політизацію сучасного світу, гуманітарні місії не бувають позбавлені політичного підґрунтя, проте важливим є домінуючий мотив. Основною метою застосування сили має бути припинення загрози миру й запобігання великомасштабним серйозним порушенням прав людини.

З огляду на ту обставину, що на практиці будь-які військові дії практич-

но завжди спричиняють руйнівні наслідки та людські жертви, застосування сили може бути виправдане тільки за безуспішності спроб звернення до мирних засобів впливу на державу, що порушує права людини.

Сучасне міжнародне право передбачає широкий інструментарій невійськової реакції членів міжнародної спільноти у випадках загрози миру та безпеці. Деякі з таких заходів, про які вже йшлося, передбачено в ч. 1 ст. 33 Статуту ООН.

Традиційно умовою правомірності застосування збройної сили в міжнародних відносинах розглядається відповідність (пропорційність) військових дій масштабам загрози. Військові дії можуть уживатися з метою захисту людей і не повинні виходити за ці межі.

Наступний критерій – це менша можливість виникнення загрози міжнародному миру й безпеці в результаті втручання, ніж унаслідок продовження порушень прав людини, які воно має зупинити. Неминучими складовими війни та післявоєнного періоду часто стають смерть, руйнування й анархія. Подібні руйнівні наслідки міжнародного втручання не повинні перевищувати шкоду, яка була б заподіяна масовим порушенням прав людини в країні [19, с. 100].

Цілком вірогідно, що правове закріплення цих критеріїв легітимності застосування сили могло б забезпечити максимальну підтримку рішенням Ради Безпеки, а також звести до мінімуму можливість здійснення окремими державами або регіональними блоками збройного втручання в обхід Ради Безпеки.

Порушуючи питання про відповідальність тієї або іншої держави за неправомірне застосування збройної сили, варто відзначити, що в таких випадках необхідний особливий, специфічний зміст заходів відповідальності. Адже, як було сказано вище, неправомірне застосування збройної сили спричиняє порушення одразу трьох принципів міжнародного права, які

Стаття присвячена аналізу критеріїв оцінки застосування збройної сили державами. Розглянуто й диференційовано погляди вчених щодо понять «сила» та «застосування сили». Визначено вихідні аспекти міжнародно-правової відповідальності держави за неправомірне застосування збройної сили.

Статья посвящена анализу критериев оценки применения вооруженной силы государствами. Рассмотрено и дифференцировано взгляды ученых относительно понятий «сила» и «применение силы». Определено исходящие аспекты международно-правовой ответственности государства за неправомерное применение вооруженной силы.

The article is devoted to the analysis of evaluation criteria of use of armed force by states. Views of scientists in relation to the concept of “force” and “use of force” category are under consideration and differentiation. Outgoing aspects of international legal responsibility of state for illegal use of armed force are defined.

Література

1. Нікулішин Н. Поняття «сила» у сучасних теоріях міжнародних відносин / Н. Нікулішин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2013. – Випуск 25. – С. 130–134.
2. Dahl R. The Concept of Power / R. Dahl // Behavioral Science. – 1957. – II July. – P. 201–215.
3. Капітоненко М.Г. Силовий фактор у міжнародних відносинах: парадигми, теорії, концепції / М.Г. Капітоненко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2006. – № 33–34. – С. 13–18.
4. Morgenthau H.J. Politics among Nations / H.J. Morgenthau. – New York, 1967. – 752 p.
5. Organski A. World Politics / A. Organski. – N.Y. : Knopf, 1958. – 461 p.
6. Russett B. World Politics – the Menu for Choice / B. Russett, H. Starr. – N.Y., 1985. – 619 p.
7. Давыдов Ю. Понятие «жесткой» и «мягкой» силы в теории международных отношений / Ю. Давыдов // Международные процессы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.intertrends.ru/jour/006.htm>.
8. Капітоненко М. «Сила» в основных парадигмах міжнародних відносин (Частина друга) / М. Капітоненко [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kiev.convdocs.org/docs/1096/index-33777.html>.
9. Военная сила в международных отношениях : [учебное пособие] / [коллектив авторов] ; под общ. ред. В.И. Анненкова. – М. : КНОРУС, 2011. – 496 с.
10. Резолюция 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1974 г. (Определение агрессии) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml.
11. Сазонова К.Л. Категория «применение силы» в доктрине современного международного права / К.Л. Сазонова // Юридическая мысль: Научно-практический журнал. – 2013. – № 5. – С. 89–95.
12. Алркейбат А.К. Застосування сили з погляду основних принципів міжнародного права / А.К. Алркейбат // Часопис Київського університету права. – 2003. – № 2. – С. 65–69.
13. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml.
14. Статут Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.
15. Томко Я. Внутренняя компетенция государств и ООН / Я. Томко ; пер. со словац. О.Ф. Сакуна. – М. : Изд-во иностр. лит., 1963. – 310 с.
16. Kelsen H. Peace Through Law / H. Kelsen. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1944. [Reprinted by The Lawbook Exchange]. – 2001. – 155 p.
17. Доклад Группы высокого уровня по угрозам, вызовам и переменам [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Runhighpanelreport.pdf>.
18. Lauterpacht H. International Law and Human Rights / H. Lauterpacht. – London : Stevens & Sons Limited, 1950. – 475 p.

19. Тарасова Л.Н. Защита прав человека и международно-правовое регулирование применения силы / Л.Н. Тарасова // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Юридические науки»: Научный журнал. – 2006. – № 2. – С. 94–103.

20. Манийчук Ю.В. Последствия международного правонарушения /

Ю.В. Манийчук. – К. : Вища школа, 1987. – 147 с.

21. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G01/638/25/PDF/G0163825.pdf?OpenElement>.

Є. Бичковський,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО КОМЕНТАРЯ

Актуальність дослідження феномена науково-практичного коментаря зумовлена змінами у правовій системі України, насамперед тими з них, що пов'язані з визнанням різноджерельності права та розумінням того, що воно формується не тільки внаслідок цілеспрямованих зусиль законодавця, а й через інші соціальні канали.

Науково-практичні коментарі відомих правників застосовуються на практиці, мають на неї певний вплив, а їх затребуваність підтверджується наданням провідними видавництвами науково-практичних коментарів великими накладками. Необхідність забезпечення ефективного й оптимального використання коментарів для досягнення бажаного результату в діяльності суб'єктів права актуалізує проблему їх дослідження не тільки в теоретичному, а й у практичному плані. При цьому актуальним варто визнати й визначення теоретично-методологічних засад пізнання цього правового феномена.

Частковий теоретичний аналіз науково-практичного коментаря взагалі або окремих його сторін простежується в контексті досліджень, присвячених аналізу правової доктрини як джерела права у вітчизняних і зарубіжних правознавців: В.В. Дудченко, М.В. Кармаліти, Л.О. Корчевної, Н.М. Оніщенко, М.Ю. Оборотова, Н.М. Пархоменко, Р. Давида, Ж.-Л. Бержеля, О.Ф. Скакун та ін. Але комплексні теоретичні дослідження поняття і природи науково-практичного коментаря разом із ретельним аналізом його ролі в системі джерел права України не проводилися. Між тим питання теоретико-мето-

логічних засад дослідження означеної проблеми вимагають подальших розвідок, що й є метою статті.

Успішність теоретичного дослідження науково-практичного коментаря залежить від багатьох факторів, серед яких визначальним є встановлення правильних шляхів дослідження, оскільки кінцевий результат будь-якої діяльності залежить не стільки від того, хто діє (суб'єкт) і на що дія спрямована (об'єкт), скільки від того, як здійснюється ця діяльність, які способи, прийоми та засоби при цьому застосовуються, тобто від використовуваних методів.

Невипадково Г. Лейбніц уважав, що у світі є речі, які прекрасніші за найважливіші відкриття, – це знання методу, яким вони були зроблені. У свою чергу, Г. Гегель констатував, що наука резюмується саме в методі.

Результат застосування певних методів під час дослідження науково-практичного коментаря не може існувати сам по собі, а безпосередньо залежить від досягнень теорії держави і права.

З іншого боку, будь-який метод детермінований не лише тією теорією, на якій він заснований, і не лише передуючими й такими, що співіснують одночасно з ним, іншими методами. Кожен метод зумовлений передусім своїм предметом, тобто тим, що саме досліджується.

У цьому сенсі вже на цьому етапі варто зробити одне важливе попереднє зауваження, яке потрібно мати на увазі під час дослідження науково-практичного коментаря.

Коментар завжди має характер вторинності, що зумовлено такими його іс-

джерел (форм) права та правової доктрини як такої, яке ще остаточно не вирішено в теорії держави і права. Зміна позицій у розумінні джерел права призводить до зміни змісту самого цього поняття, у зв'язку з чим визначення науково-практичного коментаря стає не менш проблематичним, ніж визначення джерел права.

Визначаючи термінологічний аспект дослідження, доцільно встановити положення науково-практичного коментаря в системі джерел права України та змістові складові цього поняття, на підставі чого визначити юридичну природу й місце науково-практичного коментаря в системі джерел права України, дати дефініцію цього правового феномена.

Але сьогодні для визначення поняття правового явища, його класифікації згідно з визнаними критеріями, встановлення його відмінних ознак і характеристик не достатньо обмежуватися лише формально-логічними операціями за традиціями юридичного позитивізму, науковий інструментарій якого був сформований досить давно.

Юридичний позитивізм систематизує правові знання, узагальнює їх, дає науково-практичні рекомендації, але не ставить завдань установалення глибинних зв'язків взаємодії елементів соціально-правової системи, які можна виявити тільки іншими, ніж формально-правовий аналіз, способами.

Так, тривала історія коментування нормативних актів в історії людства надає широкі можливості для застосування історичного підходу в дослідженні науково-практичного коментаря. Достатньо згадати, що коментарі та інтерпретації відомих римських юристів за значенням і юридичною силою прирівнювались у Стародавньому Римі до чинного в той час імператорського законодавства, вони були джерелом права і застосовувались на рівні законів.

Застосування історичного підходу, вивчення виникнення та розвитку коментування правових приписів під впливом різних чинників, що змінювались в

часі, дасть змогу дослідити формування й розвиток цього явища в хронологічній послідовності з метою виявлення закономірностей цього процесу, його внутрішніх і зовнішніх зв'язків, рушійних сил і суперечностей. Поряд із цим пізнавальне оволодіння таким явищем, як науково-практичний коментар, у результаті застосування історичного підходу буде більш ефективним у разі, якщо таке явище буде оцінюватися не тільки з погляду того, як воно виникло, які етапи у своєму розвитку пройшло, а й із погляду його стану в теперішній час. Тому під час дослідження науково-практичного коментаря думка має рухатися як від минулого до сучасного, так і від сучасного до минулого.

Варто підкреслити, що історія розвитку коментування законодавства не може розглядатися як лінійний, поступальний процес, оскільки досвід коментування нормативних актів є різним в окремі історичні епохи в різних національних правових системах певних держав.

У сучасній методології відносно новим підходом до дослідження процесів становлення та розвитку різних явищ є синергетичний (синергійний) підхід. У сферу його вивчення потрапляють нелінійні ефекти еволюції систем будь-якого типу, які передбачають множинність сценаріїв подальшого розвитку. Синергетичний підхід передбачає ймовірне бачення світу, ймовірні сценарії розвитку систем під впливом певних чинників і їх комбінацій. Ідея нелінійності включає багатоваріантність, альтернативність шляхів розвитку й еволюції систем і їх незворотність. У разі дослідження процесів еволюції і трансформації науково-практичного коментаря синергетичний підхід дає змогу побачити нестійкість або незрівноваженість системи коментарів до законодавства, що може виникати в певних просторово-часових характеристиках під впливом трансформацій правової системи держави. У такому випадку науково-практичний коментар набирає ознак дисипативності (нестійкості). Неврів-

підсистем і зв'язків між ними, тобто у вивченні його структури.

При системному підході науково-практичний коментар має розглядатися також як частина більш великої системи соціальних комунікацій. Тому важливо з'ясувати, частиною якої загальнішої системи (цілого) є в цьому випадку науково-практичний коментар. Саме цим визначаються його можливості, задаються цілі існування, функції, що виконуються в суспільстві, закономірності функціонування.

Входження України в європейський простір вимагає відповідних змін у правовій системі нашої держави, гармонізації законодавства України з законодавством держав Європейського Союзу. Правові системи європейських країн в основному є стабільними й ефективними. Тому запозичення досвіду цих країн у використанні коментарів до законодавства може мати позитивний характер для правової системи України.

Це зумовлює актуальність використання порівняльно-правового (компаративістського) підходу, який може бути використаний для з'ясування загального й відмінного між науково-практичними коментарями в рамках декількох правових систем, шляхом їх порівняння, встановлення відмінності за якою-небудь ознакою або властивістю. І в цьому такий підхід є унікальним і неповторним.

Виявлення й аналіз позитивного досвіду на предмет його запозичення (яке може бути повним або частковим), розробка відповідних рекомендацій і досягається саме за допомогою порівняльного підходу, який забезпечує можливість вийти за межі догматичної дискусії в рамках національного права, запропонувати нові методологічні підходи з урахуванням вітчизняного досвіду. При цьому необхідно врахувати й те, що не кожна модель певного правового явища, яка якісно працює в правовій системі одних держав, може ефективно працювати в інших, і те, що ефективно використовується на одному

етапі розвитку держави та суспільства модель певного правового явища може не мати жодної користі на іншому етапі.

Поступове утвердження гуманістичних традицій у всіх сферах суспільного життя сприяло відповідному переспрямуванню правової науки від визнання первинності нормативної форми буття права до ідеї сприйняття людини як творця й мети права. У контексті методології юридичної науки це зумовило насамперед суттєве розширення застосування антропологічного підходу, тобто інтерпретації та оцінювання юридичних явищ як інструментів, важелів, засобів задоволення потреб людини, соціальних спільнот, суспільства загалом.

Застосування антропологічного підходу дає змогу, «з одного боку, глибше проникнути в сутність права через осягнення природи людини, а з іншого боку, ... краще зрозуміти природу людини через осягнення сутності права» [6, с. 247].

Антропологічний підхід, сутність якого полягає в «людському вимірюванні» правових явищ, сприятиме забезпеченню дослідження науково-практичного коментаря з огляду на необхідність забезпечення прав людини, її інтересів і потреб як основного системоутворювального елемента суспільства.

Нині теорія держави та права продовжує свій розвиток у тісному зв'язку з іншими галузями соціально-гуманітарного знання, що підтверджує перетин проблемних галузей юридичної науки й інших «наук про дух».

Для правової теорії актуальності набувають лінгвістичні аспекти правового регулювання, оскільки саме мова є специфічним соціальним засобом збереження та передачі інформації, а також управління поведінкою особистості.

Сьогодні загальноновизнано, що право є специфічним правовим текстом, а мова юридичних приписів має лексичні й стилістичні особливості. Крім того, виникли нові підходи до суті права, наприклад, комунікативний.

дології. Використання різноманітних підходів дає право повно й усебічно підійти до вивчення зазначеного правового явища, спрогнозувати тенденції його розвитку, окреслити основні напрями та форми його вдосконалення на сучасному етапі. Причому мова йде про використання як класичної, так і неklasичної методології.

Ключові слова: науково-практичний коментар, методологія, методологічні підходи, новаційне мислення.

Стаття присвячена дослідженню сучасної методології пізнання науково-практичного коментаря. Підкреслюється, що така методологія має розробляти стратегію пізнавальної та практичної діяльності. Проаналізовано формально-логічний, історичний, синергійний, системний, антропологічний та інші підходи, їх роль щодо з'ясування сутності науково-практичного коментаря.

Статья посвящена исследованию современной методологии познания научно-практического комментария. Подчеркивается, что такая методология должна разрабатывать стратегию познавательной и практической деятельности. Проанализировано формально логический, исторический, синергетический, системный, антропологический и другие подходы, их роль в исследовании сущности научно-практического комментария.

The article is devoted to the analysis of modern methodology of research of scientifically practical commentary.

It is underlined that such methodology must develop strategy of cognitive and practical activity. Legally logical, historical, synergistic, systematic, anthropological and other approaches and their role in research of essence of scientifically practical commentary is analysed.

Література

1. Дудченко В.В. Роль методології юридичної науки у становленні новаційного правового мислення. / В.В. Дудченко, Д.Г. Манько // Актуальні проблеми держави і права. – 2003. – Вип. 21. – С. 13–16.
2. Волошин Ю.О. Принцип / Ю.О. Волошин // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К., 1998–2004. – Т. 5. – 2003. – 736 с.
3. Бобровник С.В. Компромiс i конфлікт : методологічні підходи до дослідження / С.В. Бобровник // Правова держава. – К., 2009. – Вип. 20. – С. 110–117.
4. Рабінович П.М. Наука філософії права: до характеристики предмета й методології / П.М. Рабінович // Проблеми філософії права. – Київ-Чернівці : Рута, 2003. – Т. 1. – 2003. – С. 22–25.
5. Тиунова Л.Б. Системные связи правовой действительности: Методология и теория / Л.Б. Тиунова. – СПб, 1991. – 133 с.
6. Бачинин В.А. Философия права и преступления / В.А. Бачинин. – Х. : Фолио, 1999. – 607 с.
7. Суслов В.А. Герменевтика права / В.А. Суслов // Правоведение. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2001. – № 5. – С. 4–12.
8. Нагребельний В.П. Прогнозування юридичне / В.П. Нагребельний // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К., 1998–2004. – Т. 5. – 2003. – С. 149.

НАУКОВЕ ЖИТТІ**І. Іліопол,**асистент кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»**ТИЖДЕНЬ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ
В НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

У Національному університеті «Одеська юридична академія» з 5 по 9 квітня 2016 року було проведено низку наукових і творчих заходів, присвячених Тижню цивільного процесу. У заходах брали участь викладачі, аспіранти і студенти різних факультетів університету, науковці з вищих навчальних закладів країни, юристи-практики – судді, адвокати, юрисконсульти, а також провідні вчені-процесуалісти України.

У перший день проведення Тижня цивільного процесу відбувся круглий стіл на тему «Практика ЄСПЛ з питань цивільно-процесуального права».

У круглому столі брали участь провідні науковці професорсько-викладацького складу, аспіранти й молоді вчені Національного університету «Одеська юридична академія» та інших вищих навчальних закладів України, а також юристи-практики з питань, присвячених застосуванню практики Європейського суду з прав людини. Круглий стіл було відкрито доповіддю головуючого, доктора юридичних наук, професора, зав. кафедри цивільного процесу Н.Ю. Голубевої. Наголошуючи на важливості застосування норм Конвенції з прав людини та основоположних свобод під час вирішення справ і доцільності використання практики Європейського суду з прав людини, вона зазначила, що внаслідок набрання чинності для України 11.09.1997 зазначеної Конвенції кожна неурядова організація або група осіб, що знаходиться під юрисдикцією України, го-

ловне, кожна фізична особа отримали право звертатися зі скаргою про порушення Україною прав і свобод до Європейського суду з прав людини після використання всіх національних засобів правового захисту.

Значна кількість представлених ученими на обговорення робіт була присвячена науковому забезпеченню вдосконалення науки цивільного процесуального права, а також практичним питанням, що виникають у процесі вирішення судами цивільних справ, і впливу практики Європейського суду з прав людини й норм Конвенції з прав людини та основоположних свобод на ухвалення судових рішень судами України.

Другий день Тижня цивільного процесу ознаменувався цікавим виступом студентів третього курсу, які представляли свої факультети й наукових керівників на фестивалі студентських робіт на цивільно-правову та цивільно-процесуальну тему.

Активна, творча й весела атмосфера заходу дійсно продемонструвала великий потенціал і намір студентів стати успішними професіоналами-юристами, котрі будуть активно та плідно створювати й захищати правопорядок у країні.

Творчий підхід, нестандартні погляди на судову систему та цивільний процес утілились у різних формах участі студентів – від прекрасних, глибоких віршів до веселих, гумористичних мініатюр. Суддям було дуже складно визначитися з командами-переможцями,

адже всі учасники по-справжньому захоплювали та зачаровували своїми виступами. Але в результаті тривалих дискусій, тяжких сумнівів, за підсумками конкурсу переможці були обрані й нагороджені пам'ятними подарунками.

7 квітня 2016 року було проведено конкурс студентських наукових робіт, присвячених темі «Шляхи вдосконалення цивільного процесу». У конференції взяли участь 37 студентів 3 курсу, які представили на розсуд журі свої наукові роботи. Студенти приємно вразили своїми знаннями з науки цивільного процесуального права, законодавчого врегулювання питань, пов'язаних із вирішенням справ у суді, а також актуальних питань проведення судово-правової та конституційної реформ у державі.

Також у рамках проведення наукових і творчих заходів, присвячених Тижню цивільного процесу, 8 квітня 2016 року відбулася Міжнародна науково-практична конференція на тему «Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права». Конференція присвячена 150-річчю від дня народження відомого вченого цивіліста і процесуаліста Є.В. Васьковського. У його працях розглядалися питання з різних галузей юридичної науки. Він написав підручники з цивільного права, цивільного процесу, морського торговельного права, видав багато інших праць. Підручники Євгена Володимировича перевидаються й досі. Особливо відомий підручник із цивільного процесу. Це була свого роду перша книга, що повністю й на належному науковому рівні висвітлювала цивільне процесуальне право, його базові принципи та норми, взаємозв'язок із цивільним правом.

Конференція відбувалася в Музеї рідкісної книги Національного університету «Одеська юридична академія», розпочалася зі вступного слова ідейного натхненника проведення цього заходу, зав. кафедри цивільного процесу, професора Н.Ю. Голубевої, яка розповіла, що кафедрою цивільного процесу

були проведені наукові і творчі заходи в рамках Тижня цивільного процесу. Заходи проходили в Національному університеті «Одеська юридична академія» з 5 по 9 квітня 2016 року. Тиждень відкрився проведенням круглого столу на тему «Практика ЄСПЛ з питань цивільно-процесуального права», досить цікаво було проведено творчий конкурс студентських робіт на цивільно-правову та цивільно-процесуальну тематику, а також конкурс студентських наукових робіт «Шляхи вдосконалення цивільного процесу». Окремо доповідач наголосила, що Є.В. Васьковський відомий не тільки як учений, а і як адвокат і суддя, який сприяв розвитку законодавства, що регулює цивільне судочинство, а також науки цивільного процесуального права. Позитивним моментом є захист у 2013 році дисертаційного дослідження на здобуття ступеня кандидата юридичних наук І.В. Корнієнко на тему «Науково-юридична та педагогічна спадщина Є.В. Васьковського». У роботі автором досліджено біографію, науково-юридичну та педагогічну діяльність видатного представника Одеської школи права, показано діяльність його як ученого-цивіліста, педагога й адміністратора вищої школи, юриста-практика та популяризатора юридичних знань.

Голова Одеського апеляційного адміністративного суду А.І. Бітов зауважив, що проведення таких наукових заходів має велике значення, тому що держава переживає складні часи як у судовій системі, так і в юридичній науці.

Ушанував своєю присутністю захід також і адвокат, голова Ради адвокатів Одеської області Й.Л. Бронз. У виступі він позитивно відгукнувся щодо ідеї проведення наукової конференції до 150-річчя від дня народження Євгена Володимировича Васьковського та можливості згадати такого видатного вченого. Більше, ніж Є.В. Васьковський, ніхто не писав про адвокатуру, його працями ми маємо можливість поповнювати знання про інститут адвокатури, а спадок, який він нам залишив,

сприятиме розвитку адвокатури й судової реформи.

Вице-президент, проректор з наукової роботи Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор М.В. Афанасьєва відзначила велику значущість проведення наукових заходів задля підвищення наукового та професійного рівня його учасників і висловила позитивне враження від форми проведення творчого конкурсу, що важливо для студентів. Також вона зауважила, що Є.В. Васьковський, крім того, що був професійним юристом, адвокатом і суддею, був й особистістю, писав чудові статті й замітки в Одеські газети, на прикладах таких особистостей маємо виховувати студентів як майбутніх юристів.

Доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, член НКР Верховного Суду України та Вищого господарського суду України, зав. кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія» О.П. Подчерковний висловив думку, що, на жаль, науковцями недооцінюються всі праці, зокрема, і Є.В. Васьковського щодо важливості методологічних засад і глумачення їх для початківців, а також привітав із проведенням конференції та подякував за згадування видатних учених.

Суддею Апеляційного суду Одеської області, секретарем палати з розгляду цивільних справ Апеляційного суду Одеської області А.І. Дрішлюком було наголошено на корисності проведення таких заходів, тому що існує розрив між теорією і практикою й ці заходи орієнтують молодь на повернення до витоків теорії правничих правників.

Заслуговує на окрему увагу виступ кандидата юридичних наук, доцента кафедри цивільного права, співзасновника Центру дослідження права ім. Савіньї, управляючого партнера Юридичної фірми «Юрлайн» В.М. Зубаря. Він повідомив присутнім, що в деяких державах також проводяться

заходи, присвячені 150-річчю від дня народження Євгена Володимировича, зокрема у Варшаві відбулася конференція за участю представників із Вільнюса, Москви, Казані, Одеси. З огляду на багатогранність особистості Є.В. Васьковського його й досі згадують у дисертаційних дослідженнях, статтях, книгах і фільмах. Так, наприклад, у Москві видано тритомник, а в Одесі знято фільм про життя і творчість Є.В. Васьковського під назвою «Сердце, отданное людям». Професор Казанського федерального університету, доктор юридичних наук Д.Х. Валеев і кандидат історичних наук, доцент Г.А. Валеева присвятили його пам'яті статтю «История науки гражданского права и процесса: Е.В. Васьковский и юридический факультет Казанского университета».

В.М. Зубар розповів про окремі аспекти біографії видатного вченого та деякі спірні моменти, такі як місце народження, місце й дата смерті вченого тощо. Підсумовуючи, він зазначив, що, незважаючи на те що деякі з вищезгаданих країн уважають його своїм ученим, Є.В. Васьковський повною мірою є одеським ученим.

Розпочинаючи пленарне засідання, професор Н.Ю. Голубєва доповіла про порядок укладення договорів в електронній формі, тому що поява великої кількості послуг, які надаються та споживаються в самій мережі Інтернет: реєстрація домену, продаж хостингу, провайдерські послуги – зумовила актуальність дослідження цієї теми. Електронні договори за допомогою використання сучасних інформаційних технологій повинні укладатися за встановленим законом порядком. Ринок електронної комерції (e-commerce) в Україні фактично сформований давно, але, не маючи спеціального правового регулювання, електронні правочини вчинялись, як правило, на основі публічної оферти, до якої приєднується інша сторона договору частіше конклюдентними діями. На жаль, більшість сайтів, які були промоніторені під час написання доповіді, зазначила допові-

дач, не забезпечили неможливість подальшої реєстрації на сайті без проставлення відповідної відмітки (на відміну від відомих інтернет-магазинів США чи компаній, які продають програмні продукти), не привели у відповідність до Закону порядок учинення електронних правочинів, не забезпечили можливість ознайомитися з умовами укладеного правочину, роздрукувати його тощо.

Голова Київського районного суду м. Одеси, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права С.А. Чванкін присвятив своє дослідження процесуальним особливостям розгляду судом справ про усиновлення. Також у доповіді Сергій Анатолійович зауважив, що сьогодні потребує вдосконалення чинний механізм контролю за дітьми, усиновленими іноземцями, який є не просто малодієвим, а навіть «символічним». Українські дипломати повідомляють, що іноземні усиновителі нечасто ставлять дитину на консульський облік, не надають звіти посольству України. Фіксуються навіть факти переусиновлення українських дітей, що заборонено міжнародними нормами.

Застосування аналогії процесуального закону під час ухвалення судового рішення було предметом доповіді кандидата юридичних наук, доцента кафедри цивільного процесу І.В. Андронova. Як відомо, зазначив доповідач, закон не містить відповідей на всі питання суспільного життя, тоді як право такі відповіді має. Якщо в процесі розгляду та вирішення цивільної справи перед судом постають питання процесуального характеру, прямо не врегульовані нормами цивільного процесуального законодавства, допускається в процесі вирішення судом цих питань застосування аналогії процесуального закону за деяких умов.

Окремим аспектам процесуальної співучасті в цивільному процесі було присвячено дослідження доцента кафедри цивільного процесу В.О. Єрмолаєвої, яка зазначила, що в судовій практиці необхідно відрізнити співучасть від інших видів множинності осіб на

стороні позивача або відповідача, тому що обсяг їхніх прав і обов'язків різний.

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу Н.В. Волкова розглянула процесуальні особливості розгляду справ про позбавлення батьківських прав і зазначила, що справи про позбавлення батьківських прав підлягають розгляду та вирішенню виключно в порядку цивільного судочинства в позовному провадженні, про це свідчить ч. 1 ст. 165 Сімейного кодексу України, п. 18 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» і матеріали судової практики. Підсумовуючи, вона зауважила, що ця тема має низку суттєвих проблем щодо розгляду справ про позбавлення батьківських прав, які потребують подальшого дослідження.

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу Р.Ф. Гонгало розглянула тему «Поняття єдності судової практики та шляхи її досягнення». Адже частими є випадки, коли один і той самий суд в аналогічних правовідносинах приймає різні за своєю суттю судові рішення. Зрозуміло, що така ситуація підриває авторитет судової влади, а запит суспільства на підвищення ефективності судової системи є величезним. Проте, якщо в Україні дійсно сформується усталена судова практика і якщо суди в однотипних справах щодо різних осіб однаково застосовуватимуть один і той самий закон, це позитивно вплине й на інші сфери суспільного життя та правосуддя зокрема.

Окремо було наголошено на доцільності розгляду критеріїв розмежування справ позовного й окремого провадження. Кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу Т.А. Стоянова підсумувала, що критерієм розподілу розгляду справ у тому чи іншому виді провадження може бути тільки сукупність певних юридичних ознак, яким повинна відповідати справа, за розглядом якої звертається особа.

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ**Х. Ярмакі,**

доктор юридичних наук,
професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу
Одеського державного університету внутрішніх справ

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ МИТНОГО
ОФОРМЛЕННЯ У СУДНОБУДУВАННІ УКРАЇНИ¹**

Суднобудування являє собою наочний приклад однієї з найбільш глобально орієнтованих галузей промисловості. З одного боку, є попит на окремі типи суден, а з іншого – виробнича можливість підприємств суднобудування, проте в будь-якому разі сьогодні існує потреба в переміщенні великої кількості комплектуючих виробів і запчастин для суднобудування та судноремонту через митний кордон України. Тому виконане автором і викладене в монографії наукове дослідження є дуже актуальним.

Значення й необхідність комплексного дослідження цієї проблеми виходить із можливості відтворити цілісну картину становлення сучасних напрямів суднобудівної галузі, осмислити та узагальнити коло недосліджених питань щодо постачання комплектуючих виробів і запчастин із-за кордону, які фактично випали з поля зору фахівців інших галузей науки, а також змоделювати основні організаційно-правові засади діяльності органів митної справи з удосконаленням механізмів митного оформлення, супроводження, регулювання забезпечення суднобудівної галузі матеріальними ресурсами в умовах глобальної конкуренції.

Звісно, митна справа вирізняється складною структурою, в основу якої покладено безперервні процеси формування нормативно-правового забезпечення різних потреб та інтересів підприємницької діяльності, у тому числі суднобу-

дівної галузі. Необхідність усебічного дослідження правовідносин учасників суднобудівного виробництва щодо здійснення митної справи в умовах проведення системного реформування зумовлює актуальність аналізованої роботи. Найбільш ефективним засобом своєчасного постачання запасних частин, комплектуючих виробів, устаткування тощо для побудови, ремонту й модернізації різних плавзасобів, на переконання автора, є розробка та впровадження уніфікованої, гнучкої «програми лояльності» митного оформлення.

З огляду на зазначене актуальність запропонованого Е.Б. Хачатуровим до розгляду дослідження цієї проблеми є дійсно значним, оскільки досі комплексний аналіз правових засад становлення й розвитку суднобудування та митної справи не було підготовлено. Проте, до речі, свідчить також значний доробок блоку історіографії проблеми, викладений у монографії, що знову вказує на ґрунтовний підхід дослідника в опрацюванні обраного напрямку наукового пошуку. Цікавим також під час дослідження історіографії постає поєднання автором робіт різного періоду за тематичним принципом. Це дало змогу більш конкретно проаналізувати основні напрями проведених досліджень, виокремити неопрацьовані й опрацьовані питання тощо.

Учений провів ґрунтовний аналіз численних законодавчих актів із цієї

¹ Рецензія на монографію Хачатурова Е. Б. «Митне оформлення у суднобудуванні України (організаційно-правовий аспект)» / Е. Б. Хачатуров. – Херсон : Видавець Грін Д. С., 2015. – 468 с.

Б. Пережняк,

кандидат юридичних наук, професор,
декан факультету заочного навчання № 2
Національного університету «Одеська юридична академія»,
академік Академії наук вищої освіти України

**КОМПЛЕКСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ
ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СПРАВИ¹**

На етапі становлення України як незалежної держави у вирішенні питань забезпечення економічної самостійності, безпеки громадян і бізнесу, захисту національних інтересів найважливішу роль відіграє державна митна справа.

Останнім часом митна система пройшла складний шлях свого формування й розвитку, стала однією з найважливіших державних інституцій, що стоять на варті економічних інтересів нашої країни. Пильна увага до тематики державної митної справи зумовлена еволюційними перетвореннями вітчизняної митниці на ефективний сервісний інститут у процесі переміщення товарів через митний кордон України, останніми тенденціями щодо вдосконалення чинного законодавства України з питань державної митної справи та його наближення до прогресивних світових практик, проголошення поступової трансформації діяльності митниць від фіскального до сервісного складника їх діяльності, а також оптимізацією організаційної структури органів митного спрямування.

Активна інтеграція України до світової економічної системи, що характеризується посиленням глобалізаційних процесів, актуалізує питання забезпечення економічної безпеки. Зазначимо, що захист економічних інтересів України, який функціонально здійснюється митницями, значною мірою залежить від ефективності здійснення митного контролю в пунктах пропуску. Проте сучасний інструментарій митного

контролю орієнтований не лише на посилення безпеки держави, а й на створення сприятливих умов для руху товарів через державний кордон шляхом спрощення та прискорення проведення митних процедур.

Саме тому на зміну тотальному митному контролю приходять система аналізу й управління ризиками, спрямована на виявлення порушень митних правил суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності з мінімальним втручанням у їх роботу.

Отже, актуальними на сьогодні є питання забезпечення подальшої імплементації ризикоорієнтованих інструментів митного контролю з урахуванням передового досвіду зарубіжних держав, питання вдосконалення функціонування структурних підрозділів митного спрямування Державної фіскальної служби України в напрямі поліпшення їх діяльності, розроблення єдиних підходів щодо інтегрованого управління у сфері державної митної справи.

Автор уперше на рівні наукової монографії, яка вже за переліком питань, що обговорюються, є надзвичайно актуальною, виводить на новий рівень наукову дискусію щодо концепції здійснення державної митної справи в сучасних умовах, виявлення зв'язку між активним реформування митної галузі та практичним втіленням імplementованих міжнародних стандартів у сферу державної митної справи, характеристики базових і додаткових напрямів модернізації митної галузі, а також

¹ Рецензія: Федотов О.П. Концепція державної митної справи: виклики модернізації в Україні / О.П. Федотов. – О. : Юридична література, 2016. – 392 с.

товарів. Крім того, необхідно вказати на проведений автором досить ґрунтовний аналіз концепції контролю правильності визначення митної вартості товарів, які ввозяться (імпортуються) на митну територію України.

Важливе значення в роботі приділено розгляду проблемних аспектів концепції здійснення державної митної справи, що дає змогу стверджувати, що структурна побудова Державної фіскальної служби України потребує чергового реформування – здійснення адміністративних, правових, господарських та інших організаційних дій зі зміни структури (окремої частини чи окремих частин) системи Державної фіскальної служби України без зміни існуючих напрямів її функціонування.

Також у монографії розглянуто такі питання: процесуальне правонаступництво митниці в разі оскарження рішення, дії чи бездіяльності митниці, яку припинено без визначення правонаступництва; вилучення особистих митних забезпечень, використовуваних митницею, діяльність якої припиняється, та передання їх на склад для зберігання та введення в дію особистого митного забезпечення посадових осіб митниці; кадрові питання під час проведення заходів щодо оптимізації, модернізації й припинення митниць як органів митного спрямування; питання надання митницям у користування земельних ділянок для службових потреб, відшкодування власникам зазначених ділянок і землекористувачам вартості цих ділянок та збитків, завданих їх вилученням.

Автор вносить конкретні пропозиції щодо формування типового Плану заходів реорганізації або ліквідації митниці як територіального органу митного спрямування Державної фіскальної служби України.

Науковцем обґрунтовано наводяться авторські дефініції понять «оптимізація митниць Державної фіскальної служби України» та «модернізація митниць Державної фіскальної служби України». Так, оптимізацію митниць

Державної фіскальної служби України визначено як процес, заснований на системі заходів, які визначають зміст концепцій, механізмів управління та особливості реалізації перетворень планово-стратегічного характеру для забезпечення ефективного функціонування організаційно-штатних структур митниць Державної фіскальної служби України в умовах високої динаміки розвитку внутрішнього й зовнішнього оточень української держави. У свою чергу під модернізацією митниць Державної фіскальної служби України автор розуміє сукупність дій, спрямованих на забезпечення, залучення, оснащення, оновлення, упровадження, імплементацію, інтегрування в структурну складову частину митниць Державної фіскальної служби України законодавчих актів різної юридичної сили, наукових досліджень і програм, інноваційних розробок, технічної допомоги, провідних інформаційних технологій, засобів, видаткових матеріалів, а також обладнання, устаткування, комплектуючих до них, речового майна, що так чи інакше дієво, конструктивно й обґрунтовано впливає на підвищення показників виконання завдань, покладених на митницю як територіальний орган митного спрямування Державної фіскальної служби України.

Отже, аналізована монографія є комплексним, узагальненим дослідженням концепції здійснення державної митної справи в умовах інтеграції України до світової економічної системи, що дало змогу виявити зв'язок між активним реформування митної галузі та практичним втіленням імplementованих міжнародних стандартів у сферу державної митної справи, охарактеризувати базові й додаткові напрями модернізації митної галузі, а також окреслити проблемні питання такої модернізації та запропонувати шляхи їх вирішення.

Зроблені автором узагальнення, висновки й пропозиції можуть бути використані в подальших наукових розробках із питань державної митної справи,

а також у практичній діяльності посадових осіб митниць Державної фіскальної служби України, суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та практиків митної галузі. Таким чином, з огляду на наведені та багато інших позитивних моментів монографічного дослідження вважаємо, що воно є цінним як із теоретичної, так і з методологічної позиції.

Роботу написано зрозумілою й доступною мовою. Автор неодноразово критикує положення чинного законодавства, дискутує з приводу наукових думок, проте ця критика й дискусія дає змогу углядіти тенденції розвитку законодавства та юридичної науки, глибше зануритись у суть досліджуваних категорій. Така форма критики робить монографію серйозною аналітичною роботою, яка може бути корисною не лише в прикладних цілях, а й у наукових дослідженнях і нормотворчій діяльності державних органів.

Доречно в подальшій науковій роботі цієї тематики більшу увагу приділити дослідженню взаємодії органів митного спрямування Державної

фіскальної служби України з іншими державними органами в процесі здійснення митної діяльності, спрямованої на реалізацію державної митної політики. Проте наведене зауваження й побажання не впливає на загальне досить позитивне враження від монографії, яку підготовлено на високому професійному рівні з використанням сучасних досягнень правової науки, вона є завершеною та самостійною науковою працею.

Виклад матеріалу ґрунтується на глибокому, системному аналізі законодавчих та інших нормативних актів і спеціальної наукової літератури. Монографія містить нові науково обґрунтовані результати в галузі науки адміністративного й митного права, які в сукупності розв'язують важливу наукову проблему вдосконалення механізму модернізації державної митної справи.

Упевнений, що цю роботу буде оцінено не лише юристами-адміністративістами, а й представниками наукової громадськості та практичними працівниками.

ПЕРСОНАЛІЇ

ЮБИЛЕЙ ЕВГЕНИЯ ВАСИЛЬЕВИЧА ДОДИНА

*Исполнилось 85 лет профессору кафедры морского и таможенного права
Национального университета «Одесская юридическая академия»,
доктору юридических наук, профессору,
Заслуженному деятелю науки и техники Украины
Евгению Васильевичу Додину*

Евгений Васильевич Додин родился в городе Томске 27 января 1931 г.

После окончания средней школы в 1948 г. поступил в Харьковский юридический институт, окончил первый курс и был переведен на юридический факультет Одесского государственного университета, который окончил с отличием. Далее был направлен в Одесскую областную прокуратуру следователем. В 1956 г. перешёл на работу в Одесскую научно-исследовательскую криминалистическую лабораторию экспертом-криминалистом. Работа в должности следователя и эксперта-криминалиста позволила овладеть методикой, тактикой и техникой расследования уголовных дел.

В 1958 г. он переходит на работу в Одесскую школу милиции МВД СССР, вначале преподавателем, а затем назначается начальником цикла юридических дисциплин. Связь с практикой позволила раскрыть всю многогранность пытливого ума молодого следователя-криминалиста. В конце 1958 г. появляются его первые публикации. Учитывая специфику учебного заведения, они были посвящены анализу административной деятельности милиции и опубликованы в бюллетенях по обмену опытом оперативной работы.

В 1960 г. увидело свет его первое в открытой печати издание «Административное принуждение в СССР», что свидетельствовало о формировании направлений его научного интереса. В 1961 г.

он поступает в заочную аспирантуру Всесоюзного юридического заочного института. В 1961–1962 гг. в научных трудах этого института появляются его статьи «Основания административной ответственности», «Субъект административного проступка» и другие, в содержании которых четко прослеживается влияние опыта практической работы. Его обращение к анализу состава административного проступка как к юридическому основанию административной ответственности послужило началом формирования нового направления в административно-правовой науке – административно-деликтного права.

Первые научные апробации дали результат, и в 1965 г. на заседании учёного совета Всесоюзного научно-исследовательского института советского законодательства Евгений Васильевич защитил кандидатскую диссертацию «Основания административной ответственности». Оппонировали ему известные в тот период учёные, профессора А.Е. Лунев и Ю.М. Козлов.

В июне 1965 г. Е.В. Додин командирован в ГДР на три месяца для чтения лекций в Высшей полицейской школе ГДР, в том же году избран доцентом Одесского государственного университета.

Научная активность юбиляра выразилась в издании фундаментальных работ по административному праву. В 1971 г. под руководством профессора И.Н. Пахомова выходит учебник «Радянське

адміністративне право», в Москві виходить в світ учебник «Адміністративне право» (под редакцією професора В.М. Манохіна), в яких декілька розділів були підготовлені Е.В. Додіним. Однак найбільш оригінальне дослідження він виконав за порученням професора Ц.А. Ямпольської, очолюваної в той період однією з провідних секцій Інституту держави і права АН СРСР, – розділ «Адміністративно-правовий статус профспілок СРСР» в монографії, отримавшій першу премію Ради Міністрів СРСР, а її автори – Почесні грамоти ВЦСПС.

В 1973 г. в видавництві «Юридическа література» (г. Москва) і в 1974 г. в Києві виходять дві монографії, в яких автор обґрунтовує свій підхід до розуміння сутності адміністративного процесу.

Необхідність обґрунтування нових напрямків правової науки стала причиною подальшого розвитку наукових інтересів юбіляра. В якості теми докторської дисертації їм обрана проблема доказальності в адміністративному процесі. В 1973 г. в Київському державному університеті імені Т.Г. Шевченка їм захищена докторська дисертація «Доказування і доказальності в правозастосовній діяльності органів радянського державного управління».

В 1975 г. Е.В. Додін обирається на посаду завідувача кафедри криміналістики, кримінального права і процесу Одеського державного університету імені І.І. Мечнікова. В той період це була багатопрофільна кафедра юридического факультету, забезпечувала читання предметів не тільки криміналістического циклу, но і ряду інших.

Важким напрямком діяльності стало підвищення рівня матеріально-техніческого забезпечення кафедри. За рахунок коштів, отриманих від виконання договірних робіт, на юридическому факультеті був створений музей криміналістики і навчальний криміналістический полігон, на базі яких в

1978 і 1979 гг. проведені всесоюзні семінари слідствених працівників.

В 1980 г. професор Е.В. Додін був запрошений на роботу в Київську вищу школу МВД СРСР (нині – Київський національний університет внутрішніх справ) на посаду начальника кафедри адміністративного права і управління в органах внутрішніх справ. За короткий термін кафедра стала однією з провідних секцій по підготовці не тільки високопрофесійних працівників для органів міліції, но і наукових кадрів. За період роботи в цій посаді під керівництвом юбіляра захистилося більше 30 аспірантів і соискателів, багато з яких нині займають керівні посади в системі МВД України і навчальних закладах. В період роботи в Київській вищій школі МВД СРСР з 1980 г. по 1990 г. основний науковий інтерес зосереджений на розв'язанні проблем організації діяльності міліції, в зв'язі з чим підготовлено ряд навчальних посібників для працівників цих органів. Одночасно з роботою по забезпеченню працівників міліції необхідною допоміжною літературою здійснюється розробка нового напрямку в адміністративно-правовій науці – адміністративної деліктології (галузь знань про причини і умови виникнення адміністративних проступків і їх профілактики). В журналах «Советське державство і право», «Правознавство» і інших періодических виданнях публікуються статті про причинність адміністративних деліктів і заходи їх профілактики.

За підготовку працівників міліції Болгарії в Київській вищій школі МВД СРСР Євгеній Васильєвич був нагороджений медаллю МВД Болгарії «За відмінні заслуги в охороні громадського порядку», а за підготовку працівників царандо (міліції) Афганістану – грамотою МВД СРСР.

В 1990 г. професор Е.В. Додін повертається в Одесу і займає посаду професора кафедри адміністративного права юридического інституту.

В 1997 г. при преобразовании структурного подразделения ОГУ в самостоятельное учебное заведение – Одесскую государственную юридическую академию – назначается заведующим кафедрой морского и таможенного права.

Главной задачей руководителя кафедры была подготовка квалифицированных преподавателей, обладающих опытом практической деятельности в таможенных органах и юридических структурах водного транспорта.

Высокий уровень квалификации сотрудников кафедры обусловил обращения Верховной Рады Украины, Верховного Суда Украины, Генеральной прокуратуры Украины и иных органов государства с просьбой о толковании целого ряда законодательных актов морского и таможенного права. При кафедре по инициативе ее руководителя была создана учебная лаборатория, организован учебный процесс студентов на учебно-тренажерном судне «Лесозаводск».

Работа на кафедре обусловила новые направления научных поисков юбиляра. Под его руководством кафедра организует выпуск двух журналов – «Митна справа» и «Торговое мореплавание». Первый из них Президиумом ВАК Украины включен в перечень «специализированных» изданий. При участии кафедры издавались две газеты («Митна газета» и «Таможенная газета»), имеющие подписчиков в ряде стран СНГ и ближнего зарубежья. В 2000 г. было опубликовано учебное пособие «Таможенные операции на морском транспорте». В соавторстве с В.В. Серафимовым в 2001 г. выходит монография «Санкционированное вмешательство в сферу торгового мореплавания».

Авторитет Е.В. Додина в административно-правовой науке обусловил включение его в состав ряда специ-

ализированных советов, в том числе зарубежных (Российской Федерации, Республики Молдова и Республики Румыния), а работы в отрасли морского права предопределили избрание его судьей Международного морского суда, вице-президентом Международной ассоциации украинских мореплавателей, членом редколлегии международного научно-публицистического журнала «Закон и жизнь» (Республика Молдова). Его организаторские способности оценены Союзом юристов Украины вручением ему диплома «Юрист года» в номинации юрист – организатор высшего юридического образования за 1999 г.

По-новому подходит юбилар к подготовке разделов учебника «Адміністративне право України» (под общей редакцией академика С.В. Кивалова), отмеченного Первой премией Союза юристов Украины как лучший учебник в 2003 г.

В 2000 г. Е.В. Додина присвоено звание Заслуженного деятеля науки и техники Украины, в 2002 г. – звание «Почетный профессор ОНЮА». В 2006 г. он награжден ведомственным отличием Министерства образования и науки Украины – нагрудным знаком «Петро Могила» – за успехи в развитии высшей школы.

В 2012 г. юбиляр награжден орденом Ярослава Мудрого V степени.

Таким мы знаем нашего всегда приветливого, готового прийти на помощь лидера, прекрасного организатора, сильного и доброго человека, который создал новые направления в различных сферах правовой науки, школу учеников различных отраслей юридической науки, мыслящих прогрессивно и независимо, имеющих благодаря его поддержке возможность и право на собственное суждение, а также многообещающие перспективы служения науке и Отечеству.

**Редакционная коллегия журнала «Юридический вестник»
поздравляет Евгения Васильевича Додина со славным юбилеем
и желает ему крепкого здоровья, долгих лет жизни, благополучия
и дальнейших творческих успехов на благо Украины
и Национального университета «Одесская юридическая академия»!**

Публікації журналу «Юридичний вісник» за 2015 рік

Методологія теорії і практики юриспруденції

Завальнюк В. Традиції та національний характер українського народу як підґрунтя антропологізації права. – № 1. – стр. 6.

Воеводін Б. Етика, естетика реклами й суспільна мораль. – № 1. – стр. 12.

Долматов И. Взаємообумовленість державної ідентичності і сталості політичних кордонів. – № 1. – стр. 17.

Савенко В. Нормативний аналіз впливу закону на детермінацію поведінки особи. – № 1. – стр. 23.

Мурашин О., Мірошніченко М. Щодо питання вдосконалення методології правової політики в контексті проведення правової реформи в Україні. – № 2. – стр. 5.

Жебровская К. Правовые ценности: многообразие определения. – № 2. – стр. 10.

Пісов М. До питання співвідношення понять інтеграційного та національного правопорядку. – № 2. – стр. 15.

Завальнюк В. Юридична антропологія: тіло, тілесність та соматичні права людини. – № 3. – стр. 141.

Завальнюк В. Антропологічні аспекти правозначущої поведінки. – № 4. – стр. 5.

Оборотов І. Біблійні образи права як підґрунтя релігійного праворозуміння. – № 4. – стр. 14.

Чистоклетов Л. Про принципи юридичного прогнозування. – № 4. – стр. 21.

Червоненко В. Соотношение сравнительного государственного права с теорией государства и права – № 4. – стр. 26.

Конституція України у дії

Прієшкіна О. Конституційний лад та економічна система: загальнотеоретичні аспекти. – № 1. – стр. 28.

Мішина Н. Конституційна регламентація місцевого самоврядування в Україні: сучасність та перспективи. – № 1. – стр. 36.

Подцерковний О. Питання оновлення правовідносин правосуддя в контексті конституційної реформи. – № 2. – стр. 23.

Кулі-Іванченко К. Конституційно-правова характеристика договору на соціальне замовлення в Україні. – № 2. – стр. 28.

Крусян А. Реформування Конституційного Суду України: реалії, проблеми та перспективи. – № 4. – стр. 32.

Гараджаев Д. Конституционный контроль в системе современного конституционализма. – № 4. – стр. 40.

Державне управління та місцеве самоврядування

Агапова О. Поняття й елементи адміністративно-правового статусу національної гвардії України. – № 1. – стр. 45.

Савченко О. Громадські ради як суб'єкт здійснення громадського контролю в Україні: правові засади й тенденції розвитку. – № 1. – стр. 52.

Кеча А. Правові засади діяльності відділу державної реєстрації речових прав на нерухоме майно як суб'єкта державного управління. – № 1. – стр. 58.

Піщикевич В. Ліцензований процес у сфері паливно-енергетичного комплексу України. – № 1. – стр. 67.

Опаленко Д. Правова природа й витоки створення Вищої ради юстиції. – № 2. – стр. 59.

Василенко М. Рационалізація системи державного (публічного) управління через підвищення професіоналізму як шлях до оновлення українського суспільства. – № 3. – стр. 150.

Кулі-Іванченко К. Соціальне замовлення як засіб соціалізації діяльності органів місцевого самоврядування в Україні. – № 3. – стр. 156.

Бальцій Ю. Конституційні основи місцевого самоврядування в Україні та в Республіці Казахстан. – № 4. – стр. 82.

Швець А. Конституційно-правовий статус депутатів місцевих рад. – № 4. – стр. 87.

Захист прав людини та громадянина

Сінкевич О., Скробач С. Розуміння права на мирні зібрання. – № 1. – стр. 72.

Перепелюк В. Щодо розміру судового збору за подання адміністративного позову з вимогою про відшкодування моральної шкоди. – № 1. – стр. 77.

Прієшкіна О. Людина, її права та свободи як найвища соціальна цінність. – № 2. – стр. 64.

Батанов О., Товпеко Я. Права меншин на терезах конституційного судочинства (на прикладі ЛГБТ-спільноти). – № 2. – стр. 73.

Глиняная Е. Уровень теоретического исследования прав ребенка в гражданском и семейном праве Украины. – № 2. – стр. 81.

Абдуллаев М. О правомерности ограничения прав человека во время чрезвычай-

ного положення: матеріальні гарантії. – № 2. – стр. 86.

Кириченко Ю. Право на свободу мирних зібрань: теоретико-правові аспекти вдосконалення ст. 39 Конституції України. – № 4. – стр. 94

Реформи в Україні

Полянський Ю. Про організаційний устрій та функції органів прокуратури. – № 1. – стр. 41.

Пережнюк Б. Сучасний стан модернізації та реформування державного управління у сфері телебачення й радіомовлення України. – № 2. – стр. 34.

Василенко М. Стан і перспективи інноваційної сфери України (технопарки й технополіси) після підписання угоди про асоціацію з Європейським Союзом: економіко-правовий аналіз. – № 2. – стр. 43.

Крусян Р. Аксиологічний аспект судової реформи в Україні. – № 2. – стр. 52.

Прієшкіна О. Розподіл єдиної державної влади як принцип засад конституційного ладу України. – № 3. – стр. 162.

Полянський Ю., Долежан В. Судовій владі – надійну конституційну основу. – № 3. – стр. 169.

Подобний О. Окремі аспекти вдосконалення системи внутрішньої правової політики України у сфері боротьби зі злочинністю. – № 3. – стр. 173.

Сон С. Політичні партії на сучасному етапі конституційних перетворень в Україні. – № 3. – стр. 178.

Панова Н. Проходження державної служби: новітні положення Закону України «Про державну службу» 2015 р. – № 4. – стр. 46.

Богуцький П. Військова правоохоронна система сучасної України: проблема інституціонального та законодавчого визначення. – № 4. – стр. 54.

Погірко О. Воєнна доктрина України – нормативно-правове підґрунтя законодавчого забезпечення оборони держави. – № 4. – стр. 60.

Нестерчук Л., Грічун Г. Удосконалення судової системи в межах реформ, що проводяться в Україні. – № 4. – стр. 71.

Селезньов В. Щодо організації роботи сучасної прокуратури України. – № 4. – стр. 78.

Проблеми та судження

Марченко О. Структура механізму адміністративно-правового забезпечення рекламних послуг. – № 1. – стр. 84.

Ніщимна С. Бюджетний процес: деякі принципи. – № 1. – стр. 89.

Криворучко В. Правові проблеми забезпечення виконання договорів енергопостачання. – № 1. – стр. 94.

Сарана С. Способи й методи загальнопроцесуально-процедурного податкового режиму. – № 1. – стр. 98

Герц А. Ціна як істотна умова договору про надання платних медичних послуг. – № 1. – стр. 103.

Сирик Н., Кусков А. Правові наслідки об'явлення туроператорами о приостановленні своєї діяльності. – № 1. – стр. 107

Чанишева А. Поняття додаткових (акцесорних) зобов'язань. – № 1. – стр. 113

Вербіцька М. Деякі практичні аспекти розгляду судом справ про визнання фізичної особи недієздатною. – № 1. – стр. 120.

Солов'єв А. Общетеоретическая характеристика особенностей закона Украины «Об основах предупреждения и противодействия дискриминации в Украине». – № 1. – стр. 126.

Атаманчук О. Оперативно-розшукова характеристика злочинів, пов'язаних із ухиленням від сплати податків шляхом проведення безтоварних операцій. – № 1. – стр. 132.

Паляничко Д. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією. – № 1. – стр. 138.

Столітній А., Каланча І. Обліково-реєстраційна дисципліна за кримінальним процесуальним законодавством України. – № 1. – стр. 143.

Мирошніченко Ю. Ще раз про тактико-організаційну діяльність суду на стадії підготовчого провадження. – № 1. – стр. 148

Остафійчук Г. Прокурорський нагляд і контроль у досудовому розслідуванні. – № 1. – стр. 153.

Дамирли М. Мифы об исламском праве как серьезные препятствия на пути к реформаторскому дискурсу. – № 2. – стр. 93.

Ходадади С. Конституция Исламской Республики Ирана как основа ее внешней политики. – № 2. – стр. 103.

Метелёва Е. Вторжение хаоса как проект неоглобализма: политико-правовые аспекты. – № 2. – стр. 108.

Каплій О. Удосконалення нормативних гарантій діяльності засобів масової інформації як необхідна вимога сучасності. – № 2. – стр. 116.

Гнатовська А. Фінансово-правова характеристика принципів бюджетної системи України. – № 2. – стр. 124.

- Нестеренко А. Домогосподарства як суб'єкти оподаткування в сучасній Україні. – № 2. – стр. 130.
- Живко М., Босак Х. Зміст поняття «адміністративний примус» і його роль в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ. – № 2. – стр. 137.
- Голубева Н. Наслідки невиконання альтернативних зобов'язань за цивільним законодавством України. – № 2. – стр. 143.
- Пузирний В. Стиль діяльності керівника державної пенітенціарної служби: формування базового поняття. – № 2. – стр. 148.
- Силенко Н. Теоретичні засади працевлаштування інвалідів. – № 2. – стр. 153.
- Терлецький Д. Публічний договір як джерело конституційного права. – № 3. – стр. 184.
- Марцеляк О. Принцип таємного голосування: історія становлення та сучасна концепція реалізації. – № 3. – стр. 191.
- Біла-Гіунова Л. Сутнісно-понятійна характеристика службової кар'єри як категорії адміністративного права. – № 3. – стр. 197.
- Мирошніченко Н. Імплементация норм конституції України в кримінальне законодавство України. – № 3. – стр. 205.
- Подцерковний О. Про проблеми прямої дії конституційних положень (на прикладі відшкодування шкоди за рахунок держави). – № 3. – стр. 209.
- Тищенко В. О типовій моделі технології рішення задачі по виявленню личності невідомого преступника. – № 3. – стр. 216.
- Волкова Д. Про розмежування понять «громадська організація», «громадське об'єднання», «некомерційна організація», «неурядова організація». – № 3. – стр. 223.
- Панасюк В. Державна молодіжна політика як складова процесу побудови соціальної держави. – № 3. – стр. 229.
- Василенко М. Рейдерство як господарсько-правове явище в сучасній економіці, його прояви та запобігання: теоретико-правові аспекти. – № 4. – стр. 104.
- Картузова І. Поняття, види та правовий статус учасників адміністративного судочинства. – № 4. – стр. 112.
- Пархоменко-Цироцианц С. Принципи податкової системи: поняття і практична реалізація. – № 4. – стр. 119.
- Могілевський Л. Системність – основна якість системи трудового права. – № 4. – стр. 124.
- Подорожній Є. Теоретичні підходи до визначення елементів механізму правового регулювання юридичної відповідальності в трудовому праві. – № 4. – стр. 130.
- Кіндюк Б., Золотарьова А. Досвід застосування математичного методу в компаративному дослідженні природоохоронних законів союзних республік СРСР. – № 4. – стр. 135.
- Березовська Н. Ознаки покарання за кримінальним правом України. – № 4. – стр. 142.
- Кравець В., Веселов М. Поняття та повноваження уповноваженої службової особи в кримінальному провадженні. – № 4. – стр. 148.
- Тищенко В. Технологія доказування винуватості підозреваемого. – № 4. – стр. 154.
- Подобний О. Створення оптимальних умов процесу розслідування як напрям оперативного розшуку за забезпечення кримінального провадження. – № 4. – стр. 163.
- Кобзар О. Особливості здійснення превентивної діяльності поліцією України. – № 4. – стр. 170.
- Билиця І. Етичні аспекти взаємовідносин прокурора та судді в межах кримінального судочинства. – № 4. – стр. 175.
- Осадчук С. Організація викладання церковного права в Національному університеті «Одеська юридична академія». – № 4. – стр. 180.
- Горохов С., Старинчук С. Необхідність реформування системи. – № 4. – стр. 187.

Україна і світ

- Задорожній О. Агресивна війна Російської федерації проти України й основні принципи міжнародного права. – № 1. – стр. 158.
- Токунова А. Засоби забезпечення енергетичної безпеки федеративної республіки Німеччина як досвід для України. – № 1. – стр. 168.
- Богонюк Г. Зарубіжний досвід законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення за законодавством держав колишнього СРСР. – № 1. – стр. 173.
- Діковська І. Винятки із принципу реального виконання договірних зобов'язань у праві зарубіжних країн і міжнародних уніфікованих документах. – № 1. – стр. 179.
- Форманюк В. Уніфікація та гармонізація договірних права Європейського Союзу. – № 1. – стр. 183.
- Стець О., Ковтун О. Про питання правового регулювання статусу «праведник миру» в Україні. – № 1. – стр. 191.

Рябошапченко А. Правові засади вступу Австрійської Республіки до Європейського Союзу. – № 1. – стр. 198.

Каплюченко Т. Посткризовий вектор розвитку єдиного внутрішнього ринку Європейського Союзу: генеза правового механізму регулювання. – № 1. – стр. 203.

Романенко Є. Правові аспекти реалізації програмно-цільового методу у сфері публічного бюджетування на прикладі країн Європейського Союзу. – № 2. – стр. 158.

Каплюченко Т. Система технічного регулювання в Європейському Союзі як складова інфраструктури контролю за якістю й метод нетарифного регулювання: правовий аспект. – № 2. – стр. 165.

Форманюк В. Трудове право в системі права Європейського Союзу. – № 2. – стр. 172.

Ковальська В. Миссія Європейського Союзу по оказанню пограничної допомоги Молдові й Україні: міжнародно-правові основи створення й функціонування. – № 2. – стр. 179.

Плешко Е. Міжнародно-правові засоби обмеження експорту озброєння. – № 2. – стр. 184.

Антонюк Л. Омбудсмен: вітчизняний досвід і практика Європейського Союзу. – № 2. – стр. 190.

Аббасова З. Растущая роль женщин Туниса и Египта в политико-правовой жизни. – № 2. – стр. 202.

Калмиков Т. Тематичні напрями діяльності Комісара з прав людини Ради Європи. – № 2. – стр. 207.

Попович Л. Функції Ради Європейського Союзу як інституту управління аграрним сектором економіки Європейського Союзу. – № 2. – стр. 211.

Рибинський Є. Імплементация норм міжнародного права щодо боротьби із відмиванням грошей у національне право України. – № 2. – стр. 217.

Підгородинська А. Формування визнання та виконання рішень іноземних судів і міжнародних судових установ як правового інституту: історичний аспект. – № 2. – стр. 224.

Задорожній О. Агресія Російської Федерації проти України й основні принципи міжнародного права. – № 2. – стр. 233.

Гараджаев Д. Конституційний контроль в забезпеченні принципа правової определенности. – № 3. – стр. 253

Мішина Н. Муніципальне управління в столиці Великої Британії – Лондоні. – № 3. – стр. 260.

Коваленко Р. Законодавче регулювання фінансування передвиборної агітації на виборах президентів США й України. – № 3. – стр. 265.

Крылов Ю. Систематизация правового регулирования радиовещания и телевидения Республики Молдова. – № 3. – стр. 270.

Бальцій Ю. Статус одноособової посадової особи місцевого самоврядування: досвід зарубіжних країн. – № 3. – стр. 277.

Koval D. Collective memory and international criminal courts' activity. – № 4. – стр. 194.

Лічман Ю. Свобода руху капіталу в праві Європейського Союзу. – № 4. – стр. 199.

Ковальська В. Місія EUBAM в аспекті європейської політики сусідства. – № 4. – стр. 205.

Зв'язок часів: сторінки історії

Рубцов В. Відповідальність за порушення, допущені під час експертної діяльності, у кримінальному законодавстві держав колишнього СРСР. – № 1. – стр. 210.

Васько Є. Історія становлення й розвитку інституту міжнародної цивільної служби. – № 1. – стр. 215.

Рязанов М. Слов'янські традиції становлення української державності. – № 2. – стр. 242.

Максакова Р. Конституційні основи становлення та організації установчої влади в Україні. – № 3. – стр. 235.

Єфремова Н. Історико-правові аспекти розвитку українського конституціоналізму доби Речі Посполитої (середина XVI ст. – 1648 р.). – № 3. – стр. 244.

Мальована Я. Еволюція правових засобів протидії злочинності неповнолітніх на західноукраїнських землях наприкінці XVIII – на початку XX століття. – № 4. – стр. 213.

Коротя А. Правовий статус українських козаків у період до початку визвольної війни 1648–1654 рр.. – № 4. – стр. 220.

Трибуна докторанта

Кравчук В. Публічний контроль у державі. – № 1. – стр. 220.

Трибуна молодого вченого

Фасій Б. Аналогія та субсидіарне застосування норм у системі засобів подолання прогалін у законодавстві. – № 1. – стр. 226.

Кобелька Д. Щодо правового забезпечення протидії правопорушенням у фінансовій сфері. – № 1. – стр. 232.

- Козик В. Оборотоzdатність деривативів за українським законодавством: історія, сучасність і перспективи. – № 1. – стр. 239.
- Улітіна О. Проблема визначення поняття «фотографічний твір» в Україні. – № 1. – стр. 245.
- Чуйко Л. Особливості майнових прав на земельну ділянку суб'єктів господарювання. – № 1. – стр. 251.
- Новик (Кошин) Н. Форми участі органів опіки і піклування в цивільному процесі України. – № 1. – стр. 258.
- Коломієць Ю. Дебати під час розгляду цивільних справ у суді першої інстанції. – № 1. – стр. 266.
- Славова К. Правові вимоги щодо оформлення державної реєстрації права власності на земельну ділянку. – № 1. – стр. 271.
- Данченко К. Проблемні питання кримінально-правової політики у сфері покарань за злочини проти територіальної цілісності держави. – № 1. – стр. 276.
- Аракелян Р. Генезис інституту медіації в кримінальних справах на теренах сучасної України. – № 1. – стр. 282.
- Коломієць С. Кількісно-якісні показники злочинів, учинених із використанням зброї та вибухових речовин. – № 1. – стр. 289.
- Anakina T., Noncharenko D. Analysis of legal approaches to hostile corporate takeover in the EU with an emphasis on Germany. – № 1. – стр. 295.
- Stratiy O. Legal and psychological characteristics of plea agreement in the criminal procedure legislation of Ukraine. – № 1. – стр. 301.
- Мавед С. Типологія уголовно-правових систем исламских государств. – № 2. – стр. 248.
- Гриб К. Порядок створення й повноваження атестаційних комісій працівників освіти. – № 2. – стр. 254.
- Менсо І. Понятійно-правовий аналіз дефініції «електронна бібліотека». – № 2. – стр. 261.
- Мельник О. Поняття і значення розподілу ризиків у цивільному праві. – № 2. – стр. 267.
- Ільїна Р. Концепція межгенераційної справедливості як основа межгенераційних прав. – № 2. – стр. 274.
- Олійник В. Взаємодія податкової міліції та підрозділів по боротьбі з економічною злочинністю Міністерства внутрішніх справ під час виявлення й документування фактів протиправної діяльності у сфері економіки. – № 2. – стр. 280.
- Ситник В. Оперативно-розшукова характеристика організованої злочинної діяльності, пов'язаної із викраденням людини. – № 2. – стр. 284.
- Маломуж С. Малозначність діяння в кримінальному судочинстві. – № 2. – стр. 290.
- Мельник К. Философский и юридический аспекты явления «дуализм». – № 4. – стр. 226.
- Сельська В. Юридична відповідальність як правова категорія. – № 4. – стр. 233.
- Кізлов С. Поняття та особливості правової акультурації. – № 4. – стр. 237.
- Харитонов Р. Отраслевые сравнительно-правовые дисциплины: особенности методики преподавания. – № 4. – стр. 243.
- Дрок Г. Становлення демократичної судової влади як гаранта розвитку української держави: конституційно-правові аспекти. – № 4. – стр. 249.
- Гаркуша А. Цілі, завдання та функції управління державною службою: теоретичний аспект. – № 4. – стр. 257.
- Бичковський Є. Теоретико-методологічні засади дослідження науково-практичного коментаря. – № 4. – стр. 265.
- Тенюх-Юраєва Ю. Государственно-конфессиональные отношения – новый вектор развития: авторское право и товарные знаки. – № 4. – стр. 272.
- Русских Т. Фактори, що впливають на створення джерел митного права України. – № 4. – стр. 277.
- Менсо І. Правове регулювання діяльності електронних бібліотек за законодавством України. – № 4. – стр. 283.
- Білий О. Господарська відповідальність за безпеку продукції: правовий аспект. – № 4. – стр. 290.
- Дедов Є. Особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування правопорушень, пов'язаних із викраденням електричної енергії. – № 4. – стр. 299.
- Артемчук Д. Контрольно-судова влада: теоретико-правовий аналіз. – № 4. – стр. 305.
- Мохончук Б. Щодо змістовної характеристики виборчої системи. – № 4. – стр. 310.

Наукове життя

- Крусян А., Олькіна О. Круглий стіл із нагоди ювілею професора Марка Пилиповича Орзіха. – № 4. – стр. 317.
- Бехруз Х. Науково-практичний симпозиум «Міграційна політика ЄС: стан, виклики та перспективи». – № 4. – стр. 321.

Головко О. Річні Загальні збори Академії наук вищої освіти України. – № 4. – стр. 323.

До 90-річчя М. П. Орзіха

Ківалов С. Вагомий внесок в організацію юридичної науки і практики, становлення і розвиток вітчизняного конституціоналізму (до 90-ї річниці з дня народження, 70-річчя трудової і громадської, 60-річчя науково-педагогічної діяльності М. П. Орзіха). – № 3. – стр. 6.

Орзіх М. «О времени и о себе»... Размышления о минувшем, взгляд на будущее (Эссе). – № 3. – стр. 11.

Каракаш И. Неутомимый труженик, настоящий ученый и смелый человек. – № 3. – стр. 16.

Рабінович П. Професор М. П. Орзіх – спів фундатор людиноцентричної переорієнтації вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства. – № 3. – стр. 20.

Михалёв В. Эволюция конституционных основ правового положения личности в Украине. – № 3. – стр. 23.

Олькина Е. «Личность в праве» и юридическое лицо: соотношение понятий. – № 3. – стр. 29.

Харитонов Є., Харитонова О. Від громадянина до особистості, від права цивільного до права приватного (цивілістичні рефлексії на тлі праць М. П. Орзіха). – № 3. – стр. 35.

Крижановський А. Іпостасі конституційного правового порядку. – № 3. – стр. 41.

Словська І. Науковий доробок М. П. Орзіха у становлення вітчизняної конституційно-правової науки. – № 3. – стр. 47.

Єзеров А. Реконструкція правової моделі організації публічної влади на сучасному етапі конституційних перетворень в Україні (на матеріалах праць проф. М. П. Орзіха). – № 3. – стр. 51.

Совгиря О., Іщенко О. Реформа виконавчої влади й адміністративно-територіальна реформа в контексті сучасної модернізації конституції України: теоретико-прикладні аспекти. – № 3. – стр. 59.

Фрицький О., Пережняк Б. Вклад одеської школи муніципального права в забезпечення правового супроводження місцевого самоврядування в Україні. – № 3. – стр. 66

Любченко П. Територіальна основа місцевого самоврядування: основні напрямки реформування. – № 3. – стр. 71.

Батанов О. Конституційна регламентація статусу територіальних громад в

Україні у контексті зарубіжного досвіду. – № 3. – стр. 78.

Григорьев В. Акты конституционного суда как форма процессуальной юрисдикции. – № 3. – стр. 86.

Сліденко І. Особливості онтологічного аналізу рішення конституційного суду України від 6 квітня 2010 року. – № 3. – стр. 95.

Кампо В. Праця задля конституційного майбутнього України. – № 3. – стр. 101.

Стецюк П. Конституційний розвиток у сучасному світі (теоретико-методологічні аспекти). – № 3. – стр. 107.

Крусян А. «Конституція України діє, конституційна реформа триває» (децентралізація публічної влади як напрям сучасного етапу конституційної реформи в Україні). – № 3. – стр. 113.

Барабаш Ю. Конституційне право України на сучасному етапі (окремі проблеми викладання та праворозуміння). – № 3. – стр. 121.

Афанасьева М. Междисциплинарные направления конституционно-правовых научных исследований. – № 3. – стр. 127.

Жученко Я. Європейський вимір конституційної модернізації та реформування в Україні за науковими поглядами М. П. Орзіха. – № 3. – стр. 135.

Критика і бібліографія

Барабаш Ю. Рецензія на підручник «Конституционное право зарубежных стран». – № 1. – стр. 309.

Каракаш І., Григор'єва К. Сучасне дослідження проблем правового регулювання відносин соціального розвитку села. – № 1. – стр. 312.

Орлюк О. Наука фінансового права як предмет спеціального дослідження. Рецензія на монографію: Хохуляк В.В. «Віхи становлення науки фінансового права». – № 2. – стр. 296.

Шишка Р. Актуальне дослідження захисту прав інтелектуальної власності від плагіату в Україні. Рецензія на монографію: Ульянова Г.О. «Цивільно-правовий захист прав інтелектуальної власності від плагіату (проблеми теорії)». – № 3. – стр. 299.

Галянтьич М. Рецензія на книгу «Право інтелектуальної власності: навчальний посібник». – № 4. – стр. 324.

НОТАТКИ